

**DR. KÓS KÁROLY
SZENTIMREI JUDIT
DR. NAGY JENŐ
KÁSZONI SZÉKELY
NÉPMŰVÉSZET**

**KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1972**

**A BEVEZETŐT ÍRTA DR. KÓS KÁROLY
A RAJZOKAT DR. KÓS KÁROLY (ÉPÍTKEZÉS, LAKÁSBELSŐ),
SZENTIMREI JUDIT (SZÓTTES ÉS VARROTTAS MUNKÁK),
F. HALAY HAJNAL (ÖLTÖZET) KÉSZÍTETTÉK
A FÉNYKÉPEK DR. KÓS KÁROLY, SZENTIMREI JUDIT
ÉS DR. NAGY JENŐ FELVÉTELEI**

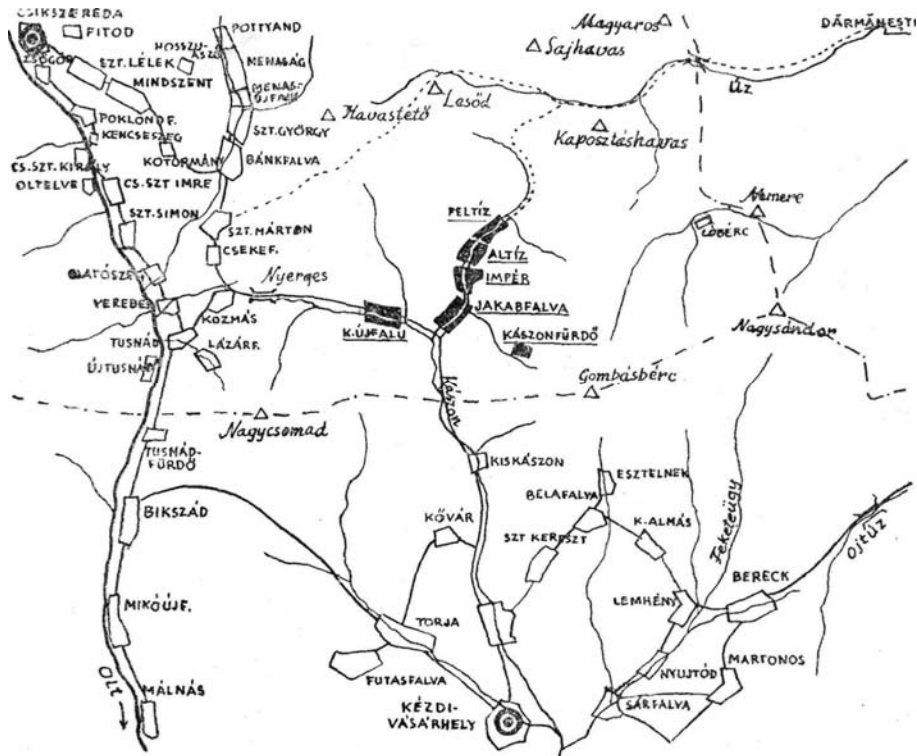
BEVEZETŐ

Ha népművészetünk tanulmányozója előtt az a feladat áll, hogy egy olyan néprajzi tájat kell választania, ahol a magyar népművészet sajátos vonásai sokoldalúan és átfogó módon jelentkeznek, úgy feltétlenül a magyar nyelvterület valamely szélső, hegyvidéki tája felé veszi útját.

Míg a síkvidékeken a könnyebb közlekedés, a sokirányú érintkezés hatására az újabb és újabb gazdasági és művelődési javak forgalmának kitett nagy kiterjedésű és egymásba mosódó határú néprajzi tájakat találunk, a hegyes vidékeken minden emberi közösség, gazdasági és történeti tájegység, de mindenik patak völgy és hegyhát a helyi viszonyok szerint alakított nagy múltú hagyományokat őriz. Nem kell a Kaukázus vagy az Alpok vidékére hivatkoznunk, hiszen a Kárpátok vidéke s benne Erdély a népszokásoknak és népművészetnek ugyancsak valóságos virágkertje. Jól tudják ezt a román, magyar, szász és a külföldi kutatók egyaránt; bizonyítja ezt Erdély gyakori szereplése a néprajzi és népművészeti szakirodalomban.

Sajátos helyzete folytán a székelység a magyar népi műveltségnek számos, másutt már elmosódott elemét őrizte meg, illetve fejlesztette tovább a helyi viszonyok szerint. A Székelyföld nagyobb tájai — Maros-szék, Udvarhelyszék, Háromszék és Csík — közül is különösen az utóbbi, és belőle is a havasok egy kis öblébe zárt Kászoni-medence az, ahová a különböző korok művelődést kiegyenlítő hatásai leginkább megszűrve jutottak el. Ilyen, a tapasztalat által is igazolt megfontolások alapján esett a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Művészettörténeti Intézete magyar népművészettel foglalkozó kutatócsoportjának választása is legelsőnek, még 1952-ben, Kászónra.

A Keleti-Kárpátok lábaihoz kitelepült székelység állandó hadi szolgálata és ennek fejében megtartott különféle szabadságai és önkormányzata lehetővé tették a nemzeti szervezeten és közbirtoklás századokon át való fenntartását. Ez magyarázza a feudális birtokok és az ezzel járó jobbágytelepítések itteni viszonylag késői és kisméretű térhódítását is. Így lehetséges, hogy Kászónban a XVII. század elején összeírt 152 „szabad székely” katonacsalád mellett csupán egyetlen birtokos primorcsaládot találunk, az udvarháza köré telepített 12 jobbágycsaláddal. A lakosság zöme, közbirtokként megtartott havasi „regló-ivel (legelő) és kaszálóival (melyeket még állandóan növelt óriási közerdői terhére is) a legutóbbi időkig fenntarhatta ősi főfoglalkozását: a barom-, juh- és lótenyésztést. A csíki és háromszéki vásárokon értékesített állatfelesleg biztosította a fő megélhetést. Ugyanakkor közös fenyőerdői bőséggel kínálták a kiváló épületanyagot, tölgy- és bükkerdői pedig a szükséges tüzelőt és eszközfát.

A Kászoni-medence települései és kapcsolatok a Csíki- és Háromszéki-medence településével.

Jóllehet századok folyamán érezhető gazdasági differenciálódás ment végbe a székelység zöménél, ez nem eredményezett ellentétes osztályokra (nemesek és jobbágyok) való bomlást. Ugyanígy igazi iparos-kereskedő városi polgársága sem alakult ki. Nagyszámú vásárhelye közül csupán a Moldovával kereskedő Kézdivásárhely s a Mezőség egy részét ellátó Marosvásárhely és részben Székelyudvarhely emelkedett valójában várossá. A városok fejlődését nem segítette az országutak és vasutak építése sem, amelyek Erdélyben jobbra a nagybirtokosok érdekei szerint kanyarogtak. De a közséket nem csábították városra a polgári szabadságok sem, hiszen maga is szabad volt, mesterségeket is tanulhatott és gyakorolhatott. Ipari termékei és mezőgazdasági terményei értékesítését, cseréjét szolgálták nagyszámú népes vásárai.

A Csíki- és Háromszéki-medencék közt helyet foglaló kicsiny Kászoni-medence (l. a mellékelt térképet) öt faluja — Impér, Altíz, Feltíz, Jakabfalva és Újfalu — népének valódi népgyűlései voltak századokon át az altízi piacon tartott május 1-i „kaszás“, a július 2-i „sarlós“ és a

november 25-i „szolgalegények“ sokadalmai, melyek az egykori Jakab-napi, Katalin-napi és Boldogasszony-napján tartott búcsúkból alakultak ki. Viszont ezek, társadalmi vonatkozásaik mellett (különböző falvakba elszakadt rokonok összejövedele, az ifjúság ismerkedése) fontos gazdasági funkciót is teljesítettek. A XIX. század vége felé még rendszeresen felkeresték a kászoni vásárokat a kézdívsárhelyi csizmadiák, tímárok, szücsök, szabók és kalaposok, a szépvízi cipészek, a madarasi, dánfalvi és korondi fazekasok, a brassói posztósok, sapkások és női kabátosok, a kozmási szücsök, a haralyi faedényesek, a háromszéki lencsések és a berecki szekeresek moldovai kukoricával, a különféle női ruhaanyagokat, szalagot és fejkendőt hozó „gyolcsostótok“, valamint a kézdívsárhelyi kereskedők gyári (vas, bádóg stb.) árucikkeikkel.

A saját gazdaságukból, háziiparukból és a helybeli mesterektől ki nem telő vásári árucikkeket a kászoniak főleg állattenyésztésük hasznából vásárolták meg. A zord éghajlat alatt silány földjük termése legfennebb a rozs-, árpa-, zab- és burgonyaszükségletet elégítette ki. Az erdők csupán a XIX. század vége felé válnak keresetforrássá, amikor fellendül a városi építkezés, s a jobb utak építésével, a régi közbirtokoknak részvénytársaságokká alakulásával és fűrészgyárak felállításával itt is megindul az erdőkitermelés.

A kevésbé tehető rétegekhez tartozók kicsiny földjük termését idegenben vállalt munkával pótolták: Munténiában, Háromszéken és a Barcaságon részes aratókként, a moldovai Tecuci környékén részes kapásokként és kukoricacséplőkként, a moldovai Ghica-erdőkben erdő- és fűrész-munkásokként, Galac és Brăila kikötőiben mint rakodómunkások, különféle munténiai építkezéseknél pedig mint ácsok dolgoztak. Általánossá lett, hogy a lányok kelengyjük megkeresésére városi cselédnek állnak be. Aki meg nem akar otthonról elszakadni, az a hagyományos háziipart „ezermesterséggé“ fejlesztve vagy iparaggá szakosítva vállal munkát. A kovácsok mellett megjelennek az ácsok, kőművesek, asztalosok, szücsök, szabók, takácsok, varró- és szövőasszonyok, más kászoniak pedig, összefogva, a helyi szükségletekre alapító vízfűrészeket, malmokat, sőt „cserépgyárat“ és piciny „porcelángyárat“ létesítenek.

A minden munkaalkalmat megragadó, életrevaló kászoni székelységnél a tőkés gazdálkodás idején sem jöttek létre a társadalmi rétegződés szélsőséges formái; a lakosság nagy tömege, egészen termelőszövetkezeteik létesítéséig, 3—5 hektáros törpebirtokos, és a kevés „nagygazda“ is 10—15—20 hektáros földműves, kiknek már csak a falucsoport elszigeteltsége és elhagyatottsága miatt sem volt nagy lehetőségük a spekulációra. E helyzetnek tulajdonítható, hogy Kászon népének tárgyi kultúrája mentes maradt a városi civilizáció termékeinek áradatától, s nem érte egyszerre, mindent elmosó hatással a polgári kultúra befolyása sem. Így hagyományos népművészetét szervesen és egységesen fejleszthette századokon át, a tőkés világban is, viszonylag fejlett, életképes népművészetet mentve át korunkba.

A kászoni székelység népművészetét mindenekelőtt gazdasági és társadalmi viszonyai, hagyományos foglalkozásai, katonáskodó életmódja, közösségi élete formálták olyanná, ahogyan előttünk jelentkezik. Az udvarok tágassága, különféle rendeltetésű önálló épületeivel, még az egykori nagyméretű állattartással kapcsolatos; a családi zsákutcás és tízesekben való településrend alakította jellegzetes falukép pedig még a nemzeti-katonai szervezet vetülete.

A művészi szempontból elsőrendűen számba jövő objektumok legfőbb anyaga a mindenki számára elérhető óriási kiterjedésű közerdők fája, a közhavasokon falutízesek szerint szervezett „esztenagazdaságok“-ban tenyészett juh gyapja és bőre, a községi kenderesből családonként juttatott „nyilak“-on termelt kender volt. A fő épületeket (házakat, csűröket) kalákában emelték, a gyapjút, kendert pedig közös „guzsalyosok“-ban fonták meg. Mindezek jelentősen hozzájárultak a kászoni népművészet egyetemes fejlődéséhez és sajátos vonásai kialakulásához, s így indokolt, ha a fa-, gyapjú-, kender- és bőrmunkákban keressük elsősorban a nagy múlttal rendelkező népművészeti alkotásokat.

A lakás belsejét borító szőnyeg (festékes, kilim) használata még a nomád korba nyúlik vissza, s a székelységnél is régebbi lehet, mint a gerendafalú ház, amelyet fejlettebb formában csak a fenyőerdős Kászsonba költözésük óta építenek. Roppant közerdőinek tulajdoníthatóan a faépítkezés is sajátos formát vett fel és igen magas fokot ért el, ugyanakkor jellemző, hogy a nagy állattartó Kászsonban az ősi gyapjúszőnyegszövés — a magyar néprajzi csoportok közül egyedül — napjainkig fennmaradt. A kászoni magyarság legjellegzetesebb gyapjú, bőr és kender ruhadarabjaival szintén már az újkor kezdetétől fogva találkozunk a székelyeknél; a székely katonaviselet Kászsonban sem egyéb, mint a hagyományos népi férfiviselet „uniformizálása“.

A kászoni népművészet értelmezése hiányos és hamis volna, ha figyelmen kívül hagynók azokat a hatásokat, amelyek a lakosságot társadalmi helyzete és kapcsolatai révén érték. Egykori szabadságai, rendszeres iskolázása, fiainak több esetben továbbtaníttatása, a megyéhez hasonló szék törvényes életében való szereplése, a táborozásokon, hadjáratokban és országgyűléseken a nemességgel együttes részvétele, a megyei nemességgel kialakult baráti és rokoni kapcsolatai révén fejlettebb igényei a nemesi műveltség irányában alakultak. Ennek vetületei a feliratokkal is ellátott galambdúcos kapuk, a hagyományos „parádés“-szobás, hálófülkés, előszobás) házbeosztás és ennek a köznemességével meg egyező berendezése (csempés kandalló, magas ágy, bokályos fogas, kihúzható ebédlőasztal, kanapé, festett láda, tálaló, téka stb.), a takácsszóttások, keresztszemes hímzsminták, a vitézkötéses harisnya, zeke, ing, vagy a vizitke és főkötő szabása, a régi lábbeliformák stb.

A polgári kultúra a kászoniak városjárása és szekeressége révén a mesteremberek és cselédlányok közvetítésével, mindenekelőtt a városról beszerezett vagy ott látott anyagok, új szerszámok és mesterségi ismeretek meghonosításával, főleg az utóbbi száz év folyamán terjedt. Újfalun felől veszik át a

kő- és téglalapítkezést, a Brassót járt cselédlányok meghonosítják a tulipános láda ottani formáját és más bútorfélleket, a rongyszőnyeget, függönyt, a gyapot, fejtő és gyári festékek használatát, a gyári vászonmút és az ezzel kapcsolatos új szabás- és hímzésmódokat. Megjelenik a varrógép is, amely a kidolgozás technikáját változtatja meg. A brassói posztó meg a kézdivásárhelyi csizma és női cipő kiszorítja a helyi készítésűeket. A hagyományos női és férfi posztó ruhadarabokat újabb városias kabátfélék váltják fel. A városjárt szegényebb férfiak és nők közül kerülnek ki a század végétől a kászoni mesterek: ácsok, asztalosok, szabók, szövő- és varróasszonyok; a tőkés rendszer ellentmondásai szükségképpen teszik e réteget a hagyományos tapasztalati ismeretek továbbfejlesztőivé, a népművészet állandó újtóivá.

A Székelyföld peremén való elhelyezkedése és könnyű áttekinthetősége Kászont kétszeresen is alkalmassá tették arra, hogy kutatómunkánk színtere legyen. Erről győzött meg a kutatócsoport kiszállását megelőző tíznapos személyes tájékoztató gyűjtésünk is, a közös munka befejeztével pedig a feldolgozott anyag, az itt bemutatásra kerülő eredmény.

Az 1952. évi kászoni népművészeti kutatás az erdélyi magyar néprajzkutatás történetében az első hasonló jellegű közösen végzett munka volt. Eredményein felbátorodva vállalkozhattunk a következő évek során, 1953—1958 között, egyre több szakember, segédkutató, ifjú néprajzos- és művészhallgató bevonásával a moldovai csángó, a szilágysági, Kisküküllő menti és torockói magyar népművészet, valamint a mezőségi Szék néprajza monografikus feldolgozására. E kutatások eredményeinek fokozatos közlése bizonyára ösztönzően hat majd az annyira fontos, hasonló jellegű monografikus kutatómunka folytatására.

Néprajztudományunknak s a népi kultúra és művészet iránt érdeklődők széles körének is elsősorban ilyen jellegű munkákra van szüksége. A jövőben megírandó összefoglaló művek feltételezik a kellő összehasonlító anyagot, s csak az alapos helyszíni kutatásokra, a különféle monográfiákra és részlettanulmányokra épülhetnek föl. E józan belátás viszont nem jelentheti a tudományos igény megcsönkítését. A mai néprajzkutató, de az igényesebb olvasó sem elégedhet meg a felületi jelenségek mégoly részletes vagy tetszetős bemutatásával sem.

Jelen munka sem gyors hatást kereső képesalbum, de nem is unalmas tényfelsorolás, tárgyleírás, hanem a kászoni népművészet négy fő „műfaja“ területén a dolgok okait és változásait is feltárni törekvő kutatás eredménye. Szándékunk, hogy az olvasó valóság-hű képet kapjon a kis néprajzi sziget művészetéről, ennek különféle alkotásairól, vonásairól.

A kielemezett kászoni példákon át konkrét képet nyerhetünk a népművészet fogalmáról, tartalmi és formai vonásairól, mint amilyen az előállításával kapcsolatos hagyományos technika ismerete, közösségi jellege, a készítő és használó szoros viszonya (számos esetben éppen azonossága), a közösségnek való közlés szándéka, a helyi ízlés tisztelete, a mesterkéltesség és feltűnés kerülése, a hagyományos anyagok és lehetőségeik töké-

letes ismerete, az anyagszerűség, a célszerűség és kivitelezés (szerkezet, szabás, arányok, formák, elemek) természetes összhangja.

A nép művészi alkotásai életmódjának vetületei, történelemkönyvének színes lapjai, ugyanakkor pedig teremtő géniuszának oly átlátszóan tiszta és mégis csillogó, oly egyszerű és mégis tökéletes eredményei, akár a kristályszemek. Érdemesek arra, hogy gyönyörködjünk bennük, jövőjükre, értékeik mentésére gondoljunk, hogy elmélyülve tanulmányozzák mindazok, akik korunk és a jövő művészetét művelik és alakítására hivatottak.

Ha e munka is hozzájárul az olvasónak a Székelységről és művészetéről alkotott ismeretei gyarapításához és serkenti népművészetünk iránti további érdeklődését és becsülését, úgy elérte célját.

Kolozsvár, 1969

Dr. KÓS KÁKOLY

ÉPÍTKEZÉS

Egyetlen magyar néprajzi vidék népi építkezésének sincs olyan gazdag irodalma, mint a székelyföldinek. Kár, hogy a székely házzal, kapuval foglalkozó tanulmányok egy része Huszka túlzott romantikus állításaival vitázik, az alaktani és technikai elemzések rovására. A közel 40 évig tartó „székelyház vitát” igyekszik lezárni Cs. Sebestyén Károly a székelyházzal szülő legalaposabb tanulmányban¹, míg a székelykapu vizsgálata Viski Károly hozzászólásával indul meg a helyes irányba.²

Sajnos már sokkal kevesebb kutató vizsgálta a székelység népi gazdasági építészetét,³ falu-, utca- és telekelrendezését. De a háztanulmányoknak is egyik hiányossága a gazdasági és társadalmi vonatkozások, az építkezés és életmód kapcsolata kérdésének elhanyagolása. A kutatók — jobbára rajztanárok vagy építészek — az alaktani leírással szemben nem részesítették kellő figyelemben a vonatkozó szájhagyományokat, a helyi építetők és építőmesterek felvilágosításait. Ugyanakkor pedig a Székelyföld egyik leghagyományörzőbb kis néprajzi tájegysége, Kászon népi építkezésével még egyetlen kutató sem foglalkozott. A fenti hiányok pótlására való igyekezet vezetett akkor, amikor a székelység népi építkezésének több oldalú vizsgálatára vállalkoztunk Kászonban. Kászon választásával nem csupán a székely építkezéskutatás fehér foltjának eltüntetése volt a célunk; az egész Székelyföld előzetes bejárása, majd párnapos helyi tájékozódó gyűjtésünk,⁴ végül pedig jelen tanulmányunk alapját képező kutatómunkánk során a hagyományörző és könnyen áttekinthető Kászonban olyan falucsoportot ismertünk meg, amelynek építkezését tanulmányozva a székely népi építkezés egészének megismerését és megértését segítő megfigyeléseket is tehettünk.

Tárgyalásunk során a kászeni népi építkezés témáját két irányból közelítjük meg, és pedig: 1. az építéssel kapcsolatos kérdések vizsgálata és 2. az épületek megismerése oldaláról. Ennek megfelelően tanulmányunk is az építést és az épületeket bemutató két fő részből áll.

Az első részben mindenekelőtt az épületeknek az egész település keretében való helyükkel foglalkozunk. E vizsgálat rávilágít a kászeni falu- és utcakép jellegzetességeire, gazdasági-társadalmi okaira és a térkiképzés művészi vonatkozásaira. Megismerkedünk a továbbiakban a helyi építőanyagokkal s a velük való bánás gyakorlata közben egyre fejlődő technikai eljárásokkal. Ezek fontos tényezői magának az építési módnak és az épületek művészi megjelenésének. Az építésnek gazdasági és társadalmi jelentőségű kérdése a munka megszervezése, ennek idők során változó formái.

E változásában, gazdasági-társadalmi vonatkozásaiban szemlélő vizsgálatnak vetjük alá magukat az egyes épületeket is. A lakóház alapja, falai, fedele és beosztása, valamint a telek egyéb épületei — a sütőház,

csűr, kapu, kerítés stb. — ismertetése során az egyszerű leírás mellett felhasználjuk élő emberek közléseit, valamint a szomszédos székely vidékekről származó összehasonlító adatokat is. Sajnos, nélkülözünk kell épp a helyi levéltári adatokat, ugyanis Kászonszéknek a helybeli Balácsi kúriában őrzött levéltárát a két világháború elpusztította, míg a lakosok családi levéltárai az 1944. szeptember 1-i német gyújtóbombáknak, majd a több hetes harcnak estek áldozatul. E bombázás pusztította el a legrégebbi évszamos kászoni kaput is, viszont szerencsésen érintetlen maradt nemcsak Kászon, de a magyar népi faépítkezés egyik kiváló emléke, az 1678-ban épült jellegzetes ereszes ház (11. kép).

Az építkezés kutatása során közvetve Kászon lakossága gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténetének különféle jellemző vonásaival ismerkedünk meg. A feudális kori osztálytagozódás emlékei a nemesi családok kőből épült, a módosabb katonacsaládok galambdúcos és a szegényebb közszekelyek, valamint a betelepített jobbágycsaládok „gyalogkapui”. A régi nyitott oldalkamrás házak egykori építetőik vagyonságát tanúsítják, akik gyakran épp cselédjüket hálatták e kis fülkében. „A közönséges emberek építették az ereszes házat, a dobolyi meg a Feltíz végi jobbágyok majdnem kalibában laktak, de a rangosok már háromszobás lakást is építettek, galambos kapuval, hátval az útra; volt, ki meg a pervátát is ide tette, hogy az útra gazoltak” — mondja az öreg Becze Dénes ács. A tőkés gazdálkodással (mely a régi közbirtok nagy részének felosztásával járt) kialakult nagygazda réteg vezette be a „kétodros” csűrök és „hármás”- vagy „ikres”-házak és „nyári konyhák” építését.

A kászoniaknak a többi székely vidékekhez hasonló életformája és történeti fejlődése jut kifejezésre az olyan jellegzetesen székely építményekben, mint az ereszes ház, odros és árnyékaljas csűr vagy kötöttkapu. Ugyanakkor viszont a kászoni épületek sajátja — más székely vidékekkel szemben, még Csíkkal összehasonlítva is — a monumentalításra való tudatos törekvés, a szerkezetből következő formák és a célszerűség is szem előtt tartó arányok nagybecsülése, az anyag, a szerkezet és funkció őszintesége, amelyet a díszítés is csak hangsúlyoz, de sosem leplez. Innen a cifraság és tarkaság teljes hiánya, a díszítés nemes egyszerűsége és gyvonalúsága.

A kászoni építkezés jellemzője s egyben művészi hatásának titka is tehát az anyag, szerkezet és alaprajzi megoldás vaslogikájának teljes érvényesülése, sőt művészi felfokozása. Cáfolata ez minden olyan vélekedésnek, amely szerint a művész valamiféle játékos „kedvtelésből” alkot, hogy a népi művészet a gyakorlati célt szolgáló formákon, szerkezeteken alkalmazott „díszítés”-ben, cifrázásban áll. Bizonyossága ennek más oldalról az a tény, hogy a városon vagy a helybe hozatott palléroktól tanult megoldásokat is a helyi gazdasági-társadalmi szükségletekhez, ezek kielégítésének hagyományos szokásaihoz igazítják. Ilyen ma is érvényesülő szokások: az épület szerkezetében a „belülről” kifelé való fejlesztés, az indokolatlan formalista részarányosság elvetése, ugyanakkor viszont az épület körvonalainak merész kirajzolása és a

társépületekkel együttes beleszerkesztése a térbe, valamint az őszinteséget, közvetlenséget és nyíltságot esztétikai élménnyé tevő stilizálás és monumentalitás.

AZ ÉPÍTÉS

A kész épületek bármilyen alapos leírása sem adhat elég helyes és egységes képet a népi építészetéről, ha előzőleg nem vesszük figyelembe azokat a tényezőket, amelyek az egyes épületformákat közvetlenül meghatározzák.

E tényezők a nép életének folytatására választott terület adottságaiból, gazdasági viszonyaiból és társadalmi kapcsolataiból következnek. Az épületek csoportosítása, az építőanyagok, az építéshez szükséges szerszámok, valamint az építőmunka és megszervezésének módja együtt teszik lehetővé, hogy a helyi szükségletek és igények kielégítésére a legmegfelelőbb, de ugyanakkor sajátosan helyi épületformák, megoldások keletkezzenek.

Az építés e különböző tényezőinek (elhelyezés, anyag, szerszám, munkaszervezés) fejlődése természetesen nem volt azonos ütemű. Így pl. míg az épületek fő anyaga és az építés megszervezése hosszú időn át Kászonban nagyjából ugyanaz maradt, az egyes épületfélések csoportosításában és főleg az építőszerszámokban nagy változásokat látunk. Éppen e tényezőknek idők során át változó egymáshoz való viszonya nyomta rá a kászoni építkezés fejlődésére sajátos bélyegét.⁵

Település és épületelhelyezés. A település formája, a falu, utca, udvar képe, az épületek egymással való kapcsolata, csoportosítása — a földrajzi adottságok határain belül — az ember mindenkori gazdasági-társadalmi viszonyai szerint alakul. Ennek az alakulásnak aztán megvannak a szokás alakította konvenciói és — mondjuk mi így — esztétikai értékei is, ami abban mutatkozik, hogy a falubeliek „ügyes“-nek, „szép“-nek ítélik a megszokott helyes megoldásokat.

Valamely terület településformáját elsősorban a nép jellegzetes foglalkozása és társadalmi szervezete, másodsorban pedig műveltségi foka és hagyományai alakítják. A nemzeti szervezetben élő, nagy-állattartó, ekés földműves magyarság csoportos településeket hozott létre. E foglalkozás és társadalmi szervezet egyes formáit a Székelyföld keleti medencéiben, így Kászonban is egészen az 1848-as forradalomig fenntartotta a földrajzi környezet és izoláltság, a periférikus elhelyezkedés, a hosszú századokon át teljesített határőri szolgálat és az ezzel járó ún. székely szabadságok. Ez tükröződik településeinek jelenlegi szerkezetében is.

A kászoni települők mint a vérségi köteléken alapuló kis önálló gazdasági és politikai egység jelent meg és létesítette falvait a medence leg-

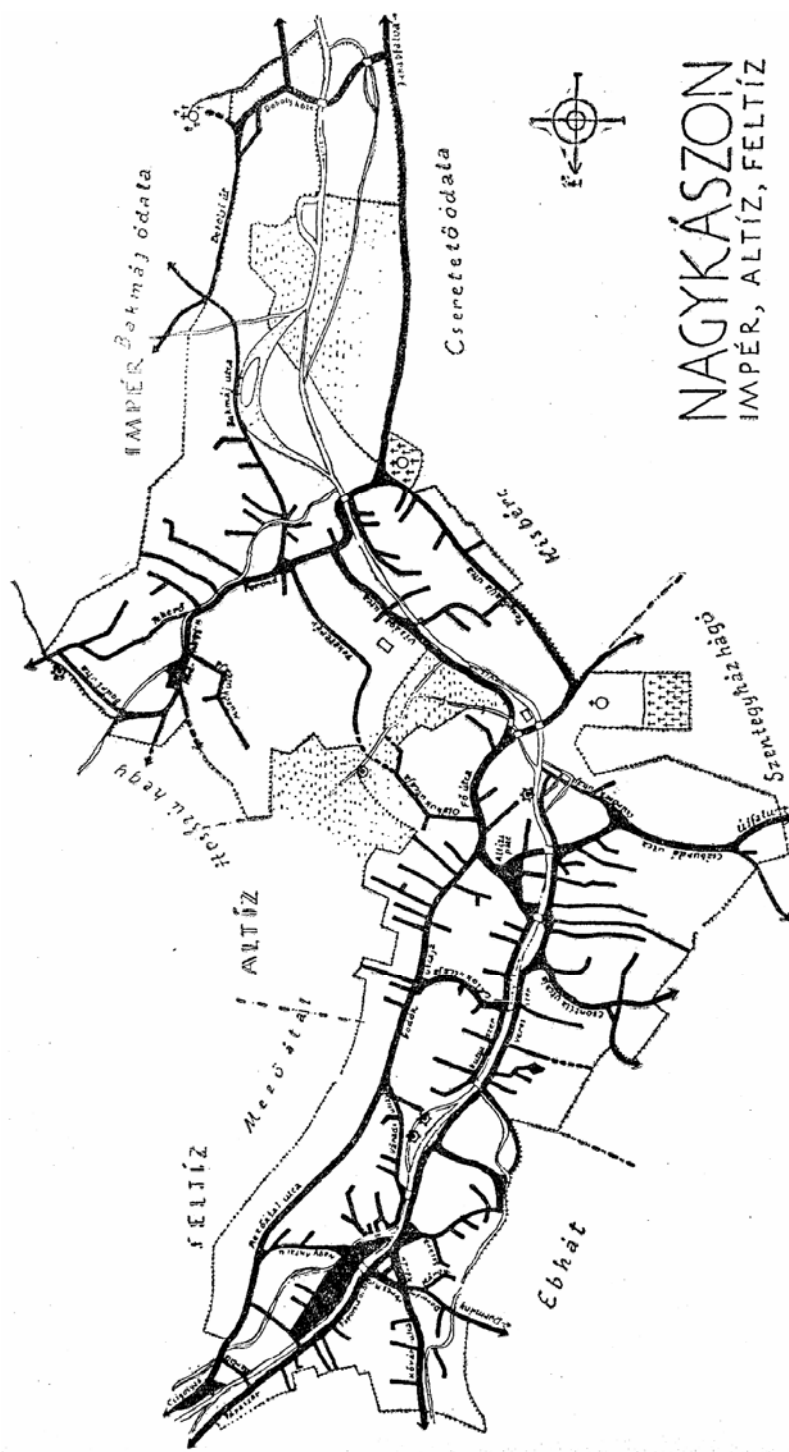

1. kép. Kászonimpér határa a fontosabb dűlő („tartomány“) nevekkal.

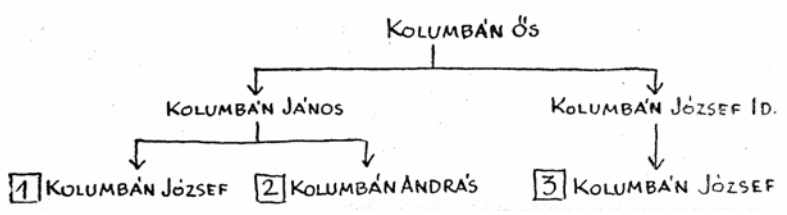
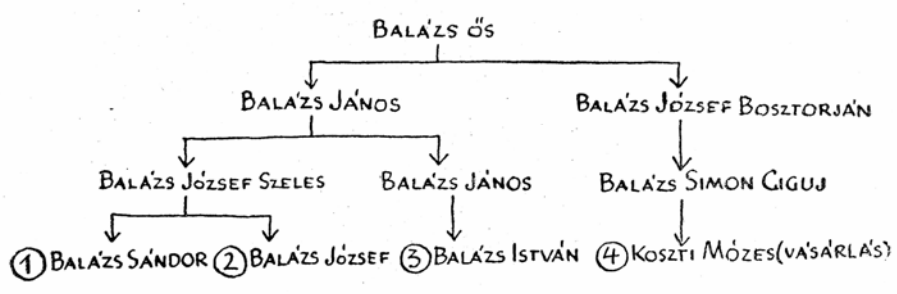
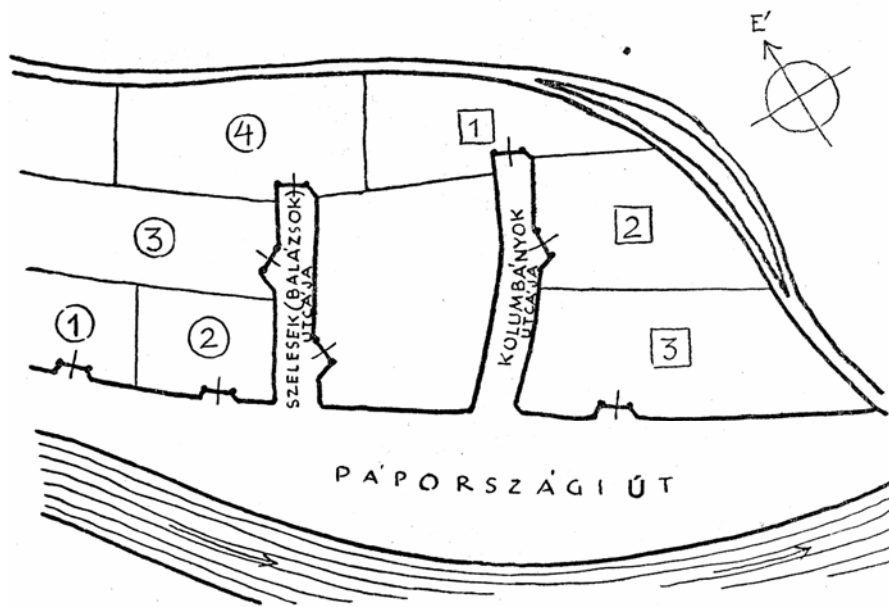
alkalmasabb völgyeiben. A körül elterülő földet a fogláló nemzetség egyetemete vette birtokába (földközösség), s így itt egyéni szállások nem keletkeztek. (Ennek ellentéte a századvégi tagosítás után Kászonfeltíz Lesőd nevű határrészén fokozatosan letarolt erdőrészekben megállapodott csángó hegyipásztorok jellegzetes szétszórt irtványtelepülése.)

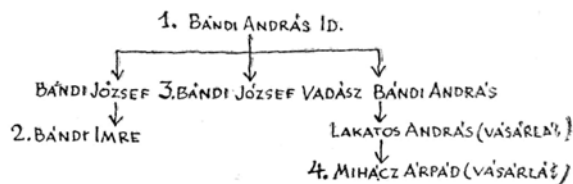
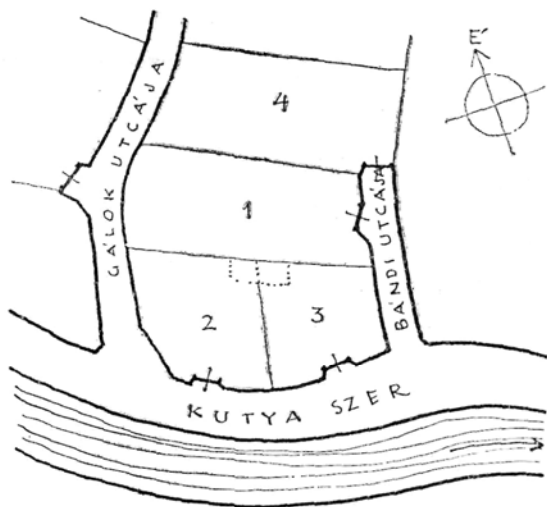
A kászoni falvak közül Impér (1. kép), ennek is *fenyőalji* része volt az ősi szállástelep. A történeti adatokon és szájhagyományon kívül erre mutat az is, hogy itt a legszétaprózottabbak a telkek, s a többi falvakban élő hasonló családok is innen származtatják magukat. A Kászon pataka melletti száraz kis teraszon épült a falu, s az ennek mentén egyre tovább nyomuló erdőirtással vált lehetségessé a fennebb levő Altíz, majd még később Feltíz kirajzása (2. kép).

Az újkor elején Kászonban is keletkezett feudális birtokhoz szükséges jobbágyok letelepítése már csak az így kialakult falvak szélein maradt vizenyős helyeken volt lehetséges. Így keletkezett az Impéren túli Doboly utca, Altíz peremén az Oláh utca és Feltíz végében a Dormán utca jobbágycsaládokból. A két előbbi a földesúr (Balázsi) kúriája mögött, utóbbi pedig a Kászonból a Kárpátokon át Moldovába vezető út mentén. E három utcában napjainkban is többnyire román családok

2. kép. Nagykászon község (Impér, Altíz és Feltíz falvak) térképe a századforduló-táji kataszteri térkép után. Jól látható a nemzeti zsákutcás településszerkezet.

lagnak. (Jellemző, hogy ugyanakkor a moldovai Bákó megyei Dărmănești-en az ide kitelepült kászoni magyarok képeznek külön újabb falurészt, Magyardormánt.)

Kászon legkésőbb létesült falvai a távolabbi Jakabfalva, valamint — mint neve is mutatja — Újfalva. Egyházilag azonban ezek is sokáig Impérhez tartoztak. Az Altíz és Feltíz nevében őrzött „tíz“ szó a falvak nemzetségi alapon való településére és szervezésére utal. Számos más székely falu esetében a „tízes“-eknek nevezett falurészek nevei sokszor az alapító nemzetség nevét is megőrizték (pl. Csíkmindszent tízei: Sillók-, Málnásiak-, Józsa-, Nagyok-, Ambrusok-, Ladok-tíze stb.). De a kászoni „anyafalu“, Kászonimpér hét tízesének (Feketerév, Tekerő, Hadnagy utca, Bakmái, Doboly, Fenyőalja, Vízága), valamint Altíz és Feltíz neve — kivéve a Hadnagy utcát — mind földrajzi elhelyezésükre vonatkozik; a Hadnagy utcanév viszont a faluközösség katonai szervezetének emléke, akárcsak az altízi Kapitány kovártélya és a feltízi Lóiskola falurész-nevek. A kászoni falvakban a kisebb egységek, egyes utcanevek (pl. Bodók utcája, Gálok utcája Altízen, Veres-szer Feltízen utalnak az utcát alapító és benépesítő „nemzet“-re (nemzetségre). A falu még tipikusabb egységei a patakok mentén (egykor ezek köves medrében, tehát sármentesen) haladó fő közlekedési utakból kiágazó kis

zsákutcák, helyi tréfás nevükön kutyaszorítók (2. kép). Ezek következetesen egy-egy nemzetség (alapítócsalád) nevét vagy melléknevét őrzik (a—c kép). Ilyen zsákutcák Altízen: a Csűrös, Ambrusok, Cson-tik, Burdás, Bándi, Gálok, Miki utcája stb., Feltízen Veres Ádám, Pap András, Keresztes Anti, Veresek, Gyöngyös, Máró, Veres Pista, Bándi, Bece Imre, Bartalis, Nagy Antal, Szelesek, Kolumbányok, Szikra ut-cája stb.

E zsákutca rendszer szoros kapcsolatban van a székelység egykori nemzetségi (nagy családi) gazdálkodásával és társadalmi szervezetével. A településre kijelölt faluhely meghatározott részét megszálló család háza valamikor a tágas telek mélyén épült, majd a fiaknak házasságukkor a szülők ugyanezen teleknek az ősi háztól az úthoz való kijárat két oldalán építettek házat (1. fénykép). A leszármazottak közül később ki-ki elkertelhette a közös telekből a saját háza körüli udvarrészt, meghagyva azonban közösen a kaputól az ősi házig terjedő sávot nemzetségi be-járó utcának (26d. kép). E nemzetségi utcának aztán a főutca felé több-nyire még most is közös kapuja van. Ezzel magyarázható, hogy Ká-szonban a szomszédok rendszerint közeli atyafiak is, mégpedig egyne-vűek, s aki idegen valahogy közbük került (rendszerint valami behá-zasodott vő), azt jó ideig kinézték maguk közül.⁶ Csak a nemzetség el-szaporodásával, az ősi telek túlaprózódásával szorultak ki egyes családok nagyobb fiai — mert a legkisebb fiú mindig az apaiban maradt — a nemzetségi telekről. A nagyobb fiúknak ott szereztek telket, ahol in-kább volt hely: a falu településre kevésbé alkalmas, tehát még üres szé-lén vagy felső végén.

E zsákutcák lakói aztán a rokonság és szomszédság alapján az egyéni gazdálkodás idején is állandó gazdasági és társadalmi kapcsolatban ál-lottak egymással. A még el nem osztott vagy nem tisztázott örökségek bent és a határban, a közös utcák és kerítések használata és rendben tar-tása, a kölcsönkérések, az apró gyermekek gondozása a nagyanya által munkaidőben, a családi események (szülés, keresztelő, kézfogó, menyegző, betegség, halálozás, temetés) és a sürgős vagy hosszan tartó munkák alkalmából való összejövetelek (kaláka, fonó), a segítségadás szerencsét-lenség (pl. égés) vagy házasodás alkalmával a ház- és csűrépítéshez, az iga-adás özvegyeknek és más hasonló, a rokon családok alkotta nemzetségi utcák lakóit bizonyos mértékig a legutóbbi időig gazdasági és társa-dalmi egységbe fogták. Ugyanakkor e zsákutcák előnye az is, hogy nem voltak soha úgy szem előtt, „a kórus, kóbor cigány, tolvaj, mindenféle jöttment perzekútor már csak a kutyák miatt sem látogatott úgy be, csendességben lehettek tőlük“. Ezt fejezi ki az utcácska „kutyaszorító“ el-nevezése is.

Mindezekből a település struktúrájára és térképezésére vonatkozóan a következők állapíthatók meg:

1. A falu tagolódása eredetileg tizesek, utcák és zsákutcák szerint tör-ténik.

2. A régi főutak a patakparton haladnak, az utcák kanyargása az alkalmas térszíni formák szerint létesült telkek felölelését célozza.

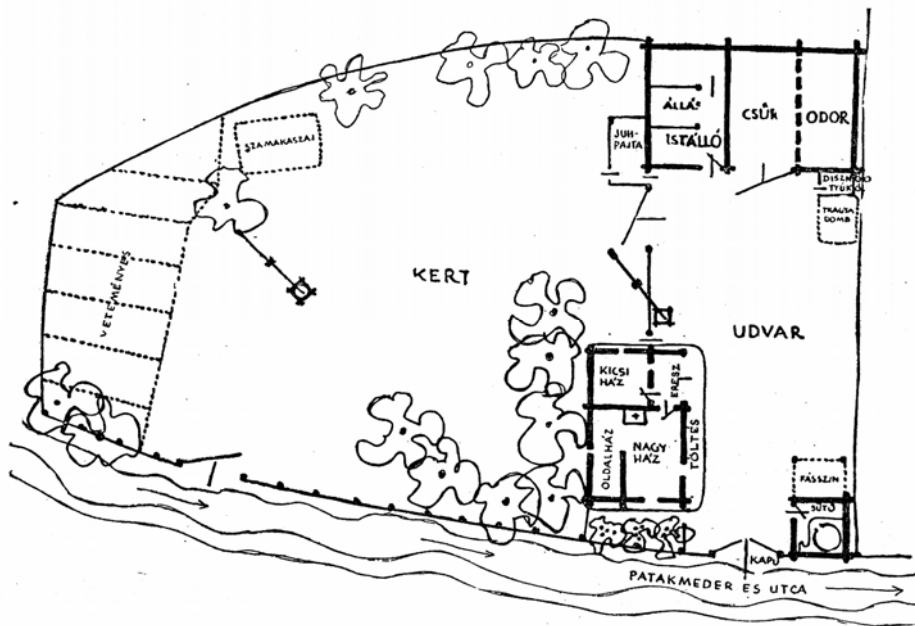
3. A falu belterületén megosztó nemzetségek (eredetileg csupán családok) a maguk területén szabadon építhettek és osztozkodhattak. Településüket a villanegyedhez hasonló zaj- és pormentes, gyümölcsfás-kerteres környezet és a zsákutca rendszer jellemzi.

4. Az ősi telkekből kiszorulók és a faluba később költözők újabb falurészeit a 4—5 méternyi széles virágoskert mögött ülő házak sora (pl. a zsidófedés idején a feltízi Kővár), a legújabbakat, pl. a háború után újraépült utcákat pedig háromszéki divat szerint az utcáfrontra sűrűn kiépülő házsor jellemzi (pl. a feltízi Mezőátal utca.)

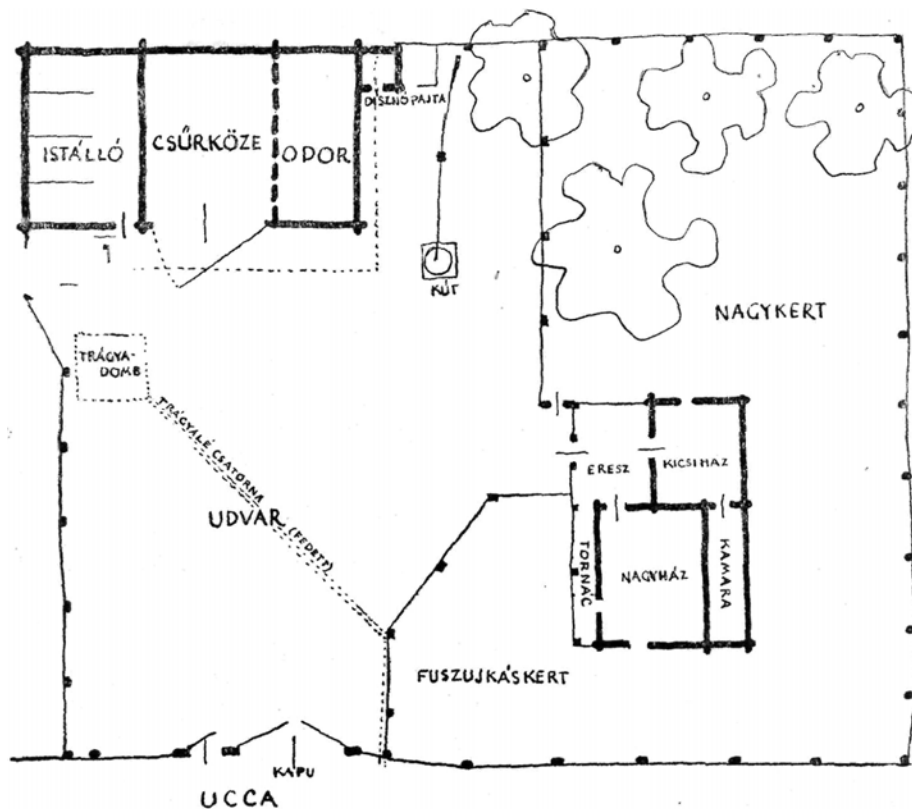
5. Míg a régi változatos képű utcák lakóit a közös származáson és gazdálkodáson alapuló összetartás fűzte össze, az új utca külsőleges fegyelme mögött igen különböző eredetű, állapotú és érdekű szomszédok húzódnak meg.

A telek. Ha a falunak a tájban való elhelyezése a vadonból otthont teremtő ember munkájának eredménye, még inkább megfigyelhető az ember formáló akarata a telek kialakításában. A kászoni telkek az itt élők gazdasági és társadalmi viszonyait, sajátos életmódját, szokásait tükrözik.

A kászoni *besső* (belső), a Székelyföld és Erdély más dombvidéki földműves-állattartó vidékeinek telkeivel általában megegyezően, csoportos

3. kép. Özv. Csűrös Andrásné telke az 1850-ben épült házzal, csürrel és sütővel. A bejáró utca a köves vízmeder. Altíz (Csáburdó).

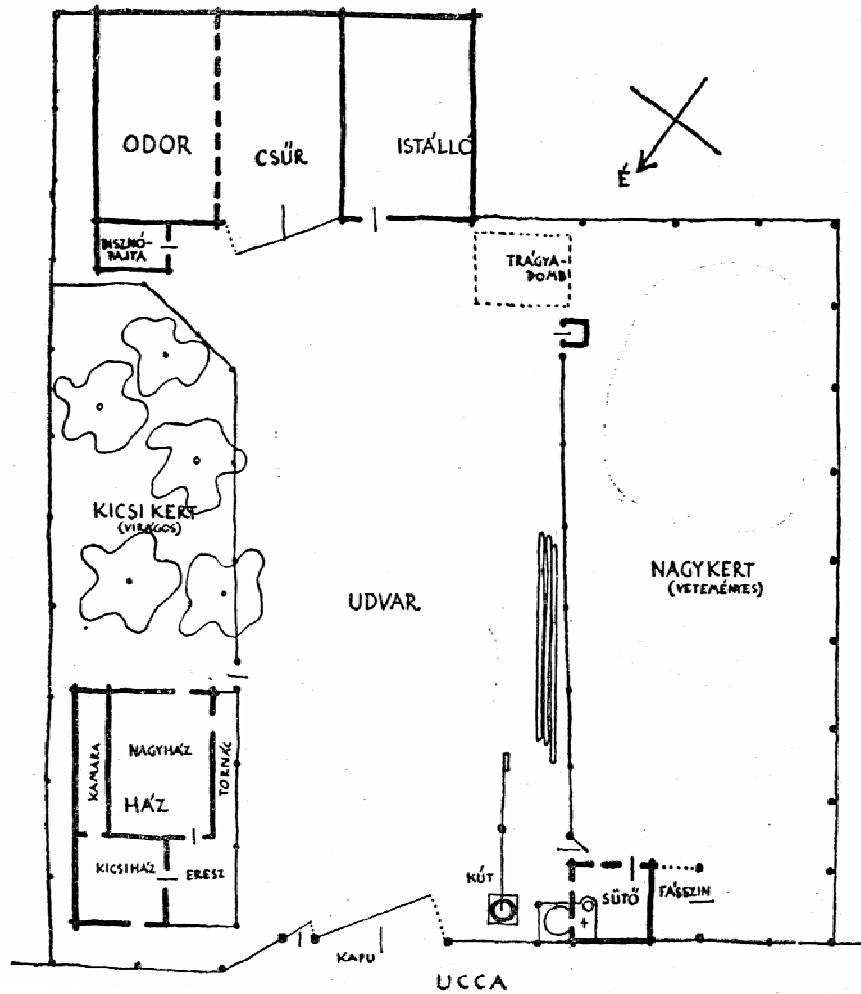

4. kép. Balázs István telke, Impér (Tekerő).

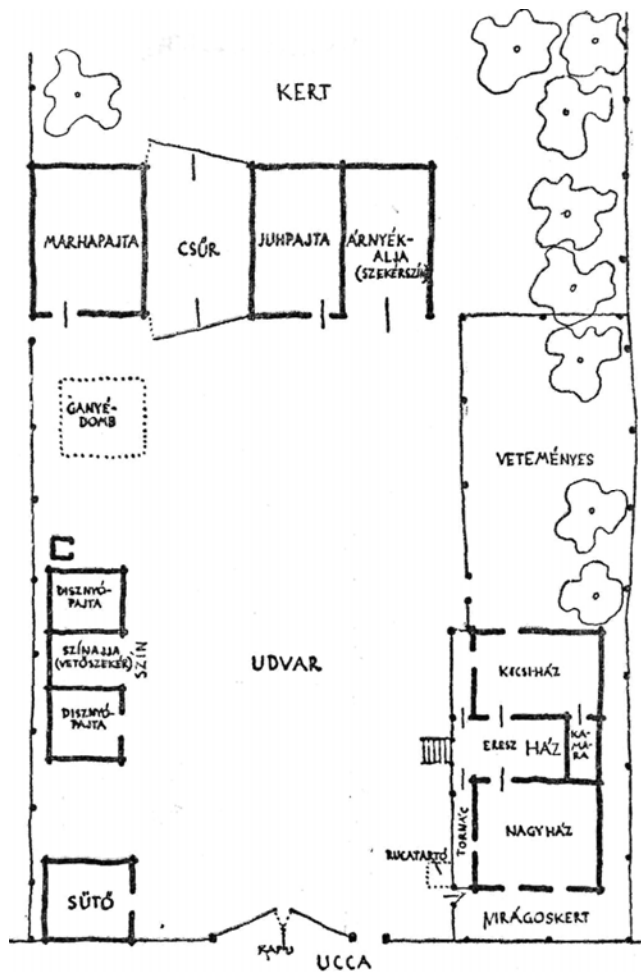
elrendezésű, ahol a különböző célokra külön-külön emelt épületek a telek különböző részein foglalnak helyet (3—8. kép). Ez a telek valamikor, akárcsak a sok régi székely hagyományt fenntartó moldovai csángóknál, de még itt-ott Erdélyben is (pl. Nyárad mente, Lápos völgye), valamikor Kászonban kettős udvarú telek lehetett, amelyet az egykori nagyfokú állattenyésztés indokolt. E régi udvarforma emléke az, midőn a juhok aklának hatalmas kifutó részét közkapuval ellátott kerítés választja el a tulajdonképpeni udvartól, akárcsak a közeli Csíkbánkfalva régi telkeinek baromkertjét, vagy az 1713-ban említett háromszéki marhaaklot, „Melly is az Udvertől gyalog kerttel van elrekesztve“ (Cs. Bogáts Dénes: *Háromszéki oklevél-szójegyzék*. Kolozsvár, 1943. 51.). A nagyméretű félszilaj állattartás a tőkés gazdálkodás idején (a közbirtokok tagosításával) megszűnik, s ezzel eltűnik a kettős udvar is. De megmaradt a tágas udvar csoportos elrendezése, amelyet egyelőre nem is változtatnak meg. A megkisebbedett telkeket az utódok közt nem oszt-

ják tovább keskeny „szalagtelkekké“ (mint ezt egyes vidékek völgyi települései régóta gyakorolják), ami az épületek egysoros elrendezését igényelné, hanem a házasulandó nagyobb fiúnak inkább a falu szélén vásárolnak telket.

A csoportos udvaron a ház az utca közelében van, keskenyebb (szobás) oldalával fordulva az utca felé, a hatalmas csűr pedig az udvar belsejében áll, keresztben elkülönítve az udvartól a hátrább következő

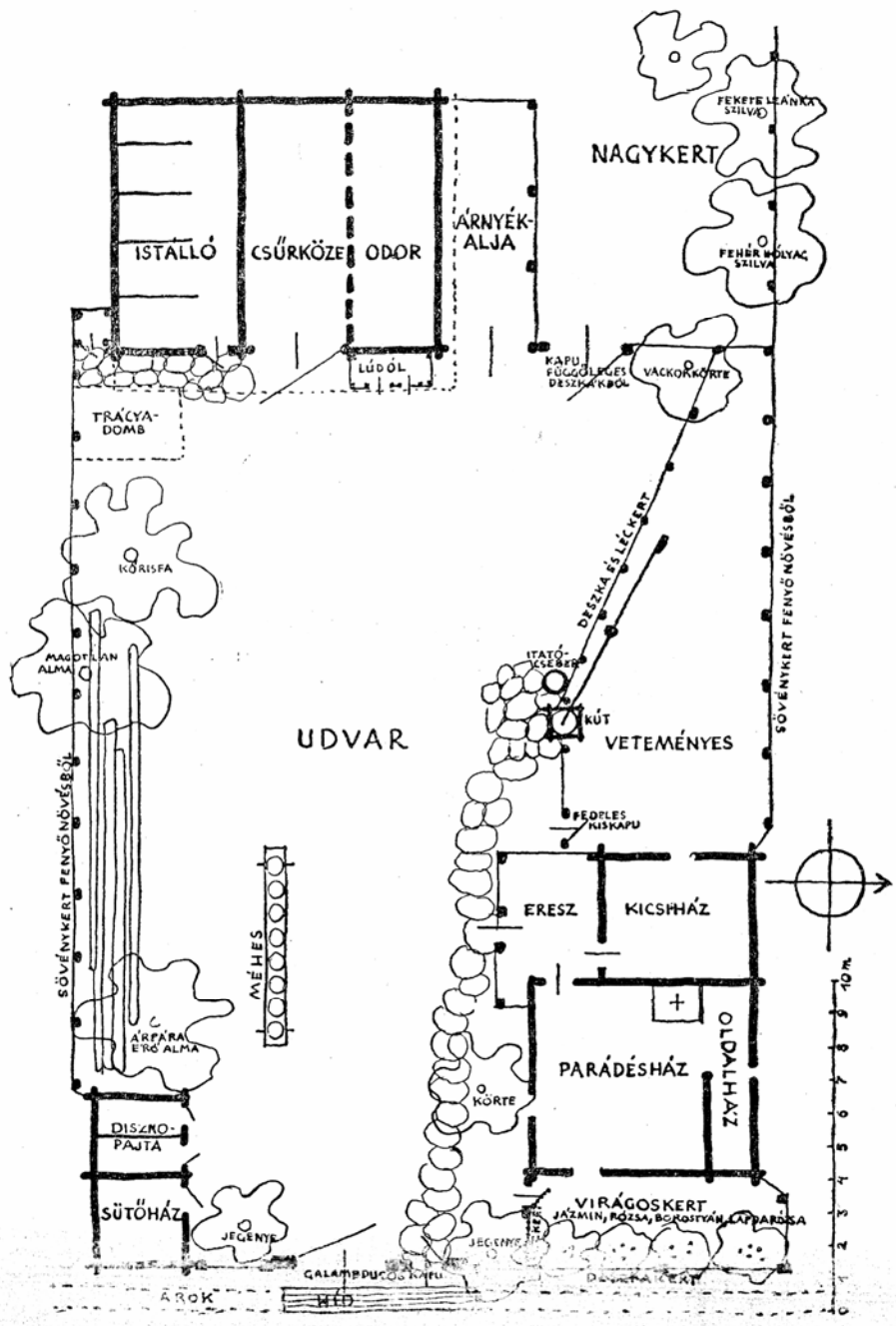
5. kép. Nagy Lajos telke, Csíkmenaság.

6. kép. Lakatos Ákos telke, Csíkszentlélek.

kertet. A csűrnek ezt az elhelyezését egyrészt a tűzveszély tette szükségessé, különösen a régi szalmás tetők idején, másrészt pedig az udvarforgalom rendje, amely szerint a gabonával vagy szénával hazajövő szekér a kapuval szemben álló csűr közé hajt be, s onnan rakodik le (8. kép). Különben is a csűr a földműves legfontosabb épülete, egész szerzeményének gyűjtőhelye: az egyik felén az *istálló*, benne az *igásló*, *ökör*, *fejőstehén* és *borjú*, a másik oldalon az *odor*, ebben és a csűrhibuban a *szálasgabona* és *takarmány* talál helyet. A csűrhez még hozzáragasztva

7. kép. Jellegzetes régi telekbeosztás, Kászon. (Több idős adatközlővel készült típusrajz.)

ISTALLÓ CSÚRKÖZE ODOR ÁRNYÉK-ALJA

NAGYKERT

UDVAR

VETEMÉNYES

KICSFHÁZ

PARÁDÉSHÁZ

OLDALHÁZ

VIRÁGOSKERT

TRÁCSA-DOMB

KÖRISFA

MAGDTAN ALMA

SÖVÉNYKERT FENYŐNÖVÉSBŐL

MÉHES

ÁRPÁRA ERŐ ALMA

DISZKO-PÁJTA

SÜTŐHÁZ

JEGÉNYE

ÁROK

GALAMBPUCCOS KAPU

HID

KAPU FÜGGŐLELES DESZKÁKBÓL

VACKOKKÖRTE

DISZKA ÉS LÉC KERT

ITATÓ-EGÉRS

KÜT

PEDFLES NISKAPU

ERESZ

KÖRTE

JEGÉNYE

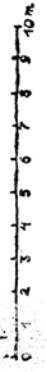
JAZMIN, RÓZSA, BOKROSZÁR, LAPPARÓZSA

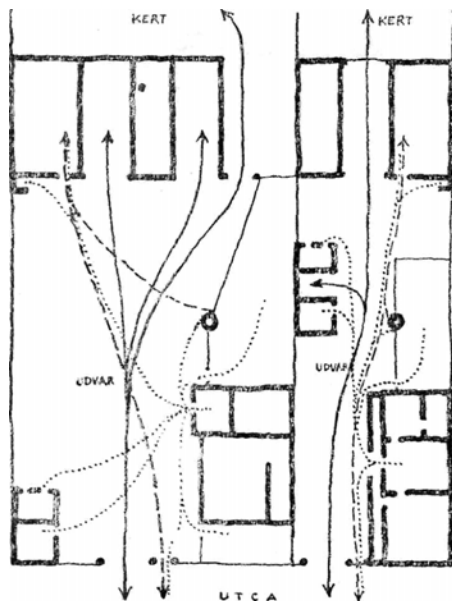
DISZKÓKERT

FEKETE LÁNYKA SZILVA

FÉNYERŐS SZILVA

SÖVÉNYKERT FENYŐNÖVÉSBŐL

8. kép. Régi és új telek belső forgalma (pontosított vonal az ember, szaggatott vonal a jószág, folyamatos vonal a szekér forgalmát jelöli).

az *ól*, *pajta* vagy *kotec* a disznónak és majorságnak, *ketrec* a polyvának, *szín* a szerszámoknak, esetleg *árnyék* a szekérnek és a *juhok helye*. A házat úgy helyezik el, hogy bejárata és az egész előtér napfényes, száraz legyen (lapos kövekkel ki is rakják az udvart a kapuig, kútig stb.), és hogy az ajtóból, ereszből a csúrt és istállót jól szemmel tarthassák. Az udvarnak a házzal szemben levő sarkába kerül a *sütő* vagy *sütőház*, amely nyáron, midőn itt főznek, egyben a család legfőbb tartózkodási helye is. Az udvar közepe táján, lehetőleg a ház eresze és a kicsi kert közelében van a *gémeskút*, itt itatják *itató cseberből* (nem vályúból) az állatokat. Az újabb, szűkebb telkeken a házat már egészen „kiteszik az utcafrontra“, s így a ház előtti kis virágskert is a ház mögé kerül. A szegényebbek disznót nem tartottak, és a közepeseknek is csak a csűr elejéhez ragasztott s ennek *eszterhéből* lefedett *disznópajtájuk* volt. Csúpan a gazdáknak, akik *gölyét* (koca) is tartottak és malacoztattak, volt önálló disznópajtájuk, az udvar házzal szembeni részén egybekötve a *szekérárnyékaljával* (szekérszín, melyben a hordószekér és vetőszekér állt) s esetleg még a sütőházzal is. Gabonás nem volt: a kenyérgabona régebben csak a ház padlásán állott, a padlóba mélyített *szakaszban*, *vesszőkasban*, vagy bükkfa *karban*, a tyúkok ugyancsak az ereszes ház padlásán tartózkodtak. Századunk belterjesebb és termékenyebb földművelése hozta létre a külön *gabonást*, és tette általánossá a külön disznópajtát, melynek *hijuján* (padlásán) vagy a színhez épített *lúdojban*, *tyúkojban* kapott helyet a liba, tyúk. A szekérszín vagy sütőház mögötti *faszín* a felvágott tűzifának a helye. Ennek padlásán szárad az erdőről

szerzett *eszközfa* (bükkfa, nyírfa, cserefa) a szükséges szerszámok készítésére, javítására.

Az újabb és újabb igényeket szolgáló épületek szaporodása, valamint a telkek szűkülése — az örökösök közt való elosztás következtében — egymásnak ellentétes iránya oldódik meg ebben az új telekformában, ahol a ház közvetlenül a telek sarkába kerül, s a többi épület is a kerítés mellé tapad, a kertbe való bejárás pedig többé nem a csűr mellett, hanem a *csűrközén* át történik (8. kép).

Az épület anyaga. Már a falu és telek beépítésének rendjénél is bizonyos meghatározó szerepe van az építőanyagoknak. A Kászonban évszázadokon át magától kínálkozó falépítő anyag, a fenyőgerenda alkalmazása — a gerezdes építési technikával — egyben meghatározta a falak maximális hosszúságát is, mely a több külön épületre volt alkalmas, a soros települést viszont megnehezítette. A soros (egyvégtében való) épületrendezés területe egybe is esik a téglalapépítés (Szászföld), kő- (néhány szász és udvarhelyszéki falu, egyes esetekben Torockó) vagy sárépítés (Mezőség egyes falvai, Bánság, Alföld) területével. Sárból, téglából vagy kőből vég nélküli falak húzhatók, és a falak tetszés szerint tovább toldhatók, szűkíthetők, bővíthetők, tatarozhatók.

A kászoni építőanyagok (fenyőgerenda, szalma, zsindely) gyűlékenysége is veszélyessé tette volna az épületek egymás végtében vagy közelében való elhelyezését. A faházak sorsa azonban az erdők sorsához van kötve: a használható erdő területének és fafajtájának változásával s az erdőgazdálkodással áll összefüggésben. Erdős vidéken az építés kézenfekvő anyaga a fa. A székely vidékeken (Udvarhelyszék, Háromszék, Marosszék, Gyergyó, Csík és Kászon területén) 1910-ben az épületek 90%-a még fából készült. Csíkban, Gyergyóban és Kászonban éppen 95% volt a faépületek arányszáma, ami azt jelenti, hogy a falusi földművesek saját épületei kizárólag fából készültek. Ez természetes is, hiszen a századforduló éveiben még a közelebbi Csíkszereda és Kézdivásárhely városokban is a faépítés járt.⁷

Ilyenformán tehát a faépítés hosszú ideig kizárólagos; a legutóbbi időkig fenntarhatták és fejleszthették is a Székelyföld nagy részén, az erdők közbirtoklásával, amely szabályozta a kitermelést is.

Az egyes családok *örökségein* (belsőség) kívüli területet a falu vagy tízes lakói közbirtokként használták. E közbirtokból legkorábban a művelhető területek mentek át a jogosultak egyéni tulajdonába, az erdők és *havasok* (havasi legelők, kaszálók) azonban a legújabb időkig a tízes, község vagy szék tulajdonában maradtak, zavartalanul biztosítva ezzel a marhatenyésztést, illetve a faépítkezést bárki számára. Az erdőt a legelő állatok és az ember pusztítása s főként egyes birtokosok hatalmaskodásai ellen a „szokás“ törvényei védték. Az ősi székely jogszokásokat Kászonra vonatkozóan 1555-ben kodifikálja a *Csík, Gyergyó és Kászon Konstitúciója*, amely az erdőt elsősorban a helybeli urak hatalmaskodásai és elkertelései ellen védi. (Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-*

és Kászonszék földjének és népének története a kialakulástól 1918-ig. Bp., 1939, 156. l.).

A kászoni erdők egykori széki birtoklására utal — többek közt — a ma is meglévő Székcseréje erdőrésszel elnevezése. Idővel a széki erdő használata eloszlott az egyes falvak, illetve tízesek között. Így Impér község Lassúág nevű erdejét erdei kaszálójával együtt tíz tízesre szerint tíz nyílba osztotta el, s akinek aztán kevés volt bent a kaszálója, az némi pénzt fizetve a tízes pénztárába, kiment s kaszált a tízes nyilából. Eleinte az embernek a vad természettel való birkózásában pusztult a kászoni erdő, majd az új nemesi földbirtokosok erőszakos foglalásai következtében. De szaporodó állatállományának továbbra is külterjes (legelőn való) tartása és a szántóterület növelése érdekében pusztította az erdőt a pásztor és a földműves is.

A fának csupán a kapitalista gazdálkodással lesz pénzértéke Kászonban.⁸ Amilyen mértékben pusztult másutt az erdő, úgy növekedett az itteni fa ára. Hamar felfedezték ezt a székely falvak egyes lakói is, és 1848 után egyre gyakrabban dézsmálták meg a régi közös erdőket. 1869-ben már Csikban is feltűnik, hogy a falvak lakói „az erdő használatában rendetlenek, kíméletlenek, hozza ki-ki onnan, honnan tetszik, van tilalmasok is s pásztorolják, de keveset használ, mert a törvényszegők, ha rajtakapatnak, egy-két kupa pálinkával könnyen megmenekülnek“. (A csíkmadarasi egyházi anyakönyvbe írott feljegyzés.)

A múlt század 70—80-as éveiben kezdődik el aztán az igazi erdőpusztítás. Az eddig csak kisméretű szekeres szállítást felváltja a vasúton való szállítás (kiépül a Budapest—Brassó—Bukarest fő vasútvonal, majd a kézdivásárhelyi szárnyvasút), s a havaselvi városok gyors ütemű építkezése is nagyban ösztönzi az erdőkitermelést. Nemsokára aztán megjelennek a távoli (budapesti, bécsi, majd bukaresti) bútorgyárak, faraktárak és szállítóvállalatok ügynökei, s a régi, helybeliek állította vízfűrészek mellett kinőnek az idegen tőkések fűrészgyárjai. Végül már törvényes formát kap a rablógazdálkodás: mióta bejött a kapitalista erdőtörvény, a kászoni erdők apránként betáblázták és jórészt elfogytak. A „rengeteg községi havasok“ ma már sok helyt tövig letarolva, és csupán egy-egy meghagyott tuskó vagy éppen csak a régi helynév hirdeti a kipusztított erdőrészek emlékét.

A helybeli nagybirtokos és a nagygazdák kezdeményezésére a régi közerdők 1906-tól kezdve átmennek a részvénytársaságszerű „közirtokosság“ tulajdonába, ahonnan a lakosok a birtokuk nagysága arányában rájuk eső részüket kivehették magántulajdonba. A legvagyonosabbak rövidesen ki is léptek a közösből, így pl. Altízen és Feltízen a Székely, Balácsi és Antal család, valamint az iskola egyenként átlag 50 hold erdővel, és csak azok maradtak bent, akikre a hírhedt „arányosítással“ alig jutott valami (Altízen és Feltízen átlag 5—10 hold). De a megmaradt „közirtokosságot“ is a hangadó nagyobbak közül választott tisztikar irányította és képviselte a különféle fakitermelő vállalatokkal történő üzletkötéseknél.

Kászon erdeinek java része a magas és egyenes növésű *veresfenyő*

(*lucfenyő*). Ez a fenyőfa szolgáltatta a helybeli építkezés szinte egyedüli anyagát, a háztalptól egész a fedőanyagig (a zsindelytető óta). A cserefa kerítés- és kapusásnak, a nyír- és bükkfa szerszámfának (szekér, kerék, rúd, eke készítésére) való volt, tűzifának is bükköt használtak, a fűzfát — melyet az árkok mellé ültettek, hogy megkösse a partot — a kosárfonáshoz is értő szegény emberek használták, a *borsikának* (törpefenyő) viszont csak a magját gyűjtötték, abból készítették a fenyő-pálinkát.

A nagyméretű fakitermelés pillanatnyilag kedvezett a fát Kézdivásárhelyre fuvarozó középgazdáknak, s még a szegénység közül rekrutálódott erdei munkásoknak is. De a túlhajtott akkordmunka testileg nyomorította meg („alig maradt köztük épkézláb“), a fűrészgyárnál felállított kocsma anyagilag tette tönkre a munkásokat („amit a gyár kiadott, a kocsma vissza is vette“). Így aztán sokan az esztendőnként kijelölt erdőnyilakat saját kitermelésbe vették, s ebből a felesleget szekérral vitték Kézdivásárhelyre vagy máshová, ahol egy szekér (1 m³) fáért egy véka rozsot kaphattak. De így vagy úgy, az erdő rohamosan fogyott. Amit a szigorú széki statutum megőrzött a feudalizmus viszontagságai között a közösségnek, néhány évtized alatt elspekulálta, elpusztította a kapitalista „szabadgazdálkodás“. Így jutott oda Kászon népe már a századforduló táján, hogy a hagyományos fenyő és részben tölgy helyett új építőanyagokkal is próbálkozzék.

A fátlanabb Háromszéken a kőépítkezés már előbb megindult. 1925 tájától pedig, mióta a fűrészgyárak az erdőkben egyre nagyobb pusztításokat végeztek, a városi mintájú cseréptetős tégláépítkezés ott teljesen felváltja a régi faépítkezést. Kászonban is Háromszék felől kezdett terjedni a „város utánzása“. Újfaluban már 1890 tájától mind fontosabbá lett a régi ácsstudomány mellett a kőművesmunka, s ekkoriban létesült itt az első cserépgyár is. Feltízen 1892-ben építik az első magas kőpincét és téglaházat. (Jellemző, hogy az építető gazda, a bíró, még maga vetette a házhoz való téglát.) 1898-ban pedig Feltízen tíz gazda cserépgyárat létesít a faluvégi cigány munkásokkal. 1900 tájt az altízi bíró telepít be téglavető és tégláégető cigányokat.⁹ Ezzel aztán általánossá lesz a nagyobb házak kőből-téglából építése és cseréppel való fedése. A ter-
reviszonyok miatt a legtöbb kőpincére rakott téglaház Újfaluban van, az oldalas helyeken. A cserépfedést a telek „sűrűsödésével“ egyre fenyegetőbb tűzveszély is szükségessé teszi. A téglát itt is a régimódi 28X14X6 cm-es szabvány, míg a kászoni cserép az apró, hegyes végű *baconi cserép*, amilyent a helyi cserépgyárak felállítása előtt — a kúriához és templomhoz — Baconból és Tusnádról hoztak, és ekkor meg is kedveltek.

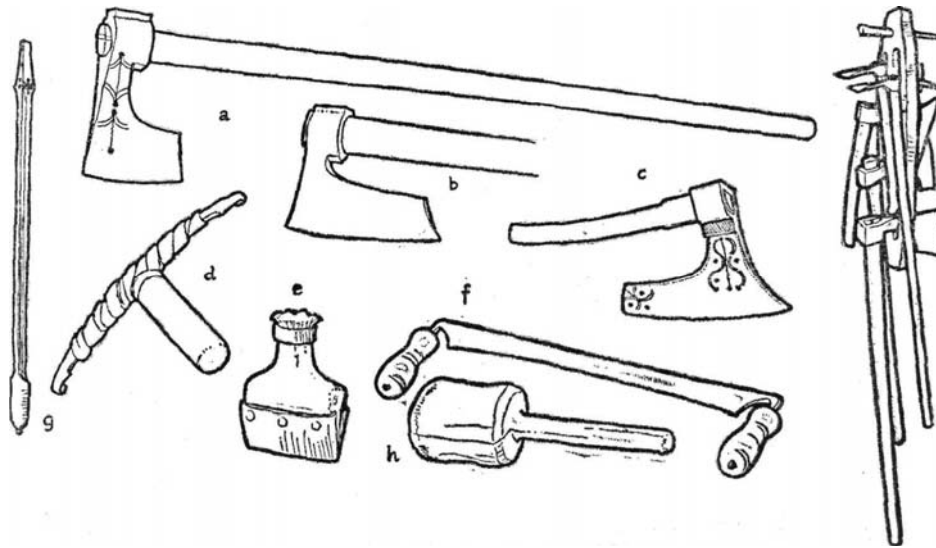
A fa megapadása és a környező vidékek divatja által is ösztönzött téglá- és cserépipítkezés különösen 1944 óta lett gyakoribb; ebben közrejátszott az erdők államosításával bevezetett ésszerűbb erdőgazdálkodás.

Szerszámok. Az építés sokáig Kászonban is időrabló, fáradságos munka volt, mert az építőnek jóformán egyetlen szerszám, a fejsze állott rendelkezésére. E szerszám egyszerűsége és általános használata tette

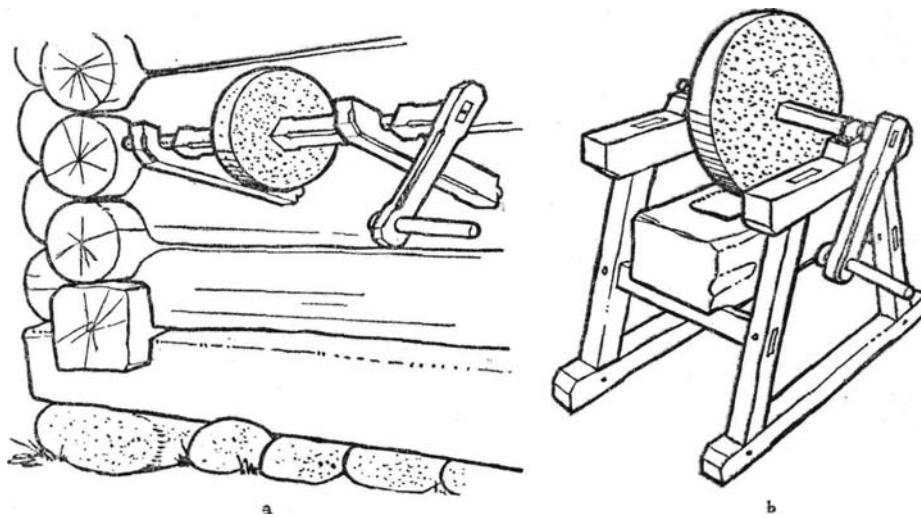
lehetővé elsősorban azt, hogy az építető és építő a legtöbbször azonos személy volt. Ehhez járult még az a mesterségi tudás és tapasztalat is, amelyet minden kászoni férfi szükségszerűen elsajátított munkaeszközei, háztartási felszerelése, bútoraik készítése közben. Ezt fejezi ki egyik kászoni ács megállapítása, hogy az „ácmesterség nem nagy titok, az egy fésziből kitelik“. Az építőszerszámok specializálódása, leltárának gyarapodása, különféle új szerszámok alkalmazása, a technika fejlődése, az igények általános növekedése, az egyéni kívánságok sokasodása újabban már bizonyos fokú szaktudást követelt, amellyel nem mindenki rendelkezett egyformán.

Az építőszerszám tehát olyan fontos tényező, amelyet mielőtt még továbbmennénk, feltétlenül ismernünk kell (9a—i. kép).

A *fészi* (fejsze) most is az ács legfőbb szerszáma. Ez helyettesítette sokáig a bárdot, szekercét és kalapácsot, sőt a fűrészeket is. A helybeli kovácsok készítették, néha szépen kicifrítva. A hozzávaló vas 1860 tájáig a torockói vagy vajdahunyadi (Zalasd) vashámorból került ki, amit a kászoniak Kézdivásárhelyről szereztek be.¹⁰ A közeli századokban mindinkább két fejszeformával találkozunk: a *keskenyelű* vagy *favágófészivel* és a *laposelű* vagy *faragófészivel*. A keskenyelű fejsze megint kétféle lehetett: a nagyobb *erdőlőfészi* (9a. kép) és a könnyebb *félkéz-* vagy *kicsifészi* otthoni használatra, ágat vágni. A 21 cm hosszú élű faragófészében is van egy hosszabb nyelű kétkézi, amelyet *szekercének* is mondanak (9b.

9. kép. Ácsszerszámok: a) *fészi*, b) *szekerce*, c) *faragófészi* vagy *bárd*, d) *zsendelyhornyoló*, e) *fahasító*, f) *kézvonó*, g) *furu* (nyele nélkül), h) *bot* (véséshez és zsendelyhasogatáshoz). Mellettük: i) a ház ereszenek gerendái közé felszegezhető *fészitartó* különféle fejszékkel (*fészi*, *szekerce*, *bárd*, *keresztfészi*, *erdeifészi*). Kászoni.

10. kép. Küsürü: a) régimódi, a sütőház gerendafalára szerelve; b) új forma.

kép) és az alig 30 cm hosszú, görbe nyelű *félkézre való*, melyet *bárdnak* is neveznek (9c. kép). Míg az erdőlöfejszével az erdőben *döntötték ki* a fát és ágait *lenyesték* (rendszerint kettő *dönt* és egy *nyesi*), és az igen hosszú *gombolyagfa* végeit is ezzel darabolták le építkezés közben, addig a kicsifejszével a fák két oldalát faragták meg kissé, utána simították, hogy jobban *pászoljon egymásra*. Ma ez utóbbi munkát a szekercével végzik, míg a bárdal a *gerezdet* vágják, vagyis a sarkoknál egyberótt gerendák *fészkeit* mélyítik vele, hogy a két fal gerendái egymásba találjanak. A fejsze állandó karbantartására szolgál a *küsürü* (10a. b. kép).

A *fűrész*t Kászonban csak kb. 1830-tól kezdve használják, 140 évesnél idősebb házon nyoma sincs a fűrésznek. Még vízfűrész is alig van ekkor Kászon határában.¹¹ Azelőtt, ha szükség volt mégis *pallóra* (padlónak és mennyezetnek), elhasították a gömbölyűfát kettébe, a nagyot meg többfelé, *cseterbe* (orosz-ukrán csetvor ‚negyed’), s ezt használták — kissé megfaragva — deszkaként. E hasításhoz használták a *fahasító éket*, amelyet a *fahasító bottal* (nagy fakalapács) vertek a hasítékba. Ma a zsendelyt hasogatják hasonló eljárással (9e, h. kép).

Kászonban a patak menti vízfűrészek közül a legelsőt Balácsi földbirtokos építtette 1820 tájt a moldovai határszélen levő Veresvíz határreszen, ahol üvegyárat is létesített. Nemsokára aztán közszékely *fűrész-társaságok* (6—14 vállalkozó szellemű ember) is alakultak, amelyek megvették a fűrészvasat, s a többi famunkát és a felszerelést maguk készítették. Az első ilyen fűrész a Becze rokonság állította, s rövid idő alatt úgy elszaporodtak e kis fűrészmalomok, hogy az 1848-as szabadságharc idején a határban — mint mondják — „minden kiáltásnyira volt egy-egy

fűrész“ (nekünk 10-et sikerült azonosítani). A külső tőkével alapított nagyobb termelékenységű *fűrészgáterek* (gyárak) 1866-tól fogva épültek Kászon határában.

E vízfűrészek nagyban hozzájárultak az építő kultúra fejlődéséhez: ezóta lett általános a házföldjének, valamint az eresz és fűstház megnyezetének padolása, majd az eddig nyitott vagy csak lécezett eresznek elől való bedeszkázása, s a nyitott töltésnek deszka mellvédes tornáccá való kiképzése. De a vízfűrészek építéstechnikája is sokban gyarapította az építők szakismeretét, amennyiben különböző új szerkezeti megoldásokat, pontos illesztéseket kellett megtanulniuk, s ezzel kapcsolatban új szerszámok használatát bevezetniük. Mert a vasalkatrészekon kívül (*fűrészvas és szorítókarikák*), amelyeket megrendelésre kovácsok készítettek, az összes faalkatrészeket (*gerendák, stempelyek, kötések, ráma, tok, kereszt, tengelyek, párnák, zsilipek, kerekek* stb.) a fűrészgazdák maguk farragták ki és állították össze.

A két embernek való *tőkezetelő, zszindelyvágó* vagy *kézifűrész* még később került a közhasználatba. Száz évvel ezelőtt ez még olyan drága volt, hogy egy-egy falu vagy tízes együtt szerzett be egy ilyen fűrész. Így pl. ekkor egész Altíznek egy volt, s csak később vett mind a hat tízese egy-egy ilyen vaskos kovácsolt szaggatófűrész, s azt hordozták a rászorulóknak. Jelentősége igen nagy volt, mert lehetővé tette a zszindelykészítést, s ezzel a régi tűzveszélyes szalmatető kiküszöbölését. Így vált lehetségessé az utca és telek tömörebb beépítése, ami az eddigi tér- és utcaképet és az épületek körvonalatát is megváltoztatta. Ezzel a fűrészszel szellették a gömbfát zszindelyhosszúságú darabokra, melyeket aztán sugárban, a *zszindelyhasogató acéllal* (9e. kép) lapokra *felhasogattak*, majd vastagabb élét a *zszendelyhornyolóval* (9d. kép) *behornyolták*. Jelentősen megkönnyítette a fűrész az erdei fadöntők munkáját is.

Még később, alig a századforduló táján jött divatba, ugyancsak Háromszék felől, a gyári, rámás *félkézfűrész* vagy *ácsfűrész* használata. A XX. század kászoni székelyházának építésénél a fűrész már nélkülözhetetlen. Ez tette lehetővé a gerendavégek csinos, egyenlő hosszúra való vagdalását, majd pontos farkasfogas illesztését is az épületek sarkainál.

A fejszés ácsolás régi szerszáma a kovácsok által készített *cigányfuru* (9g. kép). Igen nagy jelentősége volt abban az időben, midőn még vasszeget nem használtak az építkezésnél. Egy nagyobb fajta *furut* használtak a *szélkoszorú* és *szarvazat-bütüjének* összefogására, míg egy kisebbet a szarufapár hegyének összefogására. Ezen kívül volt a kisebb *lécszegeztető furu* a lécezésnek a tetőn való lerögzítésére; ezt a tornácoszlopok és kapulábak kötéseinél, a padló leszegezésénél, ajtó- és ablakszerkezeteknél, deszkakerítésnél és bútoroknál is használták. A furatokba való *cserefaszeget* beveréskor megolajozták. Csökken a cigányfűrők fontossága a gyári vas *léc-* és *zszendelyszeg* századvégi megjelenésével és 1914 óta az újfajta bolti *csigásfűrő* (*francia fűrő*) használatának bevezetésével, amelynek előnye, hogy a forgácsot magától felhossa.

Az ajtó- és ablaksarok bevésésére, tornácoszlop és kapuláb kötéseinek belapolására szolgál a *nagyvéső*, míg a kisebb vésők a kapufaragás és bútorkészítés szerszámai. Egyes részletek (kapuláb, fazár stb.) diszítésére használták még a kerek *kupásvésőt*, feliratok bevésésére pedig valami törött beretvából, kardból e célra alakított acélpengét.

A régi építő emberek a ceruza bejövetele előtt még minta-előrajzolására is valami hegyes szegfélét vagy *ónt* (íront) használtak. A gerendák, pallók, széldeszák „egyenesítéséhez“ a cérnázó szolgál a mai nap is: a színes földdel festett vízbe mártott csapózsínórt a gerendán végig kifeszítik, és közben megcsapva, a zsinór sáros nyoma jelzi az egyenes vonalat.

Nagy gyakorlati fontossága volt a mai pontos vízmérték elődjének, a *vízszintmérőnek*. Ez egy araszos alapú háromszögű deszkalap, melynek felső csúcsáról cérnán csüng alá egy kis agyag- vagy vasgolyó. Ha hosszabb egyenes lécre helyezték rá a mérőt, pontosan meg lehetett állapítani vele a gerenda vagy padló vízszintállítását. A függőlegest *függővas* vagy *pláj* helyett régen csak nyállal határozták meg: a gerendák mentén lecseppentett nyál vonala jelezte, hogy melyik gerenda van kijebb vagy beljebb.

Az ácsok által használt hosszmérték az *öl* (189,6 cm), mérőeszköz pedig a *fertályöles* ($\frac{1}{4}$ öl) lécszó volt. Az idősebbek még ma is ölben határozzák meg az épület méreteit.

Az építkezés megszervezése. Amint az előzőkből is láthattuk, régen az építkezés nem igényelt sem nagy szerszámkészletet, sem valami különös szaktudást, csupán gyakorlatot, amelyet az erdős vidék minden lakója elsajátíthatott. Nemzedékről nemzedékre örökített százados gyakorlat és ügyesség pótolta a finomabb szerszámokat s az ezekkel járó magasabb technikai ismeretet. „Ezelőtt könnyű volt az építés, nem kellett még fűrész sem, nem kellett nagy szaktudomány, a fával sem kellett takarékoskodni, volt belőle elég“ — mondják. Mindenki maga építette házat, s legfennebb kikérte az ügyesebb szomszédok tanácsát. Éppen ezért „régén félévig is építettek egy házat; a fa az erdőben volt, hozott valamennyit s feltette, azután maradt egy ideig...“ Kimondott hivatásos ácsmesterek még ma sincsenek, mert — amint egyik áltízi ács is mondja — „az idevalókkal úgy van, hogy nem kell külön tanulják, mert már a fészivel születnek“. Egy másik öreg ács maga vallja, hogy: „Az én tudományom csak olyan magántanulás volt, az olyant nem vitték más községbe, mert ott is tudtak annyit.“ „Csak látás után tanulták“ a mesterséget, s ahhoz, hogy valaki az átlagnál több tapasztalatra tegyen szert, elsősorban egy földolog kellett: olyan gazdasági, társadalmi, családi körülmények, amelyek arra kényszerítették, hogy ne csak magának, hanem — bizonyos ellenszolgáltatás fejében — idegennek is vállalkozzék „segíteni“ az építkezésben. Ilyenféle szükség tanította ki ácsnak a feltízi Miháts Lajos árván maradt hat fiát vagy Lakatos Pál utódait.

A szegődő ácsok tehát általában a falu földnélküli vagy kevés földű

szegény rétegeből kerültek ki, akik munkájuk ellenében, különösen régen, gabonát kértek. Ez azt is jelentette, hogy elsősorban a módosabb gazdaretegek vehették igénybe az ácsmestereket. Így 1945—46-ban is a Mező-átal utca háborúkor leégett 74 telektulajdonosa közül — mint mondják — „sokan tiszta árpából építették fel házukat“.

A kászoni ácsok szaktudását azonban egyre növelte a tőkésvilág különféle építkezéseinél szerzett sok tapasztalat. Az ácsmunkára utalt rétegből nagy számban vettek részt Kászomból 1900 tájt a kovásznai, majd 1912—13-tól a moldovai dormányi (20 km-re levő Dărmănești) fűrésztelep építkezéseinél. A dobrudzsai nevezetes csernavodai híd építésénél is (1890—1895) más csíki és háromszéki mestereken kívül szakmunkásként Kászon öt falujából harminc ács dolgozott. De számosan dolgoztak közben a közeli erdélyi városokban is, különösen Brassóban.

A szocialista Románia különféle építkezéseinél szintén részt vettek a kászoni ácsok. Így pl. a Scînteia Ház építésénél évenként átlag 25—30 ács dolgozott, míg mások ácsként Brassó új gyárnegyedeinek felépítéséből vették ki részüket. Az 1950-es években átlag 50—100 kászoni dolgozik rendszeresen Dormányban és a Moinești vidéki olajkutak építkezéseinél.

Az így szerzett tapasztalat és „világlátottság“ is hozzájárult ahhoz, hogy az ácsmesterség lassanként elvált a háziiparszerű foglalkozásoktól, és a bonyolult építkezés ismeretét már csak kevesebben birtokolják. Különösen a kevesebb szántófölddel, de több erdővel rendelkező Nagykászonban (Impér, Altíz és Feltíz) van sok ácsmester, míg Újfaluban alig s Jakabfálván is csak kevés ács van, úgyhogy akik e két faluban építkezni akarnak, gyakran Feltízről, esetleg Impérről hívnak ácsokat. De előfordult már az is, hogy újfalusi ember Feltízen csináltatta meg csűrét, hogy kevesebbe kerüljön a munkadíj.¹²

Ha az épületek szempontjából nézzük az ácsmunkát, azt találjuk, hogy ma már alig néhány *vezetőács*, *kinevezett mester* (elismert szakember) felügyelete alatt épül a legtöbb ház, csűr, kapu, néha még a sütőház, disznópajta és árnyékalja is (utóbbiak a megmaradt favégekből), bár ezeket, a kerítéssel együtt, többnyire most is a gazda maga építi fel.

Ha viszont az ácsok oldaláról nézzük tevékenységüket, azt látjuk, hogy az ácsmunka rendszerint csak egyike azoknak a mesterségeknek, amelyekhez a mesterek értenek, és amelyeket folytatnak. Így pl. az idős feltízi Balázs Mihály, aki a legutóbbi évekig két-három különféle épület építésének vezetését is elvállalta évente, ugyanakkor kőfaragó is (lépcsőt és malomkövet farag), fakeresztet is készít (eddig vagy 8—10 keresztet készített a temetőbe), lakatosmunkát is végez (cséplőgépet, zárat stb. javít), kerekes is, és mint esztergályozó fonókerekeket, asztal- és szék-lábat készít, de ért még az állatgyógyászathoz is (herélni és borjazzatáshoz hívják). A fiatalabb, 40 év körüli altízi Csűrös István is egyformán ács, asztalos-, kerekes-, kőműves-, lakatosmester, ért az órásmunkához, hegedűkészítéshez, a kovácsmunkát is megtanulta, s így maga készíti el különleges szerszámain is. Nyilvánvaló, hogy a kászoni — s általában a székely — ezermester-típust a sajátos helybeli gazdasági-tár-

sadalmi viszonyok szükségszerűen hozták létre. Elsősorban az a gazdasági elszigeteltség és magára utaltság, amely a polgári-földesúri rendszer érdektelensége folytán a Székelyföldet, ahol nagyobb földesurak vagy polgári centrumok nem voltak, kihagyta az ország vérkeringéséből.¹³ Ez a körülmény tartotta fent máig a kászoni ipart a háziipar, illetve az ezermesterség színvonalán. Az ezermesterség kifejlődéséhez járult még a szegény mester ráutaltsága, hogy saját számára mindent maga tudjon elkészíteni, és hogy a holtidőt kiküszöbölje azáltal, hogy ha egyik szakmában sincs éppen munka, más munkát is vállalhasson.

Mert az ácsmunka időszaki munka. Mezei munkaidőben és téli hidegben senki sem épít. Az építés fő szezonja a tavasz, június vége felé már kezdődik a falu közelében a kaszálás, és leáll az építkezés, ősszel, vetés után aztán ismét van építkezés, míg csak az idő engedi (októberben), mert később már rövidül a nap, kevés a munkaidő, esik, havazik. Téli időben inkább erdőim mentek vállalatokhoz, vagy maguknak tűzrevaló után, vagy éppen a tavasszal kezdődő építkezéshez szükséges fáért. Tavasszal, aki csak ért hozzá, még ha van is földje, mint építető vagy vezető mester, mint segítő szomszéd és rokon, vagy saját épületeit tatarozó gazda, ácsolással foglalkozik. Mikor a kőművesek hozzáfognak a házalap lerakásához, mondogatják a faluban: „Na, a fecskék megeredtek.“ Amikor pedig az ácsok is hozzáfognak, akkor meg mondják: „A harkályok is eléjtek.“

Különösen régebb, amikor az építés még közmunkaszerűen folyt, kellett alkalmazkodni az építési szezonhoz, hogy segítséget kapjanak. Régen ui. csakis *kalákában* építettek. Összehívták a rokonokat, szomszédokat, komákat, sógorokat, és a gazda vagy a „legügyesebb“ meghívott vezetésével egy hét alatt fel is építették a házat. Újabban, különösen a módosabb gazdák azt számították, hogy milyen káruk származik abból, ha az építés ideje alatt a földeken dolgozó cseléd mellett maguk helyett még napszámot is kell fogadniuk, ugyanakkor pedig lehetőleg olyan épületet akartak maguknak, „amilyen még nem volt a faluban“, s amely ilyenformán sokban eltért a szokásostól, és meghaladta a helyi átlag technikai ismeretet (az ács már egyúttal kőműves és vakoló is kellett hogy legyen). Ezért aztán felhagytak a kalákával, nem tartottak igényt a szomszédok segítségére (amelyet így viszonzniuk sem kellett), hanem egy vállalkozó ácsmesterrel tárgyaltak, akivel pénzben és gabonában alkudták ki a teljes munkát. A szegényebb és a közepes réteg azonban kitarított a kalákamunka mellett, bár ezt már fogadott ács (vezetőács) irányítja.¹⁴

Az áccsal való tanácskozás, a „megrendelés“ rendszerint így kezdődik: „Dénes bá, nekem kell egy házat építeni, olyan legyen, mint a szomszédé. Van egy kanapéja az asszonynak, az bé kell hogy férjen.“ Máskor meg teljesen a mester belátására bízzák, hogy úgy építse, ahogy gondolja, a szokásos mérettel, beosztással és formában. Az építető éppen csak valamelyik szomszéd, koma házat vagy valamely tavaly épült vagy valamelyik mester által készített házat jelöli meg mintául, megbeszélve a vezetőáccsal az esetleges eltéréseket. A higgadt ács és a jelenlevő

feleség, testvér, jó barát józanul mérsékeli az esetleg túl igényes megrendelőt: „Ne legyen a ház cifra, de bele kenyeret, jó nagy darabot.“ Mert a házukkal mértéken felül hivalkodni akarókra hamar ráhúzzák a csipős közmondást: „Festett ajtó — nincsen rántó“ (rántás).

Eleinte az egyezséget csak szóbelileg kötötték meg az áccsal: az adott szónak nagy becsülete volt. Az írásbeli szerződést az ácsok csak akkor kezdték követelni a gazdától, midőn azok a megszokottól eltérő, nagyszabású, különlegesebb és drágább munkát kértek, és ezt mind az ácsoknak kellett elvégezniök (kb. 80 éve). A régi „rendes“ házak esetében mindenki tudta előre, hogy az építés mennyi napszámba kerül. Későbbben is, olyankor, ha a vezetőácsnak magának kellett *segítség*ről gondoskodnia, tudta, hogy összesen kb. 60 *napszámot* kell számítania, melyre aztán még rácsapott 10 napszámot: ez volt az ő különdíja. Egy újabbforma átlagház (farkasfoggal, több helyiséggel stb.) 100—120 napszámba kerül, ehhez még hozzátesz a vezető ácsmester 15—20 napot, melynek munkadíját a munka megszervezésére „előlegben felkéri“ a gazdától. Az összeg többi részét azután a munka végeztével, a többi *napszámossal* együtt kapja meg. Ha a gazda *uzsonnát* vagy éppen *ételt* is adott, vagy gabonában is fizetett, akkor arányosan kevesebb volt a pénzbeli fizetés.

Az ácsok munkadíja egyezett a többi mezőgazdasági munkára szegődő szegény ember napszámjával, csupán a vezetőácsé volt 1/7-del több. De vezetőács nem lehetett mindenki, inkább csak fiatal ember, mert neki kellett végeznie a legnehezebb munkát. Mire az ács megöregedett, gyengébb lett, a fiatalnak (legtöbbször fiának) ment dolgozni. Így aztán, ha valamelyik ács tudott is szerezni valamit, azt csupán „fösvénységből“ tehette.

Régen tehát mindenki, a szegényebbje lehetőleg még ma is, kalákában épít, amikor a segítséget nem pénzzel, hanem szükség esetén hasonlóval viszonzózzák. E régi időkből fennmaradt szokás értelmében a rokonok, akik ősi soron szomszédok is, ha kalákába hívják őket, tartoznak megjelenni. Az esetleg húzódozó kalákásokat (pl. rokoni perpatvarok idején) a község is figyelmeztethette segítségadási kötelezettségükre. Így intik pl. 1650-ben egyik háromszéki faluban is a kalákásokat, hogy „Szabó Andrásnak is tartoznak hasonló épületeket építeni az micsodásokat Szabó Jánosnak építették s együtt ennek utána is építtnek s az házat az hajazattjáig mind tapasztszávi földeléssivel együtt segélylyék.“ (Bogáts i.m. 31—32. l.) De indokolatlanul rendszerint most sem utasítják vissza a segítséget kérő rokont, szomszédot.

Az építkezéssel kapcsolatban a *fadöntés* s a fát az erdőről hazahozó 30 *fuvar*, újabban még a *kőfejtés* s a kő hazaszállítása is a kalákások feladata. Az így előkészített anyagból aztán a 8—10 kalákás egykettőre *felhúzza* az épületet (a falat és a szarvazatot), „a vezetőács csak mér, mutatja, faragja, fúrja“.

A kalákások a munkaidő alatt a gazda vendégei. Hagyományos kalákaétel a reggeli pohár *pálinka*, a *frustukra* adott leves, a délre adott húsosétel, uzsonnára adott *pálinka*, *szalonna* meg *túró* és a vacso-

rára főzött *húsleves* vagy *árvaleves*. Az építés befejeztével a gazda külön jó *végvacsorával* tiszteli meg a kalákásokat: *tőtelékes káposztát* és *palacsintát*, esetleg *húslevest* és *tokányt* ad. Az ottlevők aztán egy-egy pohár pálinka mellett fejezik ki jókívánságaikat az új ház tulajdonosának, a házigazda pedig megköszöni mindenkinek a segítséget, a jó munkát, s reggelig vigadnak.

Ha a ház fiataloknak készül, miután a gazda befedi és a boronafalat apró, lapos *bolhaszegekkel* televeri, a legények előkészítik a *sárt* (vagyis az udvaron a sarat kapával és lábbal polyvával összevegyítik). Ezzel aztán a leányok megtapasztják kívül-belül a ház falát. A régi *földes házak* idején, mikor a házfal tapasztása jól megszáradt, a legények és leányok *letapasztották* és *megsikárolták* a *padlást* (padlót) is, s akkor „adott a gazda nekik tisztességből egy táncot“, amelyet ott az új házban *jártak*, hogy a padló jól *meztömődött*. Elnevezésében ennek a munka-táncnak az emlékét őrzi máig a „csúrdöngölő“ tánc. A háziakra maradt az ajtó és ablak elkészítése, amelyet újabban külön áccsal vagy asztalossal csináltatnak, és a *felső padlás* (mennyezet) sikárolása, a fedés, ősszel a *kemencerakás* és rendre a bútor elkészítése télen. Mióta már deszkapadlót tesznek a házba, ez is a gazda munkája.

A szerencsétlenül járt, leégett ember házát mindig kalákában építették fel. Különösen fontos intézménynek bizonyult a kaláka akkor, midőn — mint a régi szalmaházak idején annyiszor — egész falurészek égtek le. A háború alatt leégett teljes utcásoakat is kalákában építették fel; a tűzkárt szenvedett családoknál önként jelentkeztek segítségül más utcabeli jó ismerősök is. De a törekvő szegényembereknek is akadt segítsége.¹⁵

AZ ÉPÜLETEK

Miután megismerkedtünk az épületeknek a faluban, az utcában és a telken való elhelyezkedésével, az épület anyagával, az építés szerszámaival, valamint az építőkkal s az építés megszervezésével, most magát az épületet vesszük szemügyre. Mindenekelőtt azzal az épülettel kell megismerkednünk, amely az ember legfontosabb s éppen ezért egyúttal a legrégebb és a fejlődés különböző szakaszain átment legfejlettebb szálláshelye. A lakóház tanulmányozása alkalmával megismert eljárások és tanulságok sokban segítik majd a népi építkezés más alkotásainak megértését is.

A lakóház. A kászoni székely ház tanulmányozása aránylag nem nehéz feladat, mivel az itteni lakóházak zöme csupán két, egymástól általában jól megkülönböztethető csoportba tartoznak. Az egyik csoport az „újházaké“, melyeket azonnal felismerhetünk, többnyire piros cseréptejükről, elnyújtott formájukról s arról, hogy legtöbbször kiépültek az

utcavonalba. E házak közül az első világháború előttieket inkább a falu közepe táján lakó gazdagabb családok birtokában találjuk, míg az újabbak sokszor egész utcasorokat képeznek az egykori árterületből meghódított új utcákban s másutt is a falu szélei felé, többnyire éppen az ide kiszorult szegényebb családok tulajdonában. A másik házforma külső ismertető jegye az avult zsendelyfedél, a sarkok gerezdes kötése, alacsony alap, a rövid, de széles forma. Ezek a házak mindig a telek belsejében épültek, és többnyire a régi mellékutcákban maradtak fenn, bár néhány közülük az egykori „első nemzet“-ekről (előkelő családokról) származott az elszegényedett utódokra. Valamikor ez volt a kászoni székelység általános háztípusa, bár az utóbbi nemzedékek által épített példányai az új anyagok, szerszámok és technikai eljárások alkalmazásával fokozatos módosításokon mentek át az új házformák irányában.

Alap, fal, ajtó, ablak. A régi kászoni boronaháznak nem raktak alapfalat. A házfalat alkotó gombolyagfák közül a legvastagabbakból rakott sort közvetlenül a földre (11a. kép), illetve a földbe ásott kis *borozdába* helyezték. Amikor lerakták a két *hosszú-* és két *keresztalpat*, egy léccel megmérték a szemben álló szegletek közti távolságokat (átlókat), s így ellenőrizték azt, hogy a leendő falak derékszöget alkotnak. Később, midőn a szaporodó lakosság arra kényszerült, hogy gödrösebb, nedvesebb helyeken is építkezzék, a *házsarkak* alá követ helyeztek (a lejtő felőli oldalon, elől, nagyobbakat), esetleg alapfalat is raktak (15—16a—c. kép), s erre tették az *első rend* fát (talp). A nehéz talpfákat a sarkokon *keresztelték*, vagyis *gerezdesen*, állazással illesztették egymásba (11a, g. kép), meghagyva — már csak fűrész hiányában is — a sokszor hosszan kiálló végeket, melyek aztán ülőhelyül szolgáltak.¹⁶

A közvetlenül a földre került talpgerendák korhadásával a ház fokozatosan a „földbe nyomult“, úgyhogy egyes régi házak ajtaján már csak meghajolva lehet bejutni. Csűrőknél, hogy a szénásszekér továbbra is beférjen, a korhadt talpat időnként újjal cserélték ki: *felemelték, magasztalták* a csűrűt. A fundamentum nélküli, jól összerótt faépületek nem voltak egészen helyhez kötve: nemcsak szétszedésük s másutt való összerakásuk volt lehetséges, de a kisebb épületeket ökrök segítségével a telek másik felébe, vagy akár a szomszédba is elvontathatták (pl. mikor két testvér megosztotta a telken és az épületeken).

A régebbi házak ereszében, a *kicsiházban*, vagy az *oldalkamarában* rendszerint *vermet* ástak (11b. kép), melyet labbanocsos ajtó fedett. A verem általában 2X3 m alapterületű és 1 m mély üreg volt, melyet hasított pallóval béleltek, később meg sokan kövel rakták ki. Kizárólag a kevés (5—10 zsák) *pityóka* téli tárolására szolgált, s így lehetséges, hogy — akárcsak a kászoni burgonyatermelésnek — a veremnek sem nagyobb a múltja 120—170 évnél, és rendszerint utólag, a ház elkészülte után ásták ki.

A századforduló tájától kezdik mindinkább a házak rendes alapincézését: a távoli határrészből, a Répátoldalból kibányászott kövel 120, újabban 160 cm magas *fundamentumra* építik a házat, úgy, hogy a be-

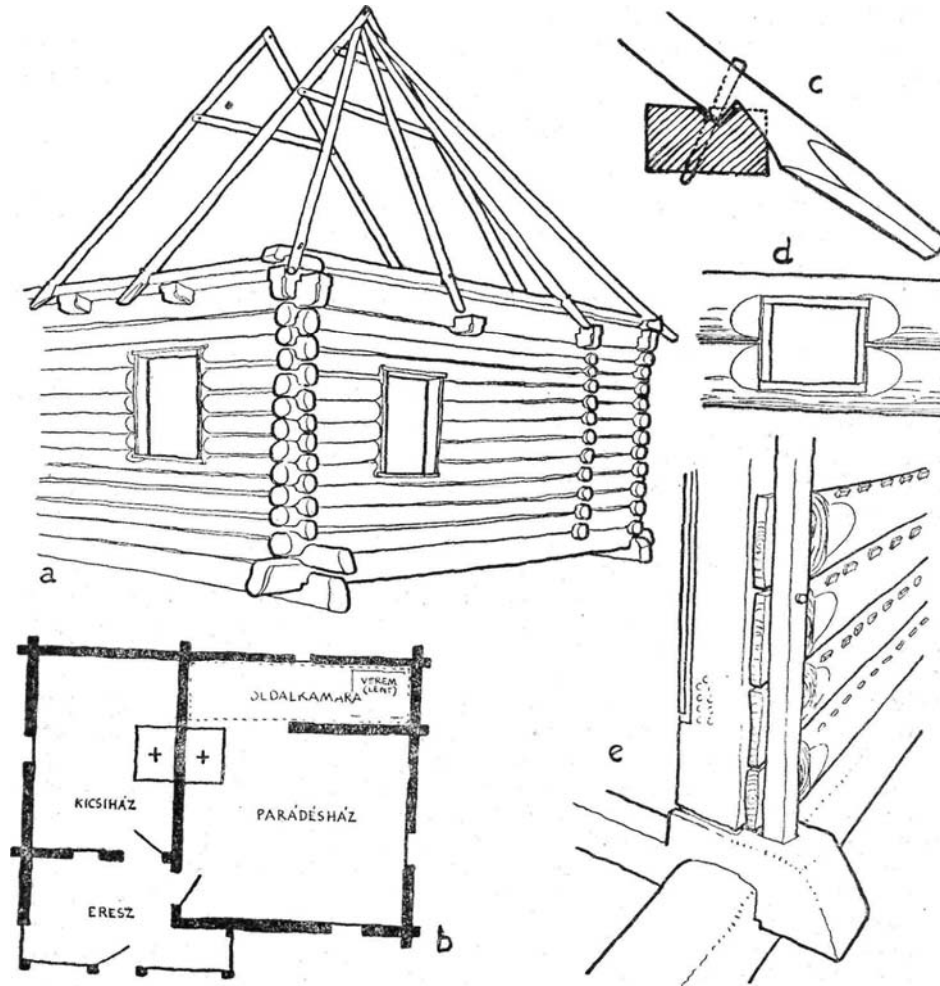
járat helyiség alatt új helyiség is keletkezzék, a *pincszer*, amely aztán fokozatosan átveheti a nyári konyha szerepét is. A pince újabbán kétrét *padlást* (mennyezetpadolást) kap, közbül homokos földréteggel. Az oldalasabb településű Újfaluban vannak a legrégebbi magasfundamentumú házak, de e „rangosan“ épített házak divatja már mindenfelé terjed.

A hatalmas közös erdők lehetővé tették a vastag gombolyagfákból való építkezést, akár csak más erdős vidékeken is. Az életmódnak és igényeknek a tőkés gazdálkodás bevezetése előtti hasonlósága a kászoni székelységnél nemcsak a ház falának anyagában, technikájában, hanem méreteiben is tükröződik. Így a régi szabású házakhoz az erdőkről általában 100 db, egyenként 6—7 *öl* (kb. 12 m) hosszú fenyő *szálfát* hoztak. Egy kisebb *ötöles ház* azonban kitelt 80 szálfából, míg nagyobb házhoz kellett 120 db is. Az erdőben mindenesetre vigyáztak arra, hogy a fa három arasszal hosszabb legyen, mint amennyit a ház belső méretére szántak, hogy jusson *gerezdenek* is. Arra is ügyeltek, hogy a fa szép egyenes szálú legyen, és ne legyen *tekeres* vagy *bogos*. A fa csavarodottságát úgy állapíthatták meg, ha a héját levágták s láthatták a *növését*.

A kidöntött, ágaitól megtisztított és héjától meghántott fákat *kinyújtott félvágású szekerekkel* hozták haza, egyre-egyre 4—5 darabot rakva. Miután otthon a legvastagabbakat talpnak lerakták, hozzáfogtak a ház *derekának* felrakásához: vágtak fejszével a talp felső felén egy *gerezdet* (keresztvágás, merőleges irányú körív alakú vájat), s ebbe rakták a következő *rendet* (11g. kép). Hogy a fal egyforma magas legyen, váltakozva rakták a fa vastagabb végét hol egyik, hol másik oldalra, közben a vízszintmérővel is ellenőrizve a gerendák fekvését. Ha a fal valamelyik végén magasabban állott, ott a gerezden mélyebben bevágtak. A ház dereka rendszerint 18 rendből állott, mely átlag *egy öl* s fél (2,84 m) magasságot ért el. E magasság csökkent, ha a gerezdek jobban bevágták, s így a szálfák közt alig hagytak repedést. Amit a rövidebb oldalakon a hosszú szálfák végeiből levágtak, abból került ki az eresz és a kicsiház közti rövid *közfal* és a *nagyházból* a *nyitott oldalkamarát* félig elkülönítő falrész. Természetesen még a boronák rakása közben beiktatták ezeket is, s ugyanakkor gondoltak az ajtókra és ablakokra: a boronákat itt nem is rakták végig, s a nyílás alatt és felett húzódó boronákba megfelelő helyen építés közben fejszével *bevágták* a *mejjékeket* és *sasokat* (félfa) az ajtó és ablak beállítására (11d. f. h. i. kép). A küszöb a legelső vastag talpborona volt, s így néha oly magas, hogy a kisebb gyerekek csak ráülve tudtak átfordulni rajta. Az *ajtószemöldököt* a felső borona képezte. Amikor a ház derekát felrakták, a lecseppentett nyál nyoma mentén a gerendavégeket fejszével *lebütítették* (lecsonkolták), úgyhogy a gerezdek végig kb. *egy suktra* (az *öl* 1/6-od része, kb. 31 cm) álltak ki.

A régimódi boronafal — a tapasztalat szerint — éppen gerezdes rakása miatt az újabb farkasfogas technikával szemben igen erős és tartós volt. Mivel pedig a gömbfákat nem négyszögesítették (nem faragták), bár ez a fal simaságának rovására ment, aránylag kevés fa is kellett. Ezért a melléképületeket még most is többnyire gerezdesen építik, csak

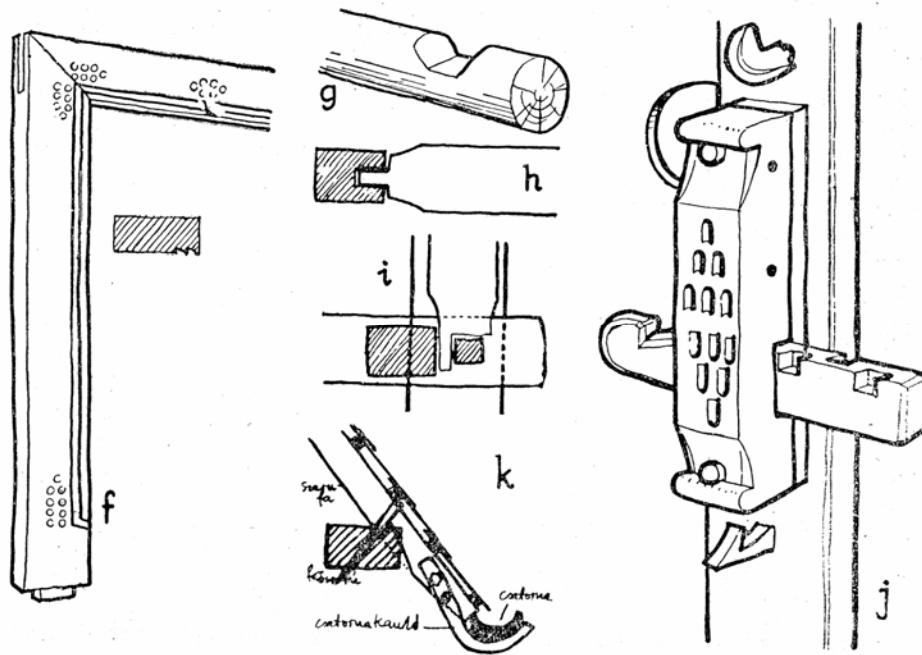
már kissé megfaragott fákból. Hogy a fal jobban szigeteljen, a gerendák közti repedéseket betömik, vagyis a falat *tapasztják*. Az udvarba hordott *sarat megöntözve*, kapával *megvagdalják*, majd *polyvát vegyítenek hozzá*, és lábbal jól *megetapodják*. Közben elkészítik *cserefából* (tölgy) a lapos *bolhaszegeket*, s azokat egymástól egy-egy arasz távolságra egy-

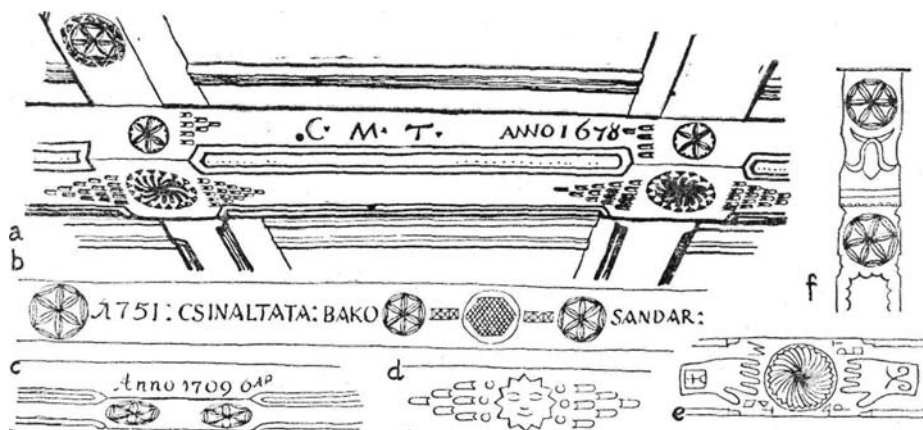
11. kép András Pál 1678-ban épült háza (ún. Hamar ház), Impér. a) Fal- és tetőváz a ház bütüje felől (részlet); b) alaprajz; c) *szarufa* rögzítése a *szélkoszorún*; d) oldalkamara ablaknyílása; e) a parádesház külső falának ajtó felőli végződése; f) ajtófél és szemöldök, profilozásuk; g) fali *borona*, *gombolyagfa* és bevágása a *gerezdnél*; h) az oldalkamarát elválasztó boronafal belső végződése (külső végződését lásd az a ábra jobb felén), i) parádesház ajtó felőli végződése (vö. az e. áb-

sorba minden boronába beverik (11e. kép). Erre csapkodják aztán a lányok, asszonyok a sarat kívül-belül, majd a tapasztás megszáradtával (egy hónap múlva) *vízzel megsikárolják*. A tapasztás repedéseinek tömítésére s a ház tisztántartására, fertőtlenítésére és világosabbá tételére („szépítésére“) szolgált a *fejérités*. A szükséges meszet a csiki falucsúfóló versekben is említett szentdomokosi *meszesek* (mészégetők) hordozzák kóberes szekereikkel falról falura, vagy épp a kászoni vásárokon árusítják *vékaszámra*. A kászoniak a meszet vízzel *beoltják*, és a falat *meszelőkefével* meszelik be. A meszelést aztán félévénként (Szentgyörgy és Szentmihály napja előtt) megismétlik.

A tapasztás után került sor az ajtó és ablak felszerelésére. Még a fal rakása közben beállított *ajtó-* és *ablakmejjék*, vagy később már a talp és szemöldök közé *csítolással* beállított sas feladata volt a falgerenda lehegyezéssel vagy fűrészsel elkészített *peterkeinek* rögzítése (11h—i. 13e—f. kép). Maga az ajtó, a deszkafűrészek használata előtt, gyakran a függőlegesen álló *sorkaival* együtt, egyetlen durván bárdolt palló volt. A nagyobb deszkaajtók deszkáit már Z alakban faszegekkel rögzített hevederek fogták össze, s ekkor már heveder volt maga a *sarok* is, mely a félfába vert fa *pipa* körül forgott, mint ez még most is gyakori udvarbeli épületeknél (27b., 38c, 41b. kép). Vas ajtósarok egészen a XIX. szá-

rával); j) ereszaajtó fa *kócsolója*, fölötté *fordító kankó*, alól a *gilincs* ütközője; k) fenyőtörzsből vágott *csatorna* fölhelyezése a *szarufa* végére szegzett *fakankóra* (hasonló kankóra fektetik az eresz alatti rudat is).

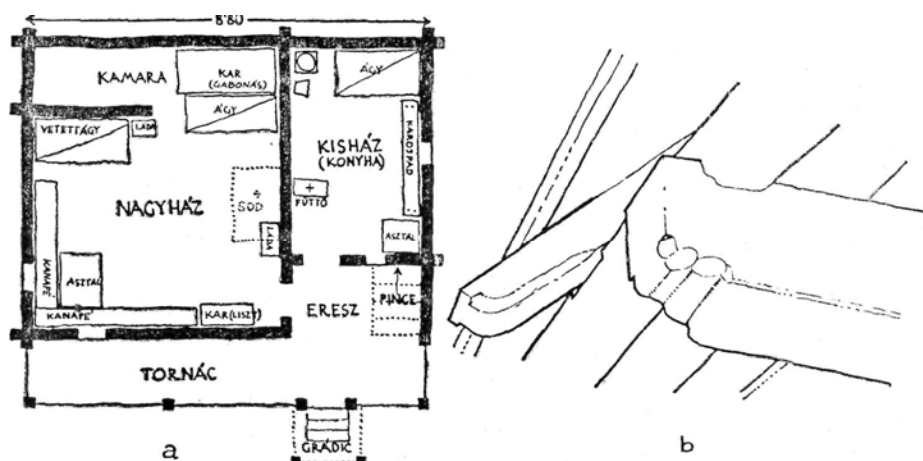

12. kép. András Pál háznak mestergerendája „C.M.T. — ANNO 1678“ vésett felírással és díszítéssel, valamint hasonló díszítésű mestergerenda-részletek: b) Szász Netti házából, 1751-ből, Hozsdát (Vajdahunyad vidéke); c) 1709-ből, Kadicsfalva (Udvarhelyszék); d) 1812-ből, Csikmenaság; e) román ház mestergerendája Dimbovița megyéből (I. Voinescu: *Monumentele de artă țărănească din România*. Buc. é. n.); f) mestergerendát tartó oszlop 1797-ből, Hódmezővásárhely (Magyarország Néprajza II. 313.).

zadig még Háromszéken is csak a nagyobb udvarházaknál volt. Még tovább maradt fenn, még a régi „fakószekér—kenderhám“ korából a fakilincs és az egész házat záró eresztajton „odaeszkabált“ és rendszerint „figurásan kicsinált“ fa *kócsoló* (zár) (11j., 41c, 38b., 39. kép). Azonban ma már ezt is csak a melléképületeken, főként a csűrökön alkalmazzák.

Kászoni öregemberek hallottak arról, hogy valamikor csupán „kéttenyérnyi“ ablaka volt a háznak, s ezt is *csigolyával* (kosárfűz) fonták be, mint ez a Szeret menti csángó konyhákban látható. Ezt az ablakzárási módot őrzik Csikban és Kászonban a fenyőfalécekből cifrán készített *ablakrácsok*, melyeket nyárára a nyitott ablakba szerelnek föl a macska és a tyúk ellen. A régi ablakot téli hidegben vízszintes *tolókával* zárták el. Így a ház csupán a tűzhely kürtőjén át szellőzött. Az 1848 után terjedő írásbeliséggel (a 60-as években pl. az impéri iskola több tanerőt is kap) fokozottan lép fel a jobban megvilágított lakás igénye. A nagyobb üvegablak alkalmazását lehetővé is teszi a század elejétől kezdve már Kászon

13. kép. Bene Antal 1874-ben épült háza, Impér. a) padlás *bütüje*; b) a szarufapár rögzítése, alól a *szélkoszorúkon* és fent faszeggel s a *macskafával* összefogva; c) szarufapár összefogása a csúcsban; d) a ház felső fele az eresztől külső sarkánál (jobbról a sasba helyezett rakófák, balról a *tornácszemöldököt* tartó *tornácsoszlop* és lécezés, fennebb az egymásba kulcsolt *szélkoszorúk*, a sarok *szarufával* és zsindeyes fedéllel); e—f) az eresztől külső falának rakása (a talpba állított *sas* vájzatába illesztik a *falifa* elvékonyított *peterkáját*); g) alaprajz és berendezés; h) az *ereszt* mennyezete a *mestergerendával* és *padlásgerendával*; i) az *eresztől* nyíló *felsőpadlás-feljáró* a *lajtortjával* („alsópadlás“-nak a padlót mondják).

14. kép. Birtalan Imre 1852-ben épült háza, Impér (Fenyőfalja). a) Alaprajz és berendezés; b) eszterha (a padlásgerenda kieresztésén nyugszik a szélkoszorú s ebbe fogva a szarufa alsó vége).

határában s a közeli Bükszádon, valamint Málnáson felállított üvegcsűrök nagy termelése s így az ablaküveg olcsulása. Mégis az ablakok eleinte igen kicsi szemekre osztva készültek, hogy ha betörnek, könnyebben lehessen pótolni. Az üveglablak védelmét szolgálták a kívül felszerelt ablaktáblák is (3. fénykép).

15. kép. Régi kászoni ház kihajtott deszkás eresze, Feltíz.

A pontosabban záró és nagyobb ajtók és ablakok, üvegszemes ablakráámák készítése egyre nagyobb szakismeretet igényelt, és fokozatosan az asztalossághoz értő mesterek kezébe került át.

Fedél. A boronafal felrakása után került sor a *fedélszék* (fedélváz) felépítésére (11a—c., 13a—d, 14b. 16b—c., f—i. kép). Régi házaknál mindenképpel felrakták a ház hosszában közepén a négyszögletesre faragott vastag cserefa *mestergerendát* (11a., 12h., 16j., 20c. kép), majd erre merőlegesen az ugyancsak faragott rövidebb 6—7 *keresztgerendát*. Ezek közül egyik a közfalra, kettő pedig a ház két *büti*jére (végére) került, a többi viszont látható *mennyezetgerendaként* szerepelt, egymástól 1,20 m távolságra. A keresztgerendák végeit a rendes boronakénál mindkét oldalon egy-egy jó arasszal (20—25 cm) kijjebb eresztették, s e végekre fektették az első és hátsó *hosszú szélkoszorút*, rájuk keresztbe pedig a *keresztzélkoszorúkat*. Maga a fedél közvetlenül e szélkoszorúkon nyugszik. A keresztgerendáknak azonban egy másik fontos szerepük is van: tartják a deszkapadolást, amely — a tökéletesebb füstfogós tűzhely bevezetése óta — elkülöníti a tulajdonképpeni (alsó) lakóteret a hideg és füstös padlástértől, a *hijutól*. Mivel a meleg jobb szigetelésére a mennyezetpadolás (*felső padlás*) tapasztást is kap és fontos raktározó hely is, különösen a régi széles házaknál igen nagy jelentősége volt a mestergerendának, amely a hosszú és megterhelt padlászgerendákat alátámasztotta. A mestergerenda aztán olyan mértékben vékonyodott el, majd került ki a kászoni házból, amilyen mértékben a helyiségek fokozatosan osztódtak, kisebbedtek, és a gerendák közti távolság is kisebb lett.

Hogy a szarvazat könnyű és ugyanakkor erős legyen, a vékony *szarufákat* előzőleg szívóssá tették. Ezért az erdőben szarufának kiválasztott fákról, „mikor ért a fa, és szép mezgés volt“ (nedvkeringés idején), a héját lehántották, s úgy hagyták, míg ott jól megpirult, s ezzel kívül csontkeménnyé lett, és konzerválódott is. (Lehetőleg a falboronát is így készítették elő.) A hazahozott fákból aztán még a földön összeállították a szarvazatot: a szarufa hosszát a keresztgerendához mérték, úgyhogy — 50 cm-es lecsüngő végét nem számítva — a keresztgerenda hosszának háromnegyed részét tette ki. A szarufapár vékonyabb végét fent a csúcsban *összevágva* (ollós lapolás) faszeggel rögzítették, majd ettől egy ölnyire, megfelelő szögben *macskafával* (kakasülő) fogták össze (11a., 13a—c, 16c, h, i. kép). Az előkészített szarufapárokat kötélén húzták fel a tetőre, s ott alsó szárait a szélkoszorúra támasztva állították fel. A szarufa rögzítésére a szélkoszorú megfelelő helyén fejszével zomoklást (kis gödröt) vágtak, míg a szarufában, a végétől kb. 50 cm-re kis szakát (hegyet, állat) képeztek. Az így horgolódó szarufát aztán még faszeggel is odafogták a szélkoszorúhoz (11c. k., 14b., 16f. g. kép).

A szarufák fölszerelése tehát régen független volt a keresztgerendáktól és végük lecsüngött, míg a mai laposabb és súlyosabb tetőszerkezetnél a szarufákat sűrűbben és végeiket közvetlenül a kereszt- vagy folyógerendák végébe csapolják be (19a—b. kép). A kétféle — függesz-

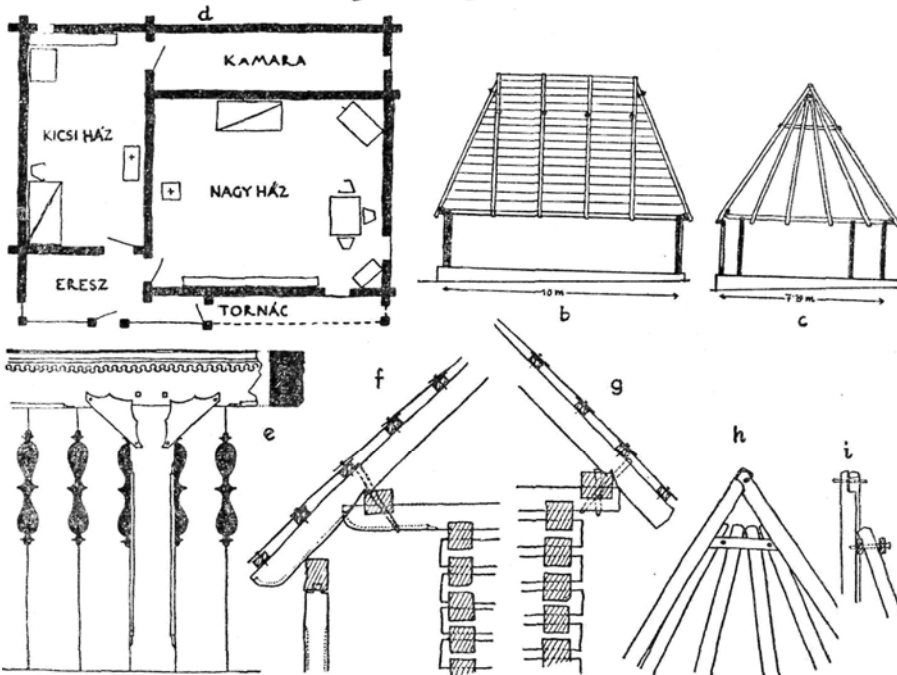
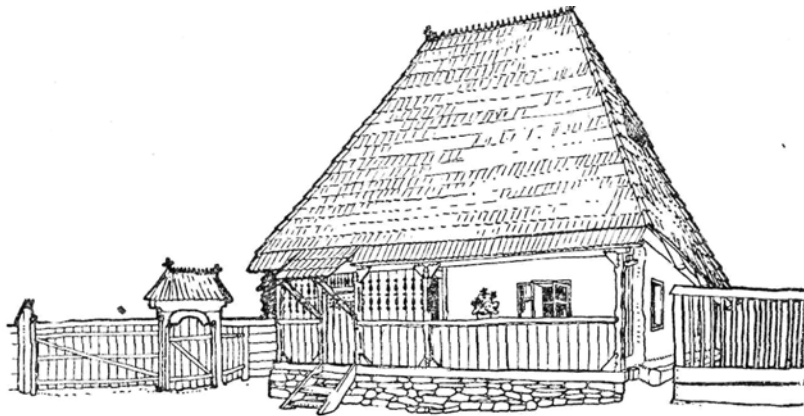
tett, illetve támasztott — tetőszerkezet közt átmenetet képeznek azok az 50—70 évvel ezelőtti megoldások, amelyeknél a szarufavégek már nem csüngenek le, hanem a szélkoszorúba csapolódnak.

A kászoni tetőforma a *kerekfedél* (sátortető). A két rövidebb oldal szarvazatát 3—4 *bütüszarufa* képezi, melyeket a sarkoktól egy ölnyire fölállított szarufapár csúcsához dőtenek (11a., 13a., 16h—i. kép). E dőlés ellenére azonban a fedél két vége meredekebb, ami — perspektivikus szemlélés esetén — a kászoni ház egész fedelét meredekké teszi. A szarvazat szalma- vagy zsendelyfödém alá lécezése alkalmával a két csúcsra fából való *nyársat* vagy *keresztet* tettek fel.¹⁷ A nyárs a szalmatető tartására szolgált, csupán a zsendelytető idején vesztette el gyakorlati értelmét, ekkor vált jelképes dísszé, keresztté (15, 16a. kép); újabban vasból való (25i. kép).

A sátortető forma az újabban szokásos cserépfedél esetében is megmaradt. A kászoniak nem szeretik a Háromszéken már elterjedt *géberes* vagy *németes fedelet*, mivel ez a sarkoknál könnyebben beereszti az esőt, és a szarvazata is feleslegesen bonyolultabb. Az *egyenes, bütüs* (nyereg- vagy tűzfalas) *tető* sem hódít Kászomban. Viszont a sátoros fedélnek két változatát ismerték: az egyik a ma is általános *sima* vagy *szimplafedél*, a másik meg a Csíkban is elterjedt *koszorús* vagy *duplafedél* (15. kép). Ez utóbbi abban áll, hogy a fedélsík középtáján levő zsendelysor alsó vége néhány ujjnyira fölemelkedik — mint mondják — azért, hogy a tetőre hullott hőtömeg, ott megszakadva hamarabb lecsúszszen, és ne terhelje a szarvazatot. Lehetséges azonban, hogy ez az indoklás csak a gyakorlatias nép utólagos belemagyarázása, és hogy a koszorú valójában csak a hatalmas fedélsík egyhangúságának megtörésére keletkezett. Az ötletet ehhez a múlt század elején divatozó polgári- és udvarház-építkezés barokkos megtört (ún. manzárd) tetőformái szolgáltathatták.

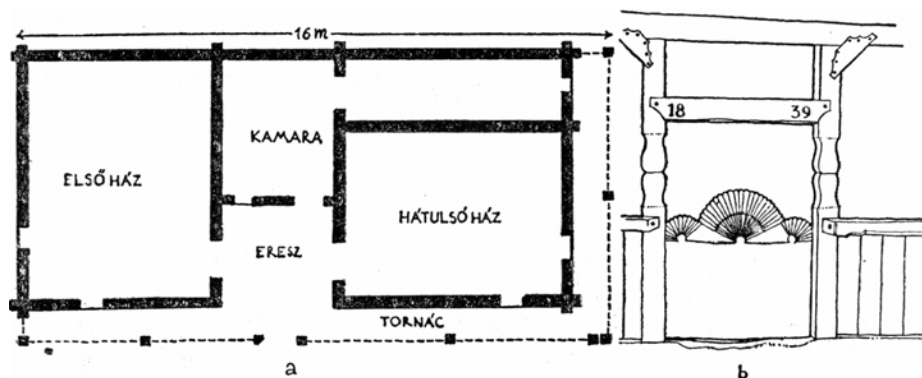
A kászoni épület fedőanyaga egykor — akárcsak Erdély számos vidékén a legújabb időkig — a szalma volt. Mivel itt — az éghajlati viszonyok miatt — a zsúpnak legalkalmasabb rozstot termelték, s a gabonát kézzel csépelve a szalma nem tört össze, zsúpos tetőt készítettek. Nem beszélve a betelepített jobbágyokról, akiknek nem volt erdőrészük s így zsendelynek való fájuk sem, egészen 1860 tájáig a székely gazdák közt is akadtak (pl. Impéren), akik szalmás házban laktak, s a *zsendelyfedél* ekkor még csak Jakabfalván volt általános. Végre a mind sűrűbben beépült falvakban egyre gyakoribb és egész falurészeket elpusztító tűz-

16. kép. Nagy Lajos 1830-ban épült háza, Csíkmenaság. a) A ház és kapu perspektivikus rajza; b—c) szerkezeti rajzok (előlről és oldalról); d) alaprajz; e) az eresz deszkázásának felső részlete a profilozott és faragott díszű *szemöldökgerendával*; f) a tornác felőli eresz szerkezeti rajza (jobbról a gerezdbe rakott faragott gerendák, fölöttük a balra kinyúló *folyógerenda*, rajta a *szélkoszorú*, melyre a szarufát támasztják, a *szarufa* lecsüngő vége alatt a *tornácszemöldök-gerenda*, amit a tornácszlop tart fent); g) a *házbütü* (házvég) eresze; h—i) a szélső álló szarufák és a hozzájuk támasztott *bütüszarufák*; j) a nagyházbeli egyik *folyógerenda* részlete: „Az 1830 CSINÁLTAM EZ HÁZAT A JÉZUS KRISTUSBAN“ metszett felirattal és cethal dísszel.

18AZ30 CSINÁLTAM.EZ MÁZAT.A. JÉZUS.KISTUSBAI.

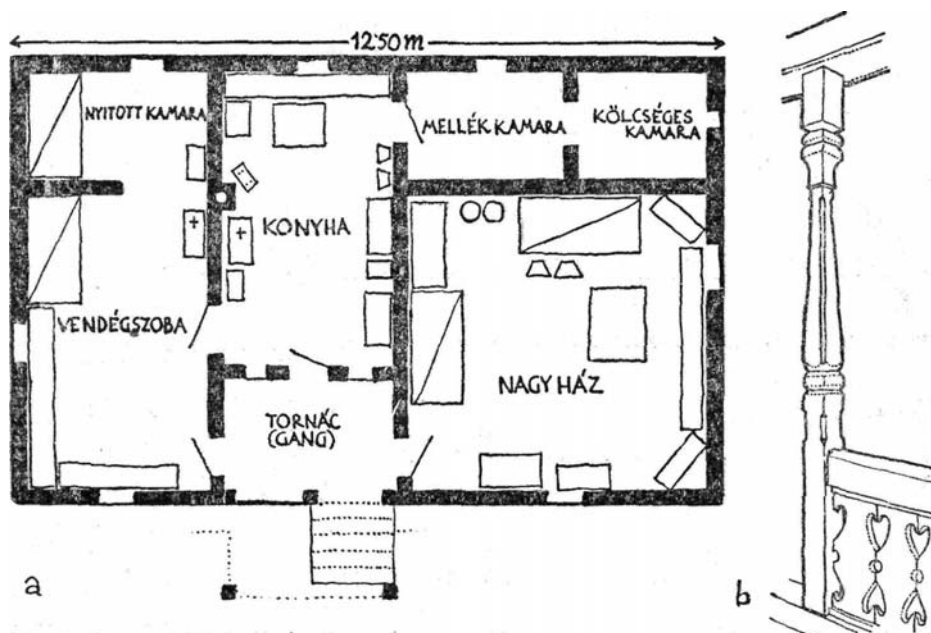

17. kép. Adorján Ignácné 1835-ben épült háza, Csíkmenaság. A tornácot négy év múlva toldták a házhoz. a) Alaprajz, b) tornácajtó (az eresztől).

vészek, továbbá a kézfűrészt és a gyári vasszeg elterjedése, végül pedig a gyúlékony szalmatetők hatásági betiltása (azzal, hogy akinek nem volt erdőjoga, annak is adtak fát zsindelezésre) következtében már egy évszázada eltűnt teljesen a szalmafedél egész Csíkban, Gyergyóban és Kászonban.¹⁸

Amíg a vasszeg drága volt, Kászonban is épült néhány, csíki módra drányiccal (faszeg akasztóval ellátott nagy felületű zsindelezés) vagy deszkával fedett csűr. Azonban a drányicot könnyen lefújta a szél, a deszkafedés pedig, bár szeptet takarítottak meg vele, nem bizonyult kifűzetődőnek, mert a fűrésszel felhorzsolts deszka „a vizet hamar megfogta, és elrothadt”. Így lett több nemzedéken át egyedüli fedőanyaggá a zsindelezés.

A zsindelezés általánosodásával egyre több szegényebb ember specializálta magát a zsindelezésre. Különösen Jakabfalván volt sok zsindelemester. A zsindelezés kiszorulásával azonban számuk megcsappant, úgyhogy az utóbbi években pl. Altizen csupán három (Bene Imre, Mátyás József és Lencse György), Impéren pedig csak egy mester (Ambur István) készít még — téli időszakban, mikor más munkaalkalom nincs — zsindelezést megrendelésre, illetve helyben vagy a kézfűrészhelyi tavaszi vásáron való eladásra. Jelenleg azonban, akárcsak régen a zsúpot, a szükséges zsindelezést is rendszerint maga az építő gazda készíti el. Zsindelezésnek legjobb a Kászonpataka, Tisztás és Bastartomány nevezte erdőben növő vörös lószenyő (lucfenyő). A kivágott és ágaitól megtisztított tőkét szaggatófűrésszel 65—75, ritkábban — megrendelésre — 50 cm hosszúságú csutakokra darabolják, majd a csutakokat a zsindelezéshasítófűrésszel (9e. kép) sugárban felhasítják. A felhasított darabokat aztán egyenként beteszik a kézfűrészhelybe, ahol a kézfűrésszel egyik sorkát (szélét) megélesítik, úgyhogy a zsindelezés csak mintegy 10—15 cm széles marad, a tompa felét, a fokát meg a hornyolópadba tizesével be-

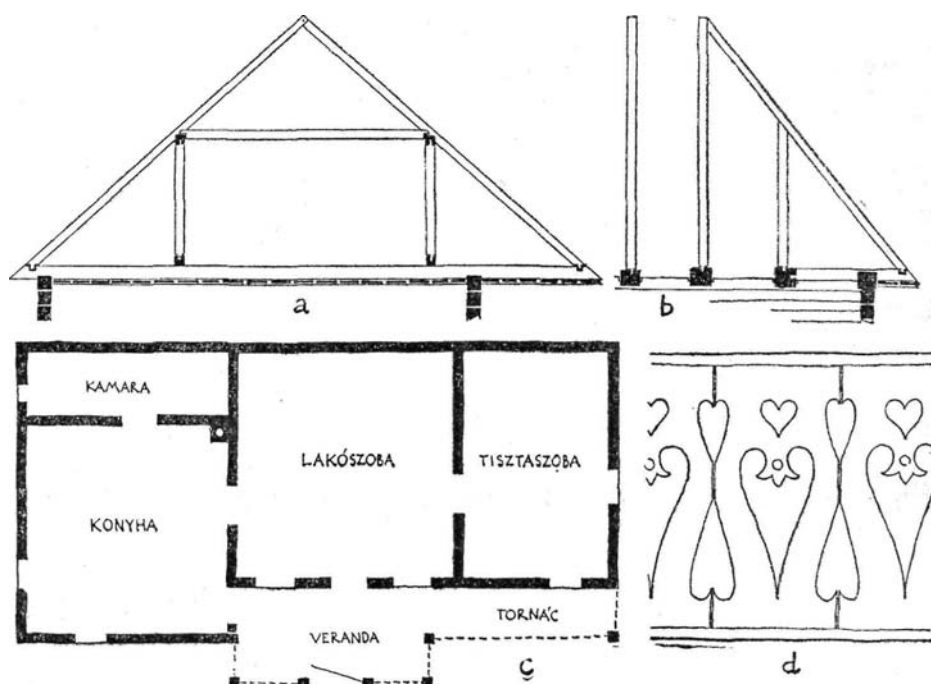

18. kép. Vizi Józsefné háza 1890-ből, Altíz. a) Alaprajz, b) tornácoszlop (az ereszelőtt).

szorítva a hornyolóvassal (9d. kép) *béhornyolják*. A hazahordott anyagból naponta 1000 darabot tudnak így elkészíteni.

A hornyolt zsindelet kezdetben kovács-szeggel szegezték a *fedélléc*-hez. A felhordott zsindelet a zsindelező gazda a lécre akasztott *kalodára* rakja, onnan egyenként veszi ki, s egyiket a másikba illesztve szegzi a lécre. A legfelső sorba kerülő zsindelet kiálló végét előzőleg a kézvonópadban szépen kihégyezték, hogy azok a tetőgerincen *csipkét* képeztek (25g. h. kép). Az így felrakott zsindelet — mivel azt a padlásra felszálló füst is pácolta — „kiszolgált egy rendbéli embert“, kb. 30 esztendő. A nagy méretű kászoni zsindeletből a közepes méretű házat 11—12 sorból, a csűrűt 13—15 sorból, a sütőházat pedig 9 sorból, a kaput, kútágast, temetői keresztet pedig 1—1 sorból fedték le.

A századforduló óta, mióta Kászonban is vannak cserépgyárak, egyre terjed a *cseréptető*. Az új fedőanyag súlya módosítást követelt a tetőszerkezeten is: sűrűbben (egymástól 1 m-re) rakják a szarufákat, a szarufák közepéig hozzák le a kakasülőt, a szarufákat középen még függőleges oszlopokkal is alátámasztják, a tető szétfeszítő nyomását pedig úgy fogják ki, hogy a szarufák végét a keresztgerendába csapolják (19a. b. kép).

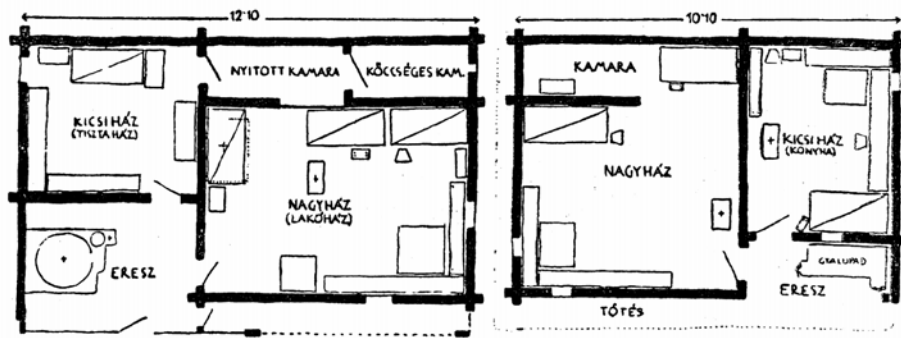
19. kép. Máté Imre kászoni munkás új háza, Feltíz (Kővár). a—b) Tetőszerkezet oldalról és szemből (újabb „támasztott” szarufákkal); c) alaprajz; d) tornácdezkázás.

Az impéri iskola és a Balácsi kúria mintájára néhány géberestető is keletkezett. Mivel azonban ehhez sok apró *szarufa* kell, csak a csűrök-nél terjed, a nyeregtetővel együtt, mert ezek a formák nagyobb padlást-teret biztosítanak.

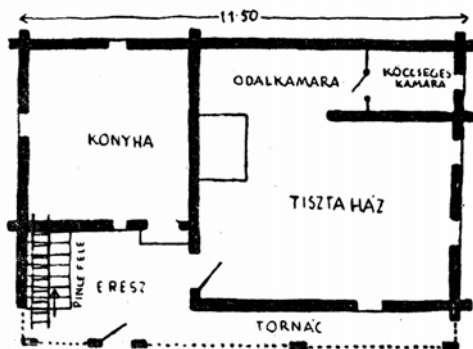
A lakóház tagolódása. A lakóház tagolódását vizsgálva ugyancsak rá- ismerünk magára a kászoni székely lakosságra, amely sajátos életformá- jának és igényeinek megfelelően építi és lakja is házát. Az építő és lakó kapcsolata, a lakásigény változása, valamint az építéstechnika ál- tal nyújtott lehetőségek fejlődése — azok a tényezők, amelyek a ká- szoni székely lakóház tagolódásának sajátosságait és alakulását megha- tározzák.

Erdélyben és az összes szomszédos vidékeken, a nemzetiségtől füg- getlenül, az alaprajzi beosztás szempontjából csupán egyetlen háztípus, a „pitvaros ház” különböző változatait találjuk. A pitvaros ház lénye- ge, hogy a tulajdonképpeni „ház”-hoz (lakóhelyiség) tartozó előszoba- féle pitvar konyhának is használt, tűzhelyes és szikrafogós, bár job- bára mennyezet nélküli helyiség. A pitvaros házak nagy kiterjedésű

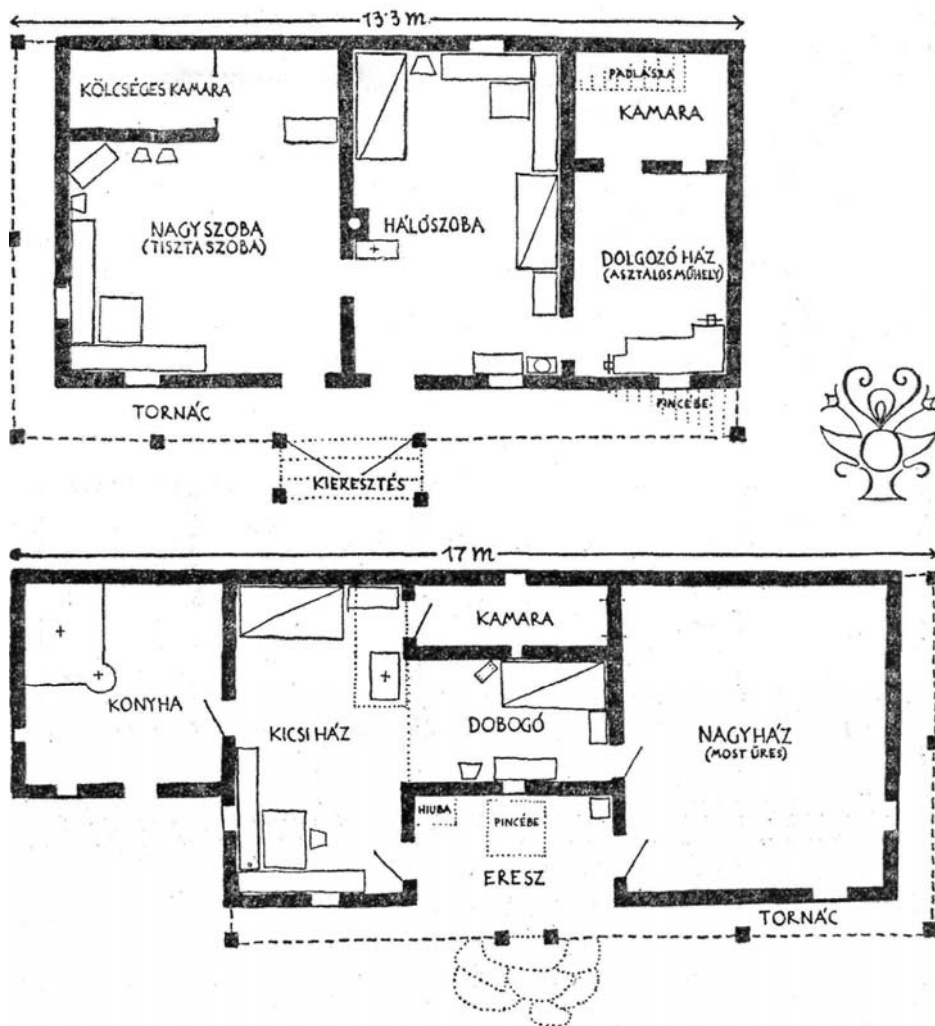
területének egybefüggése két vidéken mégis megszakad. Az egyik vidék a Vajdahunyad környéki román és magyar falvaké, hol a lakóházaknál a pitvar helyén elől egy kis nyitott saroktornácot s mögötte egy innen nyíló kamarát találunk. E háztípust tanulmányozója, Vuia Romulus román néprajztudós találóan „kamarás ház“-nak (casă cu cămară) nevezi. A másik, sokkal kiterjedtebb nem pitvaros vidék — Marosszék kivételével — az egész Székelyföld területe és a moldvai csángó falvak egy része. Itt a tulajdonképpeni ház bejárata előtti egykori saroktornác már félig zárt, előszoba-féle „eresz“-szé alakult, az egykori kamara pedig konyhává. Feltételezhető, hogy a Vajdahunyad vidéki és a székely házvidékek egykor összefüggő területet alkottak, mely csak a százszoknak a közbeeső vidékekre való telepítésével és a pitvaros házú városi és úri építészetnek Erdély középső részein való hódításával húzódott vissza e két vidékre. Ilyenformán a székely „ereszes ház“ tanulmányozása igen tanulságos lehet e régi, sajátosan erdélyi háztípus

EZEN HÁZAT ÉPÍTETE KÜS MIKLÓS ÉS PÁRJA BALÁS KALÁRA AZ 1843 DIK ÉVBEN MÁJUS HOLNAPJÁBAN

20. kép. Régi ereszes házak. a) Balázs S. Pál 1843-ban épült deszkázott ereszes és deszkázatlan tornácos háza és mestergerendája „EZEN HÁZAT ÉPÍTETE KÜS MIKLÓS ÉS PÁRJA BALÁS KALÁRA AZ 1843 DIK ÉVBEN MÁJUS HOLNAPJÁBAN“ felirattal; b) Csűrös Andrásné 1850-ben épült nyitott ereszes háza.

21. kép. Becze Ádám 1900-ban épült háza és a mennyezetgerendába metszett szöveg záró dísz, Feltíz (Kővár), valamint András S. Pál kétszobás és ereszes háza 1863-ból, Feltíz.

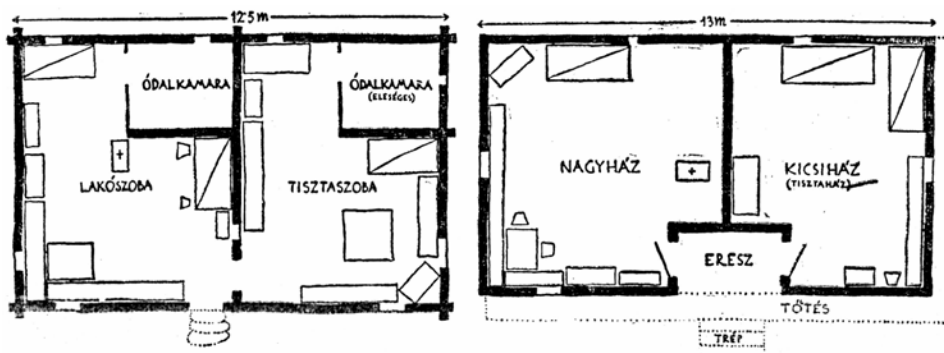
közelebbi megismerése szempontjából is. Különösen alkalmas erre éppen Kászón, ahol az ereszes ház egységes képet és szerves fejlődést mutat.

A kászoni székely ház ősi egysejtű formája már rég eltűnt, csupán következtethetünk rá a feltízi faluvégi cigányság házacskáiból és főként az udvarokon levő sütőházakból, amelyek nyári időszakban néha

lakásul is szolgálnak. E kis egysejtű épületeken elől egyik sarokban ajtó, az ellenkező belső sarokban pedig kemence, tűzhelyes-katlanos sarkával a ház közepe felé, hogy a felszálló szikra minél távolabb érje a padlástalan épület fedelét (40., 41a. kép). A keresztgerendáknak az ajtós oldalon való megnyújtásával az *eszterha* is előbbre jön, mi a bejáratot — mely ideiglenes lerakódó hely és a köszörű helye — eső ellen védi. E kieresztés alatt azonban keskeny *töltés*nél magasabb rendű „helyiség” nem fejlődött, mivel a keresztgerendák kieresztése a fedél súlya miatt legfennebb 50—70 cm lehetett. Az alátámasztásos — oszlopos — *tornác* csak viszonylag új tökéletesítése a töltésnek, a legrégebbi házaknál (pl. 11b. kép) nem is volt, s a zsidóházak nagy részénél is láthatóan utólagos hozzátoldás (pl. 16. kép).

Viszont a sütőházaknál találkozunk az oldalt való terjeszkedéssel is. Az első és hátszó szélkoszorúkat s ezzel az egész fedélszékét egyik irányban 1 vagy 2 ölnyire megnyújtják; a fedelet, mivel fal itt még egyelőre nincsen, sasok tartják fenn. Az így nyert új helyiség még csak az eső és napsütés ellen védő *árnyék*, *árnyékalja*, *szín* (a szláv eredetű „szín” ugyancsak „árnyék” jelentésű), és a tűzifa, eszközfa, szerszámok, szekér tartására és faragó vagy favágó helyül szolgál. Eredetileg első-sorban állatok tartására, lovak bekötésére használhatták, mint a moldovai csángók régi háza mellett épült *állások*. (Itt a fedelet alátámasztó oszlopot is még *lökötőnek* nevezik.)

A kászoni egysejtű lakóház is csak oldalt terjeszkedhetett, s az így képződő *árnyékalja* (állás) akkor szabadul fel más célokra, amikor a ház gazdája kezes állatainak már külön épít pajtát, és a ház ajtaját is erre az oldalra teszi át. Így születik meg az egy bejárású ereszes székelyház, az *árnyékaljas* (színes) házból. A moldovai csángók ezt az új, többnyire még padlástalan és tűzhely nélküli helyiséget hol eresznek, hol meg színnek („árnyék”) nevezik. A kászoni ereszes házak erese is mindig az udvar belseje felé van, ahogy ezt egykor az állatok tar-

22. kép. Simon István 1859-ben épült háza, Altíz, valamint (jobbról) egy 1919-ben épült csángó telepes háza. Feltíz falu Lesőd nevű erdős-legelős határrészében.

tása megkívánta, nem az utca felé, amint ez mai „belépő“ jellegéből következne.

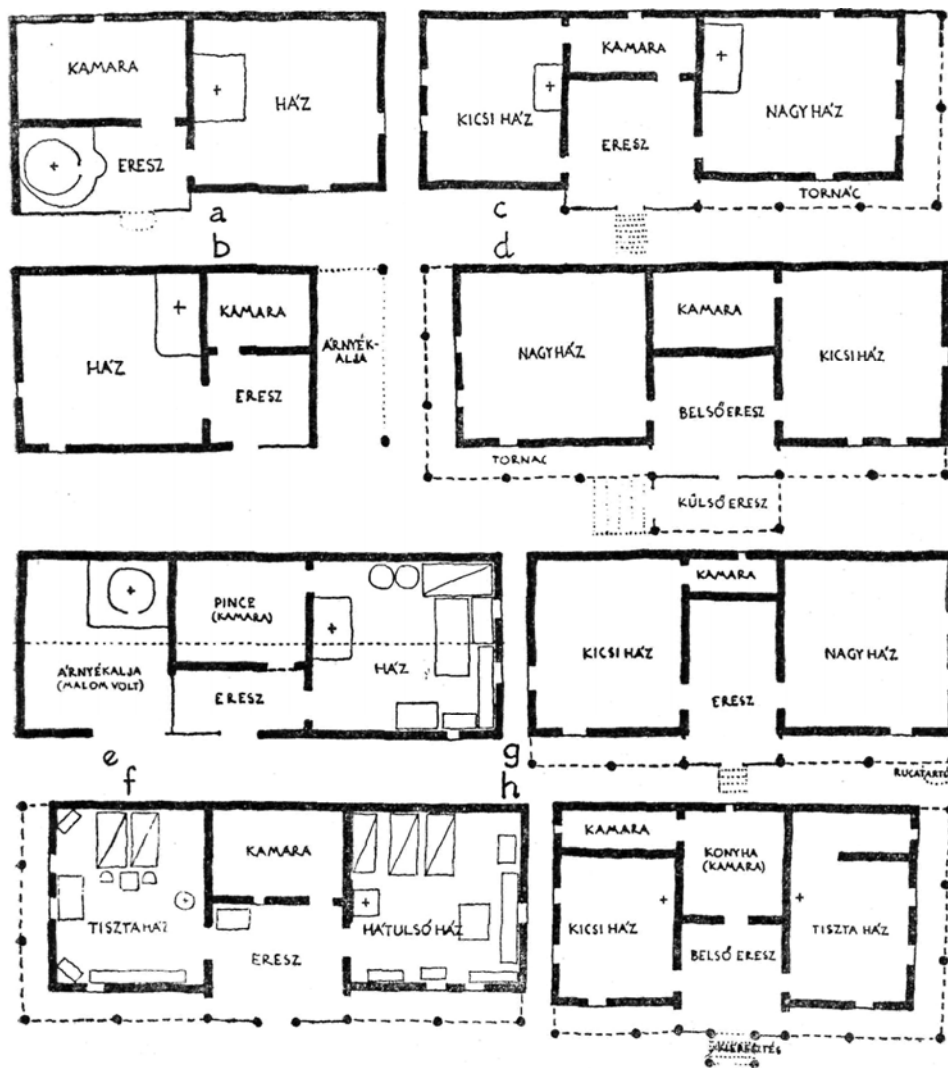
Az árnyékaljával (színnel, állással) ellátott ház tehát még a szilaj állattenyésztés folytatása idején kialakult, míg ennek tökéletesebb, ereszes házzá való alakítása a nagyobb fokú jászlas állattartásra és földművelésre való áttéréssel következhetett be. A fejedelemség idején (XVI—XVII. sz.) már a kettéosztott színnel — *ereszes* és *füstház* formával — találkozunk a környéken (Bogáts i.m. 33. 46.), s az 1678-ból fennmaradt impéri háznak eresze és füstháza (kicsiház) mellett már *oldalkamarája* is van (11b. kép). Az árnyékaljas kalibától az oldalkamarás-füstház-ereszes házig legalább hét-nyolc fejlődési szakaszra s ugyanannyi emberöltőre, kerekén két évszázadra lehetett szükség.

Az árnyékalja az ide áttett bejáratot védte, s a lakóteret növelő rakodó terület és nyári munkahely is volt. Hátsó és oldalsó felének elfalazásával keletkező, elől *nyitott eresze*vel is (20b., 24a—b. kép. 2. fénykép) a ház tulajdonképpen már kétsejtűvé válik, noha magán viseli még „fiatalága“ néhány jelét: elől teljesen nyitott, a talpfa később sem megy át az eresz ajtaja alatt, és padlása sincsen. (Erre mutat a legtöbb régi ház ereszeinek és a mögötte levő kis helyiségnek a nagyházétól különböző utólagos lepadolása.) A régi nagy ereszből meghagyott későbbi eresznek sincs sem tapasztott fala, sem ablaka, hanem a lécek közén, a deszkázat cifra kivágásain s a boronafal repedésein át kapja e szelős helyiség az árnyékos világítást (11b., 13g., 14a., 15., 16a. d., 17., 18., 20., 21b., 23., 24a. b. kép).

A belső helyiség füsttelenítésének egyik eszköze a kandallószerű füstfogó építése, a kemence szája elé. A további tökéletesítést szolgálja a sütökemence áthelyezése az ősi lakóhelyiségből a hosszú eresz belső felébe (régiesen *fisház*, füstház), amelyet aztán ajtós fallal választanak el az elülső résztől (eresz). A füstházban majd szintén építenek a kemence elé egy füstfogót (kandalló), s az így füsttelenített rész nemsokára szintén kaphatott mennyezetet a meleg megtartására, és ezzel itt lakható *kicsiház* keletkezett. A kászoni eresz elől való bedeszkázása — a szájhagyomány szerint — a helybeli deszkametsző *vízifűrészek* felállításától (a XIX. század elejétől) vált mind gyakoribbá. Az eresz bedeszkázását a fejlődő lakásigény tette szükségessé azért, hogy ide mind több féltettebb holmi került. Nem kétséges, hogy egy ilyen záros előtérre a módosabbaknak volt szükségük és egyben könnyű lehetőségük is, hiszen többük fűrésztulajdonos is volt. Deszka helyett néha lécrácsot is alkalmaztak (13d., 25a. kép), de ez mégsem volt általános.

Ugyanakkor a szegényebb réteg számára az eresz már háziipara folytatásához szükséges munkahelyül kellett, ezért eresztét vagy nyitottan hagyta (2. fénykép), vagy ha be is deszkázta, a deszkát kézfűrésszel *kihajtotta*, hogy a cifra réseken át elegendő fény hatoljon be (3. fénykép, 15., 16. kép).

Igy az ereszes kászoni ház több mint száz év óta legkevesebb három helyiségből (*nagyház* vagy *parádesház*, *kicsiház*, *eresz*) áll. Ehhez jön még nagyobb házaknál a nagyház belső felén válaszfalal képzett al-

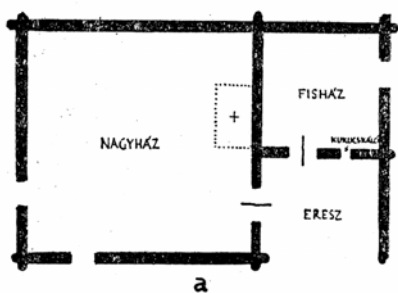
23. kép. Udvarhelyszéki és csíki ereszes házak (az eresz mögötti helyiség még tűzhely nélküli hideg kamara). a) Kovács M. István és b) Simon János háza, Máréfalva (mindkét ház több száz éves); c) Tusa Ferenc 160 éves háza és d) Simma Mihály háza, Zetelaka (mindkettő nagyjából részarányos elrendezésű kettősház); e) Hatos Sándor háza, Egyházásfalva és f) Mihály Albert háza, Kápolnásfalva; g) Lakatos Ákos háza, Csíkszentlélek és h) oldalkamarás ház, Bánkfalva.

kóvszerű *félkamara*, *nyitott kamara* vagy *oldalkamara*. Ez a nagyanyó, a cseléd vagy a nagyleány hálófülkéje, fiatal szerelmesek *félrebúvója*. A parádesház és kicsiház közti forgalmat szolgálja a néha ide iktatott belső átjáró ajtó (13g., 24b—c. kép).

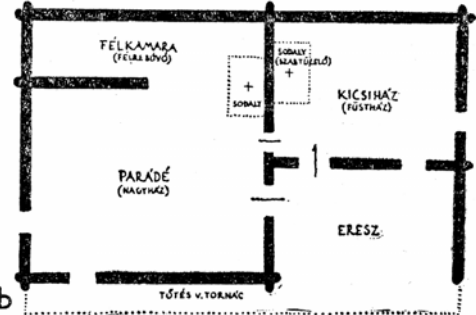
A kászoni ház első fala fölött megnyújtott kieresztés és az alatta kőből, sárból rakott töltés már igen régi keletű lehet, a szélesebb, oszlopos és mellvédes *tornác* (16f., 17b., 18b., 25a—b., d. e. kép) azonban Kászonban alig 80—90 éves, akárcsak Csíkban (az alcsíki Menaságon vagy 90 éve kezdték a tornácot, és a felcsíki Szentdomokoson is legfeljebb 100—130 éve jelent meg a *kötött tornác* a *ponk* helyén). Hogy a tornác még divatja idején sem tartozott szervesen a házhoz, mutatja az, hogy a keskeny, alig 70—80 cm széles tornácot majd minden esetben utólag toldották az ereszes házhoz; a *tornáctalp*, *oszlop* és *szemöldökfa* (koszorúgerenda-féle) és *deszkázás* a kalákában épült házhoz „nem járt”, ezeket csak utólag állította be a gazda a nyitott eresz elé, elsősorban a majorság ellen, s egyúttal „ügyesebbé” is tette a házat: faragott oszlopai, cifrán kifűrészelt deszkázata feloldotta a házhomlokzat nehézségét, „a ház díszé” lett. Ahol tornác volt, ott az eresz, már csak a kicsiház terjeszkedése miatt is, a tornáccal egyvonalba előreugrott, s ettől kezdve az *ereszajtót* és *grádicsot* (lépcsőt) eső és erős nap-sütés ellen a fedélhez odatoldott és feltámasztott kis kieresztés védte (14., 15., 16a., 18a., 21a. kép).

A ház további átalakuláson megy át akkor, midőn a nagyházból a kicsiházba költöztetett kemencés tűzhelyet a kicsiházból is „kidobják” az udvarra. Ennek védelmére itt kezdetben csupán egy fedelet (*sütő*) tehettek, mint most is a Mezőségen, majd külön kis házacska épül, a sütőház. A régi tüzelővel együtt aztán a „lakás” különböző funkciói is ide tevődnek át, legalábbis nyáron. Ott, ahol a fejlődő lakásigénnyel nem tudott lépést tartani a „mód”, a „tehetség”, sütőház híján a kemence egyelőre az ereszben állapodott meg (20a., 23a. kép). Mindenesetre a kicsiház most már teljesen lakóházzá alakult át, helyet követelve még a régi nagyház rovására is: a félkamarát a nagyháztól elfalazzák, s ajtaja áthelyeződik az új lakóház felé, és a szaporodó házileltár önálló raktárhelyiségévé lesz (13g., 16d., 18a., 20a., 21b., 24c. kép). Az egyre terjeszkedő lakóház végül az ereszt is tornác-keskenységüvé szorítja össze, mit már nem is nagyon neveznek eresznek (13., 18a., 19c, 20., 24c. kép).

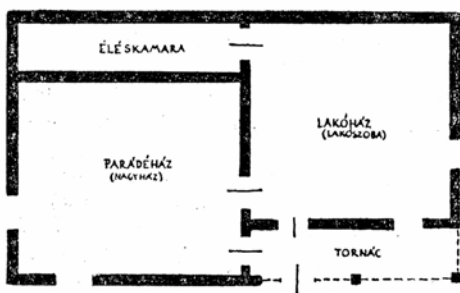
24. kép. A kászoni ház alaprajzi fejlődése. a) *Nyitott ereszes* és tornác nélküli ház, még mennyezet és tüzelő nélküli *fűstházzal*, ahova a lakóhelyiség tüzelőjének füstje tódul; b) *deszkázott ereszes* és *töltéses* vagy éppen *tornácós ház*, *oldalkamarával* s az egykori fűstház konyhává (*kicsiház*) alakításával; c) *szakás-, törött- vagy kétszobás ház*, az eresz helyén csak keskeny tornác, az oldalkamara pedig a konyhából (lakóház) nyílik — a kevésbé módosak közt újabban elterjedt házbeosztás (az alaprajz Balázs Sándor feltízi háza után); d) *négvesház*, négy lakóhelyiségből, de a tornác itt sem megy végig — a közepes gazdák közt elterjedt alaprajzi elrendezésű ház (az alaprajz Miklós András altízi háza után); e) *ikresház*, melynek építésénél az ifjak már az „öregek” (szülők) magukhoz vételére is számítanak — módos (egyke gyermek) ifjak új típusú háza (az alaprajz Todorán Simon 1947-ben épült háza után).

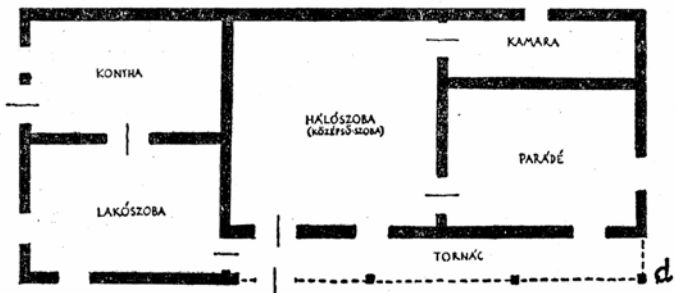
a

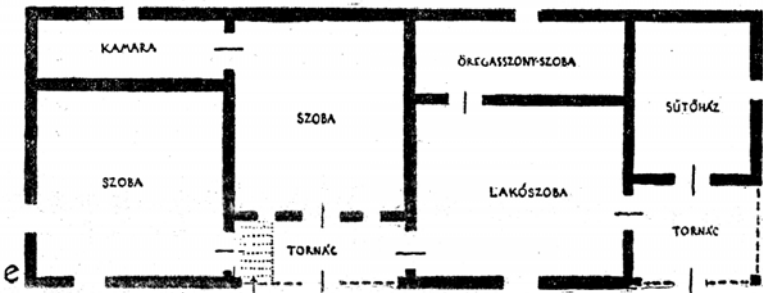
b

c

d

e

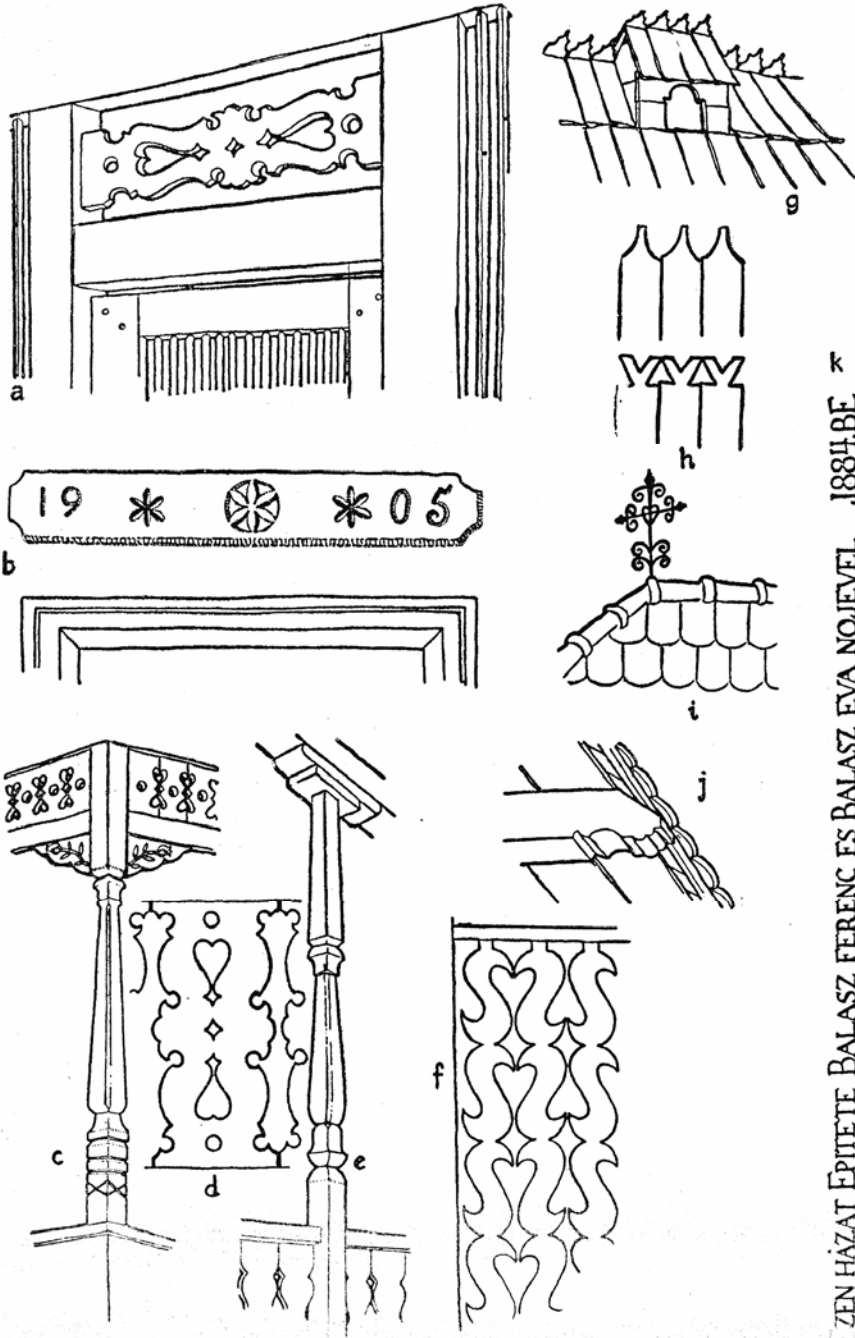
A kászoni székelység előbb bemutatott hagyományos *három-szeres házának* (nagyház-kicsiház-eresz) további alakulása az újabb osztályrétegződésnek megfelelő képet mutat (24c—e. kép). Ez elsősorban a bővülés mértékében szemlélhető. A szegénység körében a saroktornácos *kétszobás ház* (24c. kép), a „közepeseknél“ pedig a *hármasház* kezd általános lenni (19., 24d. kép). A hármasház három helyisége közül kettő előtt a megnyújtott saroktornác húzódik, mely a közbülső helyiség előtt néha *verandává* ugrik ki, így védve egyúttal a konyhává alakítható magas pince bejáratát. A családi, rokonsági és munka-összejövetelek jelentőségének csökkenésével *parádéháznak* a legkisebbik helyiséget jelölik ki (24d. kép). Jellemző, hogy ezek az új típusú házak már saroktornácos végükkel állnak az utca felé (5., 6. fénykép). Valójában egyes „módos“ gazdák *ikresházai* (24e. kép) is két saroktornácos- kétszobás háznak az összeépítéséből keletkeztek — ezt fejezi ki elnevezésük is —, mindkét rész külön *nagyházzal* vagy *lakószobával*, mögötte levő *kamarával* vagy *öregasszony-szobával*, továbbá *tornáccal* és mögötte levő *sütőházzal* vagy *kicsiszobával*. A család az *ikresház* egyes szárnyait nemzedékek szerint megosztva lakja.

Míg az utóbbi gyökértelen, mesterkelt beosztású ház csupán egy kis réteg különleges életformáját fejezi ki, a dolgozók nagy többségének „hármasháza“ lényegében az ősi székely háznak az új adottságok és igények szerinti helyes továbbfejlesztése, amely Csíkban és Kászonban egyre általánosabbá válik. Így pl. Altízen és Feltízen alig másfél évtized alatt (1940—1955 között) több mint 40 ilyen új típusú ház épült.¹⁹

Az udvarbeli épületek. A legfontosabb és építészeti szempontból is legmagasabb rendű épület, a lakóház megismerése után könnyű lesz szemlét tartanunk a kászoni székelység többi épületei fölött. Ha sorra járjuk a kászoni falvakban a telkeken kívüli építményeket, úgy találjuk, hogy itt a nép építészeti hagyományai kutatójának kevés keresnivalója van. A lakosság társadalmi életében egykor oly fontos szerepet betöltő templomok Kászonban — sok más vidéktől eltérően — mai átalakított formájukban teljesen jellegtelenek, s ugyanakkor hiányzanak innen a népi építészet szabályait is szem előtt tartó, helyi hagyományokat őrző régi udvarházak, papilakok, tanítói lakok, községházak, iskolák és boltépületek. Ezek jórészt mind a múlt századi kisvárosi barokk és századvégi eklektikus stílusban épültek, és semmi kapcsolatuk sincs a nép helyi ízlésével, sőt még elhelyezésükkel sem illeszkednek be a falu képébe. Nem vettek tudomást a falu építészeti hagyományairól a századunkban emelt új középületek építői sem.

Másként állunk már a falusi középítkezés olyan alkotásaival, mint a hidak és főként a malmok. Bár népművészeti szempontból ezek sem

25. kép. Díszes kivitelezésű épületrészek: a) rácsozott eresz ajtója fölötti deszka *kihajtása*; b) újabb (1905-ben épült) kovácsműhely ajtaja fölötti vakolatdísz; c) *tornácoszlop* (újabb); újabb (1910 tájáról való) *tornácdeszkázás*; d) régi *tornácoszlop*; f) *tornácbütü* (vég) *deszkázása* (rég); g) *füstlik* a régi zsindelyes házon; j) *eszterhéjat* tartó folyógerenda vége; k) mestergereenda felirata 1884-ből; l) ugyanaz 1862-ből.

EZEN HÁZAT ÉPÍTETTE BALASZ FERENC ÉS BALASZ EVA NOJEVEL 1884.BE
 EZEN HÁZAT ÉPÍTTE MÁTIÉ ENRE FELESÉGÉ-ÉS FIA JOZSEFEL AZ 1862.ÉV OKTOBER 27. NAPIÁN 1884.

jönnek számításba, mégis a lakosság hagyományos építéstechnikai tudását alkalmazzák és tökéletesen beillenek a tájba, térbe. A számos vízimalom, ványoló és fűrészmalom építése sokban hozzájárult a faépítési technika általános fejlődéséhez is. Kászonban, még más székely vidékhez viszonyítva is, feltűnően sok apró malom volt már száz évvel ezelőtt (vö. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, II. 54). Közülük sok, egy-egy rokonság kezén, őrlésre, deszkafűrészelésre, gyapjúmosásra, posztóvanyolásra és esztergálásra berendezett „kombinát“-tá fejlődött (44. kép). Ezzel magyarázható, hogy a molnárok egyúttal a falu legjobb építői is voltak.²⁰

A telken kívüli építkezésből az utcai és temetői kereszttekben ismerjük fel a nép művészi törekvéseinek is bizonyos megnyilvánulásait (45. kép, 15., 16. fénykép). Mivel azonban a temetők szabályozásába és a kereszttek formájába az egyház is beleszólt, a legrégebbi kereszttek is alig 60—70 évesek. Ezek átlag 3 m hosszúak, és magasságuk hatását még fokozza a hatalmas oszlop fölfelé keskenyedő tagolódása s a magasan fent elhelyezett keskeny váll. A kereszttek vésett díszítésének technikája s néha díszítő elemei is (barokkos kagylóféle, empire bojtok) a Kászonban a századforduló táján divatozó polgári eredetű faragott bútorok domború vézésével kapcsolatosak. Újabban — a fával való takarékoskodás miatt — az alacsony kőkereszttek formáját kezdik fában utánozni (45d. kép).

A népi építkezés igazi területe tehát végeredményben az egyes ember telke maradt. A lakóházon kívül itt találjuk a székely földműves udvarának különböző rendeltetésű *életszereit*: kaput, kerítést, kutat, színt, csűr, sütőházat. Ez építmények közül egyik legrégebbi a *kút*, melynek gémes megoldása még a magyarság pusztai állattenyésztésével kapcsolatos (innen adódik a dél-oroszországi steppe vidékek kútjaival való azonosság). Ezt a kutat az állatok taposása ellen kerítés védi, és mellette vályú helyett itatócseber áll (43. kép).

Míg azonban a kút fejlődése bizonyos ponton megáll, a telket körülvevő *kert* (kerítés), mint több mai épület „ősé“-nek is tekinthető építmény, külön figyelmet érdemel (26., 27. kép). Közvetlenül a kertből fejlődött a csűr mögött a marha és a juh nyári lakása számára felállított *kosár* és ennek elmozdítható darabjából a mai értelemben vett *kapu* (28—35. kép). A fedéllel is ellátott körülkerített helyből fejlődtek aztán az árnyékalja- és ereszféle építmények kezdetleges formái, melyeket még ma is ott látunk a csűrök és színek körül, mint ezek legfiatalabb sejtjeit, hogy egyúttal az egész épület kezdeti formáját is példázzák (36—39. kép).

A következőkben, a kászeni udvarbeli épületek tárgyalása során elsősorban a kaput és a csűr részeseitjük nagyobb figyelemben, mint amelyek a nép életében betöltött szerepük és ennek megfelelő építészeti tökéletességük folytán is közelebbi vizsgálatra érdemesek.

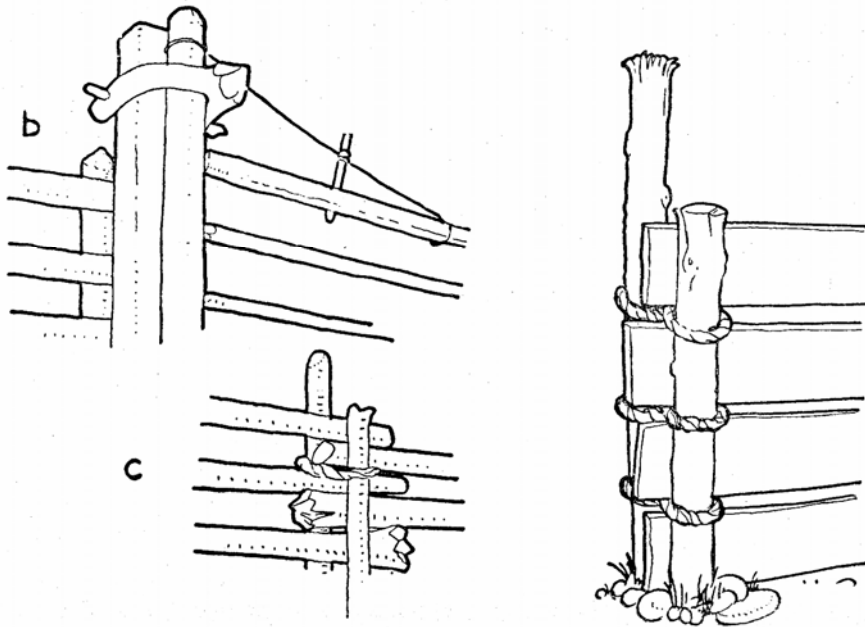
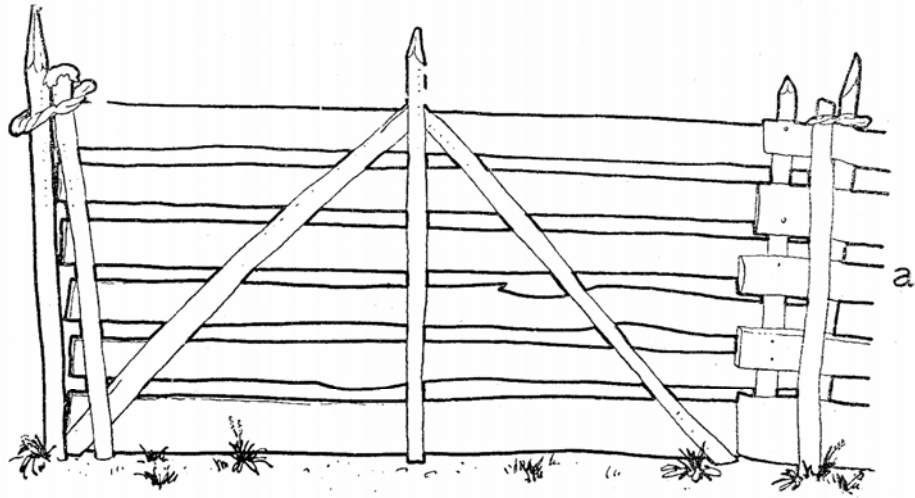
Kerítés, kapu. Akárcsak a ház esetében, a kapunál is kikövetkeztethető a fejlődés egész menete a meglévő formák alapján.

A legrégebbi forma nyilvánvalóan az a sövénykapu, melyet a határbeli építmények körül még mi is látunk. Itt legtöbbször még alig tudunk különbséget tenni a kerítés és kapuja között (26a—c. kép). Így pl. az esztana karámok hordozható kerítései valójában több „kapu“-ból állanak, amelyeket láncszerűen sorakoztatnak fel egymás végtében, úgy, hogy végeiket egy-egy földbe vert karóhoz vagy két-két karó közé fogják, egyetlen kerítésrész kivételével, amelynek tényleges kapu szerepe is van. Hasonló megoldásúak a kászoni erdőirtványokon keletkezett csángó *szállások* (ház körüli birtokokat) körülvevő kerítések is, azaz a különbséggel, hogy ezek kapuja — mivel itt már végleges, helyhez kötött — jobban megszerkesztett: a rácsos kapuszárny *gúzsban* és villáságú *járomban* fordítódik (26b. kép). A XIX. század végéig még ilyenek voltak a kászoni fálvak végén felállított *mezőkapuk* is, melyek a vetést védték a faluból elcsatangoló állatok kártevése ellen.

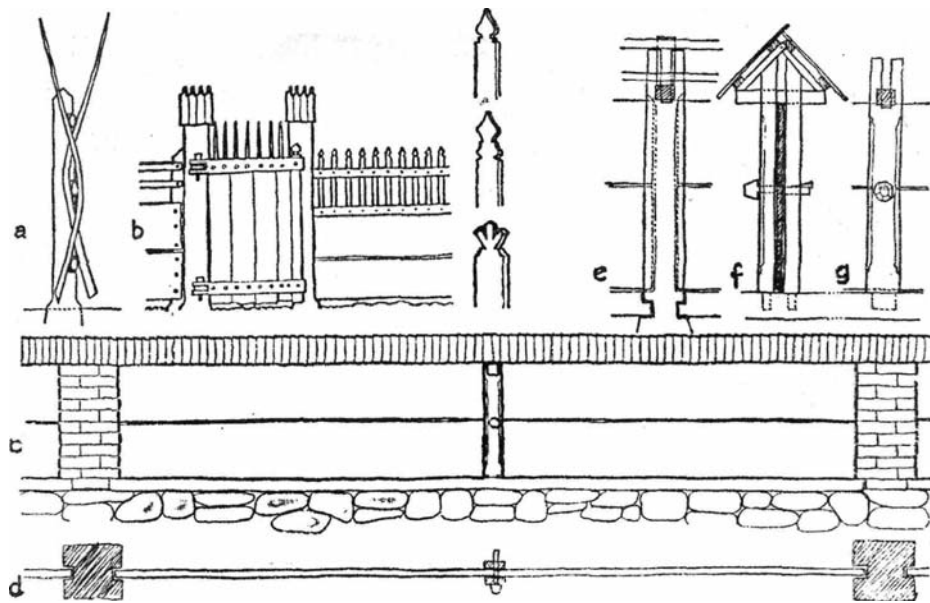
A szomszédos telkeket elválasztó *közkertet*, a telek végét lezáró és az udvarbeli veteményeskertet elkülönítő kerítést néha még ma is *sövényből* készítik: egymástól 3—3 m távolságban *sasokat* állítanak a földbe — előzőleg a földbe kerülő vastagon hagyott tövüket megégetik, hogy ne korhadjanak olyan hamar —, majd a kiálló oszloprészre vízszintesen három erős faragott lécet szegeznek, s ezeket 2—3 m magas *fenyőfanóv*ésekkel (hajtások) függőlegesen befonják (27a. kép). Az ilyen kerítést képtelenség megmászni, kutyának átugrani vagy tyúknak átrepülni. A házak előtti *utcai kert* azonban már több mint száz év óta a sasokhoz vízszintesen fogott deszkakerítés, felül fedéllel. A régi, a gyári szegek megjelenése előtti deszkakerítések jellegzetessége, hogy a helybeli vízfürészeken metszett roppant széles — 40—50 cm — és 5 m hosszú deszkákat nem szegezték, hanem a vastag sasok oldalt vésett vájátába zsilipszerűen állították be (27c—g. kép). A legalsó deszkát kőalapra helyezték, s a drága deszkát felülről széles zsindefedél óvta az esőtől. A hosszú deszkákat középen még a talpba állított járomféle tartotta össze. Látható, hogy e kerítések már valóságos épületek, komoly ács munkák voltak, méltóak a közéjük állított kapukhoz.

Az előbbivel szemben a *kiskert* (virágoskert) belső kerítését már „áttetszőnek“ csinálják: a sasfák közé helyezett egy széles vagy két keskeny deszka fölött két-két vízszintes hosszú léce közé állítják be a lándzsaszerűen kihegyezett, 50—60 cm hosszú léceket (27b. kép). A léckertek sasfáit, akárcsak a kútágásokat és temetői kereszteteket, rendszerint lefedték egy sor zsindefelével (27b. kép), vagy kis kerek fedelet tettek rá, középen tulipántos vagy esztergált *nyárssal* (28g. kép).

A kiskert *kertajtója* is régen rendszerint sasok közé állított, faszarkokon forgó, gúzzsal „záródó“, alacsony kis ajtó volt, melynek függőlegesen álló csérefa deszkáit faszegekkel fogták a hevederekhez, s e

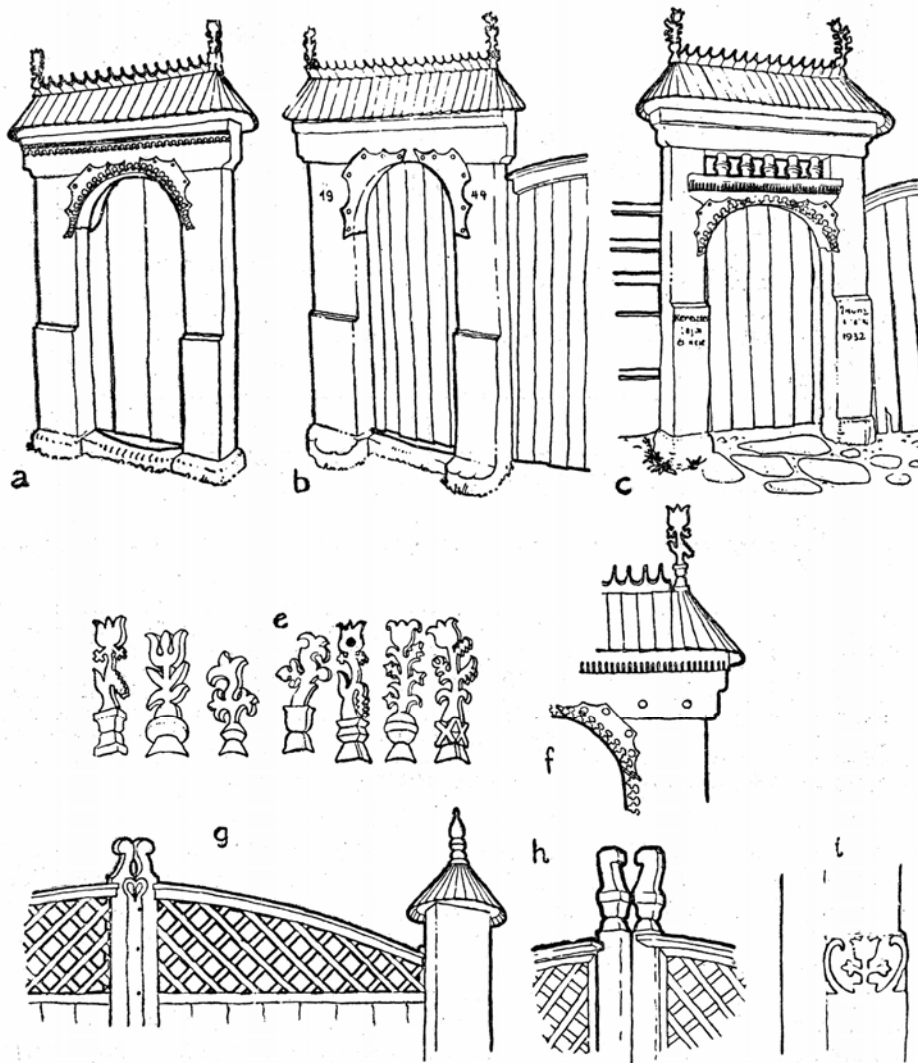

26. kép. Határbeli kerítésrészletek. a) Esztenakapu; b) határbeli csángók kertkapujának sarka és c) kerítésének kötése. Jobb alsó sarokban: zsákutcát lezáró kis kerítés.

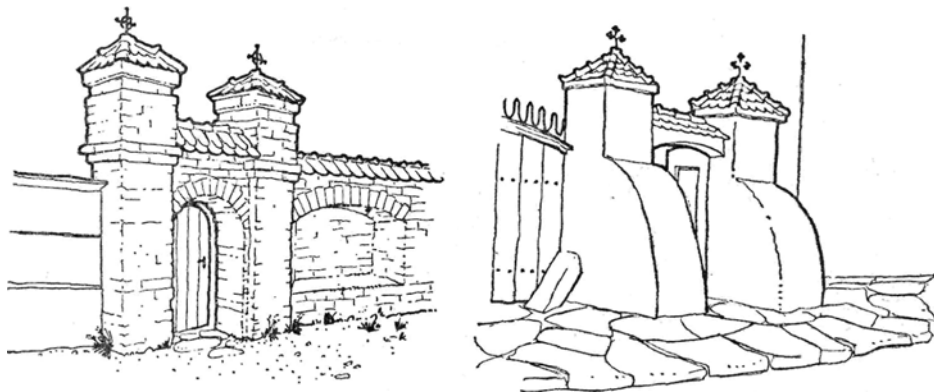

27. kép. Régimódi falubeli kerítések és kerítésrészletek. a) 220—250 cm magas sövénykert állítási módja sasfákkal és fenyőnövessel (fiatal fenyők törzsével) a zöldségeskert elkerítésére (ezen a kutyák és tyúkok sem juthatnak át); b) a ház előtti virágos kiskert léces kerítése, bükkfadeszkás és fasarkos kertajtaja, jobbról a kerítés faragott bükkfaléceinek fűrészelt díszű végei; c—g) a régimódi utcai deszkakerítés építése: c) kő alapfalon végigfektetett talpra széles tölgyfasok vagy téglaoszlopok közé állított, vízfűrészben metszett 5 m hosszú és 40 cm széles fokosdeszkából való kerítés, középtájt járommal összefogva, zsindeyes tetővel; d) alaprajz; e) tölgyfasos; f) járom oldalról; g) járom az utca felől.

deszkák felső negyedét nyársszerűen faragták ki (27b. kép). Az előbbi megoldású kertajton kívül ha ritkábban is, találkozunk a ház előtti kiskert előtt fedeles kiskapukkal is, amelyek az utcaiakhoz hasonló bojtózással (boltívvel) készültek. Az udvarból elkertelt virágos- és kiskerttel szemben a csűr mögötti nagykertbe már szekérral jártak be, a csűr mellett levő egybenyilós (szimpla) szekérkapun. Ez két kapus közt az udvar felé (befelé) nyíló s ugyaninnen faretesszel bezárható deszkakapu. A régies kapuk deszkáit vízszintesen helyezték a kapuvázra, később függőlegesen szegezték fel a három vízszintes hevederre. A deszkázatot fent féloldalasan odafogott vízszintes deszka fedte. Többnyire most is ilyen szimpla kapukat látunk a kert felé, valamikor pedig, ott, ahol nem volt kötött kapu a ház előtt, az utcai kapu is hasonló szekérkapuból állott, mellette egy fedetlen vagy felül összefogott fedeles kicsikapuval embernek és egyes állatoknak. A század elejétől kezdve lesz általános a könnyebben nyitható kétfelé nyíló utcai szekérkapu, melynek nyílóit

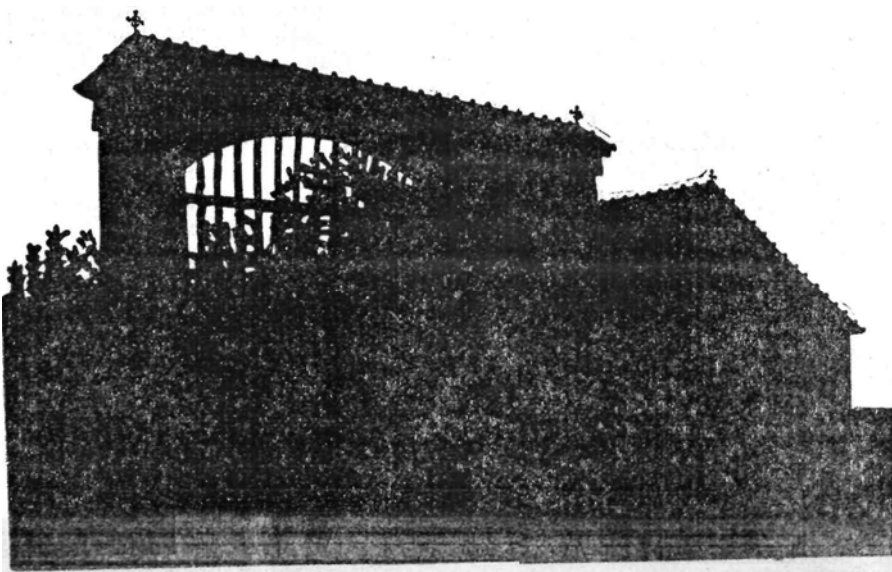
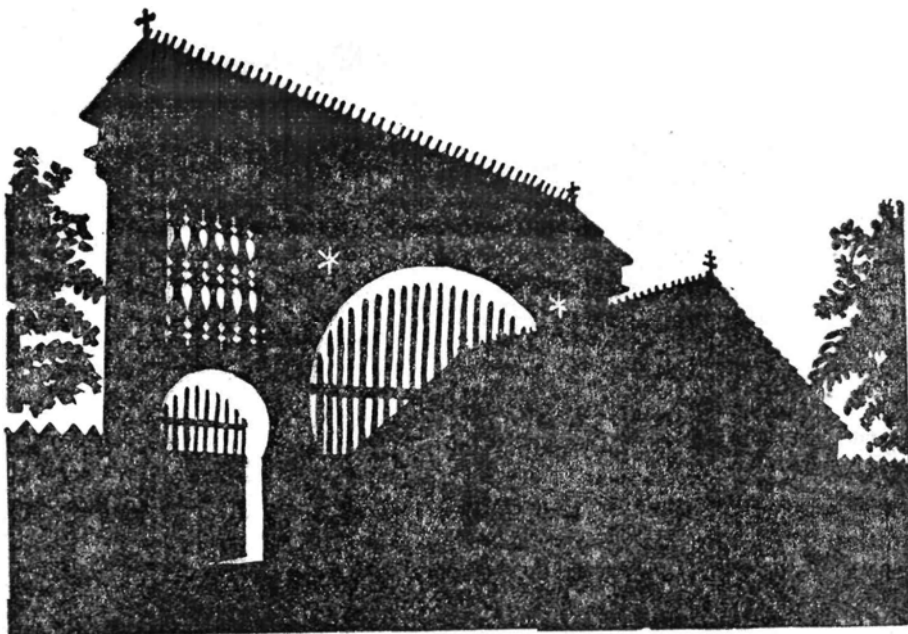
28. kép. Kicsikapuk és kapurészletek. a) Lőrinc Sándor (Feltíz); b) Jónás Józsefné (Impér); c) Keresztes Lajos (Altíz) kicsikapui. Utóbbi egyik legkorábbi újmódi, felül rácsos (esztergált bábokkal készült) kiskapu; e) kászoni kiskapuk deszkából kihajtott tulipántjai (tetőnyársai); f) kiskapu részlete; g) Tamás József (Altíz) kétfelé nyíló szekérkapuja, középen vaspánttal, a kapuláb fedelén esztergált botocska (tetőnyárs); h) kétfelé nyíló szekérkapu részlete; i) kapuláb-részlet.

29. kép. Téglakapu Altízről (Víz melléke) és bevakolt téglakapu a háromszéki Bikszádról, mindkettő a század elején épült.

(szárnyait) találkozásuknál fölmagasuló barokkos ívvel képezték ki. Újabban a kapu két szárnya egyetlen nagy nyújtott körív. E felső íves részt legújabbán rácsozzák. A faanyag védelmére a kapusásokra féloldalas vagy kis kerek fedeleket tesznek (28b. c. g. h. kép, 5—6. fénykép).

Mivel az utcai szekérkapu mellé állított ajtószerű kicsikapu az emberek bejárójául szolgál, mindig díszesebb külsőt kapott, és állandó használata miatt is tökéletesebb építést kívánt (28a—c, f. kép). Az első tökéletesítés volt a két *cserefa* sas jobb és egyenlő távolságban tartására szolgáló *agyfa* (szemöldökgerenda) alkalmazása. A felső sarkokban levő kötések a kaput a szekérkapu „húzása” ellen biztosítják. Az agyfára keresztbe helyezett két kis *hónaljgerendán* nyugszik a zsindelezett fedél. A kapu „díszítése” magából a szerkezetből, a különböző elemek vastagságaiból és sokféle más gyakorlati megoldásból adódik. Ilyen dísz a kötések által képezett sokszög lekerekítése, a kötések besüllyesztése mentén keletkezett csipkés vonal, a kiálló fejű szegek elhelyezése, a felfelé vastagodó agyfa és a lefelé vastagodó sasok vízszintes párkányai, a zsindelek felrakási módja, a zsindelek kihegyezése, vagy a tetőnyársak kidolgozása a tetőgerincen; utóbbiak régen az áttételes hajtású csömlőkereken való esztergályozással, vagy 70 éve a jellegzetes kászoni „meghajtott tulipánt” formára történő kifüreszeléssel (28e. kép), újabban megismét esztergályozással készülnek. A bolthajtás ívén gyakori a gótikus eredetű lóhere mintájú vésés szegély (28a. c. f. kép), a kapusásokon domború véséssel alkalmazott, barokkos keretben elhelyezett tulipánminta (28i. kép) azonos a temetői keresztkéivel. Vagy 60 évvel ezelőtt háromszéki mintára kísérleteztek téglaoszlopos kicsikapuval is (29. kép). Ezt azonban nem tartották alkalmasnak, mert vagy védtelen maradt a kicsikapu *nyílója* (ajtó), vagy pedig ha védő bolthajtással csinálták, „ügyetlen” (nehézkés) lett, és szét is nyomta az oszlopokat. Ehelyett kb. 25 éve — a szekérkapu felső ívének rácsozásával egyidőben — jött divatba a cserefából való kiskapu szemöldökének rácsozása is: a különvált szem-

30. kép. A régimódi galambdúcos kötöttkapu (Márton Ferenc Bucsi, Impér) és az újmódi nagy téglakapu (Balázs József, Féltíz) árnyképei.

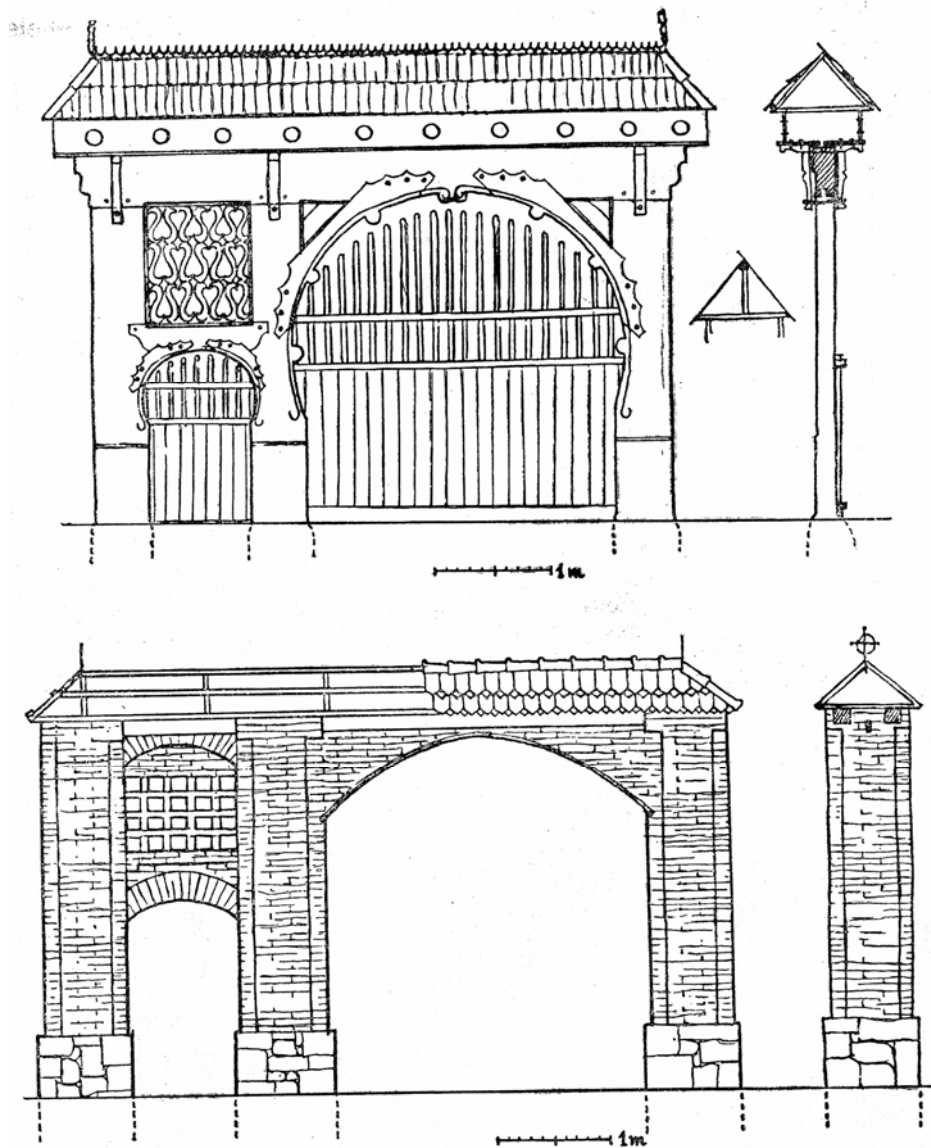
öldök és agyfa közé esztergályozott bábokat iktattak be a kapu emelésére (28c. kép, 7. fénykép).

A fent leírt fedetlen szekérkapuból és a mellé tett kicsikapuból álló *gyalogkapuk* különféle formái mellett a lakosság egy része telke elé magas fedeles *kötött-* vagy *galambdúcos kapukat* épített (31. kép). E fejlett technikával épült ún. székelykapuk a kászoni falvak legtöbb utcájában a gyalogkapukkal váltakozva fordulnak elő, de a régi nemzetségi telkek előtt egész utcasorokat is alkotnak (pl. Altízen a Veresek szere, Impéren meg a Gyüttő nevű utcában). Ugyanakkor teljességgel hiányoznak a székelykapuk az impéri Balázi udvarház körül letelepült jobbágy eredetű családoknál, mivel a jobbágyoknak sem joguk, sem megfelelő fájuk nem volt ilyenek építéséhez (a csereerdő a nemzetségek köztulajdona volt), valamint a faluvégeken letelepült cigányoknál, továbbá az utóbbi hetven év tűzvészei után újraépült régi utcákban és a régi családok kirajzásaival keletkezett újabb utcákban. Ilyenformán a galambdúcos kaput helyesen nevezték sokfelé „székelykapunak“ is, bár azt látjuk, hogy a szabad katonacsádok közül is főleg a módosabbak, a „huszárrészen valók“ építettek maguknak ilyen kapukat, „rangjuk“ és módjuk kifejezésére.²¹ A huszárcsaládokból kerültek ki e kapuk nevezetes építői is, mint pl. 1848 körül Impéren Balázs Dani Elek, Feltízen meg Becze Simon.

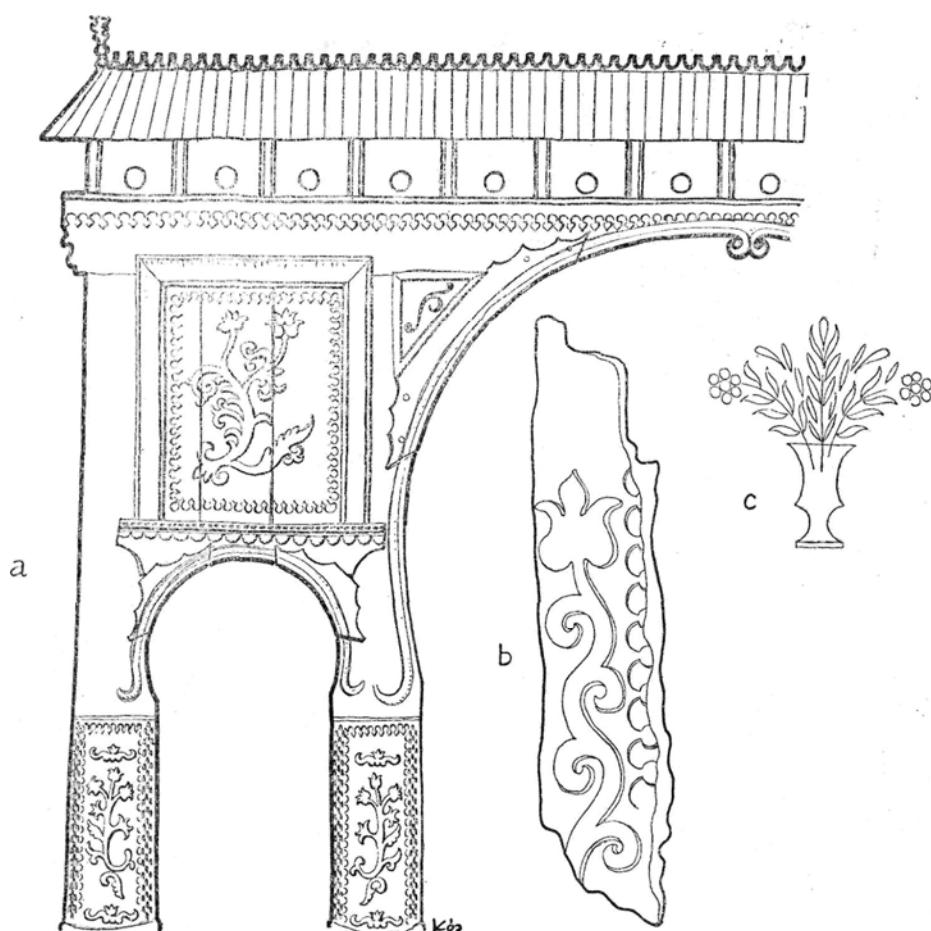
Amilyen mértékben kivesztek az ilyen kapukhoz szükséges hatalmas *táblás cserefák* a falu közeléből, úgy lett mind költségesebb a szükséges fa beszerzése a távoli Kővár és Nagysorok nevű erdőkből, ahonnan csak jól megfizetett jó ökörfogattal lehetett elhozni. Így aztán a székelykapu építése mindinkább csak a módosabb réteg számára volt lehetséges.²²

A fedeles és többnyire galambdúcos kötöttkapu lényegében a már ismert gyalogkapu továbbfejlesztése azáltal, hogy már nem csupán két kapulábat, hanem mindhármat összekötik, és nemcsak a kicsikaput, hanem a szekérkapu deszkázását is óvják fedéllel (31a. kép). A három *kapuláb* itt is úgy van a földbe ásva, hogy a szekérbejáróul szolgáló nagykapunál a lábak közt kb. 2,75 m, a ház felőli oldalon mellé helyezett kicsikapunál pedig kb. 90 cm-es köz legyen. A kapulábak méretét a megrakott szénásszekérhez szabták, és kb. 3,50 m magasságúak. A lábakat fent a keresztbe fektetett hatalmas agyfa tartja egyenlő távolságban, erre kerül a galambdúc és a zindelyfedél. Az oldalt való eldőlés megakadályozására a lábakat az agyfához kötések (szélkötések) fogják. A kicsikapu szemöldöke és az egész kaput összefogó agyfa között keletkező ablakszerű üresség eltüntetésének módja különféle dekoratív megoldásokra (deszkarács, vésett tábla) nyújt lehetőséget (31a., 32a. kép, 8., 9. fénykép). Ugyanakkor a megrakott szénásszekérrel való bejárás kényelmesebbé tételére a széles kapulábakból — agyfából és szélkötésekből egyaránt — kifaragnak, mégpedig egy körzővel meghúzott $\frac{2}{3}$ -os körív mentén. E patkó ívű bolthajtás egyik jellegzetessége a kászoni (31a., 32. kép) és alsíki (32d—e., 33a. kép) kötöttkapuknak, melyeknek egyúttal egyedülálló esztétikai hatást biztosítanak: az egész építményt nagyobbá, finomabbá s egyben monumentálisabbá teszi (30a. kép).

A kászoni kötöttkapu monumentalitását fokozza a páratlanul egy-

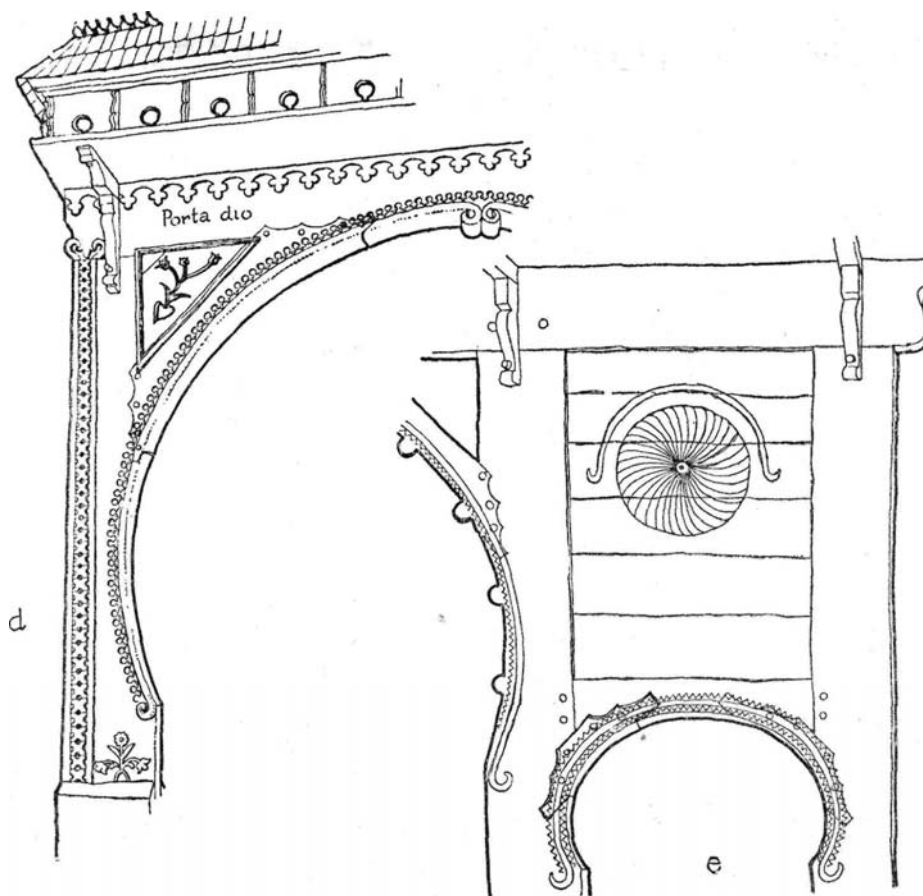

31. kép. A régimódi galambducos kötöttkapu és az újmódi téglakapu szerkezeti rajzai (szemből és oldalnézet), alól mértékkal. A galambducos kapu elemei: *lábak*, aljukon *csutakkal*, *kiskapu*, *nagykapu*, *rács*, *agyfa*, *hónaljkötések*, *láda*, *tető*, *zsendely*, *tulipánt*; a téglakapu elemei: *lábak*, aljukon *kőcsutak fundamentummal*, *rács*, fent végig *gerenda és vaskötés*, *csepépfedél*.

32. kép. Galambdúcos kapuk részletei. a) Balázs Dani Dénes kapuja 1856-ból, Impér; b) Veress István 1944-ben elégett régi kapuja félfájának megmaradt darabja, Altíz; c) 1886-ban épült faragott és festett díszű kapu galambdúcának metszett dísze, Feltíz.

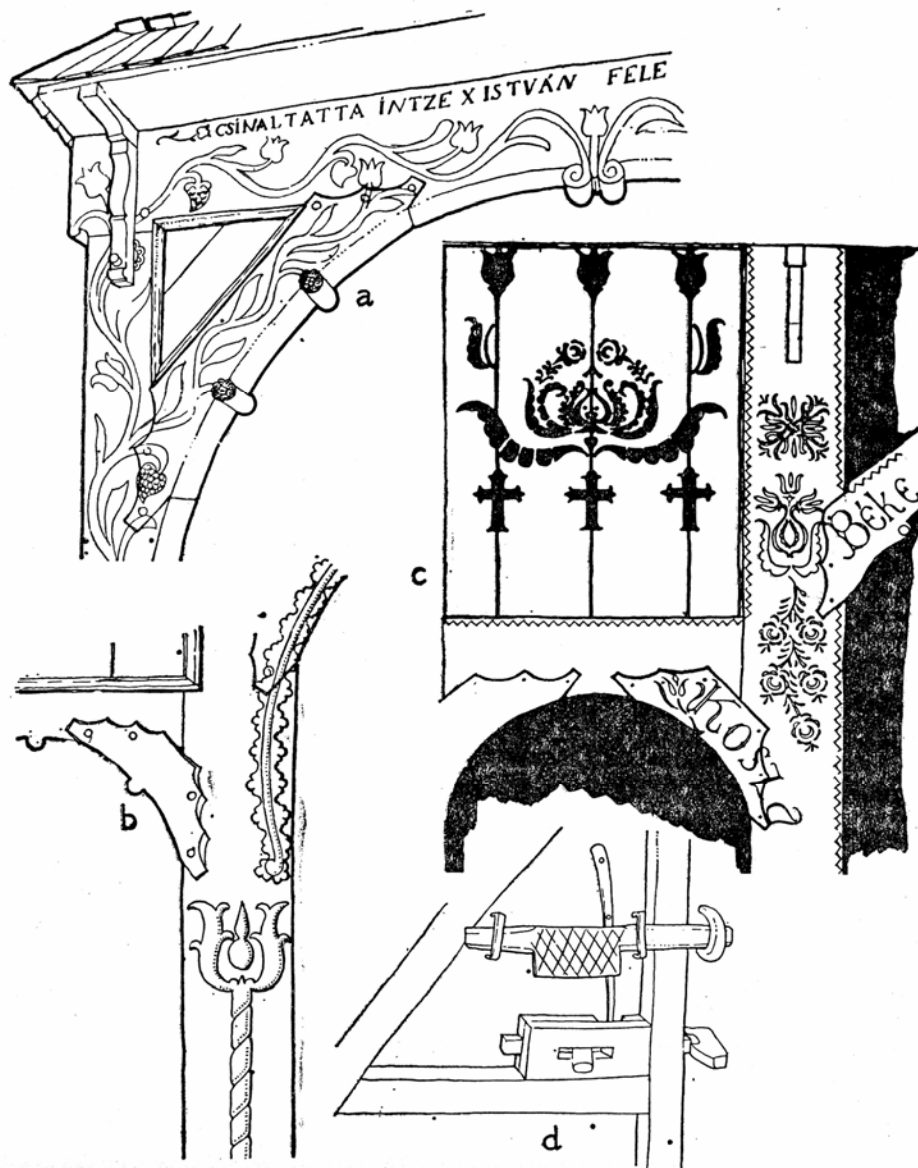
szerű kivitelezés, a „cifraság“ mentesség is, mely fő jellegzetessége az udvarhelyszéki és más székely vidékek kapuival szemben (31a. kép). Legfőbb díszei a tökéletes szerkezet, a formák tisztasága, a kötések illesztése, a kapulábak felfelé való lépcsőzetes elvékonyítása, a fedélszék hegyesedő alakja és megkötésének módja, a kiálló faszegek, a fedél alatti galambdúc „ablak“-sora s a hatalmas nyílású körív. Az egyedüli nem gyakorlati értelmű hozzáadás a körívet egybefogó és „aláhúzó“ egyszerű barázda, vagy — újabban — lóherés csipkézés, valamint a kötések közti hézagok rácsos bedeszkázása és a rendszerint rácsos kapunyíló, melyek

f ANO 1775 X DIE 25 MAJ AND GALL
 g IN ANO 1840 DIK EPITETEM GYÖR-FI MIMALY LATZ ANNA FELESÉGEMEL.
 h EZEN KAPUT EPITTETE MATE IONAS FELESEDEVEL ODORJAN TRESZIAVAL ES FIAVAL MATE LAJOSVAL 1854

32. kép. d) XVIII. század végéről való kapu részlete. Csíkmenaság; e) Gáll Endre 1775-ben épült kapujának részlete a Nap és Hold ábrázolásával, Csík-széntgyörgy; f) az előbbi kapu feliratának részlete; g) kapufelirat 1840-ből, Csíkmenaság; kapufelirat 1854-ből, Impér.

a fa-szerkezetből adódó hézagokat nem leplezik, hanem azokat dísszé avatva egyúttal az épület egységét szolgálják. Megfigyelhető, hogy minél hatalmasabb bárdolt fatörzsekből épült a kapu, annál kevésbé találunk rajta külön díszítést; csupán az 1848 után készült kapuknál vált a díszítés az egyre gyengébb anyag és szerkezet leplezőjévé, és kért szót

33. kép. Kötöttkapuk Csíkból és kapuzár Kászonból. a) Incze Dénes kapuja 1813-ból, Csíkmenaság; b) Pál Gergely régi kapuja, egykorú lehet a mögötte álló 1841-ben épült ereszes házzal, Csíkszentgyörgy; c) Fenyőfából épített kötöttkapu 1929-ből, Csíkszentdomokos; d) László Dénesné tolóretesz és farúgós kapuzárja 1852-ből, Impér.

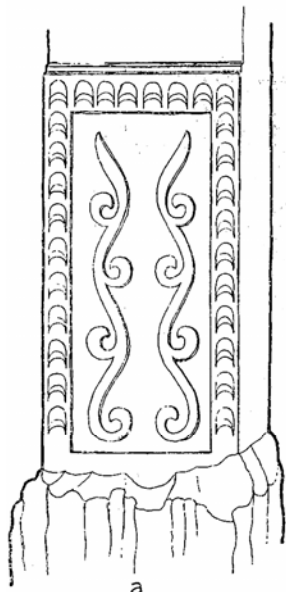
Kászonban is a kaput faragó ember, illetve a megrendelő gazda egyéni mondanivalója (vésett virágok, festés, felírások).

Az előbbieken világosan kitűnt, hogy a Kászonban is fellelhető székelykapu szervesen és a helyi lehetőségeknek és igényeknek, valamint a keményfával dolgozó ácstechnika törvényeinek megfelelően fejlődött a gyalogkapuk fedeles-kiskapus formájából. Mégsem mehetünk el néhány olyan elem mellett, amelyeket sem a népi szükségletek, sem pedig a technika nem indokol, s ilyenformán idegen eredetűnek kell tartanunk. Egyik ezek közül az udvarokon egykor általános lábas *galambdúc* kombinálása a kapuval, a másik pedig a körívesen kiképzett benyíló csúcsában meghagyott kiálló rész, *tulipánt*. Az előbbit a kutatók a középkori erődített kőkapuk fölötti erkéllyel, az utóbbit pedig a kőkapuk címeres boltzáró kövével hozzák kapcsolatba. A már kész székelykapukra valóban hatással volt a városi kapuk és úri erődített kapuk számos eleme, ahogyan a székely házra is hatott idővel a városi és nemesi építkezésmód. Viszont kétségtelen, hogy akárcsak más (köztük távoli kelet-ázsiai) vidékek fából ácsolt fedeles kapui, úgy a kászoni székelykapu sem „fából kőkapu“, ellenkezőleg: helyi előzmények továbbfejlesztésével kialakított jellegzetes ácsmunka. Művészi értékét is épp az ácsmunka magasrendűsége adja meg. A városi-úri kőkapuk építészeti elemei utólagos járulékok, s az eredeti székelykapu-faragás elfajzásával jár együtt.

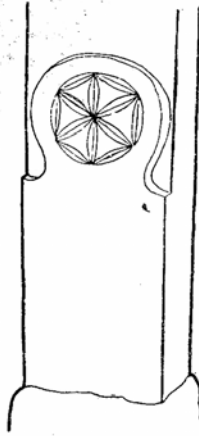
Az előbbiekből az is kitűnik azonban, hogy a nagy-, fedeles-, száraz-, kötött vagy székelykapu nem valami székely találmány. Változataival Erdély más vidékein (pl. Bihar, Máramaros), Bákó vidékén s Olténiában is találkozunk, és számos adatunk van arra, hogy a XVII—XVIII. században a Székelyföldön (l. Bogáts i.m. 48., 82., 102.) kívül pl. Kisküküllő, Aranyosszék, a Mezőség, Kis-Szamos mente, Kalotaszeg, szórványosan Vajdahunyad, Nagyküküllő és Fogaras vidéke nemesi udvarházai előtt is elterjedtek voltak.²³ Ebből az időből (1773) van az első galambdúcos kapu leírásunk Kászonból is²⁴, a Kolozsvárra szállított kapu ugyancsak XVIII. századi lehet (8. fénykép), s a szomszédos alcsíki Szentgyörgyön is áll egy feliratos, 1775-ben Gáll András által épített székely címeres (Nap és Hold) kötöttkapu (32e. f. kép).

Ez a kapuforma a kászoni közszekelyeknél annyira általános lett, hogy a falubeli primor családok telkeik megkülönböztetésére egy új kapufélét kellett hogy bevezessenek. Ilyen volt a feltízi Székely család nemesi portája elé a XVIII. században épített kőkapu, melyet aztán más két „jobb“ család is (egyik Becze és egyik Veres) leutánzott (35. kép). Jellemző, hogy e kászoni kőkapuknál a fa kötöttkapuk építéstechniká-

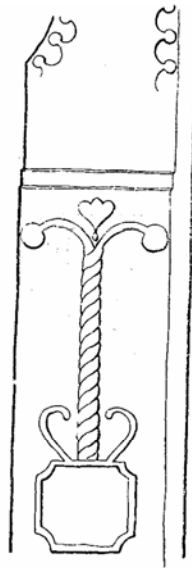
34. kép. Kapufélfák faragott részletei a Kászonnal szomszédos csíki Lokságból: a) Györffy Lajos, 1840, Menaság; b) Lukács János, Csíkszentgyörgy; c) Kánya Benedek, 1841, Csíkszentgyörgy; d) Márton Mihály, 1854, Csíkszentgyörgy; e) Karácsony Márton, 1906, Menaságújfalú; f) Lukács Elek, 1909, Menaságújfalú; g) András István, 1945, Menaság.

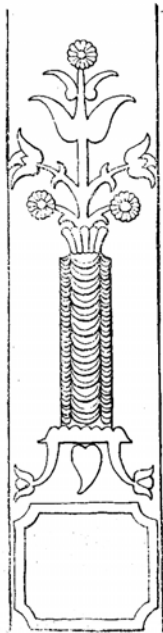
a

b

c

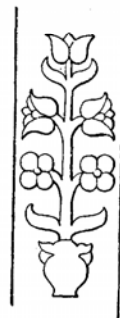
1

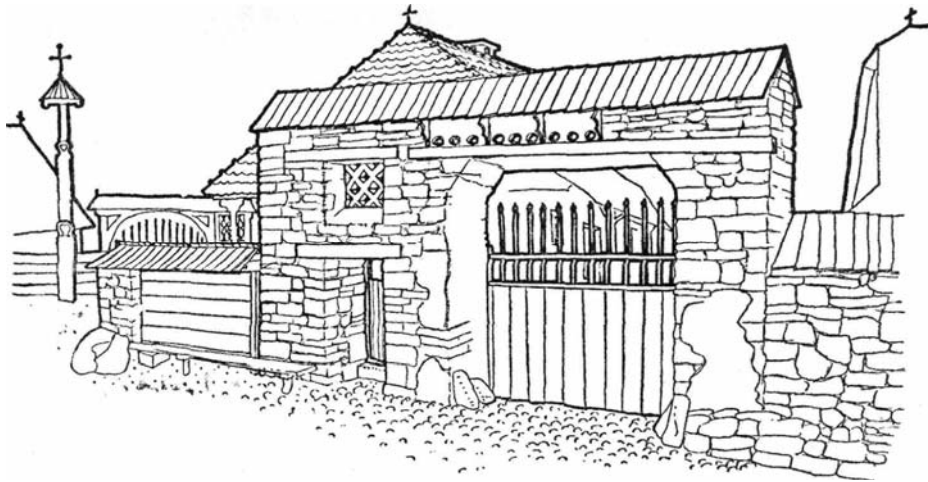
2

4

5

35. kép. Becze Simon kőkapuja 1899-ből, Feltíz (Kővár).

ját és méreteit igyekeztek kőben alkalmazni. Ezért hiányzik a bolthajtás, viszont megvan a faépítkezés agyfája és a kiskapu feletti rács.

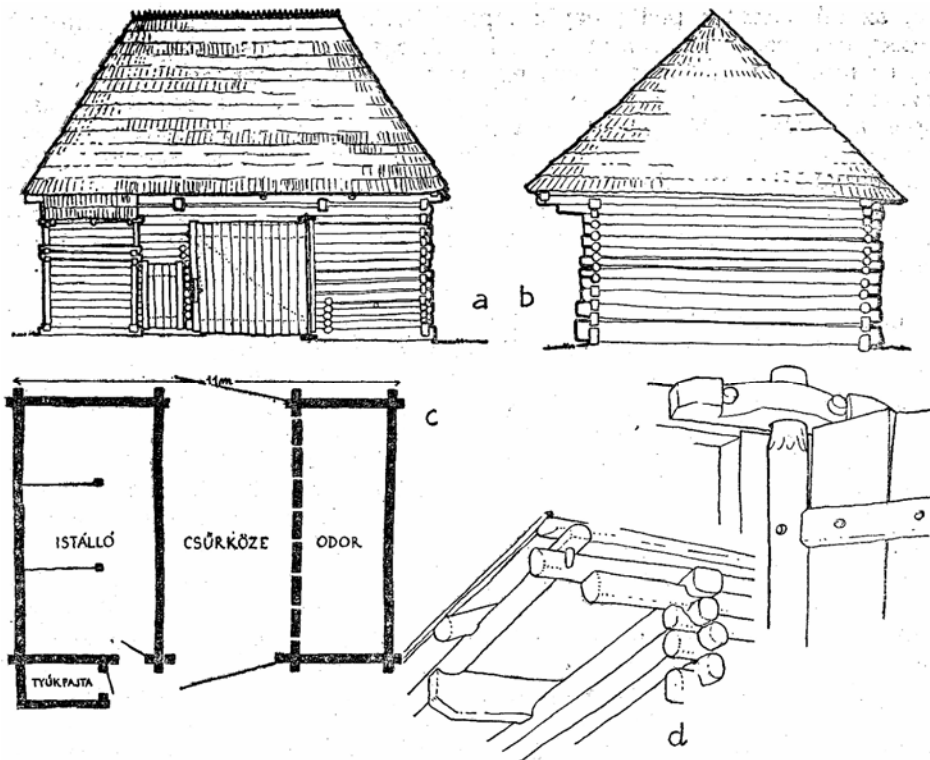
A megfelelő nagy cserefák kivesztével a kapukkal kapcsolatban két lehetőség közül kellett választaniuk: vagy megtartva a régi anyagot (a fát), visszatérnek a kisebb s egyszerűbb gyalogkapukhoz, vagy ha a kapu óriási méretén nem akarnak változtatni, akkor ezt más anyagból kell megvalósítaniuk. Kásonban a fejlődés egyelőre mindkét irányba mutat. A gyalogkapukhoz visszatérők a kisebbik bejáró fölötti „rács“ hozzáadásával tették e kaput a kötöttkapukra emlékeztető „rangossá“ (28c. kép, 7. fénykép), míg a nagy méretekhez ragaszkodók a fedeles téglakapuk (31b. kép, 11. fénykép) építését kezdték meg. Különösen a tőkés gazdálkodással hirtelen felemelkedett, megmódosodott családok építettek 1910 óta téglából a régiekre emlékeztető kötöttkapukat. Az első ilyen téglakaput „tusnádi mintára“ András Antal rakta magának, de mivel ekkor még más nem értett az új technikához, csak vagy negyven éve utánozzák, azóta, hogy egyes ácsok (városokon) a tégláépítést is eltanulták. Így vált a téglakapurakás első szakemberévé a sokfelé dolgozó id. Becze Dénes, majd Balázs Mihály lett kapós mester, aki 1950 tájától évente átlag négy-öt ilyen nagy téglakaput épített.

Annak ellenére, hogy e téglakapuk — akár csak a hajdani néhány kőkapu — a régi fa kötöttkapuk elhelyezését, beosztását és méreteit utánozzák, az új anyagnak s az ebből következő technikának megfelelően mégis más arányúak (30b., 31b. kép). A téglaoszlopokat széles kőcsutakra (alap) helyezik (a „csutak“ elnevezés is még a fa kapuláb emlékét őrzi), s mivel a téglaoszlopok igen vastagok és a galambdúc is hiányzik, az egész kapu szélesebbé és nyomottá válik. Az oszlopokat — a cserefa kapukhoz hasonlóan — gerenda, néha vaskapocs tartja ösz-

szé, az álboltozatot pedig egyik lapján befűrészelt s ívben meghajlított deszka utánozza. A háromszlopos kapuhoz szükséges sok téglá (kb. 1500 db) és munka (kb. 60 napszám) egy részének megtakarítására, egyik ács kezdeményezésére, a kevésbé módosoknál divatba jött a csupán kétoszlopos *kettőskapu*, téglá álboltozat helyett kissé ívesre faragott agyfával. Így az egész kitelik 800 téglából és 40 napszamból. Keskenyebb mérete a szűkülő (osztódó) telkeknek is jobban megfelel. Az 1952-ben elkezdődött kettőskapu divatja rohamosan terjed. A téglakapukat vakolás és meszelés nélkül piros színben hagyják, csak a fugázást *fehéritik* (meszelik).

Gazdasági épületek. A kászoni udvarba lépve, a kapuval szemben az udvar belső felét lezáró *csűr*t találjuk. A csűr az udvar legnagyobb épülete. Ahogyan a kapu — gyakorlati szerepén túl — jelkép is, mert gazdája társadalmi helyzetét is kifejezi, úgy a csűr egyúttal a környékbeli földművesek szemében az egész gazdaságot is tükrözi. Valóban, a csűr egyik felén épült *istálló* a hegyvidéki ember legfőbb vagyonának és „munkaeszközének“, a nagyállatoknak tartására szolgál. A messzi kászalókról, havasi szénafüvekről összeszedett szénának helye a csűr másik felén levő *odor* és a *csűrhija*. Itt állott a behordott kenyérgabona is addig, amíg kicsépelődött. Ötven-hatvan évvel ezelőtt még hosszú hónapokig, egész télen át tartott a gabona kézi *cséppel* való elcséplése a *csűrközén*. Elöl, a csűr egyik oldalához ragasztva áll a disznóól, másik oldalon pedig a lúdpajta, a fölötte levő padlástéren vagy esetleg a disznóól helyébe ragasztva a *tyúkpajta* vagy *tyúkój* (3., 4., 5., 7., 36., 37., 38. kép, 12., 13. fénykép). A csűrközön, ritkábban pedig az oldalt meghosszabbított fedelének *árnyékában* (6., 7. kép) találjuk a szekeret, míg az ellentétes oldalon esetleg egy odaragasztott *juhajtát* is (3. kép). A csűr mögött vagy oldalában a gerendavégekre felakasztva tartják a *boronát*, *szánt*, *lajtortját*, a kiszolgált szerszámokat, bútorfélét. A csűrközén áll — kivéve a cséplés idejét — a még ki nem üresített hosszú egészvágásszekér (*hordószekér* gabona- és szénahordásra), a *félvágásszekér*, a *kocsisán* (utazó lovassán) és a *dögszekér*, amelyen az ekét, vetőmagot viszik ki vetéskor a földre. Itt keverik etetéskor a marhatakmányt, nyáron még faragnak, szőnek is itt, és ha úgy adódik, táncolnak, lakodalmaznak is benne.

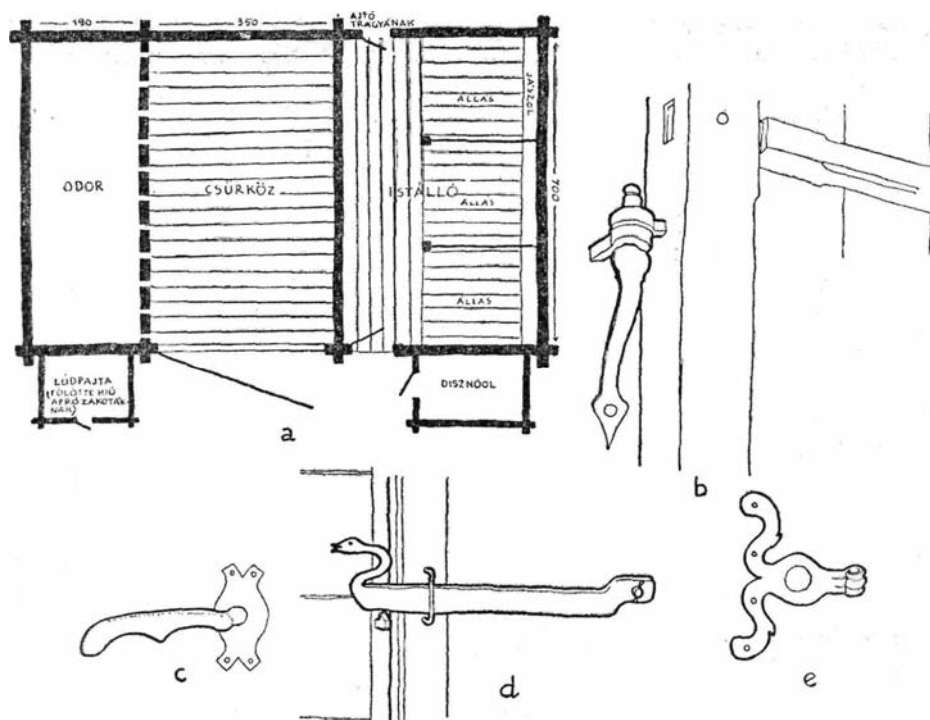
Annak ellenére, hogy a kászoni csűr nem tartozik a legfejlettebb erdélyi csűrök közé (az Udvarhelyszéken vagy Kalotaszegen szokásos „erkélyes“ csűr pl. itt ismeretlen), valamikor még kezdetlegesebb volt. Ha a kászoni csűrökről lehántjuk a rendszerint ma is csak utólag odatoldott eresze alatti polcszerű lenszárasztót, valamint az említett disznópajtát, tyúkólat s az esetleg még oldalt levő szekérszint és juhajtát a fölötte levő sarjútartóval, marad az istállóból, csűrközéből és odorból álló hármas tagolású csűr. De a csűrköz és odor közti fal hiánya azt bizonyítja, hogy az odor is a csűrköz későbbi bővítése az értékesebb takarmány és a szekérről ideiglenesen ide hányható széna, gabonakéve számára. Szegényebb telkeken, ahol nem állt modjukban s régi nagy csűr meg-

36. kép. Balázs Ignác Fekete 70 éves csűrje, Impér (Tekerő); a) szemből; b) oldalról; c) alaprajz; d) a jobb felső *csűrbüti* (gerezdbe rakott boronák, a *csűrgerenda* kiugró végére fektetve a *szélkoszorú*); e) a csűrkapu felső sarka.

újítani, ilyenféle istállóból és csürből álló építményt emeltek, amelynek kis szerény marhatartó részét csak *pajtának* nevezik, mint a disznók, ludak s tyúkok helyét, a mellette levő fal nélküli csűr-részt pedig egyszerűen *színek*, amelynek „árnyéka“ óvja a száradástól s esőtől az ide rakott faeszközöket, s itt hányják fel a *pajtahíjára* a hazahozott takarmányt.

A népi építkezésnek Kászonban is egyik alapvonása, hogy az udvaron minden szükséglete számára, a kezdetleges emberi hajlék mintájára, külön „ház“-at épít.²⁵ S ahogyan a lakóház kezdetben egysejtű volt, egysejtű lehetett a csűr XIV—XV. századi őse is, a kezes jószág, főként a hátsló bekötésére szolgáló pajta. A fokozott belterjes mezőgazdálkodás, az állatok rendszeresebb otthoni telettetése és a gabonatermesztés fokozása (melyet a Székelyföldön a XVI. századbeli tömeges jobbágyosítások is jeleznek) általánosíthatta a már rendszeres kézi cséplésre alkalmas, „árnyék“-kal és ellátott „lőház“-at, ahogyan a szomszédos Három-

37. kép. a) Hosszú András 90 éves csűrjének alaprajza, Kaszonújfalu; b—e) 110 éves kapu- és ajtóvasalások: Altíz; b) kapusarok; c—d) kapukilincs kívülről és belülről; e) tyúkolsarok.

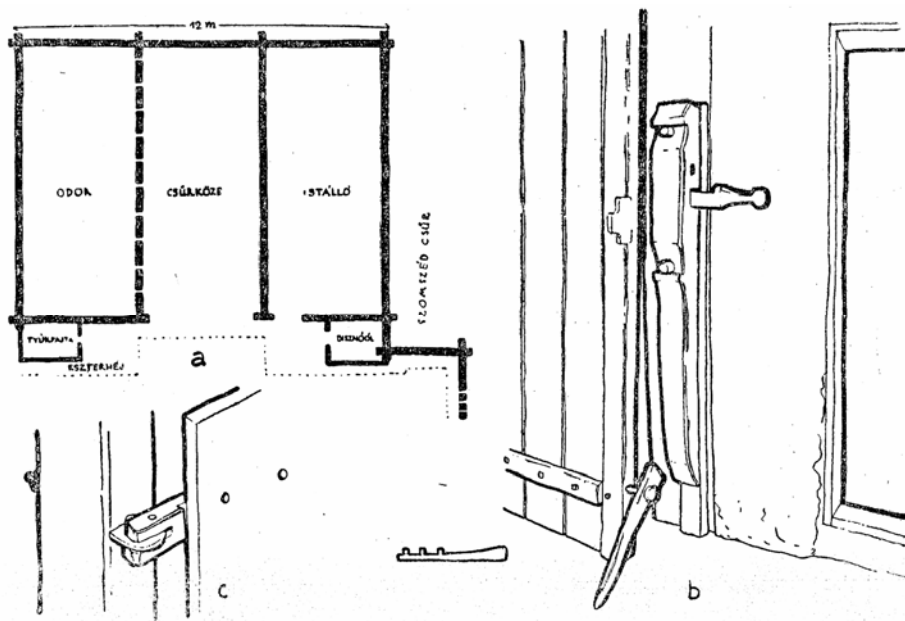
széken nevezték még a XVI. és XVII. században a színnel kiegészített pajtát (Bogáts i.m. 91.). E nevei alapján magyar—szláv eredetűnek tekinthető épület fejlődik aztán a következő században istálló-csürré, valószínűleg a kedvező földrajzi viszonyok miatt is fejlettebb szász mezőgazdaság befolyására (az „istálló“ és „csűr“ szó német eredetű).²⁶

Így jutunk el a fejlődés során addig a pontig, ahová már az idősebb helybeli adatközlők emlékezete is elér. A múlt században a jobb módúaknak még volt külön épült istállójuk a marháknak és külön épült csűrjük a takarmánynak. Utóbbi volt az ún. *hármascsűr*, a közbülső csűrközéssel s kétoldalt egy-egy odorral. Csupán egyeseknek, a 12—15 holdas gazdáknak volt külön disznópajtájuk is. A közepesek és szegényebbek, anyaggal és hellyel való takarékoskodásból is, ezeket szabály szerint összeépítették: „az odros (egy odros) csürt az istállóval, elöl meg a disznópajtát hozzáragasztva s az eszterhéjből lefedve“. Mivel a csűrköze fontos rakodó- és munkahely volt, némelyek a csak augusztus táján, széná- és gabonahordáskor elővett hordószekeret a csűr oldalához

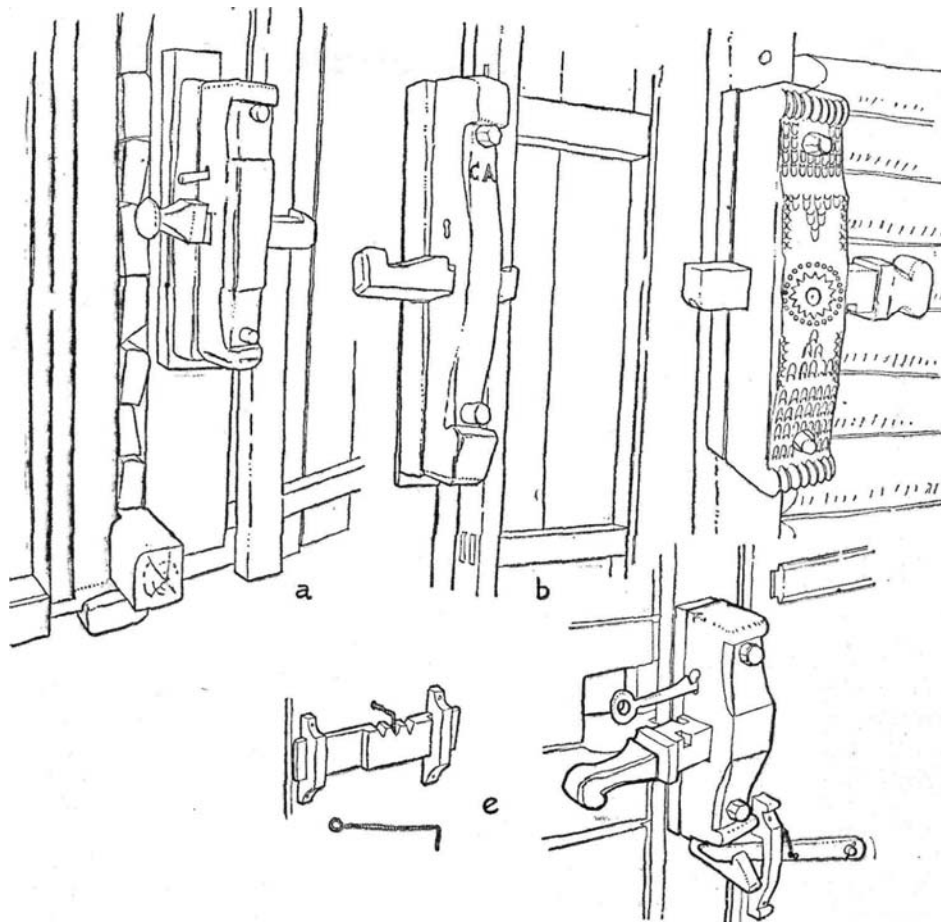
ragasztott *szekérrnyekaljában*, *szekérszínben* tartották. A szekérszín híjúján ott tartotta az asszony a szétszedett *osztovátát*, ott állott sok egyéb használható és ócska szerszám, bútorféle, ide tették száradni az *eszközfát* is.²⁷

E régimódi csűrök teljes hossza általában 11—12—13 m — a gazdánál volt 20 m is —, *bémenetele* (mélysége) pedig 7—10 m. A csűrhosszból a közepén levő csűrköze 4 m szélességet foglal el, melyből a *kapuköze* (csűrkapu szélessége) 3 m. A csűrközétől egyik oldalt levő istálló rendszerint 4 m-nél tágabb, a másik irányba nyíló odor pedig 4 m-nél szűkebb volt. Ha az ökrös gazda szélesebbre akarta az istállót — mert az ökör hosszú állat —, akkor azt inkább az odor, mint a csűrköz rovására tette, mert a csűrközének — a szekér és cséplés miatt — meg kellett hagyni rendes szélességét.

A házhoz hasonlóan a csűr is csak faragatlan fenyőszálfákból volt gerendezesen „összeaggasztva“. A legelső vastag szálfák, a talpak alá tettek a sarkokon egy-egy nagy követ, míg a csűrközét, ahol régen kézzel csépeltek, *lepadolták*. A padolás úgy történt, hogy a csűrköz hosszában egymástól 1 m távolságra a földbe 4 cserefa gerendát fektettek, s ezekhez szegezték faszegekkel a vízfűrészen e célra vágatott 9 cm vastag *fokos deszkákat*, oly tömötten, „hogy a *csűrpadláson* akár mákot is lehessen csépelni“.

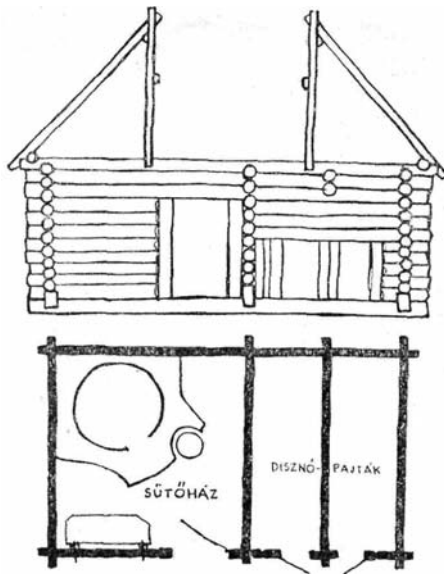

38. kép. Mihály Mózesnek a szomszédéhoz épített csűrje 1911-ből, Impér; a) alaprajz; b) csűrkapu fazárja és kitámasztója; c) disznóól ajtajának fasarka.

39. kép. Fazárak (kócsolók), a) Vánca Kelemen György csűrkapuján, Feltíz; b) Csűrös Andrásné 1851-ben épült csűrjén, Altíz; c) Dániel Ágoston csűrkapuján, Csíkbánkfalva; d) az 1800-ban épült Dávid-féle malom ajtajának kócsolója és gilincse ütközővel és bevehető madzaghúzóval, Csíkmenaság; e) sütőház ajtaján levő fazár. Pálfalva (Udvarhelyszék).

A csűrderék (fal) magasságát az határozta meg, hogy itt kellett dolgozni a kb. 2,10 m hosszú hadarós kézicséppel, és be kellett férnie a megrakott szénásszekérnek. Így lett a csűr falának átlag magassága 4 m (kivéve az újabb süppedékes altízi Mezőáltal utcát, ahol alacsonyabbra vették a csűröket, hogy könnyebbek legyenek). A csűrbe épült istálló viszont alig volt 1,30 m magas, és itt a boronák közeit belül sárral begyúrták, vagy szépen betapasztották, felül meg az egymástól 1 m távolságra keresztbe rakott gerendákra került a tapasztott deszkamennye-

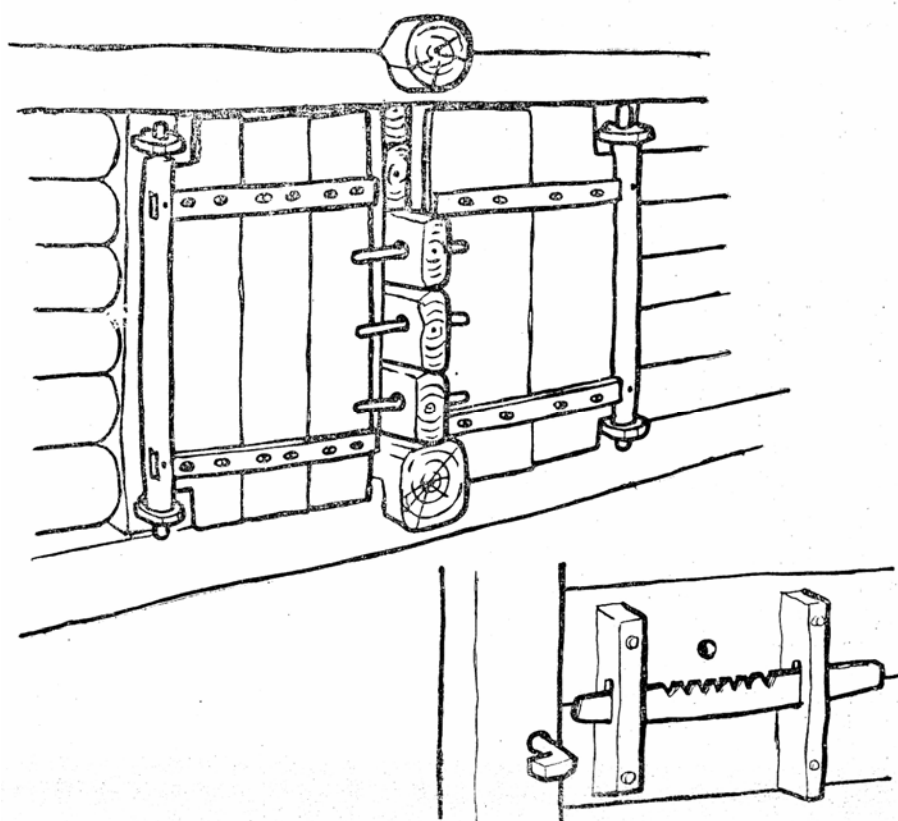
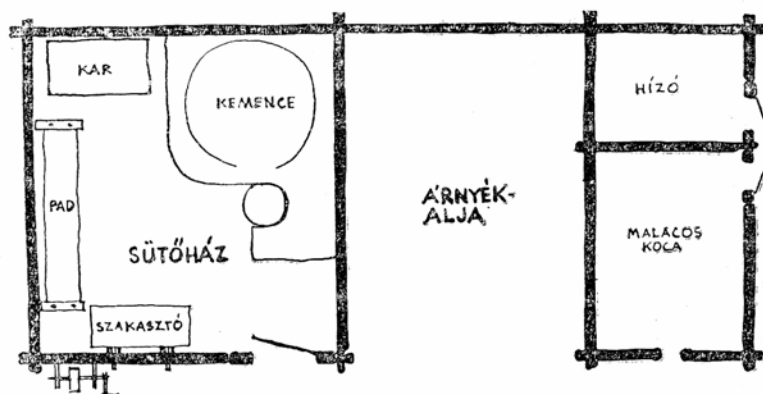

40. kép. Sütőház, mögötte disznóállal, Jakabfalva.

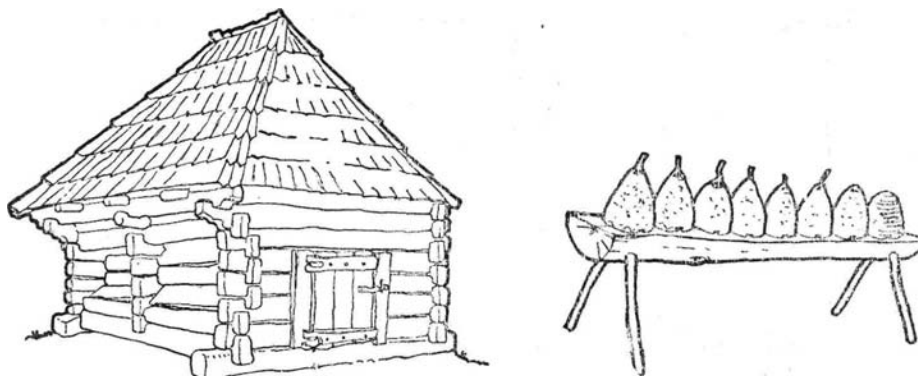
zet, a *felsőpadlás*. Az istálló alacsony volta és falainak tapasztása a marhák melegben tartását szolgálta, mennyezetének tapasztása pedig a pajtahíjára kerülő szénát is védte, hogy a marhák párájától ne pálljon meg.

A csürkapunál talpfa nem volt a szekérbejárás miatt sem. A kapu magassága 4 m-es fal esetén 3,20 m (36a. kép, 15. fénykép). Fontos volt, hogy az istállóajtó széles legyen, mert egészen a 20-as évekig Kászonban kizárólag az erős, jó ígás, öles szarvú, *magyarfajta szürkemarhát* (fehérmarha) tartották. A csürköz és odor közt alig 1 m magasságú falat raktak, hogy ezen át könnyen lehessen a gabonát, takarmányt ki- és behányani. E magasságig is csak azért rekesztették el az odort, hogy csépléskor a gabonaszem ne pattanjon oda. Az odornak — akárcsak a csürközének — mennyezete nem volt, hogy a rakományt egész a *keresztig* (tetőcsúcsig) fölraakhassák.

A falnál valamivel magasabb tetőszerkezetének alapját a négy keresztben álló fal mentén lefektetett *korcsolya* (keresztgerenda) képezi, amely elől átlag 80 cm-re ugrik ki. Ezekre kerül kereken a *szélkoszorú*, melyen *állazással* (horgolással) támaszkodnak a faszeggel is odafogott szarufák (36d. kép). A lecsüngő szarvazat által képzett *eszterhéjra* (eresz) kerülő zsindegy kb. 60 cm-re *cseppen* (áll ki) a koszorúgerendától. A két közbülső (csürköz iránti) korcsolyagerendára két szál *búzatartó fát* fektetnek, ezekre rakják föl a behozott búzakévéket, hogy innen csépléskor könnyen le lehessen hányni. Mivel az elég alacsonyan levő búzatartó-fákban az egykor használt cséphadaró munka közben „meg-megbotlott“, ezeket tréfásan *cséppütő-fáknak* is nevezték.

41. kép. Sütőház mögötte árnyékalja (szín) és disznóól (420 + 320 + 210 cm), alatta részletek: disznóól-ajtók és sütőház-ajtózár belülről.

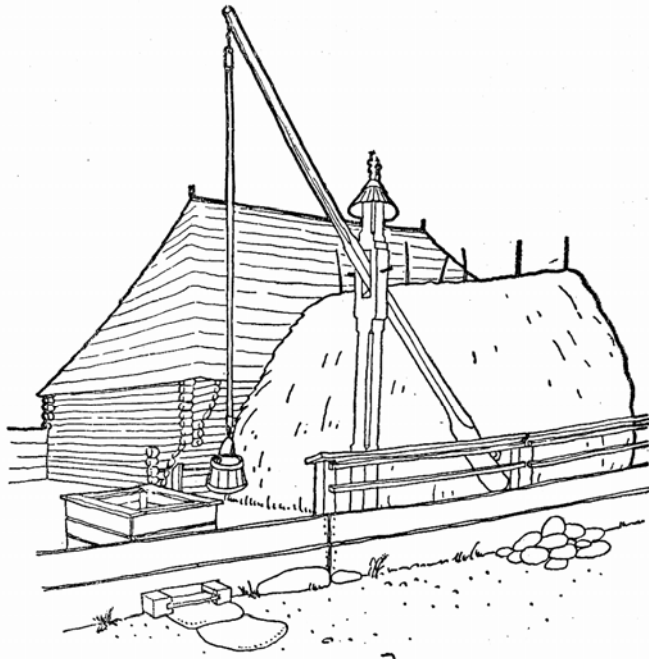

42. kép. Disznóól (Újfalu) és méhes az udvar szomszéd felőli oldalán, kettéhasított fenyőtörzsre helyezett méhkasok venyigéből és rozsszalmából.

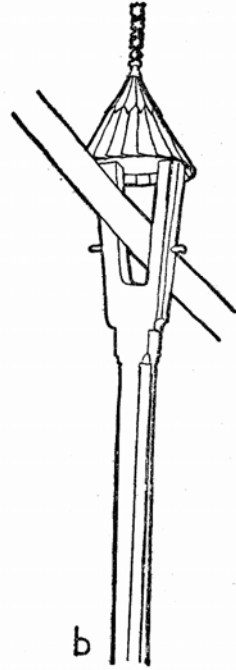
A csűr mindig sátorforma kerek fedelet kapott, a szarufapárokat kaskasülők feszítették ki s fogták össze. A Z alakban elhelyezett hevederekkel összefogott deszka csűrajtó fasarkon forgott, akárcsak a korabeli utcai kapuk s régi eresztők (36e. kép). Tekintettel a csűrben levő értékekre, de legfőképp a tűzzel játszó gyermekek kizárására, a csűrkaput hatalmas fa *kócsolóval* (zár) látták el, melyet a régiek néha cifráztak is (38b., 39a—c. kép). Hogy a szél be ne csapja, támasztót is szereltek a kapura (38b. kép).

Ehhez a tulajdonképpeni csűrhez ragasztották, bizonyos rendszer szerint, a már említett építményeket. Ezek egy részét a fejlődő lakáskultúra taszította el a háztól, s ugyanakkor a fejlődő mezőgazdasági igények vonzották a csűr felé. Így került ide a ház padlásáról vagy tölte alá a tyúkól és a ház alatti veremből — ahol hagyomány szerint valamikor egyesek a disznót tartották — a disznók helye, a disznóól.²⁸ Mődosabb vagy újabb telkeken már külön álló disznópajtát is találunk (42a. kép), s több esetben az udvaron elhelyezkedő színhez kapcsolva építik föl a kétrekesztékes „*kotéc*“-ot, a tyúkóllal együtt. Az új épületnek, a színnek bevezetését a telek szűkülése és a mezőgazdaság belterjesedése hozta létre. Az egyre szűkülő telkeken a különböző pajták bővítése — hogy az állatok körül járva rendszeresen almozni és takarítani lehessen — a csűr védelme alatt már alig volt lehetséges. Így keletkezik a teleknek a házzal szembeni vagy újabban a ház mögötti oldalán a sütőházzal összeépített disznóól (40. kép), s még gyakrabban a kicsi csűrhez hasonló, közbül nyitott hellyel ellátott épület, egyik oldalon a sütőházzal, illetve szerszámkamrával, másik oldalon a disznóóllal. A közbülső fásszín lesz egyúttal a gazda faragó helye (41. kép, 14. fénykép). Jel-

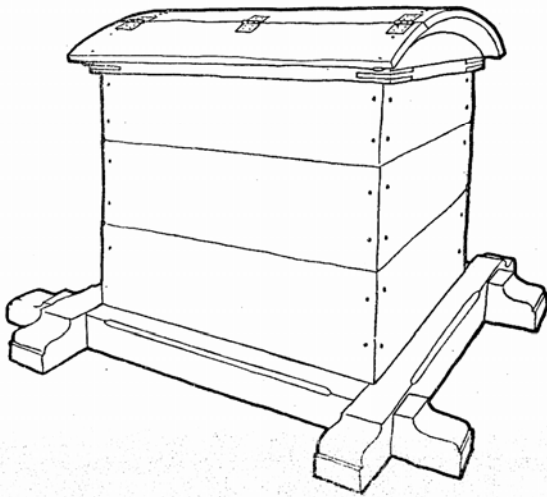
43. kép. Gémeskút. a) Kelemen György újabb módi gémeskútja. Feltíz; b) Acél Sándor régimódi természetes ágú *kútágasa*, Impér; c) Pinti János készítette újmódi fedeles *kútkáva*, Feltíz; d) *itatócseber* a kút mellett.

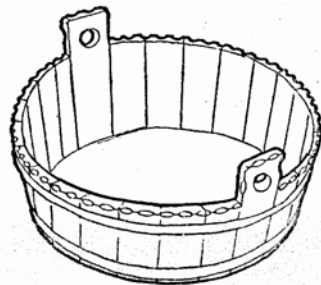
a

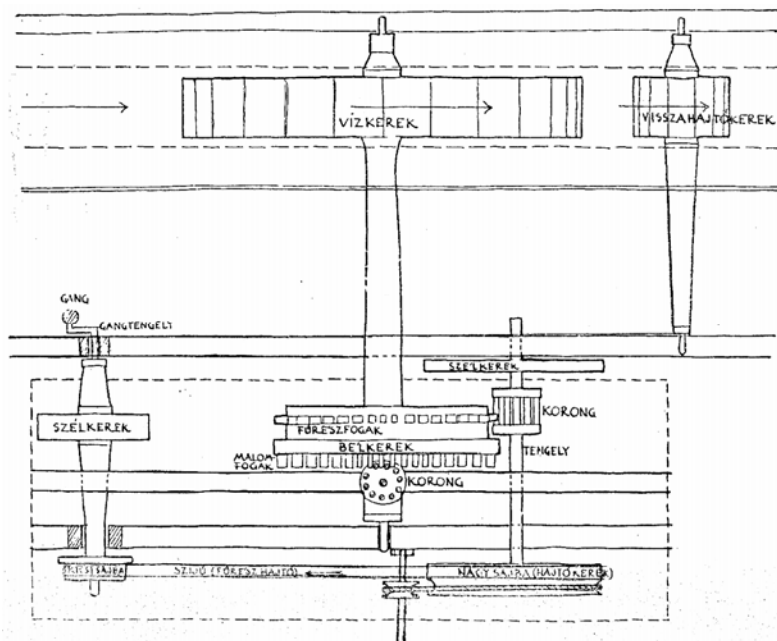
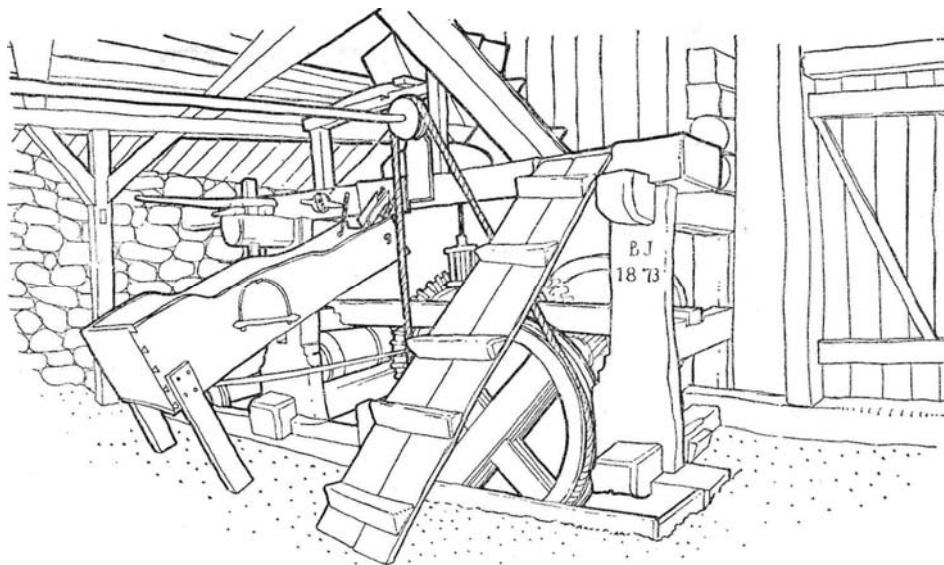
b

c

d

44. kép. Balázs S. Pál malma 1873-ból, Impér. A malom lisztőrő, dészkafűrész, cirkula (lécvágó körfűrész) és eszterga egyben.

lemző, hogy a szín ott jelent meg, ahol az azt létrehozó igények (konyha, disznótartás stb.) a legfejlettebbek, vagyis a módosabb rétegeknél. Figyelemre méltó, hogy a helyi gazdasági viszonyok folytán csak a század eleje óta terjedő gabonatarló helyiség ugyancsak mint külön kicsi „ház” jelenik meg, szemmel tarthatása és a lakóházzal való kapcsolata miatt is rendszerint a házzal szemben, a sütőház régi helyén. Ma csak *gabonásnak* mondják, megjelenése idején azonban még *gabonásháznak* nevezték itt is, akárcsak Csikban és Háromszéken.

*

A kászoni székely népi építkezés a helybeli életmódnak és a társadalmi viszonyoknak megfelelő igény s az ezt kielégítő nyersanyag és mesterségi tudás eredménye. Eme építkezés sajátos vonásainak vizsgálatkor a helyszínen tanulmányozható különféle építmények, anyagok s technikák mellett figyelembe részesítettük a vonatkozó szájhagyományt is, majd az így tett észrevételeinket — ellenőrzésként — a környező vidékekről ismert jelenségekkel és megfelelő történeti adatokkal vetettük egybe.

A kászoni népi építkezést meghatározó alaptényező az itt a legutóbbi időkig rendelkezésre álló hatalmas közös erdőségek fája — elsősorban fenyő — és az ácsmunka s egyéb famunkák ebből is eredő széles körű, mondhatni általános ismerete. E tényezők tették lehetővé, hogy az építkezés a legutóbbi időkig mentes maradt attól, hogy emberöltőként csupán egy-két ács vagy pallér irányítása alatt fejlődjék. Innen van a kászoni építkezés szerves fejlődése s a valóságos igényekkel kapcsolatos és felesleges formaságoktól mentes, valóban népi, közösségi jellege. Az építésnek eme általános ismerete és közösségi volta biztosította az építés anyagszerűségét és a helyes arányok megtartását, egyszóval művészi értékét.

Az épületeket mindenekelőtt egymással való kapcsolatukban vizsgáltuk. Ennek alapján megállapítható volt a különféle épületeknek a sajátos népeletben betöltött szerepe, csoportosításuk rendje, s így a telek, utca- és falukép jellegzetes vonásai. Mind a kászoni falu utcarendszere (víz menti főutak a sajátos zsákutcákkal), mind a telek laza, csoportos beépítési módja elsősorban egykori gazdasági és társadalmi okokra vezethető vissza. A telken belüli épületek fejlettebb vagy kezdetlegesebb építésmódja egyúttal az egyes épületfélék megszületésének sorrendjére és fejlődésére is rámutat. Az ereszes lakóház mint legnagyobb múltú s egyben legfejlettebb épület kialakulásának különböző fokait példázta és magyarázta a mostani sütőház, csűr vagy szín.

Ilyenformán a ház jellegzetes ereszének csíráját a még gazdasági célokat szolgáló árnyékaljában (állásban) ismertük fel, amely a jobbára még csak szilaj állattartással foglalkozó lakosság kezdetleges hajlékának végéhez toldódott, a későbbi pajták, sütőházak fedéltoldásaihoz hasonlóan (csűr, szín). Amilyen mértékben keletkeznek aztán a ház körül a speciális rendeltetésű épületek és szűnik meg a ház általános épület lenni, úgy alakul át az eresz fokozatosan belépőszerű kis helyiséggé. A legújabb lakóházak eresze már teljesen ilyen jellegű. Ugyanakkor a gazdálkodás, lakásigény és építéstechnika fejlődésének megfelelően a sütő-

háznak színné, a pajtának (istálló) csúrré kitoldott fedélalja vált a lakáson kívülre áttett különféle tevékenységek színhelyévé.

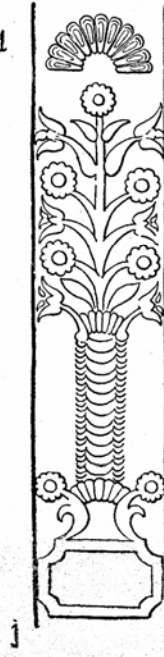
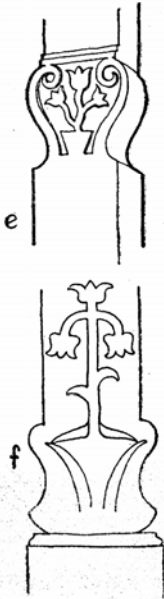
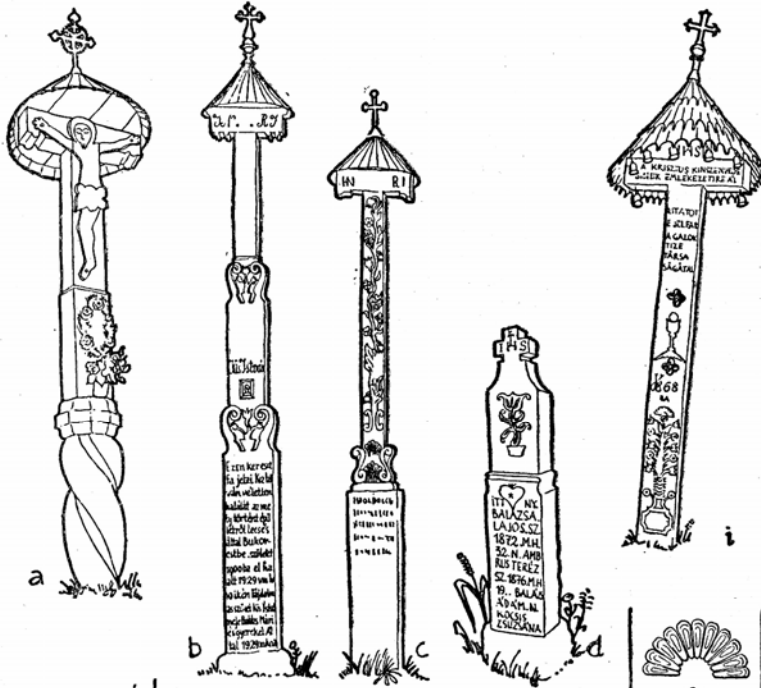
A lakóház alaprajzának és alaprajzi fejlődésének vizsgálata meggyőzően mutat rá a székely népi építkezés egyik határozott alaptörvényére: a belülről kifelé való fokozatos terjeszkedés és az ezzel kapcsolatos aszimmetrikus elrendezés szabályára, mely Kászonban a ház fő jellemvonásai közé tartozik.

Ahogy az épületfélések s ezek csoportosítása a helybeli lakosság életmódjával szoros kapcsolatban fejlődtek, úgy az építkezés a lakosság társadalmi viszonyait is híven tükrözi. A régi nemzeti társadalom bomlásával a Székelyföldön is fokozatosan kialakuló új társadalmi rétegződés a XVIII. századtól kezdve már szembevető kifejezést nyert. Különösen a kapu volt — elhelyezésénél fogva is — alkalmas arra, hogy méretarányaival, építésmódjával és díszítésével mintegy jelezze a telek gazdájának társadalmi hovatartozását (jobbágy, közsékely, lófő, nemes). A tőkés gazdálkodás idején lesz mindinkább észlelhető a vagyoni alapon (szegény, közepes földműves és nagygazda) való osztályrétegződés a lakóház építésében is. A „gyalogkapu“, „kötöttkapu“, „kőkapu“, a különféle téglakapuk, „egyes“- , „kettős“- és „hármasház“- formák az utca- és telekrendszerénél, épületféléseknél is világosabban tükrözik a kásznai székely társadalomban végbement szerkezeti változásokat.

A kásznai székely építkezés, utóbb jelzett formaváltozataival együtt, nem valami speciális kásznai szülemény. A hasonló történeti fejlődésű, hasonló életkörülmények, gazdasági és társadalmi viszonyok közt élő szomszédos vidékek népi építkezése is lényegében azonos képet mutat. A kásznai székely építészetnek sajátos helye éppen abban áll, hogy az összes székely vidékek közül leginkább megőrizte mindazokat az elemeket, amelyeket a székely népi építkezés jellegzetességének ismerünk. A félreeső kásznai medencét a tőkés rendszer vasúthálózata messze elkerülvén, a vidék népi építészetén a polgári építészet rontó hatása alig érvényesült, a városi építészet különféle haladó eljárásait maguk az idegenben is járt kásznai dolgozók (ácsok, kőművesek) közvetítették, a számukra érthetetlen és indokolatlan polgári ízlés meghonosítása nélkül. Ez a magyarázata elsősorban a kásznai népi építkezés viszonylag egyenes vonalú fejlődésének, egységes megjelenésének s annak, hogy itt valóban a helyi valóság talajából nőtt, fejlődött és továbbfejleszthető népi építészetet találunk.

Annál jobban el kell marasztalnunk azokat a felelős embereket és tervező építészeket, akik a korábbi évtizedekben nemcsak hogy nem vették figyelembe a vidék helyi építészetét, de egyenesen arra törekedtek, hogy idegenségükkel minél inkább kitérjenek az új építmények a falu egységes képéből. A századforduló tájt épült hangár-formájú elemi is-

45. kép. Keresztek: a) régi *stációs*kereszt, festett, a templom előtt, Altíz; b) *sírkereszt*, 1929-ből, Altíz; c) *sírkereszt* 1907-ből; d) újmódi (követ utánzó) festett *sírkereszt*, Altíz; e—h) *sírkeresztek* faragott részletei, Altíz; [e] 1904-ből, f) 1908-ból, g) 1911-ből, h) 1913-ból]; i) *útféle kereszt* 1868-ból és j) domború faragású részlete, Csíkszentgyörgy.

kola, vagy a harmincas években épített ún. bizáncias óvoda, vagy „amerikai” községháza jelzik ezt a néptől idegen szemléletet és törekvést. Szocialista rendszerünk e téren is a gyökeres változtatás lehetőségeit teremtette meg. Ennek gyümölcsei az iparművészet több területén megtermettek már, ideje, hogy az építkezés terén is éljünk ezekkel a lehetőségekkel. Természetesen ez nem csupán szándék kérdése, hanem megfelelő felkészültséget, általános műveltséget és előzetes dokumentálódást igényel az illetékesek részéről. Káoszban, akárcsak szerte a Székelyföldön, Hargita megye falvaiban is, új lendületet kapott a magán- és középépítkezés egyaránt. Újabb és újabb iskolák, művelődési otthonok, néptanácsházak, óvodák, kórházak, szövetkezeti épületek, boltok épültek és épülnek. Az új épületeknek is elhelyezésükkel, külső és belső architekturális kiképzésükkel kifejezésre kell juttatniuk a nép művészeti hagyományai iránti őszinte érdeklődést, a nép munkájának, alkotóerejének értékelését, amely valójában szocialista rendszerünknek is lényege.

JEGYZETEK

¹ Huszka József *A székelyház* (Bp. 1895) c. tanulmánya által kiváltott vitához szól hozzá Jankó János (Ethn. VI. 1895, 18.) hasonló című írásában, már az ezredévi szabadtéri „néprajzi falu”-kiállítás tanulságai alapján. Néhány év múlva Szinte Gábor (NéprÉrt. I. 1900, 101, 159.) igyekszik Huszkával szemben (NéprÉrt. I. 1900, 27.) tisztázni a székelyház kérdését, elsősorban alaktani vizsgálatok alapján. Újabb adatokat hoz Cs. Sebestyén Károly Háromszékről (NéprÉrt. VI. 1905, 1.) és Gyimesből (NéprÉrt. X. 1909, 190.), majd Malonyay Dezső (*A Magyar Nép Művészete* II. Bp., 1909, 83.) és Viski Károly (NéprÉrt. XII. 1911, 99—127.). A kérdéshez szól még hozzá Lükő Gábor (NéprÉrt. XXIV. 1932, 77.), id. Kós Károly (*A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve*. Sepsiszentgyörgy 1929. 647.). Bátky Zsigmond *A Magyarország Néprajza I.* kötetében írt *Építkezés* fejezetében és Cs. Sebestyén Károly *A székelyház eredete* (Bp. 1940) c. tanulmányában tisztáz számtalan kérdést összehasonlító vonatkozásban is, különösen a R. Bünker *Das Szekler Haus* (Wien 1899), H. Phleps *Ost- und Westgermanische Baukultur unter besonderer Würdigung der ländlichen Baukunst Siebenbürgens* (Berlin 1934), majd Vuia Romulus *Le village roumain de Transsylvanie et du Banat* (București 1937) tanulmányaival kapcsolatban.

² Huszka romantikus, Ázsiából eredeztető elképzelését ellenőrizve veszi a kaput alaktani elemzés alá Szinte Gábor *A kapu a Székelyföldön* (NéprÉrt. X. 1909, 40—55, 97—101, 167—178.; XI. 1910, 27—31.) c. tanulmányában, majd Viski Károly (*Adatok a székelykapu történetéhez*. NéprÉrt. XXI. 1929, 65—88.) az eredetről szóló véleményeket foglalja össze, maga pedig a középkori várkapuktól származtatja (1. még a MN. I. 303). Cs. Sebestyén Károly (Ethn. XXXIV. 1923, 40. és L. 1939, 296.) vizsgálja a székelykapuk egyes elemeinek elterjedését, továbbá Szabó T. Attila *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak*. (Kolozsvár 1939) c. tanulmánya hoz számtalan történeti adatot a családi levéltárakból. A székelykapu állításával N. Burta Károly (NéprÉrt. XXXI. 1939, 17.) és Haáz Ferenc *Udvarhelyszéki fámesterségek* (Kolozsvár 1942) c. tanulmánya foglalkozik. Mind e kutatómunka összefoglalását adja legújabbban B. Nagy Margit: *A székelykapu eredete és múltja* (Korunk 1958, 6. sz.), amelyben utalás történik az akkor már közlésre kész jelen tanulmányomra is. Uő.: Hargita-kalendárium. 1972, 192—198.

³ Szinte Gábor egyetlen kis tanulmánya foglalkozik a székely csűrrel (NéprÉrt IV. 1903, 1—22.), és id. Kós Károly *Erdély népi gazdasági építészete* (Kolozsvár 1944) c. csonka tanulmánya érinti néhol a székely gazdasági építkezést is.

⁴ A Székelyföldnek népi építészetről való általános tájékozódás érdekében általam való bejárására Gh. Focşa, a bukaresti Muzeul Satului igazgatója társaságában 1948-ban került sor. Ez utunk eredményeként kapott helyet később a Muzeul Satului-ban egy csíkbánkfalvi, az Erdélyi Néprajzi Múzeumban pedig egy kászonimpéri székely udvar. Kászon népi építészetével kapcsolatos tájékozódó gyűjtésem viszont 1950-ben volt lehetséges, s ennek eredményessége bátorított arra, hogy 1951-ben akadémiai kutatótervemben szerepeljen témánk.

⁵ Háromszék és Udvarhelyszék egyes részein a telkek tűzveszéllyel fenyegető sűrűsödése, az örökösök közti osztódás útján, egybeesett az erdők pusztításával fellépő fahiánnyal. Így szaporodtak el a helyi téglá- és cserépgyárak, és az új anyagok birtokában e vidékek népe fokozatosan áttért a szomszédos szász vidékeken akkor már divatozó városias egybeépített utcafrontú, részben sorosudvarú, géberes tetős építkezésre. Ugyanakkor Kászonban a kínálkozó faanyag továbbra is megmaradt építőanyagként, s a telkek sűrűsödése, vagyis a tűzveszély ellen a szabadabb épületsoportosítás fenntartásával, új utcák létesítésével védekeztek. Felcsíkbán, Gyimesben vagy az udvarhelyszéki Hargitaalján a faépítés akkor is uralkodó maradt, midőn a szerszámok leltára és a velejáró mesterségi tudás már tetemesen megnőtt. Így a faépítésnek számos új megoldását, továbbfejlesztését találni itt.

⁶ A kis zsákutcák nemzetségi jellegét példázza Bene Antal esete, aki vagy negyven éve költözött, telekcseré útján, Feltízről az impéri Bodók utcájába (zsákutca). (Bodó Gergely Ignác szorultságában cserélte el telkét Bene egy kisebb telkével.) A Bodók közé került „idegent” szomszédja, Bodó Dénes egy ízben megfenyegette, hogy „úgy béfenekellek ide, hogy nem jössz ki belőle”, vagyis keret tesz a nemzetségi zsákutca elejébe, s nem hagy kijárást az ideszorult jövevénynek. Jellemző az is, hogy a Bodók utcájában ez egyik Bodó fiatalon maradt özvegyét a rokonság egy másik Bodóval adta össze, hogy a telek ne kerüljön „idegen” kézre.

⁷ „Megkezdtem jární tizenkét esztendőttől fogva, de akkor még Csíkszeredában sem lehetett csak deszkás tetejű házat látni, faszegvel leszegezve. Akkor minden fából volt: szekerek talpa, lócskarika gúzsából, faeke, faszegek” — mondta Balázs S. Pál (1952-ben 83 éves) impéri molnár.

⁸ A lakosság szaporodásával együtt gyarapodó állatállománynak a régi külterjes tartás mellett mind újabb legelőkre és kaszálókra volt szüksége. Így egyes, székérrrel nehezen megközelíthető erdőket szándékosan irtottak és alakítottak át legelőnek, a közelebbieket meg kaszálónak. Így lett 3—5 nemzedékkal ezelőtt az impéri *Tekerőbükkje Tekerőcsereje, Tekerőpataka* és *Záspás* nevű erdőkből legelő, és csupán *Hegyerdő, Nagyrépat* és *Kisrépat tartományokat* (határrészeket) hagyván még meg erdőnek. A *Kurtanyíret* vagy 50—60 éve árverezte el a község idegen tőkés kitermelő vállalatoknak. Altíz és Feltíz *Vénsorok, Bászorka, Kerítés-teteje* nevű erdeit vagy 100—110 éve a pásztorok gyűjtötták meg, és „jó legelő lett belőle” — mondják. A *Vég* és *Törös* nevű kaszálók is 200 évvel ezelőtt még községi erdők voltak, akkor osztották fel tízesek szerint a lakosok közt, hogy azok pusztítsák és kaszálóvá alakítsák. Ugyanúgy lett erdőből kaszálóvá a *Borut* és *Lakatos György ortása* (irtása) is, ötven éve pusztították ki a *Kardosoldalát*, majd a *Mezőátalt*, amelyen azóta egy új utca is épült, *Lesődöt*, ahol egy gyimesi csángó irtványtelepülés keletkezett, továbbá a *Nádaska, Szélcseréje* és *Tilalmascseréje* erdőket, melyeknek fáját 1895-ben adta el a közbirtokosság egy bécsi bútorcégnek. Így a mintegy 3300 hold szántón és kaszálón kívül Feltíznek és Altíznek ma kerekén 4000 hold erdeje és erdei legelője van.

⁹ A megrendelő gazda jó agyagos földjén (pl. *Nádas, Hosszú, Határpatak* s más tartományokban) a már előkészített anyagból egy cigány család naponta átlag 800—1000 téglát *vetett ki*. Egy házhoz átlag 12—15 000 téglára van szükség, melynek ezerét 1935 tájt 100 lejért, egy kenyérért, 1 kg túróért, 1 kg szalonnáért és 1 liter pálinkáért vállalta a téglavető.

¹⁰ Erre bőven van adatunk a XVII—XIX. századból. A *torockói, csíki és hunyadi vas* közül a torockói volt a legállandóbb, különösen miután a madarasi hármort a XVI—XVIII. század fordulóján maguk a lázongó székelyek rombolták el. A torockói félkész vasat (pántvas, kapavas, ekevas) 1800-ban Kézdivásárhelyen rendszeresen árusították a „vasat áruló boltban“ (Bogáts, *i. m.* 158.). A láposi és szentkeresztbányai vasbányák és hámorok már későbbiek, s így kisebb jelentőségűek voltak, hiszen a XIX. század első felében már megindul a nagyfokú részvénytársaságok vasbányászata és kőszénrel való modern kohászata, vasáru termelése.

¹¹ Háromszék havasalji falvaiban ekkor már két és fél százados múltja volt a vízfűrésznek, az első adat — mégpedig egy „közfűrész“-ről — Kovásznáról való 1608-ból, majd Gelencéről és Zágonról meg más olyan falvokról értesülünk a XVII., XVIII. és XIX. századból, ahol még sok malom és ványoló is volt (Bogáts, *i. m.* 45—6.). Csíkban is már korán voltak vízfűrészek, így pl. a csikmadarasi most is látható 31 „társulati“ vízfűrész közül többről bizonyosra állítják, hogy legalábbis a XVIII. században már fennállottak.

¹² A hasonló eset rendszeres volt a közeli, erdős Csikmenaságon, ahonnan az alsíki medence közepén fekvő fátlan falvak (pl. Szentisimon, Szentimre, Kozmás) lakói házakat és csűröket vásároltak és azokat elszállították. (Új épületek megrendelése azonban lehetetlen volt a régi időben, mert a közerdők fáját a tagosítás előtt nem volt szabad üzletezésre használni.) A régi kisebb és egyszerű konstrukciójú épületek elszállítása könnyű volt. Az udvaron belül csupán vontatták a kisebb melléképületeket, a más utcába vagy faluba szállítandó épületeknél már „leszámozták“ a boronákat meg szarufákat, és szekérral szállították el a fákat, hogy az új helyen aztán visszaállítsák.

¹³ Erre mutat az elkésve épített székelyföldi vicinális vasút, amely pl. Kászont ki is hagyta, s általában a XVIII—XIX. század eleji székely bányászat, manufaktúra és kézműipar visszaesése, a régi városok (pl. Kézdivásárhely, Udvarhely) visszafejlődése.

¹⁴ Így pl. Okos József, 1944-ben „leégett“ ember, miután fát szerzett, meghívta napszámra Balázs Mihály ácsot és még vagy tíz rokont, akiknek egy része már magától is ott volt. A mester, mivel annyinak nem tudott egyszerre munkát adni, beosztotta a „kalákásokat“ két ötös csoportba, s megmondta, hogy melyik csoport mikor jöjjön.

¹⁵ Máté Imre fiatal feltízi lakos, akinek összesen 67 ár szántóföldjén, egy disznón és öt tyúkon kívül csak dolgos felesége és öt apró gyermeke volt, már 1947 óta a moldovai Dormány faluban levő olajtisztító gyárba szegődött el ácsmunkára, ezzel tartja fenn családját, amely szülei házában szorong. 1951 május-júniusában hazajött 3 heti fizetéstelen szabadságra, és feliben, harmadában kaszált azoknak, akik egyedül nem győzték munkaerővel. Decemberben vette ki rendes szabadságát (20 napot), majd 1952 januárjában 5 hétre a hideg és anyagihiány miatt bocsátották haza a gyártól, fizetéssel. E két szabadságot használta fel Máté Imre háza felépítésére. Még 1949-ben kapott a községi néptanáctól 120 darab száraz „dézsmafát“ házépítésre, a község számára kitermelt és elkészített 120 más fa ellenében. A kapott fát ledöntötte, a héját lehántotta és két csomóba összehordta az erdőn. E munkával a hívott öt segítséggel (apja, szomszédok, jó barátok) öt nap alatt végzett. Mivel marhája nem volt, hívott néhány szekeres szomszédot és rokont kalákába, akik a feltízi havasról rendre behoztak 50 „terü fát“ (egyenként 2—3 szálát). A fát lerakták az impéri „gyárnál“, ahol pénzért leszögletesítették, és a végeket levágták Máté Imre jelzése szerint. A fát innen kalákába hívott négy szekeres hozta el a feltízi üres telekre. A kalákásoknak adott kint az erdőn falatoznivalót, hazaérkezve meg vacsorát (töltött káposztát). Még 1950-ben egy jó barátjával valamelyes pénzért kihányott 4 öl követ a szarvaskői kőbányában. A követ két fordulással 14 kalákás szekér hozta el; a szekeresek első érkezésükkor kaptak reggelit, majd este vacsorát. Négy fizetett emberrel együtt kiásták az egyik szoba alá kerülő 2 m mélyű pincét és az 50—60 cm mély fundamentumot egy „kőszélességben“, s a követ sárral berakták. Ekkor kezdődött aztán a ház falának felrakása, amelyet a fent említett szabadságok idele alatt végzett el Máté Imre egy-két hozzátartozója segítségével. A szarvazatra felkerült cserepet felesége és nagyobb gyermeke adogatta fel.

Amikor a hideg miatt mást nem végezhetett, kidolgozta (cifrán kifűrészelte) a tornácdeszkákat. 1952-re maradt a nagyjában kész ház lakhatóvá tétele. Elsősorban a konyhát és kamrát *készítették be*, aztán megcsináltatta — pénzért — az egész házra a dupla ablakokat és az ajtókat, s következett ezek fölszerelése, a tapasztás (csak belülről) és a lepadolás.

¹⁶ A ház alapjának lerakása igen nevezetes mozzanat volt, mivel a vad természet meghódítását jelentette. Ezért az őshit szerint a természetet áldozattal kellett kiengeztetni. Ennek csökevényes formája volt a legutóbbi időkig az, hogy a ház kapu felé eső sarka alá pénzt tettek, „hogy a kapu felől jöjjön a szerencse a házhoz”. Mikor aztán erre rátették a talpat, a kalákások ráültek, ittak egy pohár pálinkát, és szerencsét kívántak a gazdának, majd a pálinkás korsót (vagy üveget) összetörték és a talp alá tették, ahová a gazda még piculát (aprópénzt) is hajigált. A munténiai és székely balladákban megőrzött balkáni eredetű emberáldozatnak egy csökevényes formáját gyakorolták Kászonimpér falu Doboly nevű utcájának román lakosai, amikor 75 évvel ezelőtt kis kőtemplomukat építették: egy odaváló „szép asszonynak a képít” rakatták bele a falba, hogy a fal ne omoljon össze. Jellemző a hiedelem erejére, hogy bár az asszonynak (Oláh Mária) csak „a testmagasságát vették le” (mérték a falhoz), mikor a fal mellől elengedték, összeesett és meghalt.

¹⁷ A szarvazat fölszerelése egyúttal a közös építőmunka végét is jelentette, mert a befedés mindig a gazda saját dolga volt. Ilyenkor tehát a keresztre kis virágcsokrot kötöttek vagy koszorúcskát tettek, amelyet a lányok vagy a jó szomszéd-asszony kötött. A gazda föl vitt a kalákásoknak, ácsoknak egy üveg pálinkát, s miután azok ott a háztetőn megitták, az üres üveget a mester ledobta, lehetőleg úgy, hogy el ne törjön, mert ellenkező esetben azt jósták, hogy „a ház nem lesz szerencsés”.

¹⁸ Háromszék fátlanabb vidékein máig is látható zsúpos ház, „hogy a tetején kikél a fű”. 1729-ig még „supos” udvarházat is említenek itten (Bogáts, *i. m.* 152.). Udvarhelyszék egyes falvaiban is (pl. Siklódon) csak 1950 tájától tűnik el végleg a szalmatető. E vidékeken, jellemzően, a régi szalmatetőt már egyenesen a piros cserépfedél váltotta, illetve váltja fel.

¹⁹ Jellemző a kászoni románság házainak ugrásszerű fejlődése. Az egykori jobbágyág „majdnem kaliba”-féle egysejtű hajléka az 1848-i jobbágyfelszabadulás után már nem ment át a lassú fejlődés ereszes megoldásain, hanem — akárcsak a moldovai románoknál — egyszerűen megkettőződött, az új helyiség lévén egyszerre a belépő és konyha. A ház oldalkamarája viszont már nem azonos a moldovai „chiler”-rel, amely a lecsüngő eresz alatti raktár.

A kászoni határban levő csángó házak — az erdei irtványtelepekre jellemzően — még csakis faépületek, bár már farkasfoggal. A tág telken a ház hosszú oldalával néz a kapura, s e beállítás a részarányos beosztást és igényel: az *eresz* a lényegében két helyiségből álló ház közepére kerül, bejáróul.

²⁰ A sok apró malom létezése a Székelyföldön azzal magyarázható, hogy az itteni szabad székelyeknek — szemben egyes jobbágyvidékekkel, ahol a malomépítés, akárcsak a kocsmatartás, a földesúr kiváltsága volt — jogukban állott malmot építeni. Itt lehet egyik kulcsa a székely ezermesterség kialakulásának és a székelység viszonylag fejlett népi építkezésének is.

²¹ Így pl. Impéren a Balázsok, Altízen a Beczék, Feltízen a Beczék, Veresek. Az impéri nyolc kötöttkapu közül hatot ma is a Balázs telkek előtt találni. Jellemző a kötött galambdúcos kapuk osztályvonatkozására, hogy a szomszédos alcsíki Menaságon is az 1949-ben még létező húsz ilyen kapu közül kilenc a huszár családok tulajdonában volt.

²² Egyes felcsíki falvakban, ahol ezelőtt nem volt szokásos a kötöttkapu építése, ugyancsak a „módosok” kezdték csináltatni a két világháború között. E kapuk közül a fenyőfából való helybeli mesterek munkái, a hozatott cserefából cifra faragással s festve készületeket pedig az udvarhelyszéki Fenyédről hozott kapufaragó mesterek készítették.

²³ L. Szabó T. Attila, *i. m.* A nagy fedeles kapukat Moldovában is a kivándorolt székelyeken kívül a *bojárok* és *rážešek*, Olténiában ugyancsak a kisbojárok és szabad parasztok körében építettek. Az erdélyi románság között is a bizonyos kivált-

ságokkal rendelkező mócok és Máramaros nemesített falvaiban terjedt el a kötöttkapu.

²⁴ Kászonszék királybírójának „udvarában bé akarván menni, jutottunk az udvar napnyugat felől való büttijén lévő nagy kapura, melynek kötött cserefából való drányicával fedett lábjai vannak, ennek egyfelé nyíló fenyőfa hevederekre szegzett deszkái vannak: semmi vas nem találtatik rajta“, „Csűrőskert tanorokjában, midőn bémentünk volna, értünk... egy nagy cserefa lábokra épített és kötött galambbúgos kapura; ez zsendellyel fedett, egyfelé nyíló fenyőfadeszkából faszegekkel fenyőfa hevederekre szegzett kapuja; ennek fellyül vas kávája, allol pedig vassarka, a kis ajtója hasonlóképpen fenyőfa deszkából fasarkokon forgó, mindeniknek fazárja vagy“ (Szabó T. Attila, *i. m.*, Kászonimpér címszónál).

²⁵ Hogy a jószágtartó épületet is sokáig még háznak nevezték, oklevelek bizonyítják. Így 1585-ben két szomszéd „lőházá“-ról mint „közház“-ról (közös lópajta) van szó, sőt még 1758-ban is említenek olyan „ház“-at, amelyet „marhákat telettétvén benne, pajtának tartottak“ (Bogáts, *i. m.* 91, 112.). Ezzel magyarázható, hogy a sütőház máig is „ház“, sőt a moldovai csángók még a tyúkpajtát is sok helyt „pislenyek házik“-nak mondják.

²⁶ Kászoni levéltári anyag híján a szomszédos alcsíki Menaság papi gazdasága adataira utalunk. 1786-ban „A plébániális Istállót újra fedik... az hegyibe es régi szalmát hántak“. 1787-ben a „csűrnek Újfalú (Menaságújfalú) ujj talpat tett“, 1795-ben „Ujj Padlást“ tesznek a csűrbe, 1799-ben „deszka alá“ teszik a „szekérszint“, az „istállót, sertéspajtát újrarakatják“ és deszkával fedetik; 1809-ben a plébániális „Csúrt egészen újra padlatták, új deszkával és új talpakkal“ látták el (Csíkmenasági r. kat. egyház gondnoki számadatai).

²⁷ Régebben, „ha erdőn járt, hozta a keményfát s szárasztotta, s ha eltört valami, megcsinálta vagy vitte a szomszédjához, mert akkor minden második ember tudta csinálni a szekeret“ (helyi közlés).

²⁸ A disznópajta rendszeres építése Kászonban nem régi, még 60—80 évvel ezelőtt is alig termeltek burgonyáit, gabona is kevés volt, kukorica pedig a zord éghajlat miatt ma sem terem. Így aztán „legfennebb minden századik embernek ha volt disznója“. A disznókat a 10—15 összeálló gazda „szerre“ (sorban, felváltva) makkoltatta a „cseresekben“ s „bikkeseekben“. Az ilyen ember disznója számára — egyesek állítása szerint — a régi időkben a ház magasabban álló részén a földbe ásott vermet, melyet kis ajtóval zárt el. A rendszeresebb disznótartással került aztán a csűr elejére a boronákból ragasztott 1,30 m magas kis disznópajta, fölötte rendszerint a tyúkóllal. Sok helyt még ma is ez a megoldás.

LAKÁSBELSŐ

A kászoni lakásberendezéssel vagy akár annak egyes tárgyaival mind-
eddig nem foglalkoztak. Mi több, más székely vidékek lakásberendezé-
séről, lakásáról sincs még összefoglalás. A magyar parasztbútorokról —
egyebútorokról vagy a bútorokról általában — az 1920—30-as évek-
ben készült ugyan több tanulmány¹, azonban ezeknél is hiányzik az elő-
állítás (népi asztalosság, bútorfestés stb.) kérdéseinek vizsgálata, minde-
nekelőtt pedig hiányoznak az olyan feldolgozások, amelyek a lakóház
berendezését, a berendezési tárgyakat egymással és a ház lakóinak élet-
módjával kapcsolatban vizsgálják. Csupán Cs. Sebestyén Károly és Viski
Károly utalnak a lakásbelső egyes elemeinek alakulására, esetleg ezek
gazdasági-társadalmi vonatkozásaira.

E hiányosságok munkánkat természetesen megnehezítették, de
együttal ösztönöztek is arra, hogy kísérletet tegyünk Kászomban a la-
kásbelsőnek a pusztára felsoroláson s ez egyes elemek külön-külön való le-
írásán túlmenő, sokoldalú, okozati kapcsolatokat és összefüggéseket is
kereső vizsgálatára. Az ilyen vizsgálat eredményeként a lakás az élet-
mód, foglalkozás és gazdasági helyzet egyik közvetlen tükrözőjének bi-
zonyul. Hogy ennek a lakosság is mindig tudatában volt, kitűnően szem-
lélteti a „háztűznézés“ szokása. A különféle berendezési tárgyakban egy-
szersmind kifejezésre jutnak a vizsgált közösségnek az idők során más
vidékekkel, társadalmi osztályokkal, a várossal való gazdasági és kultu-
rális kapcsolatai. A lakásberendezés ugyanakkor nyilvánvaló bizonyí-
téka a nép e területen is megnyilatkozó sajátos ízlésének, melyben a
„helyes“ és „szép“ egymást tökéletesen fedő fogalmak. A népi lakásbelső
sikerese eredménye annak a törekvésnek, hogy a hajlék „lakószervezet“-
jellegén túl otthona is legyen a benne élőknek.

A népi lakásbelső eme hagyományos tulajdonságait fedezzük fel ká-
szoni vizsgálódásunk során is. Mindenekelőtt láthatjuk azt, hogy egé-
szben a legutóbbi időkig milyen szervesen kapcsolódnak a lakás berende-
zési tárgyai a tüzelőhöz. Ha a tüzelő valamilyen oknál fogva a fejlődés
folyamán alakul, a lakás egész belső képe vele együtt változik. Kezde-
tőbb fokozaton a tüzhely jóformán az egyetlen bútor is, majd később, a
többsejtű ház idején, az egyes helyiségek jellegét is a tüzelő ottléte vagy
hiánya, illetve formája határozza meg. A tüzelő fejlődése teszi lehetővé
a ház lepadlásolását, ez a létrehozója a többsejtű háznak, majd a sütő-
ház és a nyári konyha építésének, s az utóbbival az udvaron belül egy
sajátos „nomád“ lakásmódot alakít ki, a család téli (ház) és nyári „szál-
lása“ (nyári konyha) között.

A lakóház beosztásában fontos szerepe volt a faépítkezés kötöttségei-
nek is. A kászoni fenyőerdők fájának átlaghosszúsága és alkalmazásának
technikája meghatározta a falak maximális hosszát, s bizonyos fokozaton túl
a bővülést csak szélteben engedi. A fa hossza még a téglalapépítkezésnél is

korlátozza a padlás és a fedélszék szélességét. Elsősorban itt találunk választ arra, hogy a régi kászoni ház hálófülkeszerű oldalkamarája miért nem fejlődhetett hálózobává.

Kászoni lakossága fokozatosan megismerkedett az újabb meg újabb szerszámokkal és technikai eljárásokkal, s ez kétségtelenül észlelhető a lakásbeosztás alakulásán is. Mégis, a legutóbbi időkig életformájában, társadalmi szerkezetében nem állott be olyan hirtelen nagy fordulat, amely merőben más lakást is igényelt volna. Az itteni székelység számára 1848 sem jelentett oly döntő fordulatot, mint az ekkor felszabadult jobbágyvidékeken. Ezzel magyarázható a lakásbeosztás aránylag együtemű, szerves fejlődése.

A kászoni házbeosztás fejlődését vizsgálva azt találjuk, hogy itt a lakás mindig a réginek belülről kifelé történt szerves terjeszkedésével újult tovább. Így kerülte el a legújabb időkig a részarányosságot a ház alaprajza és az egyes helyiségek berendezése egyaránt. A lakóhelyiség berendezése a tűzhelyből indult ki, majd idők során mind önállóbbá alakult az ablakok közti asztalos és a belső ágyas sarok is.

A lakóház bútortzatánál azt tapasztaljuk, hogy mind fajtáinak, mind külső kiképzésének (méretarány, festés stb.) fejlődése egyre szorosabb kapcsolatba került az általános európai bútort fejlődésével, az újabb és újabb bútordivatokkal. E bútordivatok bevezetői természetesen elsősorban a módos, rangos úri osztályok voltak: a fő- és köznemesség s a városi polgárság. A székelység, mint hadi szolgálatai ellenében bizonyos szabadságokat megtartott nép, katonáskodó életmódja folytán s a közeletben való részvétel, iskolázottság és világiartasság dolgában alig állott a köznemesség mögött, s ezzel magát egyenrangúnak tartva, igényeit is hozzá mérte. Az összeházasodások, társadalmi összejövetelek, közös táborozások és együtt való iskolázás révén bő alkalma volt a köznemesi és városi polgári szokásokat megismerni. A polgári divatok példája a tőkés gazdálkodás idején lett egyre fontosabb. Ahogyan a városi polgárság módosodott, s életformája mind „előkelőbb“ lett, úgy igyekezett a kászoni falvak népe e polgári életforma különféle külsőségeit meghonosítani a berendezési mód és a bútorok területén is.

Az új bútorkészítő szerszámok leltárának rohamos növekedése és a technikai eljárások mind bonyolultabbá válása egyre jobban háttérbe szorította a bútorok házi előállítását. A bútorkészítés szakismerete mindinkább egy ebből élő szűkebb csoport, a „mesterek“ (Kászoniakban még többnyire „ezermesterek“) sajátjává vált. Ez pedig azt is jelentette, hogy az új bútordivatok bevezetésében — magukon a mestereken kívül — azok a módosabbak jártak elől, akik a szakmukát könnyebben megfizetve azt elsősorban igénybe vették. Amikor a gazda-réteg azt látta, hogy ez az „újmodi“ helyben is elég olcsón előállítható és már a széles rétegek között is elterjedt, jó pénzért még újabb bútorfélét hozatott a „városból“ (Kézdivásárhely), mondván, hogy „a városi bútor még jobb“. E városi divatok váltogatása közben honosult meg a „faragott bútor“, amely már oly sok munkát (költséget) igényelt és annyira alkalmatlan is volt (porfogó cifraszágok, amelyek a használatban könnyen letöredeztek)

— s így nem is talált a valódi népi ízléssel —, hogy máig a volt nagygazda lakások jellegzetes bútorai maradt.

Ugyanakkor a széles dolgozó rétegek helyben készült bútorai, még ha készítésükkor nemesi vagy városi bútorokat tartottak is szem előtt, sohasem voltak ezek másolatai. Az ilyen „új“ bútor, mivel készítője, illetve készítmódja, használója, illetve használati módja lényegében a régivel azonos volt, nem szakíthatott gyökeresen a helyi hagyományokkal. A nép körében minden új bútordivat a helyi mesterségi tudás, helyi igény, méretek és ízlés szerint alakulva honosult meg. Innen van az, hogy míg a nagygazda-házakban a régebbi és az újdivatú városi eredetű „garnitúrák“ darabjai egymás mellett igen bántóan hatnak, addig a legtöbb lakásbelsőben az egymás mellé került különböző kézből és korból származó bútorok egybesimulnak, s a változatosság legtöbbször éppen előnyére válik a lakásnak: természetesebbé, élőbbé, otthonosabbá teszi.

A következőkben megkíséreljük a kászoni székely lakásbelső rendszeres és minél teljesebb bemutatását. Mindenekelőtt megismerkedünk a tüzelővel mint a lakás legelső kellékével és a belső elrendezés elsődleges tényezőjével és magával a berendezéssel. Ezt követően sorra vesszük a nemzedékek folyamán egymást váltó bútorkészítési módokat, a helyi népi bútordivatokat, végül pedig az egyes bútorokkal ismerkedünk meg.

A LAKÓHÁZ BERENDEZÉSE

Míg a lakóház „külsőjét“ illetően, az építéstechnika és szerkezeti megoldások szempontjából, változatos képet mutat, a tagolódást és berendezési elvet tekintve már csak aránylag kevés önálló formát találunk. Az alapformák és változataik az egyes népcsoportok, népek és néprajzi tájak sajátos életviszonyaival és fejlődésével kapcsolatosak.

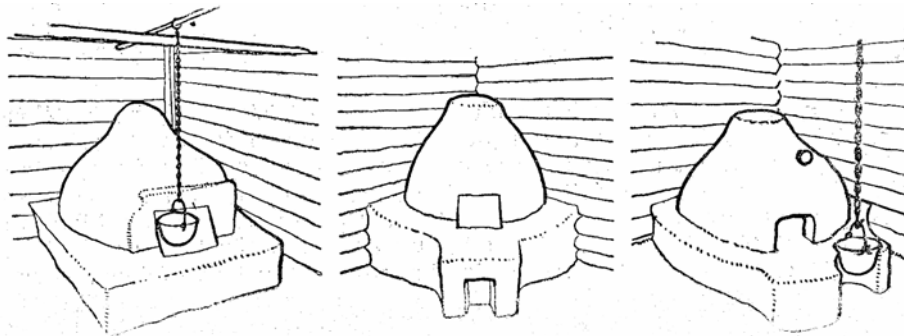
Mind az alaprajzi beosztásban, mind az egyes helyiségek berendezési módjában döntő szerepe van a tüzelőnek. Valójában a lakásfejlődés a tüzelő fejlődését követi; a ház ősi soron a tüzelőnek és melegének eső és szél elleni védelmére épül; a régi kászoni mondás is a ház és otthon fogalmát a tűzhellyel azonosítja (pl. „Tűzhelyünkön tartottuk és neveltük gyermekeinket“). Aki majdani társát, jövődöbelijét, ennek életköriülményeit közelebbiről akarja megismerni, Kászomban is „háztüznézni“ megy.

Valóban, a tüzelőt úgy ismerjük meg mint a lakás legrégebbi kellékét s a házbéli élet központját. A legutóbbi időig olyan fontos életszükségleteket elégített ki, mint az alvás, pihenés, melegedés, sütés-főzés, étkezés, élelem- meg ruhaszáritás és raktározás, de — mint fényforrás — bizonyos munkák és társas összejövetelek színtere is. A lakás többi fő berendezési tárgyának (pad, ágy stb.) ugyancsak a tüzelő a szülőanyja, amelytől aztán ezek fokozatosan elszakadnak és tovahelyeződnek. Ezekkel szemben a tüzelő, földhöz rögzítettsége és súlyossága folytán is („építik“, mint a házat), még sokáig a ház legállandóbb berendezési tárgya marad. A kezdetleges egysejtű kis faház még egyik helyről a másikra vontatható volt, amit csak a kemencés tüzelője nehezített meg. A ké-

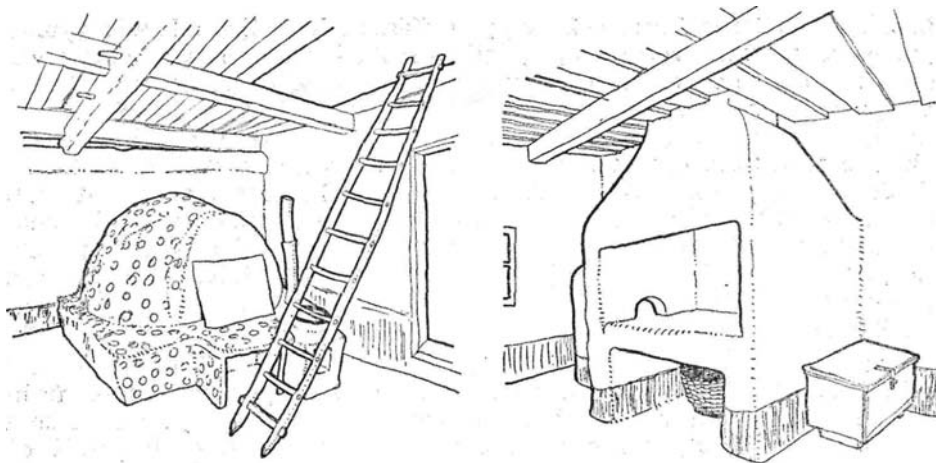
sőbbi fejlettebb (füst-elvezetővel ellátott és különböző szerepek szerint megosztott) tüzelők (sütőkemence, tűzhely, katlan) már a megnagyobbodott házzal egyszerre, vagy éppen azt követően épülnek a különböző funkciójú helyiségek meghatározott szegleteiben. Az egyre jelentősebb és önállóbb bútorokkal aztán a helyiség többi szegletét képezik ki a lakás különböző szerepű pólusaivá. A legújabb, ide-oda rakható, hosszú kürtőjű vasfűtő és kályha a mind szilárdabb épületben már teljesen alárendelt kellék, amit a „parádesház“-ban még a bútoroknak is alárendelnek: hogy ezek ne füstölődjenek és ne repedezzenek a tűztől, a kis vas-kályhát sokszor csak vendégeskedéskor, ideiglenesen állítják be. Így csökken fokozatosan a tüzelő lakásberendezést meghatározó szerepe a fejlődő bútorok javára.

A bútorok megszületésével sokáig a tüzelő köré összpontosult tevékenységek lassanként az egyes sarkok szerint oszlanak meg. A házban a bizonyos logikus rendben elhelyezett berendezési tárgyak lehetővé teszik, hogy emitt melegedjenek és főzzenek, ott meg háljanak, amott a különböző érték tárgyakat (élelem, ruha) tárolják, másutt pedig étkezzenek, lakomázzanak, vagy írjanak-olvassanak. A fejlődés folyamán az emelkedő életszínvonal, az egyre szaporodó ingóság és az újabb sajátos igények számára azonban már nem elégségesek a különböző sarkok: külön rendeltetésű helyiségek, vagy éppen külön épületek — szerek, házak — jönnek létre, sajátos szerepüknek megfelelő berendezéssel.

A tüzelő. A kászoni tüzelő fejlődése nem független a közép- és kelet-európai tüzelők fejlődésétől s nagyjából azonos a többi székely vidékek tüzelőjével. Fejlődésének egyes kikövetkeztethető mozzanatait a nép életmódja alakulásával kapcsolatosak. A kezdetleges földművelést is űző félnomád állattartó székelységnél, akárcsak a déli Dunántúlon és a Balkán népeinél, egykor a mai kemence őse, a hordozható cserép sütőharang (*bujdosó*) volt a kenyérsütő készség. A *kemence (pest)* állandósulása és növekedése a XVI. században kezdődő intenzívebb gabonater-

1. kép. Sütőkemencék vízkőből rakva a mennyezet nélküli sütőházban a) Impér b) Feltíz, c) Jakabfalva.

2. kép. Kemence. a) A régi ház ereszeben (jobbról láncon lógó üst helyett beépített *kattlan*, elől a *híju szádába* állított *lajtorja*), a füst a padlásra és — az ajtón át — a szabadba száll, Impér (Tekerő); b) vályogból rakott újmódi tüzelő a nyári konyhában (a kemence előtti *tűzhely* fölött füstfogó *sód*).

mesztésre való áttéréssel, amelyet a különféle székely társadalmi mozgalmak is jeleznek, általánosulhatott. Az egyre terebélyesedő s így kényelmetlenné váló sütőkemence (a régi *tűzhelynek* eredetileg melléképítménye) végül már oly sok helyet követel a lakóházból, hogy itt nem is fér el s kiteszik. Előbb az ereszbe, ennek hátsó részén alakult, *füstházba*, majd első felébe (2a. kép), végül egészen a házon kívül, ahol külön fedél és védőfal óvja (*sütő, sütőház, 1a—c. kép*).² A házban magára maradt tüzhely ekkor kap díszes *csempés sódot* (4., 5., 6. kép), míg a régies sározott vesszőfonású cserény vagy vályogból rakott szikraforgó a kemencével együtt a füstházba, illetve nyári konyhába (2b., 26. kép) kerül ki, ahol csak később térnek át az olcsóbb, mázatlan *veres-* vagy *parasztcsempés sódra*.³ Csupán a századforduló táján indul meg a mázas csempés sódnak felcserélése öntött érckályhával (5. kép), a kezdetlegesebb változatoknak meg plattenes *ércfűtővel* (26. kép). Ez a régi lakásbelső képét aztán gyökeresen átalakítja.

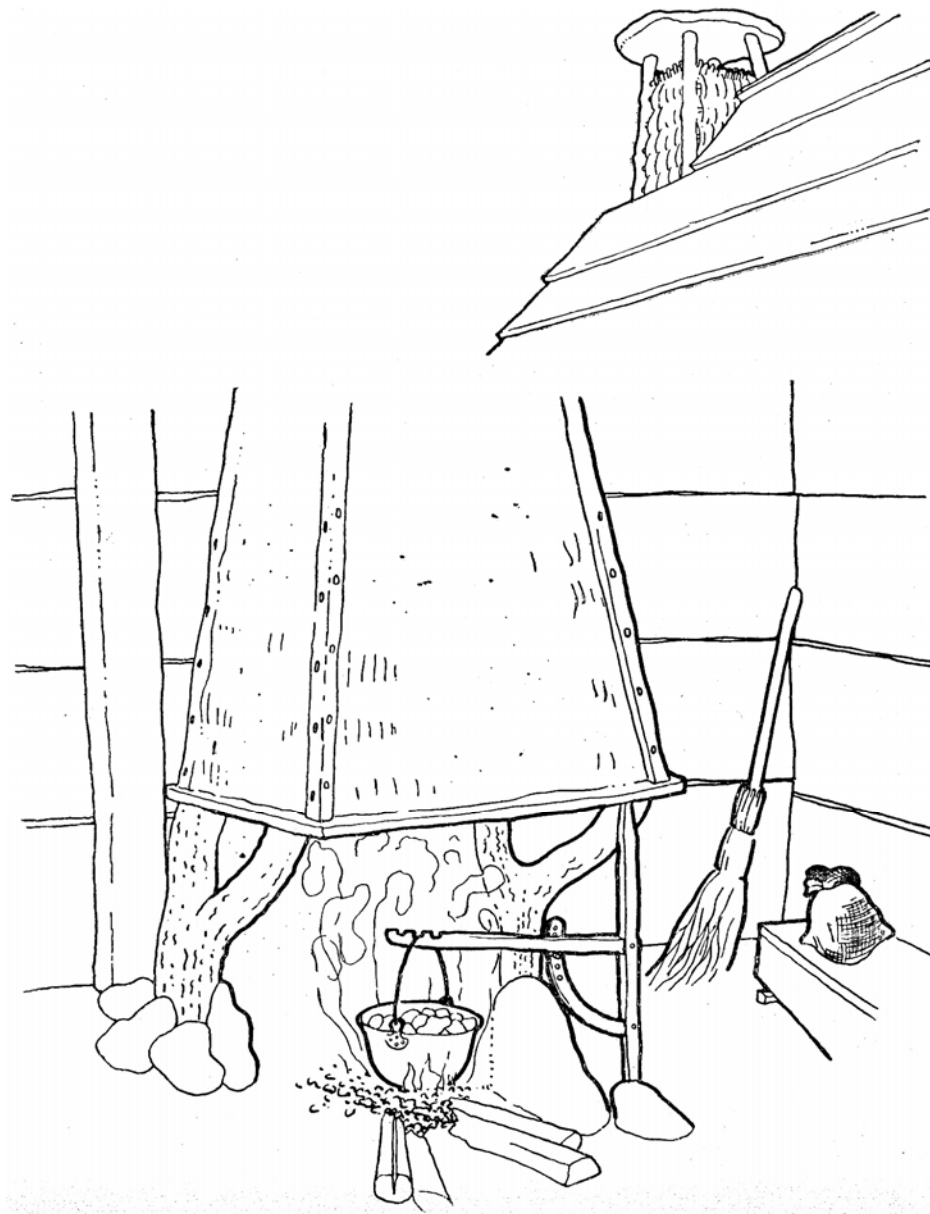
A mennyezet nélküli hajlék idején, hogy a gyúlékony gaz- vagy szalmafedél tüzet ne fogjon, a tűznek a közép táján kellett égnie, ahol a fedél a legmagasabban volt. Ezt látjuk a mai padlástalan s alacsony *sütőházak* esetében is“ (1. fénykép). A tüzhely fölötti szikrafogót épp a tűz melege mennyezettel való szigetelésének; szándéka tette szükségessé. Kezdetleges fonott szikrafogó tüzhelyeket említenek Háromszéken 1626-ban, 1727-ben (*kalibás kemence, kabolás kemence*) és 1758-ban (*kaskemence, Bogáts i.m. 63, 64, 69.*). Hasonló megoldásúak a 60—70 évvel ezelőtt lerajzolt székelyföldi *cserények, gogányok*, a ma is még létező moldovai csángó *gógok*, a még itt-ott létező szilágysági *kas-*

kemencék, sátoros kemencék, vagy a Kászon határába települt gyimesi csángó hegyi pásztorok csempéi, kuktorai (3. kép). A háztető oldalt való megnyújtása lehetővé teszi, hogy a tűzhely a lakóhelyiség oldalt kerülő ajtaja felőli sarkába helyeződjék. A helyváltotatást a fűzifa rönkök könnyebb behordása, a füst gyorsabb kiszellőztetése és egyéb tisztasági okok is sürgették. E változás aztán a lakásbelsőnek sarkok szerinti rendezését alakítja ki. Midőn a fonott füstfogós kemencét a bejárat előtti fedélmegnyújtás alatt keletkezett új helyiségbe (fűstház, majd kicsiház) kirakják, akkor kap a jobbára már csak vendégeskedésre használt nagyház, illetve parádesház tüzelője is egyre díszesebb külsőt: a sárral mázolt fonadékot felváltja a díszes csempékből rakott szikrafogós tűzhely (4., 5., 6. kép).⁴

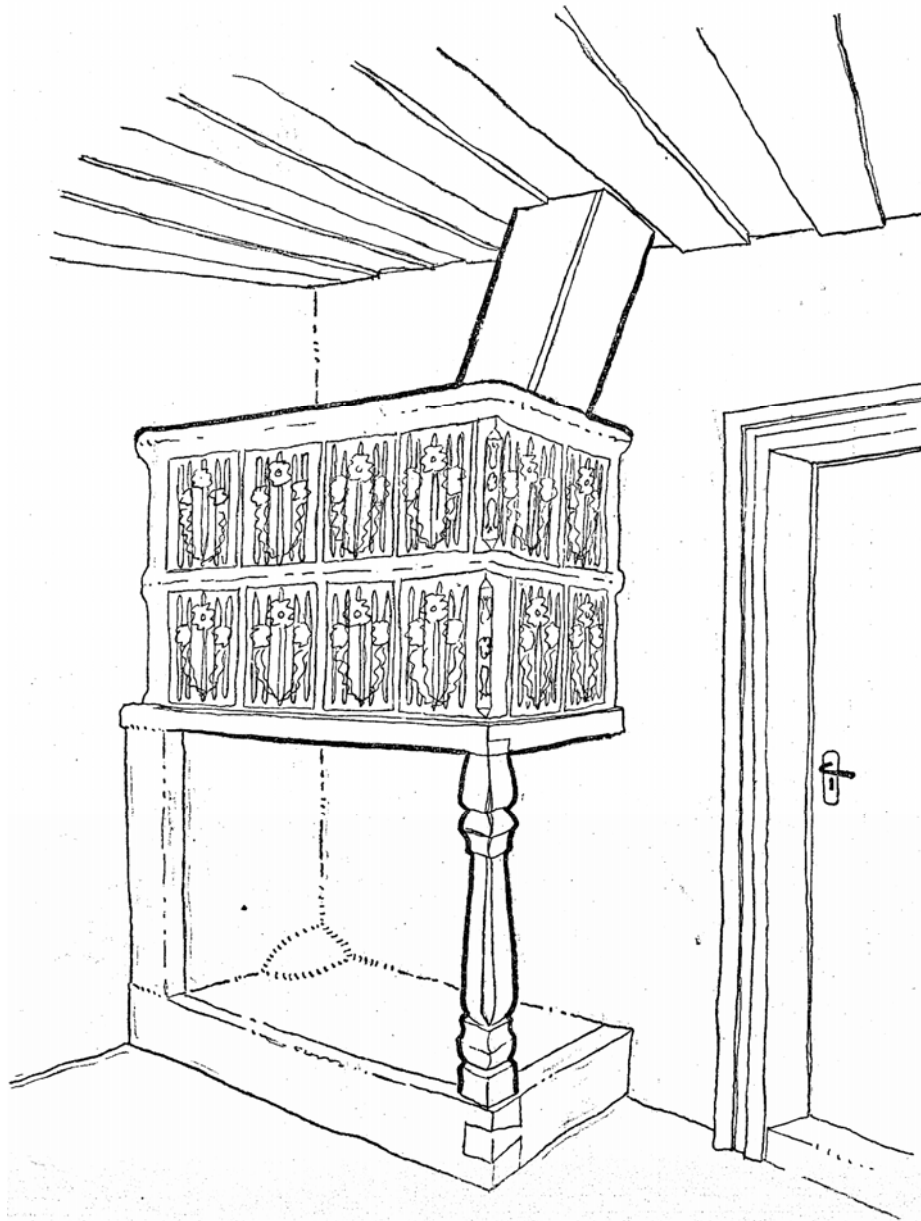
Az új ház gazdája a csíkmadarasi vagy kézdivásárhelyi csempekészítőtől elhozta, vagy a közeli vásárokon ősszel megvásárolta 4—5 forintért a 20X25 cm nagyságú zöldmázás, domború virágokkal díszített csempéket (8. kép), előkészítette a szükséges fákat és az Impérről bányászott tűzálló *csempéagyagot*, s elhívta a mindenik faluban található *csemperakó mestert* vagy *csempést*.

Fél nap alatt rakták fel a sódot. A 25—30 cm magas tűzhelyet (*sódalj, gócalj*) kőből és sárból rakták, cserefa *ráma* közé, belső szögletében a fahasábok feltámasztására szolgáló sárpárnával (*kucka*, 4., 6. kép). Az alig arasznyi magas tűzhely fölött kb. 1 m magas faragott *sódlábra, góclábra* és a tűzhely másik oldalán emelt kis falra épült a szikrafogó *sód* vagy *góc*. Ez Kászonban mindig két rend *cserépből* épült, sárral özszeragasztva. Az első sor lapos csempét a felső *ráma* árkába rakták, a sód tetejét pedig a felső sorra helyezett kőlappal vagy vaspántokra helyezett és letapasztott csempékkel fedték. A gyúlékony boronafalat a tűzhely körül vastagon besározták. A füstfogóban összegyűlt füst a négy-szögű *deszkakürtön* át egyenesen szállt fel a hijuba (padlásra).

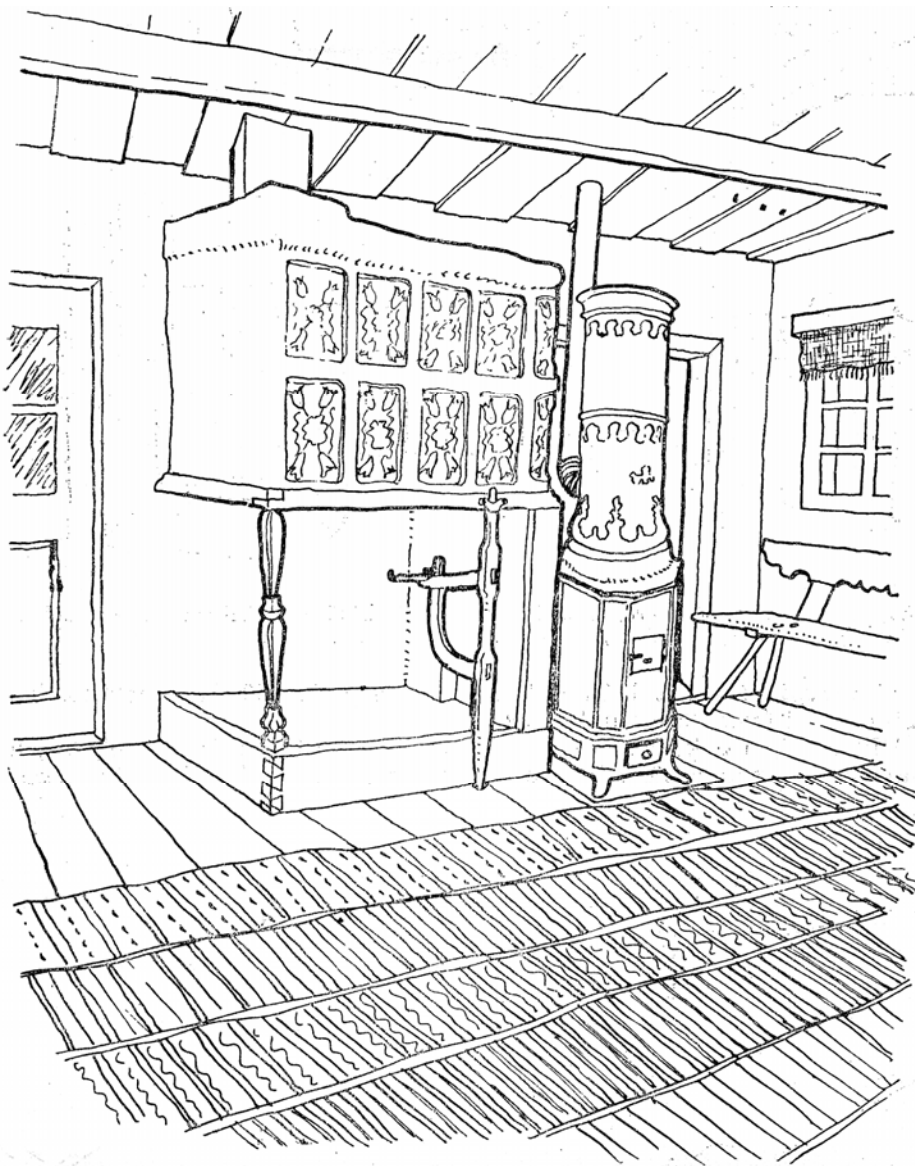
A fűstházba kiszorult kezdetleges, füstös kemencés tüzelő rövid idő alatt a nagyházbeli tüzelő fejlődésén megy át. Eleinte a mennyezetgerendáról láncon lógó üstben főznek a szabad tűzhelyen, majd e fölé is fonott vagy éppen csempés füstfogó kerül. A füsttelenítéssel e helyiség is lepadolható lesz, és lakható kicsiházzá lép elő. De éppen ezáltal, az itt terebélyesedő házi élet szorítja ki innen is a helyet foglaló kemencét, amely az ereszen át az udvarra kerül, ahol eleinte csak fedelet (*sütő*), majd valóságos fallal épült kis házat (*sütőház*) kap maga köré. Miután a sütőház padlást, kemencéje előtti tűzhelye pedig sárból rakott füstfogót kap, lép elő lakható *nyári konyhává* (2b., 26. kép). De a közben megnövekedett, gömbölyű sütökemence építésmódja is megváltozott: míg a régi kicsiny kemencéket mindenki maga építette sárból, a század végén már hozzáértő mesterek rakják *patakkőből* (kvarcgörgeteg), tűzálló *fejérfőddel*, félkörben meghajlított erős vesszővázra. 1910—12 tájtól kezdve pedig már téglából is építik, gyakran zárt *katlan* hozzáadásával, az eddig csak láncon lógó üst rögzítésére. A *kemencerakó mesterek* régebben vagy gabonáért, vagy pedig *kalákában* dolgoztak, mikor is a gaz-

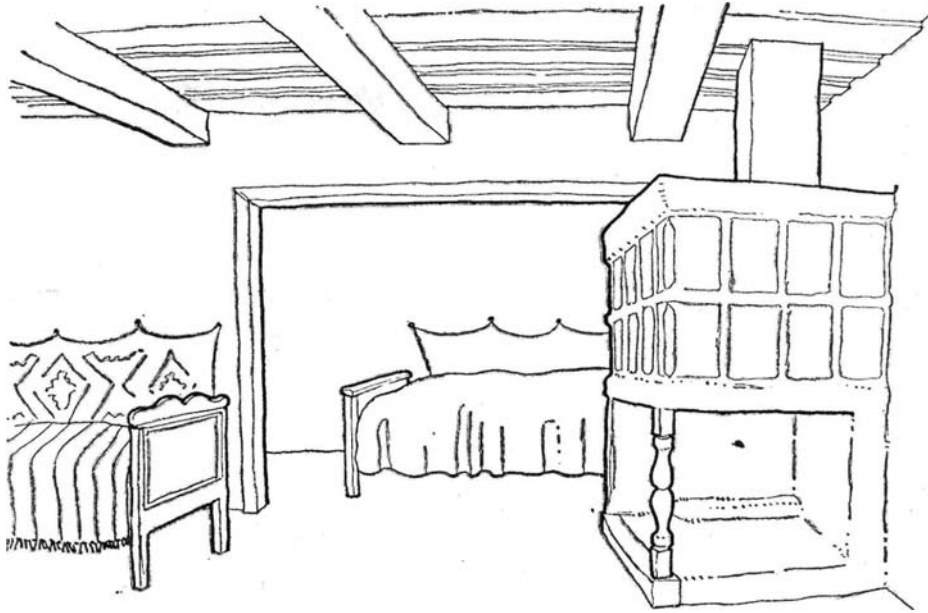
3. kép. A Kászon határába települt csángók nyári konyháiba épített jellegzetes *csempe* vagy *kútor* (vesszőfonású tapasztott füstiógó, összeszűkült teteje kőlapal leborítva; alatta üstlábon lógó üstben főzik a burgonyát, puliszkát, kását), Feltíz-Lesőd.

4. kép. Sódaj a kis lakóház sarkában (részei: tűzhely, sarkában pucka, a fal felől téglából felrakott büti, a faragott faláb által alátámasztott és csikmadarasi csempékből rakott füstfogó sód és deszkakürtő), Karácsony János, román eredetű lakosé, Impér.

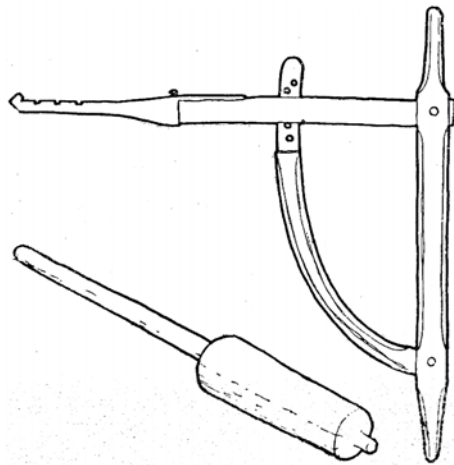
5. kép. Sódaj a paradésházban (részei: tűzhely, büti, gócláb, csempéket tartó cserépfája, kézdivásárhelyi csempékből épített füstfogó cserepes a közre kerített góccal, alatta meg gócajja, ahol a kollát karján függ az üst; mellette az újabb ércfűtő melegítésre (a régi sódajt már csak a helyiség szellőztetéséért tartják), Bene Antal, Impér.

6. kép A nagyházbeli *cserepes sódaj*, amelynek bútúje a félkamarát árnyékban tartja; az ágyak mögötti falon *festékesek*. András János, Feltíz.

da *visszasegítette* őket igásmunkával. Mintegy 40—50 éve azonban inkább pénzzel fizetnek e munkáért.⁵

Míg azonban a kemence csak később csatlakozik az ősi tűzhelyhez, a kandallószerű sód a tűzhely továbbfejlődése, amelynek sokoldalú szere-

7. kép. Régi főző-sütő eszközök: a) üsttartó kollát és b) kürtegybesütő fa, Impér.

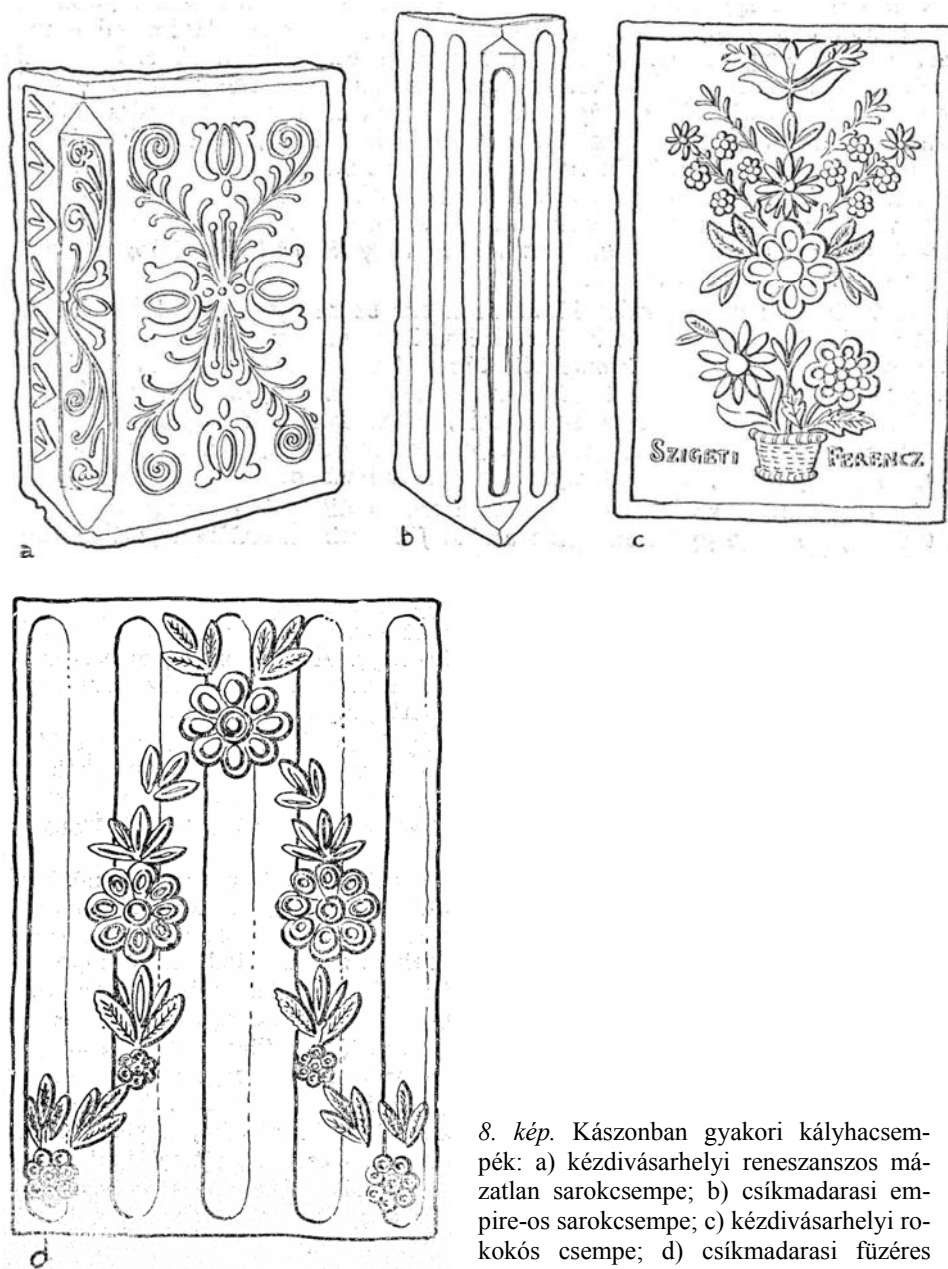
pét is teljesíti. Így maradhatott fenn több ősi főzési és sütési eljárás is, amelyeket még napjainkban is fel-felújítanak, ünnepek alkalmával a falusi háznál vagy kényszerüségből a havasi esztenákon. A szikrafogós tűzhelyen sütötték egykor vas *nyárson* a pecsenyét, melynek lecsepegő zsíriját *pecsenyealávaló* cseréptállal fogták fel, itt sütötték parázs fölött, *kürtősütőfán* (7b. kép) forgatva a *kürtőskalácsot*, kétoldalt feltámasztott lapos *palacsintasütőkövön* a *palacsintát*, vagy háromlábú *lábásban* a kolbászt. Háromlábú *vaslábat* használtak a leves, tej és víz fazékban való gyorsabb felforralására, míg a kásaféléket (kölesből, majd máliból) a tűzhely szélén felállított *kollát* vagy *üstrúd* (7a. kép) karjára akasztott kerek *üstben* főzték.

A tűzhelyen sokáig szálfákkal, de a fűrészmegjelenésétől kezdve is méteres hasábfákkal tüzeltek. Ebből éjszakára elég volt két darab, máskor viszont éjszakára jól *kiparaszították* a tűzhelyet, s hogy a meleg bent maradjon, a kürtőt váslott vánkossal bedugták. Egyébként azonban a bő kürtő igen fontos volt, főleg a régi *földesházak* esetében, mivel a fejlődött *párát* (gőz) kihúzta, „nem csepegett minden“, „nem izzadt meg a ruha a kanapéban“, mint sok újmódi tüzelőjű házban.

Épp a tűzhely szellős volta miatt azonban állandóan lobognia kellett a tűznek, s köréje gyűlt az egész család *fűttőzni*: az erdőben „átfagyott“ férfiak, a fázós vénék és a gyermekek. A gazdasszony egészen a *góc alá* lekuporodva készítette az ebédet, mások csak körülülték a tüzet a *sódaljon*, *kicsiszékeken* (21—22. kép), vagy a tűzhelyre támasztott *padon*, amelynek csak másik (külső) végén volt két rövid lába. Az étkezés is sokáig itt történt egy *evőasztalon* (25c. kép). A rendes magas asztalnál legutóbb is csak a férfiak és vendégek étkeztek. A tűzhely közelében levő rúdon száradt éjszaka az átmedvesedett gúnya és csizma.

A tűzhely fényénél fontak az asszonyok és lányok, ezt kereken ülve a *góc* alatt, valami *csutakocskákon* ülve tanultak az iskolás gyerekek és olvasták a kalendáriumot a korosabbak, ennek lobogását bámulva szárnyalt a mesélő ember és hallgatói képzelete. A házilag öntött fagyúgyertya csak keresgélésre szolgált.

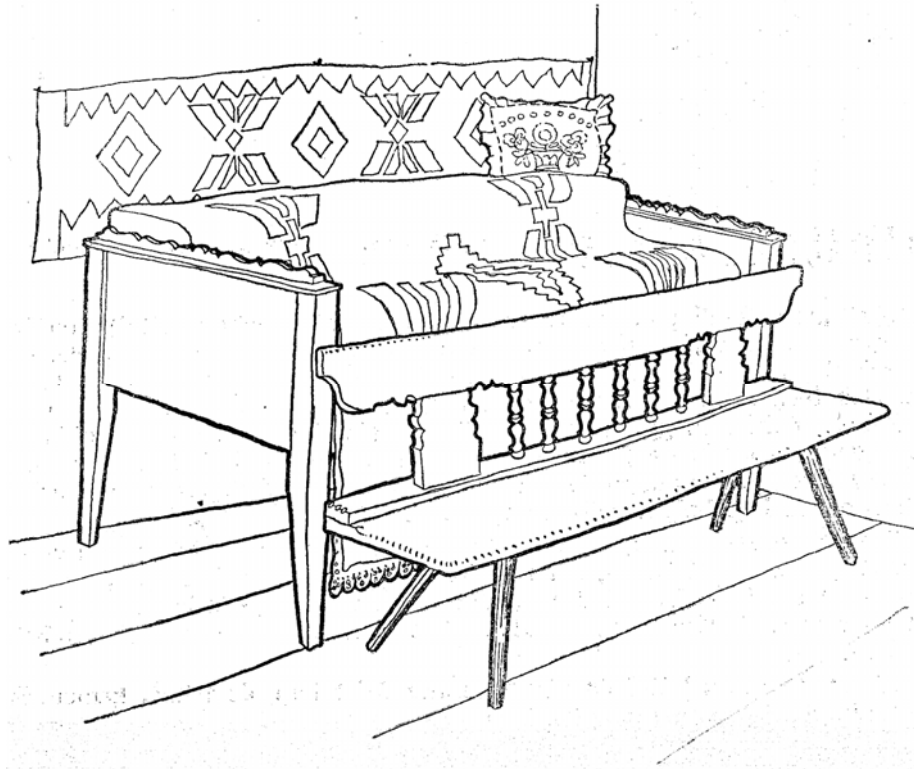
Ahogy aztán a takaréktűzhely és a petróleumlámpa megjelenésével a tűzhely gyakorlati szerepe egyre csökkent, úgy fokozódott lakásdíszítő jelentősége. A század elején készültek az egész vidék számára a legcifrább mázas csempék, holott a belőlük rakott *sód* az eladó lány holmijával telerakott „kiállítás“-szerű *parádesházban* legfennebb a vasárnapi csizmák tartására szolgált s arra, hogy a tetejére borogatták még esetleg a *káposztás-* és a *radinába járó fazakakat* (utóbbiban a gyermekágyas asszonyhoz vitték az ételt). Végül amikor a helyet foglaló és porfogó „bútor“ az első világháború táján teljesen indokolatlanná válik, lebontják. A családi élet ekkor teljesen áttevődik a kicsiházba, a *parádesház* meg hideg és dohos raktárrá alakul, amelyben csak itt-ott találunk egy-egy hosszú pléh kürtőjű rozsdás vaskályhát. Hasonló a helyzet az újabb két- és háromszobás házak esetében is, ahol a család, főleg a téli hónapok alatt, ugyancsak a konyhában tölti idejét.

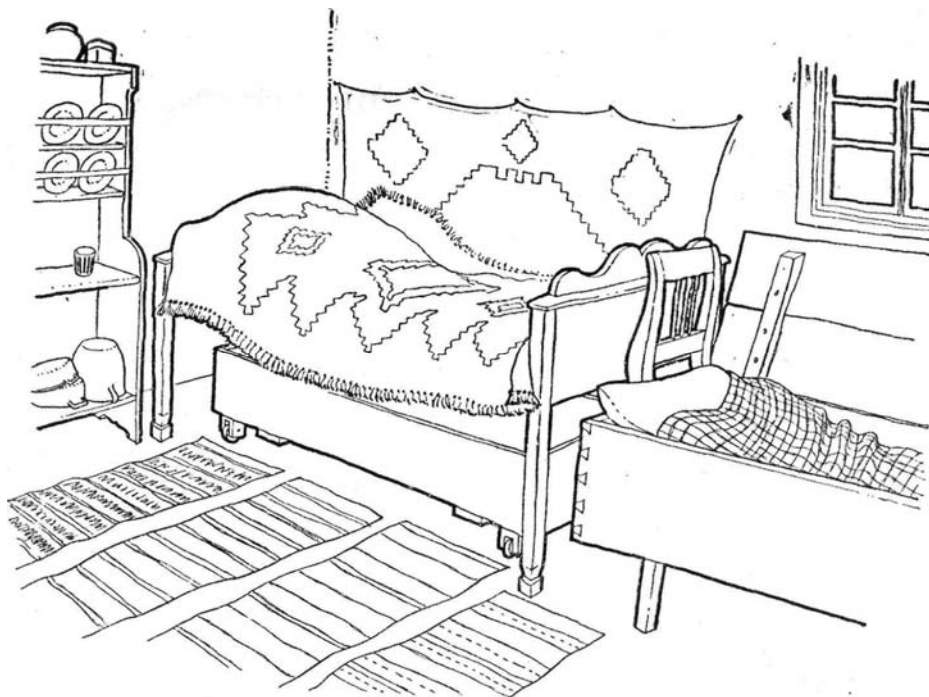
8. kép. Kásonban gyakori kályhacsempék: a) kézdivásárhelyi reneszanszos mázatlan sarokcsempe; b) csikmadarasi empire-os sarokcsempe; c) kézdivásárhelyi rokokós csempe; d) csikmadarasi füzéres csempe.

A berendezés. A kászoni székely ház a belső szükség — a növekvő lakásigény által megkívánt és az építési technika helyi lehetőségei és logikája által megszabott fejlődés eredménye. A belülről kifelé és egy irányba való terjeszkedéssel alakult évszázadokon át nemcsak a ház beosztása, hanem ennek berendezése is.

A kezdetleges egysejtű középtűzhelyes hajlék bútorzata Kászomban is olyan, a falak mentén elnyúló sártöltésből és cöveklábú hosszú padokból, a fölöttük húzódó gúnyás rudakból, valamint a tűzhely körül használt néhány, egy darabból készült vagy befűrt lábú apró székből állott, amint ezt a Csíkból s Kászomból Moldovába került csángóknál 15—20 éve még sokfelé láthattuk. A fokozódó lakásigény és a gyarapodó bútortárolás szünteti meg ezt az ősi, körben való elrendezést. A szaporodó berendezési tárgyak rendeltetésüknek megfelelően a ház egy-egy sarkában csoportosulnak. Ez a folyamat a tűzhelynek oldalra költöztetésével kezdődik. Az alvásra is szolgáló régi széles tűzhely végében meg rövidült formában (*pad, pucik*) még sokáig megmarad a cöveklábakon

9. kép. Régiés kék festésű ágy és lelketlen *pad* (*karospad*), az ágyon és az ágy mögött tarka *festékes*, Feltíz.

10. kép. Régies kék festésű ágy, alatta kerekeságy, mellette padágy, másik oldalon tálal, az ágyon és a falon festékes, Impér.

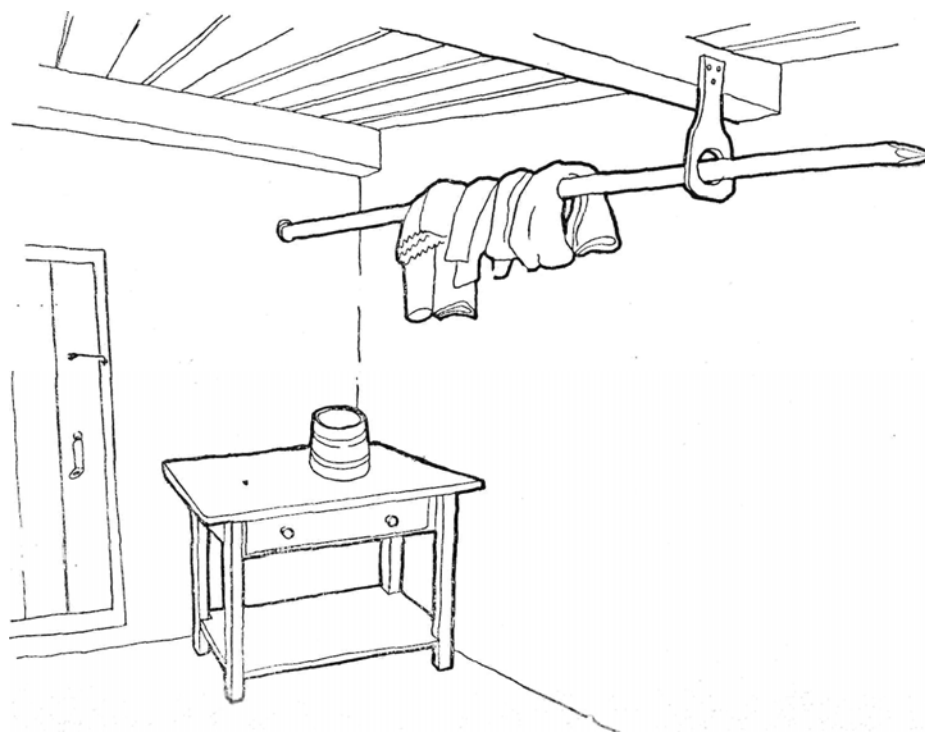
nyugvó „lelketlen“ *pad* (mint még néhány sütőházban látni), odébb azonban a padok „ládások“ lesznek, s a féltettebb fehérenemű tartására is szolgálnak. A kendervászon fehérenemű gyarapodása elsősorban a földművelés térhódításával kapcsolatos; a magasban felszerelt *rudakon* már csak a bőrruhák és gyapjútakarók lógnak (11. kép), az ablakos oldalon falba vert *faszegek*re a kendőket akasztják. Az ekkor keletkező *ereszben* néhány faragószerszám, majd a ház felső és alsó lepadolásával idekerült sütőkemence kap helyet, néhány apró *szék* kíséretében (21. kép).

Nemesi divatra még a középkorban bevonul a ruhásszekrénynek használt ácsolt bükkfaláda, a *kar* (12b—e., 13 a. b. kép), majd pedig az élelemtartásra is szolgáló hatalmas *kamarásasztal* (26., 28. kép). Az ácsolt „menyasszonyi ládát“ ez az asztal szorítja ki az ablakos sarokból a másik sarokba.

Ahogy az *eresz* hátul és oldalt rendes falat kap, és hátsó, kemencés felét külön fűstházzá léptetik elő, már több, a kandallós házban elévült bútor kerülhet ide ki, a házbeli életfunkciók egy részével együtt (nyáron a hulladékkal járó sütés, főzés, étkezés). Miután aztán e helyiséget is fűsttelenítik és mennyezettel látják el, kicsiházzá, majd éppen lakó-

házzá alakul, magához vonva a házbeli életet, annak évszázados bútorai-
val együtt. Így válik lehetővé viszont különféle újszabású bútorok be-
vonulása a régi nagyházba. Megjelennek itt a fenyőfából asztalosmun-
kával készült reneszánsz jellegű festett bútorok: a belső sarokban a ma-
gas lábú *nyoszolya* (ágy, 19b—d. kép), végében a *tulipántos ládával* (14.,
15. kép, 3., 4. színes kép), előtte a fellépőül szolgáló *karospaddal* (9., 20.
kép), a magas asztal körül meg *karosszékek* (hátasszékek, 23., 24. kép).
A ruhatartó rudakat és kendő- meg edénytartó szegeket az ablakos ol-
dalakon a kancsók és tányérok tartására szolgáló *kendőszegnek* nevezett
hosszú fogasok (29. kép) és *fali tálas* (30. kép), az alattuk nyújtózó pa-
dokat pedig a *hosszúládák* (16. kép), majd hátras *kanapék* (17., 18. kép)
váltják fel. A XIX. század vége felé aztán bevonul a fali tálas helyébe
az *állótálas* (31—34. kép), a tulipántos láda helyébe meg a fiókos *supláda*
(sublód) kerül. Ott, ahol a nagyház oldalkamarával bővül, ez az alköv-
szerű hálófülke megkapja a nagyháznak erre az oldalára eső régi beren-
dezését, a régies ágygal és rúddal.

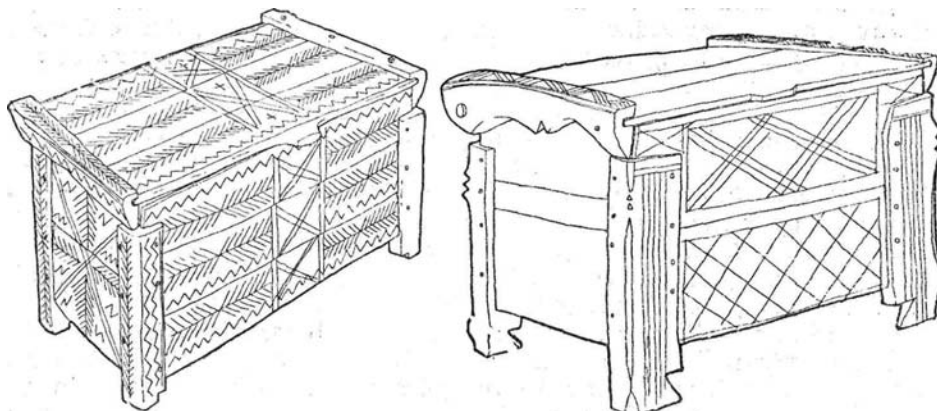
A századokon át szokásos sarokberendezésen csupán az utóbbi idők-
ben kezdenek változtatni. Eddig, a faépítkezésből eredő szerkezeti okok-

11. kép. Az oldalkamara belső sarka a *gúnyatartó rúddal*. Impér

12. kép. Kar és részletrajzok. a) 20 vékás (1 véka — 16 kupa, kb. 30 l) gabona-tartó kar, hasított bükkfa deszkából; a *hijuban* (padláson) a közfal fölött vagy az ereszben állott; helyben készült, Bene Antal, Impér; b) a kar bal felső sarkának szerkezete; c) *gúnyás szuszék* (100—120 évvel ezelőtt a parafernum-levéiben is ilyen szerepelt menyasszonyi ládaként és a házban a fő helyen állott; részlet), Impér; d—e) *gúnyás szuszék*ok részletrajzai. Feltíz.

13. kép. Kicsi karok, egykor gúnyát, most korpát és lisztet tartanak benne, és a tornácon vagy ereszbén állanak; a) Bene Antal, Impér; b) Mihály István, Impér.

ból is, a sarok felé kerültek az ablakok; az újabb téglalapú épületek egy részénél viszont, városi hatásra is, az ablakokat a falak közepére helyezték. Így természetes, hogy a világosságot kívánó asztal is kikerül a sarokból, s az egész berendezés részarányos lesz, a főfal közepén levő asztallal, a kétoldalt álló szekrényfélékkel (üveges, sifon, kaszten stb.) s az asztallal szemkötött a kályhával. Ez az elrendezés aztán néhol ott is hódít, ahol különben az ablak a régi helyén maradt (l. előző fejezet 13g., 18. kép). Azonban a gyakorlatiasabb és otthonosabb (kevésbé mesterkéltné) sarokra való rendezés mégis általános maradt, s a legújabb „praktikus” városi divat is ebben az irányban hat (l. előző fejezet 14., 20., 21., 22. kép). Ez a házbéli étellel, lakással kapcsolatos csoportosítás szabja meg az egyes tárgyak helyét és a lakóház helyiségei berendezésének egész jellegét. Ezt a számtalan igényt szem előtt tartó berendezést igyekszünk az alábbiakban bemutatni.

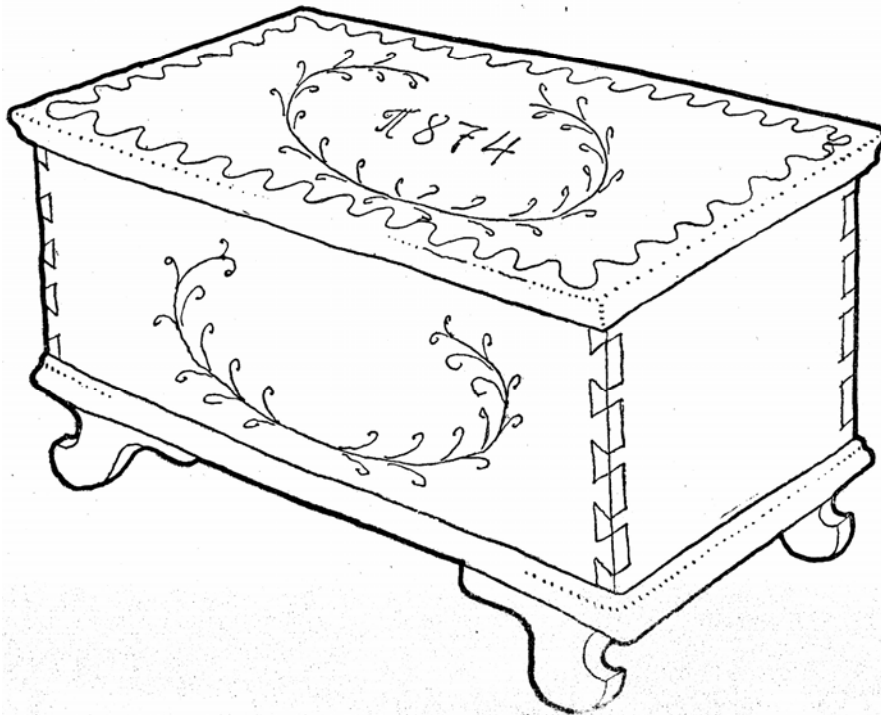
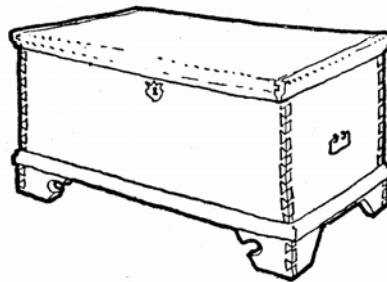
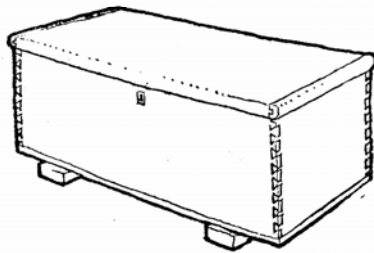
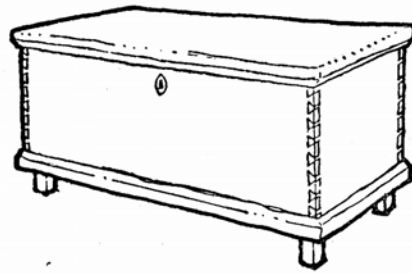
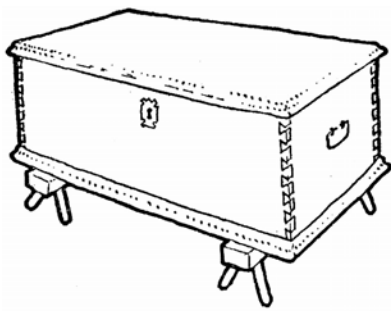
Vegyük sorra először is a valamikori egysejtű ház örökösét, a nagyházat (újabb, kifejező nevén parádésház). Az épület e legnagyobb (7X7, 6X6 m) helyiségében az ajtó felőli fal közepén állott még nemrég a díszes csempés *sód*, a belső sarokban pedig a *vetettágy*, több sor párnával oly magasra rakva, hogy a „terpés” házakban a gerendát érte. Viszont ahogy tovább magasodott a ház, úgy lett mind alacsonyabb a *vetettágy*, míg csak később teljesen eltűnt. Ebben senki sem aludt, még a vendégnek is csak a kanapén vagy a rongyszőnyeggel borított padlóburkolatú *házföldjére* tett szalmán, *terpedágyon* vetettek ágyat. A ház harmadik pólusa az ablak felőli sarokban egymásnak helyezett két *kanapé* a közrefogott asztallal és székekkel (27. kép). A bejárattal szemben levő kanapé a *rongy* (ruhanemű), másik meg a zsákfélék tartására szolgált, az asztal-fiókban vászlott *csörlőcsövek*ets egyéb apróságokat tartottak.

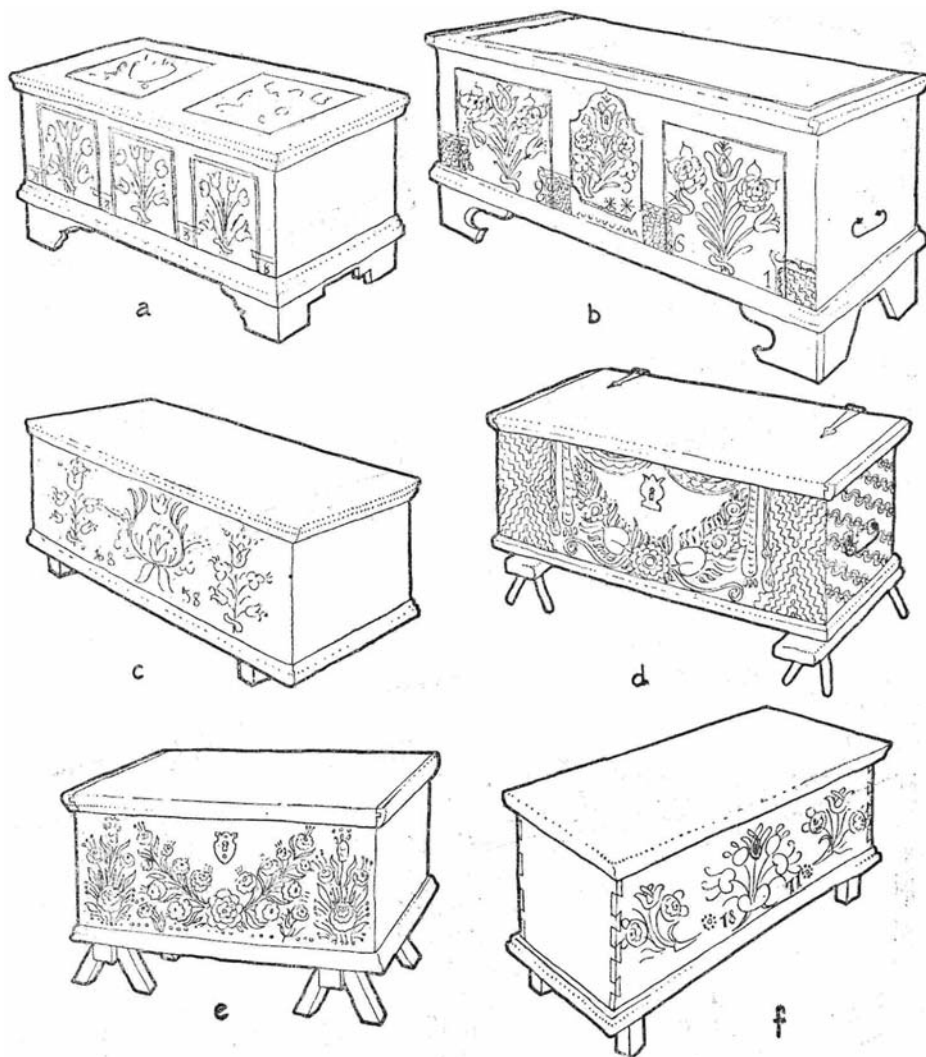
E fő bútorokhoz igazodtak a többi berendezési tárgyak is: az asztal és ágy melletti hátsó *ülősékek* (karosszékek), az ágy és kanapé végében

a régiektől maradt és az újabban beszerzett *tulipántos ládák* (mióta egy-színűre festik, *gúnyásládának* nevezik) a finomabb női ruhadarabokkal (csepesz, fejkendő stb.), az ágy és kanapé közt az *álló tálás*, felső részében tányérokkal, alul meg vendégeskedések alkalmával használt fazakakkal (egyébként a család egyetlen nagy csíkmadarasi fekete tálból evett). A tálás helyét később az *üveges* foglalta el, amelynek alsó felében — miután a tálással együtt a fazékfélék is a kicsiházba kerültek — *törő, kötőzsír* (faggyúzsír) és *szalonna* állott. Újabban az üveget is kiszorítja az ajtós *kaszten* vagy *sifonér* az „aggató ruha“ (*harisnya, lájbi, felső lájbi, rékli, surc, rokoľa, kurti, suba, cedele*) és csizma számára. Az ugyancsak újabb fiókos *supládát* a kanapék közti sarokba szorítják be. A földre helyezett bútorzatot egészítette ki régebben az ajtóval szemközti falra fölszerelt, „szobadisz“-nek is tartott hosszú *kendőszeg*, fogain főleg kézdivásárhelyi és székelyudvarhelyi *bokályokkal* (kancsó), felső párkányán meg hasonló eredetű *tányérok*kal. A belső fal mentén az ágy fölött volt a vízszintesen felakasztott rúd, a rajta átvetett díszes szőtteményekkel, piros-kék keresztszemes, majd fehér hímzésű *lepedőkkel* és *gyermektakarókkal*. Az ajtóval szembe eső fal közepén, a mestergerenda alatti *főhelyen* volt a *tükör*, míg az asztal fölötti gerendáról az aratási *búzakorona* lógott. A főfalon még néhány *szenkép* és Petőfi-kép olajnyomatban, alattuk a *katonakép* és családi fényképek, az ágy lábánál pedig a rózsás *falióra* volt. Az ágy iránt falvédő *festékes*, az ajtó kis fogasán *törülközőkendő*, *sapka* és viselő *ujjas*, a sarokba támasztva meg *seprű* állott. A *supláda* vagy *fiókos kaszten* (35. kép) teteje a közeli üvegsűrőkből kikerült kis kancsók, tarka vásári emlékek (poharak, mézespogácsa, gipszfigura, virágos porceláncsupor stb.) helye volt. A tűzhely körül néhány hosszú guzsaly, az ablakokban pedig cserepes *muskátlík* állottak. Az ablakok előtt madzagra, újabban rúdra akasztott vízszintes csikozású *firhangok* (függöny) lógtak, mindig behúzva, a helyiségnek napsütés, meleg és legyek elleni védelmére. Mert „a parádesház — mint mondják — már csak arra való, hogy az asszonyok ide gyűjtsenek minden rongyot, és büszkélkedjenek a sok vánkossal, csergével, hímesen szőtt festékessel“. Valóban, a nagyház hovatovább a díszes kelengye (bútor és gúnyanemű) „kiállítására“ s más ingó vagyon raktározására szolgáló helyiség lett.

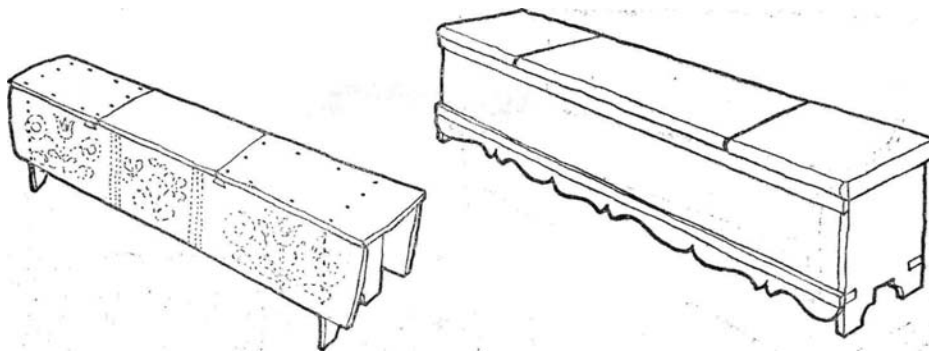
A vetett ágy dísszé válásából az következett, hogy ott, ahol még lakásul is szolgált e helyiség, külön hálásra szolgáló ágyat is kellett benne elhelyezni. E *hálóágy* régimódi egyszerűbb deszkaágy volt, melynek a vetett ágy végében maradt hely, vagy pedig az éppen ezen az oldalon félfallal elválasztott *oldalkamarába* tolták be, s a fiatal házaspár vagy eladó lány hálóhelye volt. (Az idősebbek a nagyházban, régi helyükön maradtak, vagy a kicsiházba vonultak ki.) Az oldalkamarát a háttal arafelé elhelyezett tűzhely melegítette ugyan, de árnyékban tartotta, ezért is mondták a mögötte levő helyet „félrebuvának“. E hálófülkébe

14. kép. Fenyőfa *ládák*. Fent: a ládák láb- és lábazat-megoldásai (balról a láda alá tett támaszok, jobbról beépített lábak); lent: egyszerű festésű (*koszorús*) láda 1874-ből, Gábor István, Impér.

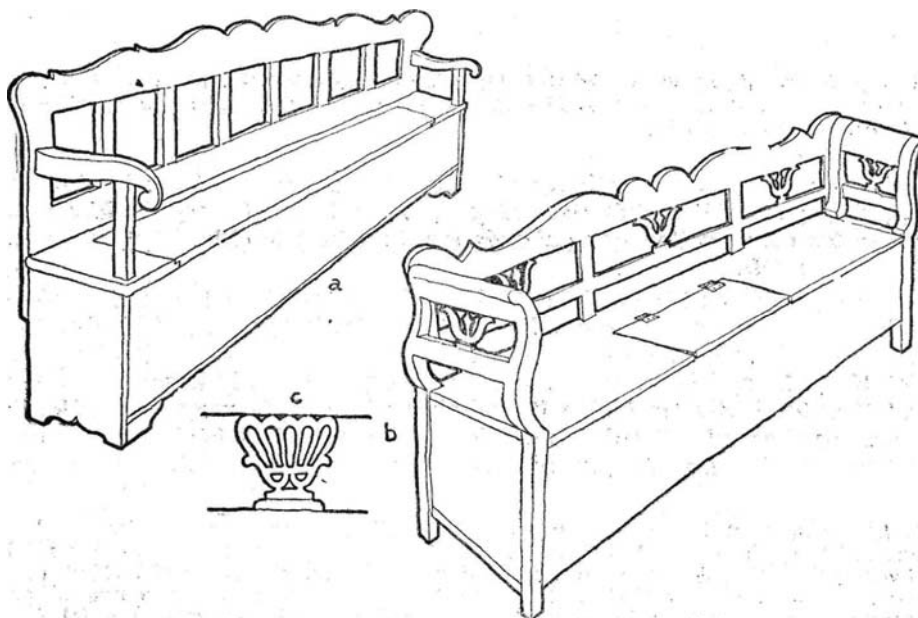

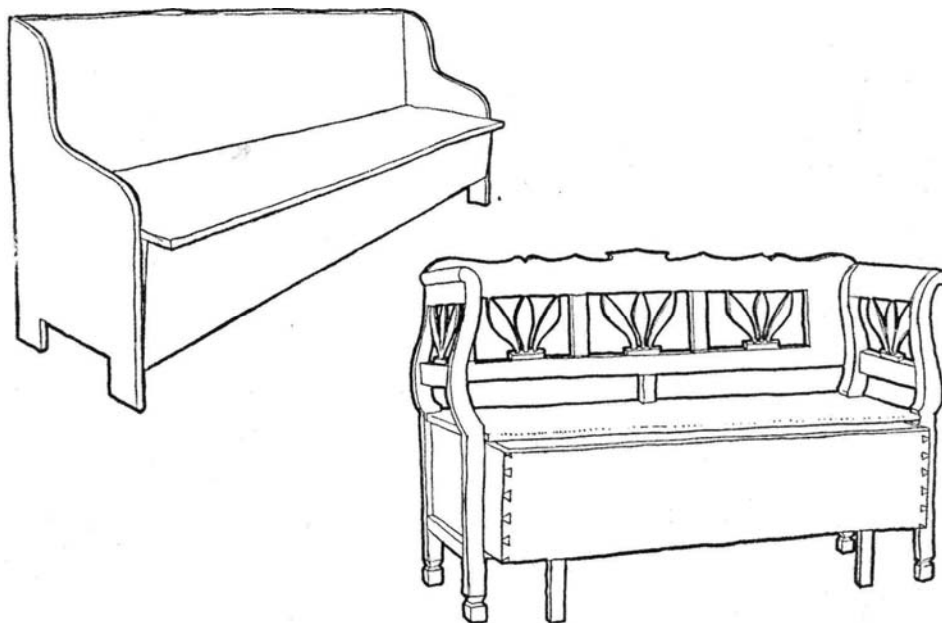
15. kép. Tulipántos ládák. a) Táblás festésű, 1838-ból, Veress Sándorné, Feltíz; sárga alapszínű, táblás festésű, valószínűleg brassói eredetű láda 1861-ből (Brassóból a deszkás szekerések és cselédek is hoztak ládákat), András Pál, Feltíz; a táblás (betét-utánzatú) festéssel szakító, elől kék, oldalt vöröses alapszínű láda 1858-ból, Bocskor Zsigmondné, Altíz; d) koszorús és bojtos mintájú empire láda, oldalt erezéses, Veress Andrásné, Impér; e) koszorús mintájú láda, Kászon; f) kék alapon piros tulipántos és fehér rózsás bokrétás mintájú láda, kézdivásárhelyi munka 1871-ből, Acél Ignác, Impér.

16. kép. Padok. a) Nagyon régi, kézfűrész nélkül összeállított, faszeggel összefogott, vízfűrészben metszett deszkából, egykor festett pad. (Ez váltotta fel a korábbi fal menti cöveklábú hosszú padokat, de még ez is alvóhelyül szolgált.) Impér; b) 110—120 éves (320X55X35 cm méretű) *ládás* pad, Veres Lajos, Feltíz.

17. kép. Kanapék. a) 80—100 éves fa szegelésű, ciradás hátú, kékre festett kanapé, Borbáth Lajos, Feltíz; b) kb. 50 éves hajlított karfájú, kék festésű kanapé (200X46+45X43 cm), Sánta Lajosné, Feltíz; c) az újabb módi kanapék hátához alkalmazott líra-szerű levél, Bece Ádám, Feltíz.

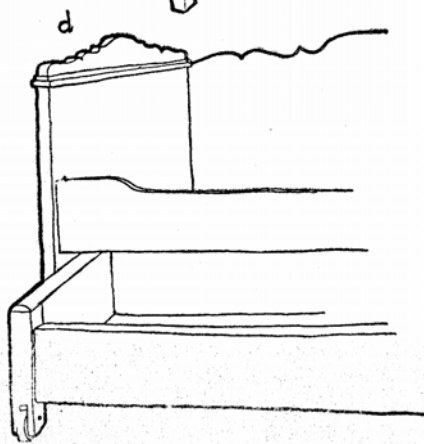
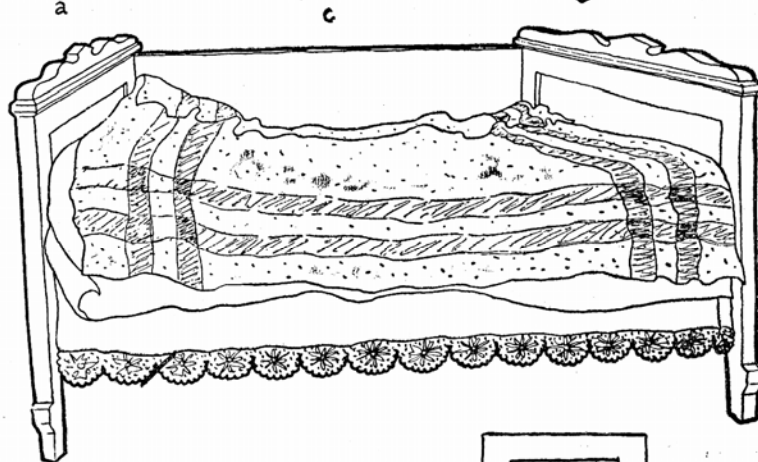
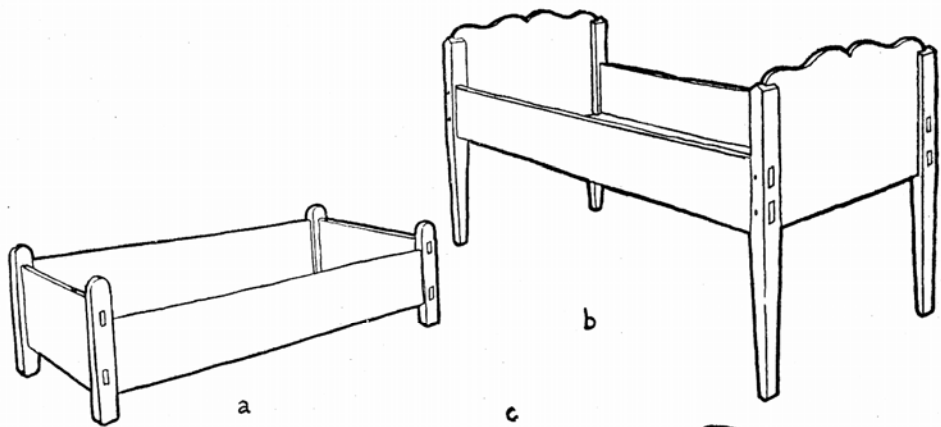

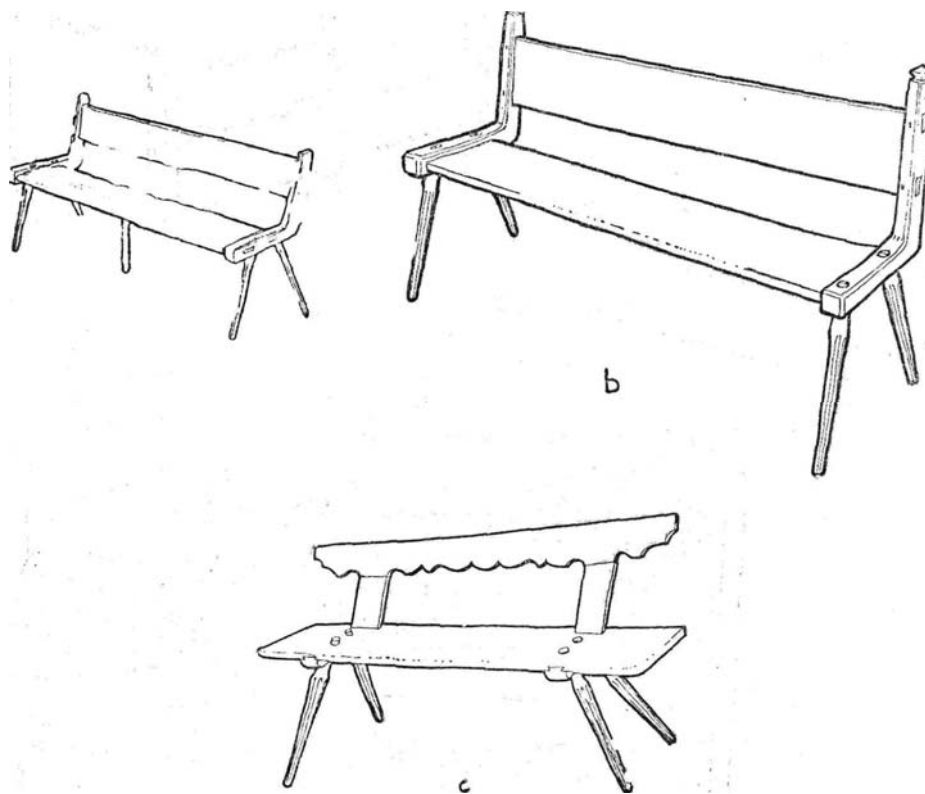
18. kép. Padányak. a) 50 éve készült, kinyitható, kékre festett padány. (Sokgyermekes családnál volt szokásos), Balázs Józsefné, Impér; b) kihúzós ágy gyermekeknek, András Antalné, Altíz.

került a *rúd* is, és még néhány régi divatú s egyszerű bútor: bükkfa *fogas*, fali *gyalogtálas*, hátatlan *kispad*, vagy háttas *karospad*, *kicsiszék*, *tulipántos láda*, esetleg egy *gabonás kar* (hambár) is (12a. kép), valamint a *szövőszerelék*.

Az egykori fűstháznak lakható kicsiházzá alakításával ez lett a népes család öregjeinek és unokáiknak a tartózkodási helye, nagy hidegben pedig az egész családé. Az öregekkel együtt idekerültek ki a régi berendezési tárgyak is, lehetőleg a nagyházbeli egykori rendjük szerint. Így a *festett bútorok* divatja idején itt voltak a régi *súrolt-* vagy *fehértútorok*: a tűzhellyel szemköztli ablakos oldalon a *ládáspad* (16b. kép), kenyér, liszt és konyhaedény számára, az ablakok közt a *kamarásasztal*, nagy fiókjá-

19. kép. Ágyak. a) *Terpeágy*, a nagyágy alatt áll, csak szalmazsákokat tesznek bele (derekaljat s párnát nem), kihúzva gyermekek, terhes asszonyok vagy vendégek fekvőhelye, Balázs Józsefné, Impér; b) *ágy*, *nyoszolya*, cirádás *ágybütökkel* (melyek közül a kifelé esőt festették), hosszú lábakkal, hogy a *vetettágy* magasabbat mutasson, s a *terpeágy* elférjen alatta, Lukács Jánosné, Feltíz; c) *ágy* a fal felől magasabb deszkával (egykor *vetettágnak*, most csak rendesen megvetve), Becze Ádám, Feltíz; d) *ágy* és alatta kihúzható *karikás ágy*: a magas, fal felőli deszkát és az ágybütü *tornyait* a magasra való ágyvetés indokolja, Vízi Józsefné, Altíz; e) 1906-ban városi minta után helyben készült faragott bútor betétje, Veress István, Altíz.

20. kép. Karospadok (háts padok). a) Hasított és bárdolt bükkfadeszkából s görbefeából készült régi bútor (középen alátámasztva), Vízi József, Altíz; b) hasonló, Feltíz; c) fenyődeszkából készült háts pad, Bene Antal, Impér.

ban az elővett kenyér, kés, *fakalán*, puliszkakeverő és *laskasodró*, mellette a görbe fából faragott hátasszékek és kisebb *terpe-székek* (kisszék), bennebb az egyszerű *ágy*, alatta a fiókszerűen betaszított *kicsiágy* vagy *kerekeságy* a gyermekek számára (10. kép), az ágy mellett *tálas* (32. kép), a falon edénytartó *fogas* (36. kép) fazakaknak és tejesedényeknek. E bútorokat az asszony minden szombaton *lesúrolta*, és utána a *házföggyt* lesikárolta. Mert a kicsiház padlózása alig 100—120 éves szokás, „azelőtt jól tartott a földesház is, mert nem jártak annyit sarkos lábbelivel, hanem inkább bocskorral“ — mondják az öregek. Annak ellenére, hogy már csak vasplattenes *főzőkemencéket* s még inkább Szentkeresztbányán öntött *ércfűtőket* használnak a kicsiházban, az ősi katlanos sütőkemencét — szokásból és az ácsok tiltakozása ellenére — még nemrég is lerakták a kicsiházba, hogy aztán az alkalmatlan tüzelőt néhány év múlva „kidobják“ az ereszbe vagy az udvarra.

Kászonban ritkábban tették ki a kemencét a „rangban“ (és fejlődési sorrendben is) a kicsiház után következő *ereszbe*, s akkor is csak rövid időre. Ezért az eresz nem is alakult pitvarrá, konyhává, hanem megmaradt belépőnek és közlekedő helyiségnek a nagy- és kicsiház között; itt van a *lajtorja*, amin *felhágni a hijuba*, és innen vezet *garádics* (lépcső) a kicsiház alatti *pincébe*. Az ereszbe került az oldalkamarából is kiszorult *gabonáskar*, itt van a seprű és szemétlapát helye, itt teszik le nyáron a kapát, kaszát és tarisznyát, ide húzódik télen a gazda *farragószékével*, esetleg *gyalupadjával* is bútort és szerszámot reparálni, zsendelyt *kézvonolni*.

A többnyire már lepadolt házelőtti *tőtés* vagy éppen deszkázott (mellvéde) *tornác* — a ház e legfiatalabb helyisége — még alig találta meg szerepét a lakás keretében. Egyetlen „bútora“ — mivel déli oldalon van — az eszterhéja alatt felakasztott *szárítórúd*. Egyébként a tornác csupán a házbeli élet szelepe: ide kerülhet ideiglenesen mindaz, aminek még vagy már nincs helye a házban, vagy amit úgyis továbbvisznek a háztól, másfelé rendeznek (zsák pityóka, kosár, nagyanyám-korabeli láda, famozsár, lecsapott kenderhéhelő, bot stb.).

Az ereszből és a tornácból tűzhely híján nem lehetett az, ami a füstházból: igazi lakóhelyiség. A kemence a nagyházból kivezető útjában a füstházban megtelepedett, de onnan már többnyire egyenesen ki, az udvar másik felébe került. Az udvarra került kemence előbb csak kis fedelet kapott (sütő), majd lassan fal is épült védelmére (sütőház, l. az előbbi fejezetben). Ha aztán megoldódott a helyiség füsttelenítése is (sód épült eléje), és melegtartó mennyezetet kaphatott, akkor már lakható *nyári konyhává* alakult. A régimódi tüzelő és ódivatú bútorok nyomában a családi élet is ide kezdett áthurcolkodni. Mondhatnók, hogy egyes mai sütőházakban és nyári konyhákban a kászoni székelyház feltételezett középkori fejlődése ismétlődik meg szemünk láttára; jellegzetes elemei a „ház“, kis nyitott „árnyék“, „szín“ vagy „eresz“, kemence, sódalyos tüzelő, láncon lógó üst, padok, priccyszerű ágy, apró székek, rúd stb.

Az „igazi“ lakóház ugyanakkor a több kisebb helyiséges irányban fejlődik tovább. Helyiségeinek szaporodása és elnevezése (*tornác, konyha, lakószoba, hálószoba, parádé, kamara*) még sokban a hagyományos eresz-es ház fejlesztése szellemében történik, bár ezek egybefűződésénél és berendezésénél már a városi polgári építkezés erőteljes hatása figyelhető meg.

BÚTORKÉSZÍTÉS

A kezdetlegesebb kászoni bútorok egy részét még ma is mindenki maga készíti, valamikor pedig minden bútort házilag állítottak elő. Az idő folyamán sokasodó és újabbmódi bútorok készítése egyre több szakismeretet és nagy szerszámkészletet igényelt, amellyel minden faluban csak néhány család rendelkezett, apáról fiúra átörökítve a megfelelő műhelyfelszerelést és ismereteket. E családok azonban Kászonban nem kizárólagosan asztalosmesterek voltak, hanem még számtalan egyébhez is értő ezermesterek.⁶ Ez az ezermester-típus különösen

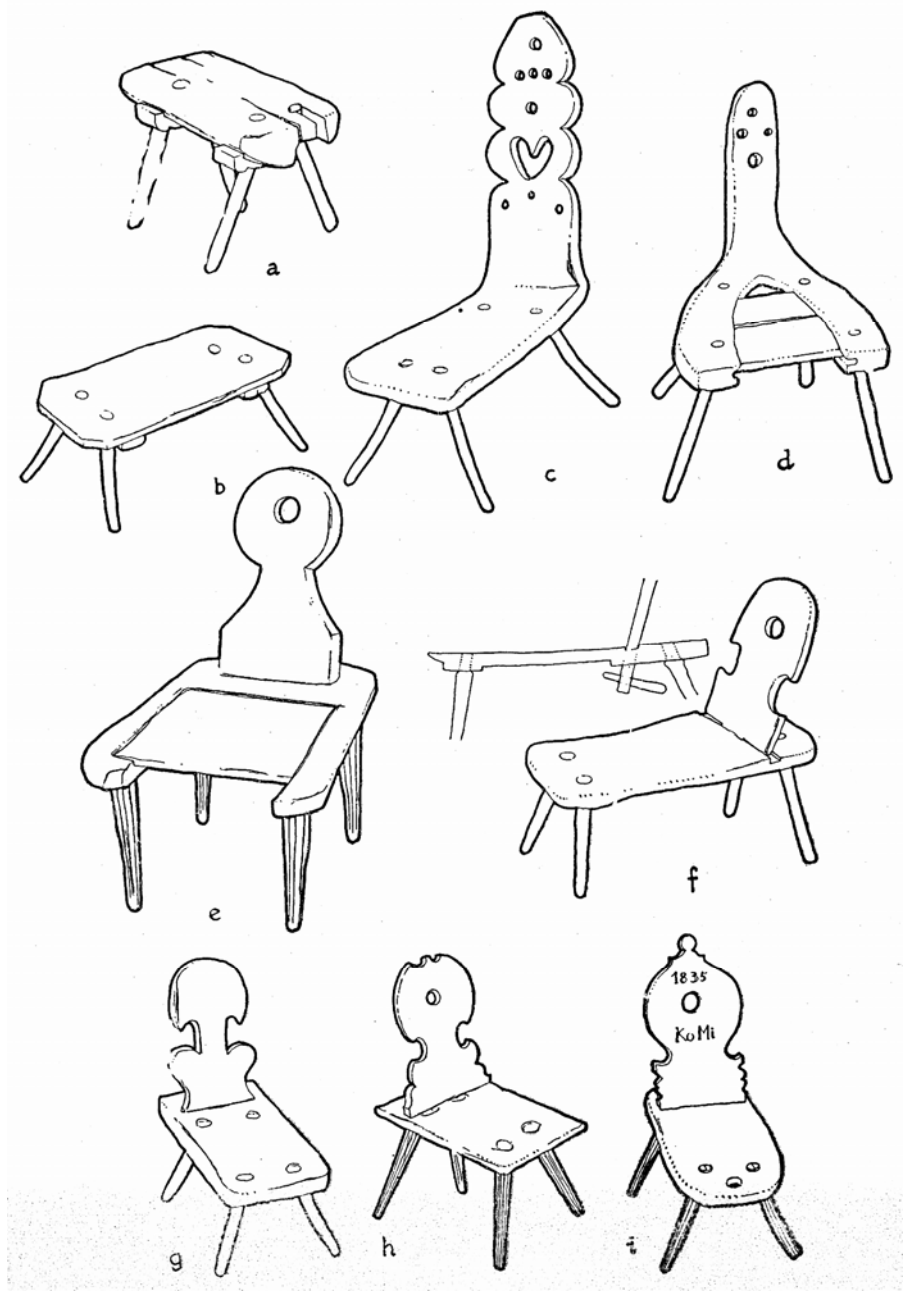
régen volt gyakori, de még napjainkban is sok egyébhez is ért egy asztalossal foglalkozó mester.

A sokoldalú háziipar fennmaradásának és az ezermester-típus ebből való kifejlődésének természetesen csak egyik tényezője volt a kászoni ember hagyományos leleményessége és kezűgyessége. A jelenség olyan gazdasági-társadalmi viszonyokat is feltételez, amelyek a legutóbbi időkig a régi önellátás bizonyos fokú fenntartását szükségessé tették. A feudális elzártág ugyanis az 1848-as forradalommal Kászonban is csak elvben szűnik meg, a városi civilizáció, a tőkés gazdálkodás hatása a népi ipar differenciálódásában — a nagyvárosok távolsága és a vasút hiánya miatt — még sokáig alig érezte hatását. A társadalmi rétegződés is viszonylag lassú ütemű, és csak a nagy közbirtokok „arányosítását” követően gyorsul meg a századforduló tájától. Így aztán sokáig nem volt olyan gazdaréteg, amelynek tagjai maguk is ne gyakorolták volna az otthoni „iparkodást”, és amely eltarthatott volna megrendeléseivel egy sor szakembert. Ugyanakkor azok a kevés földű szegény emberek, akiknek mesterségből kellett pótolniuk megélhetésüket, mindenféleképpen kellett hogy értsenek, hogy a „rá nem érő” gazdák különböző szükségét kielégítsék.

A keményfa bútorok. A régi időkben, amíg az anyagbeszerzés is könnyebben ment, „az az ember, aki nekifogott az építkezésnek a maga számára, megcsinálta az ács-, kőműves- és kemenceraó munkát és télen, amikor szünetelt az építkezés, csinálta a házba való bútort” — mesélik. Ha ez részben még ma is megvan, annál inkább így volt néhány száz évvel ezelőtt. „Asztalos“-mestert még a fejlettebb Háromszék falvaiban is csak a XVIII. század közepe tájától említenek az oklevelek, azelőtt csak általában „faragó emberek” (elsősorban molnárok) voltak. A jellegzetes asztalosszerszám, a gyalu is csak a XVII. század végétől ismeretes a vidéken (Bogáts *i.m.* 10. 37.) Az asztalosmunkához szükséges másik szerszám, a rámás kézfűrész is Kászonban alig lehet több száz évesnél.

A régi fabútorok (így kell mondanunk, mivel sokáig a sárból épített tűzhelyek és töltések voltak a fontosabb „bútorok”) tehát nem készülhettek asztalostechikával, hanem az ácstechnika régi szabályai szerint faragással, bárdolással. Mindenki maga készítette — ékekkel, széthasogatott padlódeszkából, fejszével — a kezdetleges ház padolását és padfélésegeit. Ezeket a sártöltésre vagy földbe vert cövekekre helyezték.

21. kép. Keményfából faragott székek, a) Régi *kicsiszék*, most *fejőszék*, Balázs Ignác, Impér; b) *kicsiszék*, Feltíz-Lesőd; c) görbefából faragott 120 éves *karosszék* (magassága 25+46 cm, szélessége 21 cm, hossza 38 cm). Mokán György, Feltíz; d) görbefából faragott *karosszék* (magassága 28 + 40 cm, szélessége 36 cm), Jakabfalva; e) *fonószék* görbefából, 110 éves, Sánta Lajosné, Feltíz; f) külön háttal készült keményfa szék és szerkezete, Palló János, Csuti malom; g) hasonló szék (m.: 47 + 66 cm, sz.: 42 cm, h.: 73 cm). Lukács Jánosné, Feltíz; h) közel 100 éves kékre festett; faragott keményfa szék, Tompos Ferenc. Csíkmenaság; i) bükkfából faragott *kicsiszék*, „KO[ZMA] MI[HÁLY] 1835” vésett felírással, Potyi István, Csíksomás (Kovács Dénes rajza után).

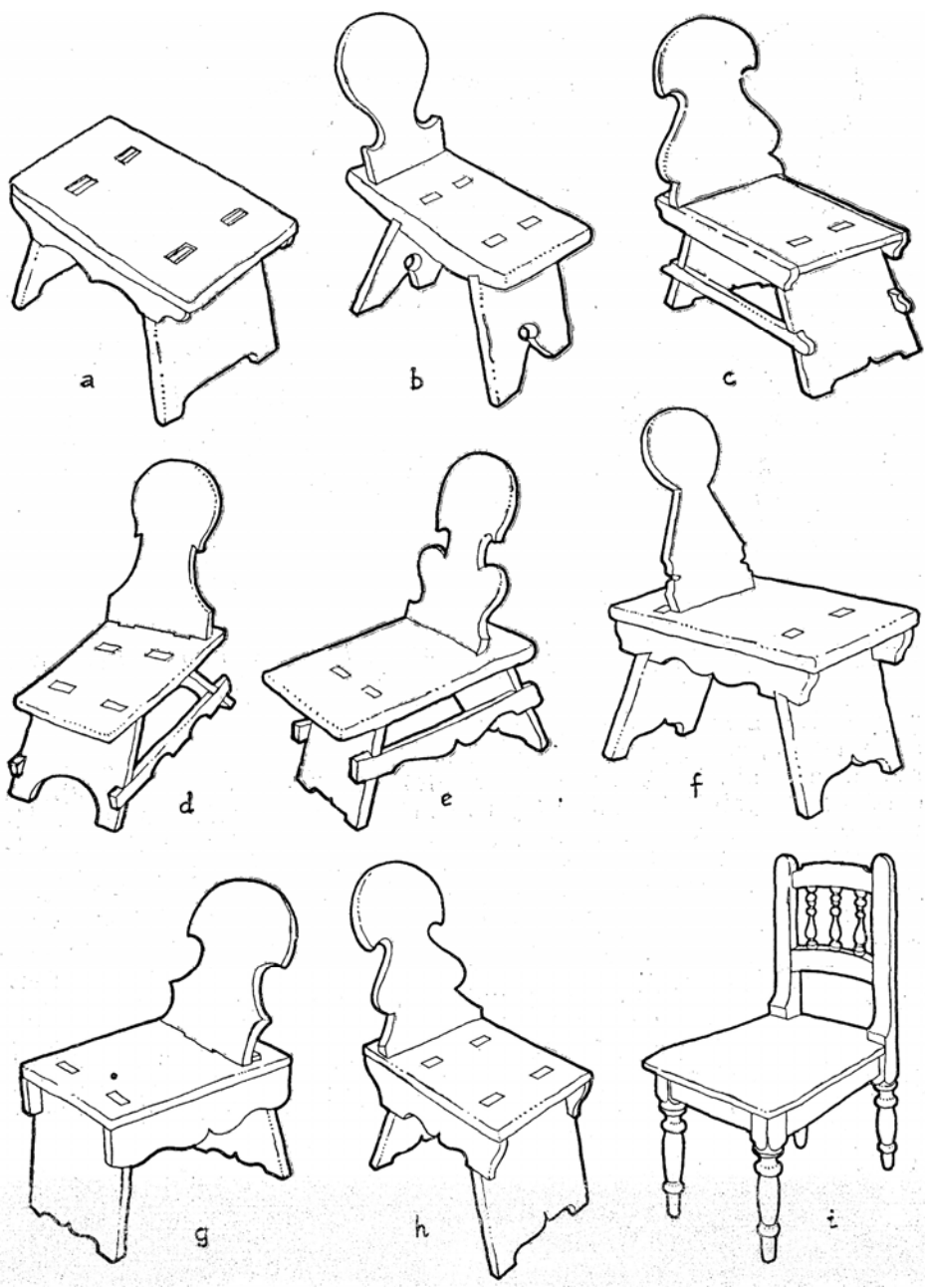
Ehhez az ősi bútorzathoz járultak idővel a már vésőt és cigányfűrőt is igénybe vevő különböző egyszerű székek, padok, befűrt lábakkal (21a—b. kép), majd az egy darab könyökös keményfából ülésel és háttal kifaragott *karosszékek* és *karospadok* (20a—b., 21d. kép). E korszak jellegzetes bútora volt a bükkfa kar (szuszék, 12., 13. kép), amelynél már zsilipezést, homyolást, faszegelest alkalmaztak. Az új szerszámot, a hornyolót e láda egyszerű mértanias elemekkel való díszítésére is használták. Ugyanazzal a technikával készülhettek olyan keményfa asztalok is, amelyeket itt-ott a moldovai csángóknál s egyebütt még most is találunk. E középkori eredetű bútorokat egészítette ki később a cserefából készült, befűrt lábú, de már becsapolt hegedűforma hátú *egyesszék* vagy *karosszék* (21e—i. kép). A faragott *bölcső*, fonott *kanáltartó* (37a. kép) és az egy darabból való *sótartó* és *rúd* (11. kép) egészítette még ki a kászoniak XVI—XVIII. századbeli bútorzatát.

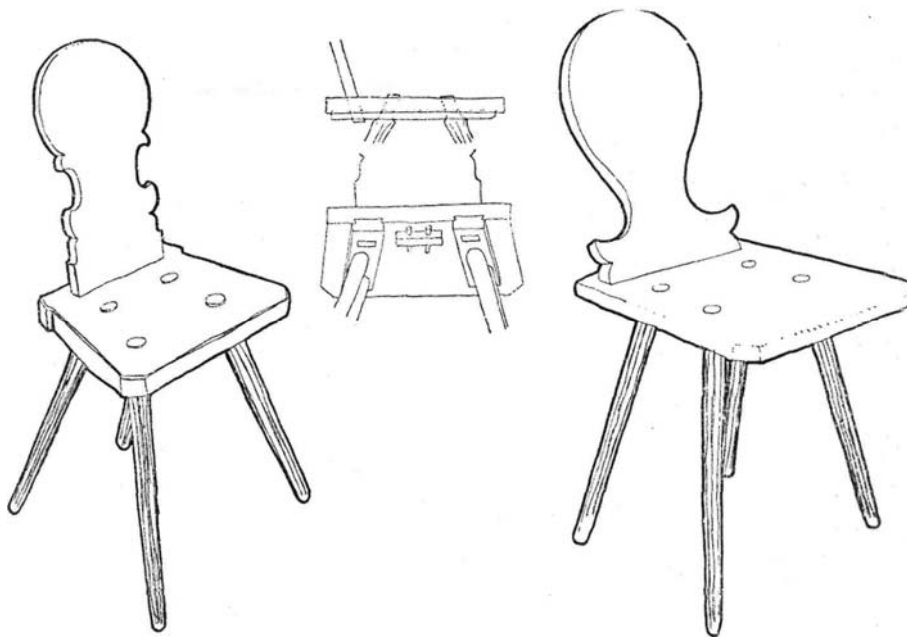
E régi bútorok tehát kivétel nélkül keményfából (bükk, csere) készültek, házilag és középkori technika szerint: hasítással, bárdolással, fűrt lábakkal, faszegekkel, véséssel, hornyolással. Bár a tartósság és célszerűség volt a fő szempont, figyelemre méltó az egyes daraboknál megnyilatkozó forma- és arányérzék, s mindenekelőtt a faanyag jó kiválasztása s a kivitelezés tökéletes anyagszerűsége.

A „fehérbútor“. A kászoni bútorkészítés második jelentős korszakából valók azok a sok helyt még ma is megtalálható bútorok, amelyek már fenyődeszkából készültek. Közülük a legrégebbiek lehetnek azok a vízfűrészen metszett, vastag *fokosdeszkák*ból összeállított *hosszúládák*, *padok*, *ládáspadok* (16. kép), melyek a korábbi cöveklábú padokat váltották fel. Mivel kézfűrész még sokáig nem volt, a deszkákat eredeti hosszúságukban szegezték össze *faszegekkel*. Hogy a faszeg jobban tartson, a *bütünél* (végeken) a deszkát *növésével* (szálával) függőlegesen tették. Ilyen módon készültek még a hosszú *kendőszegek* (a bokálytartók elődei), a mai *terpeágyhoz* hasonló, fejrész nélküli *ágy* vagy *pirity* és a *kamarásasztal* (26., 28. kép). Különben az e korban szokásos koporsó is a hosszú *ládáspadok* mintájára készült *fehéroporsó* volt, a szuszékokéra emlékeztető vonalas rajzú dísszel, melyet *irónnal*, majd *plajbásszal* *cirkáltak* rá. A fenyődeszkából készült *súrolt* vagy *fehérbútor* természetesen kiszorította a régi keményfa bútorok egy részét, amelyek egy időre az ekkortájt kialakult kicsiházba kerültek, mígnem onnan is jórészt eltűntek.

A „tulipántos“ bútor. A kézfűrész és gyalu fokozatos elterjedése (a XVIII. század végétől) egyben újfajta bútorkészítő technika és új szabású bútorok meghonosodását is jelentette. Az új technika a kézfűrész

22. kép. Fenyőfa *kicsiszékek*. a) *Ülő- és fonószék* vörösre festve, Márton Péter, Feltíz; b) Csűrös Andrásné, Altíz; c) Lakatos Józsefné, Feltíz; d) *fonószék*, Bene János Boros, Impér; e) Lakatos Józsefné, Altíz; f) újabb forma kékre festett kicsiszék, Kászon; g) Vízi Józsefné, Altíz; h) András Pál, Feltíz; i). újmódi kicsiszék, asztalosmunka, Becze Ádám, Feltíz.

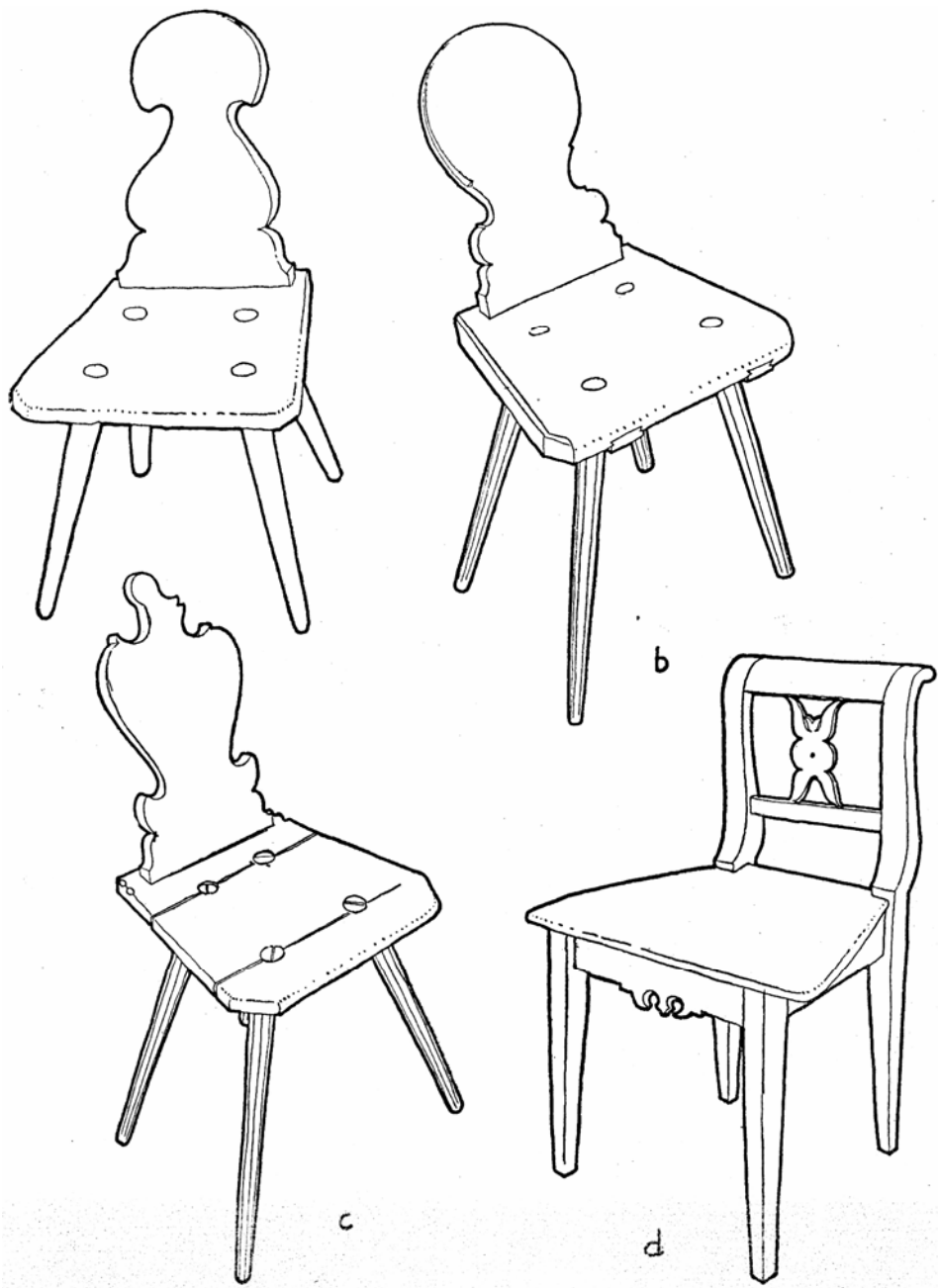

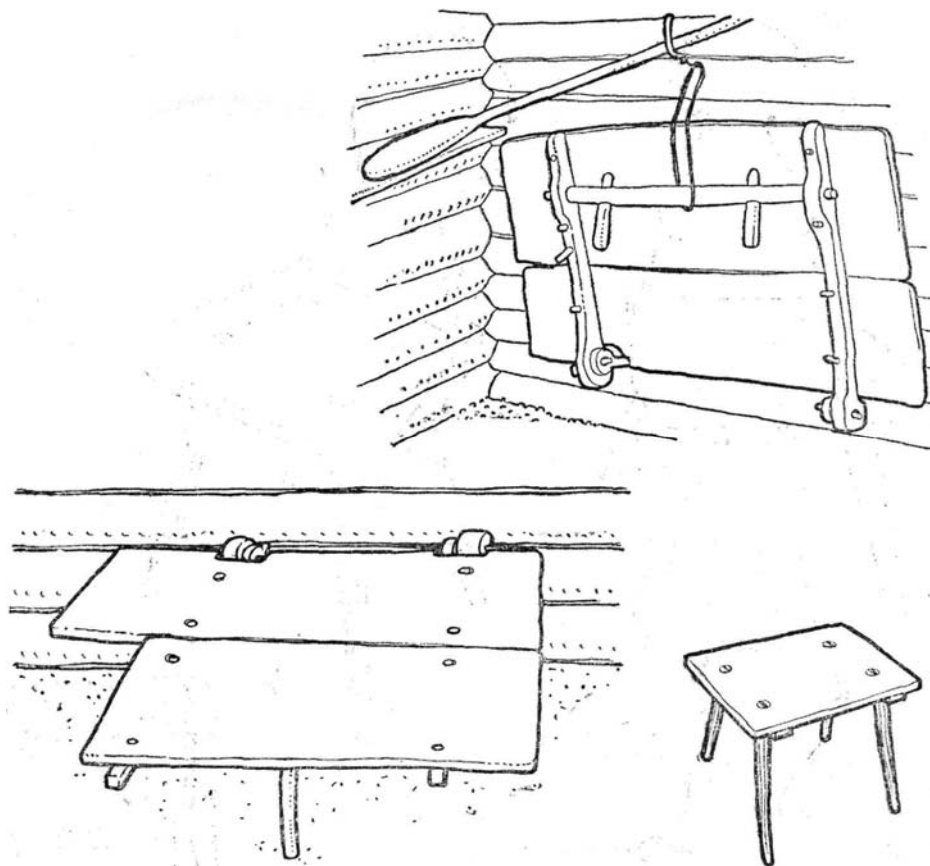

23. kép. Keményfából faragott kétrészes magas karosszékek: a) András Pálné, Impér; b) Vánca Mard, Altíz; c) a szék szerkezete.

segítségével a sarkokon alkalmazott *farkasfogas* illesztésben, az illesztéseket takaró, széleket erősítő és a festést védő párkánylécek alkalmazásában, a deszkalapok széleinek díszítő *kihajlásában* (profilozás), a deszkalap legyalulásában s az így nyert sima felület festésében állott. Általános lett a kovácsolt vasszeg (cigányszeg) alkalmazása a ládaalj felverésére és az enyv használata. A farkasfogas illesztésnél a bútorok oldaldeszkáit már szálukkal vízszintesen kellett alkalmazni. A gyalu és a kézfűrész használata szükségessé tette a deszka leszorítását munka közben: bevonul a *gyalupad* vagy — amint száz évvel ezelőtt még neveztek — a *srófospad*. A finomabb munka az eddig felsoroltak mellett az új szerszámok egész sorát igényli még. A műhelyfelszerelés oly nagy lesz, hogy már az ereszben is alig fér el, nem is szerzi be mindenki, és így a hozzáértés sem lehet már általános. A műszókincs némely új szava (*fanc*, *nut* s az épületesztalosságban használt *fillung* stb.) Kássonban is jelzi, hogy az új technika kifejlesztésében és elterjesztésében

24. kép. Fenyőfából készült nagyszékek (*egyesszékek*, *karosszékek*): a) *fokosdeszka* (5 cm vastag) ülőlappal (elől 47 cm, hátul 40 cm, oldalt 35—35 cm) készűk, 42 cm magas karosszék, 1868-ból, Bene Ferenc, Altíz; b) világoskék festésű szék, András Pál, Impér; c) kék festésű szék, Ferenc Sándorné, Menaság; d) asztalosmunkájú régi szék, kékre festett, Vizi Józsefné, Altíz.

25. kép. Szakasztók a sütőházban a kenyértészta darabolására a kemencébe vetés előtt: a) a labbanccszerű szakasztóasztal fölcukva, Csűrös Andrásné Altíz; b) szakasztó leeresztve munkához, Altíz; c) sütőházbeli régimódi kis *evőasztal* vagy *evőszék* (45 cm magas, 50X60 cm-es lappal), Jakabfalva.

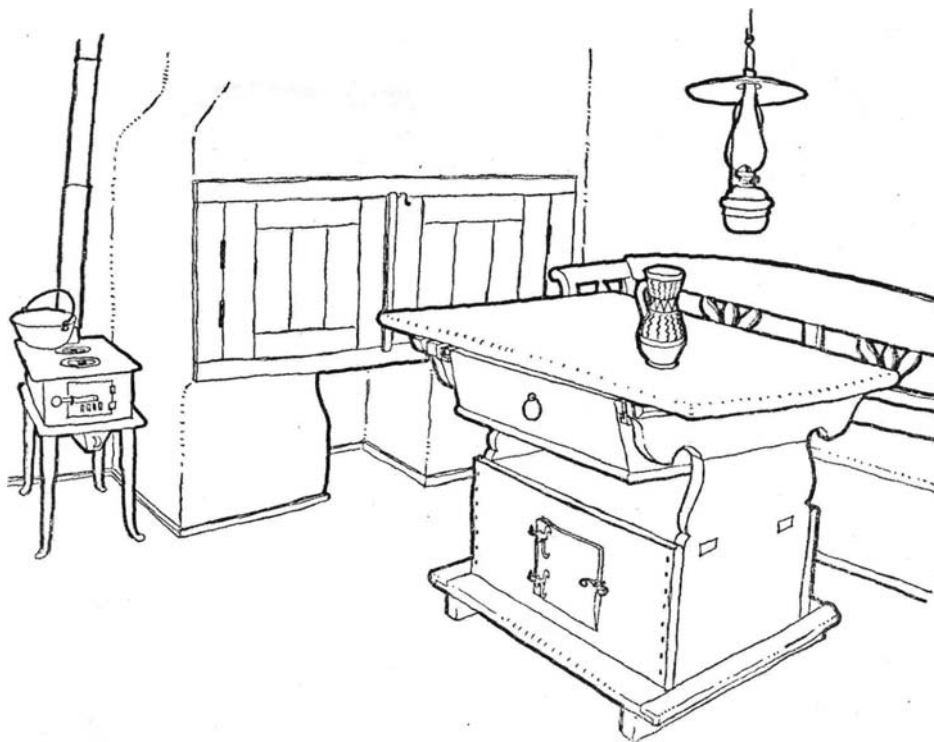
a németiségnek (német vándorasztalosok és városi mesterek) fontos szerepe volt.

Erre mutat különben az első és végig legfontosabb új típusú bútordarabnak, a kászoni *tulipántos ládának* az eredete is (14—15. kép, 3—4. színes kép). Ez a reneszánsz eredetű bútor még a XVII. században honosul meg Erdélyben, mint az idegenből jött asztalosok által a főnemesség számára készített menyasszonyi láda, majd a XVIII. században elterjed a köznemességnél és a városi polgárságnál is. A kászoniak is az első tulipántos ládákat a brassói vásáron vették (az elsőket talán még a XVIII. században), és később is a Brassóban szolgáló kászoni lányok szász asztalosmesterektől szerezték be ott helyben (15a—b. kép és 3. színes tábla). A

Kászonhoz közelebb eső Kézdivásárhelyen csak később kezdhették el a tulipános ládák tömeges készítését. A kászoniak Kézdivásárhelyen a múlt század közepe táján főleg Rácz András és Cimbalmos Ferenc nevű asztalosoktól vásároltak tulipános ládákat és egyéb bútorokat. Csak 1848 után kezdtek hasonló ládákat helyben is készíteni.⁷ 1870—80—90 tájt Kászonban többen is foglalkoztak tulipános bútorok festésével; ezek a Brassóból szerzett festéket maguk törték, keverték, és festették vele „fejből“, előrajzolás nélkül a reneszánszos, barokkos, székely hímezésekét is utánzó virágmintákat. Híres bútorfestő volt ebben az időben egy Fogarasi nevű ezermester ács és Cseke Balázs. Ekkor a tulipános láda már anynyira hozzátartozott a ház felszereléséhez, hogy mint a kelengye tartására szolgáló bútor, egyetlen hozománylevélből sem hiányzott, sőt: a század vége felé már a „közepesek“ is kettőt adtak a menyasszonnyal (14—15. kép, 3. színes tábla).

Helyben készült a „tulipántos világ“ (1870—90) legtöbb bútora, bár ezek mellett ugyanabban a lakásban több nemzedék virágos bútora élt együtt: a régibb s újabb ládákon kívül a hegedűformára fűrészelt s az ülőrészhez alul csappal rögzített hátú fenyőfa *karosszékek* (hátasszék, 23—24. kép) és padok (9., 20c. kép), a hosszúkás, többnyire még keményfa kicsi *fonószékek* és más kicsiszékek, melyeknek századvégi példányai már deszkalábakat kaptak, kötőléccel (22c—e. kép), majd kötőléc nélkül (22a—b, f—h. kép). A másutt ekkor divatozó két deszkalapból formált lábú asztalokat Kászonban nem szerették, mert „nem lehetett jól melljük ülni“, viszont általános volt ez időben a rokokós görbe lábú asztal. A nagy ágy magában is mutatós bútordarab volt: magas lábakkal, két egyforma magas, *cakkenezett* (kihajtott) és virágos festésű *ágybütükkel*, melyek a lábak vésett árkába voltak beeresztve. Egyes példányai a fal felől ugyancsak hullámos szélű széles deszkát kaptak (19b—d. kép). Ekkor már általános volt a cakkenes párkányú *hosszúpad* (16b. kép), háta *kanapé* (17a. kép), a polccal is ellátott, falra akasztható, vagy vakablakba mélyesztett edénytartó *tálas* (30. kép), továbbá a parádesház ablakok közti sarkában elhelyezett, vagy az ágy felett felakasztott festett ajtós *sarokkaszten* (*téka*, 34c, 35d. kép), a kétrészes *állókaszten* (35b—c. kép), továbbá a fent tártartó ráamával is ellátott *kendőszeg* (29a—b. kép, 4. színes tábla) és a festett óratartó (41a. kép), kanáltartó és sőtartó, a tűzhely közelében pedig a lécrámás *tálas* (30c. kép). A kicsiház számára ezeknek festetlen, súrlásra való példányai készültek.

A „flóderes“ bútor. A XIX. század második felében a fejlődő városok polgárságánál egyre növekvő bútorigény lehetővé tett újabb és újabb bútordivatokat, amelyek Kászonban az ekkor kialakuló módos réteg vagyongyűjtőtatásának lettek eszközei. Így aránylag rövid idő alatt több bútordivat járja meg a kászon falvakat is. A 80-as években a tulipántos bútort kezdi felváltani a hasonló szabású, de simán festett *kék bútor* (rövidesen a legtöbb tulipántos bútort is átfestik egyszínű kékre!), majd, alig egy évtized múlva bejön a fa erezését utánzó *flóderes bútor*. A flóderes bútor kezdetben barna alapszínű volt, és *szivattyúval* (szi-

26. kép. Nyári konyha: jobbról régi, de már fenyődeszkából és kovácsolt vasszegekkel készült *fiókos- és kamarás asztal*, balról ajtóval ellátott *sódaj* (sütőkemence *száda* előtti tűzhely, itt tartják a használati edényt és a meleg ételt), fent a *kemence sátora*, alól a *sódlíka* (hogyan kenyeret bevetésekor az egyik lábbal előreléphessenek), a bal szélén *ércfűtő* (főzőtűzhely), Bene Antal, Impér.

vacs) mintázták *habosra* és *hullámosra*. A későbbi sárgás alapszínűnél viszont *fésűvel* és *ecsettel* utánozták a fa erezetét. A legutóbbi *krémszín* olajfestésű bútornál már csak a szembetűnő felületek közepét (kanapé elejét, ágybütűt, ajtóközepét) mintázták, de ezt is csak ragasztott *papírfióderrel*. A virágot, csendéletet és alakokat ábrázoló, tölgyfaerezetet utánzó nyomtatott papírfiódert a helybeli asztalosok eleinte Budapestről, majd Kolozsvárról hozatták. A *fióderes* bútort *expresszlakkal* fényezték.

A növekvő bútorigény megmutatkozott a készítményekben és a bútortípusok formáiban is. Mindezek kielégítését egy csomó új szerszám és új anyag tette lehetővé. Különösen jelentős volt a túróból és mészből főzött *túróenyv* használatának elterjedése, valamint az olcsó gyári vasszeg és nemsokára a gyári szekrényajtó-sarok tömeges megjelenése a boltokban. De a bútorkészítés szerszámjainak leltára is egyre bővül, ha

nem is annyira új szerszámokkal (csak a *furdancs* és az enyvezésnél használt *szorító prés* új), mint inkább a szerszámok sok változatával.⁸

A tulipántos bútort felváltó egyszínű kék és barna pác-erezett bútorzat legjellemzőbb darabja a *cakkozott*, majd *prosznis* (rácsos) hátú és kihajló karfájú *kanapé* (*karoskanapé*, *kanapépad*), amely a tulipántos láda utóda lett (17b—c, 26., 27. kép). Meghonosul a staffli-lábú *ágy* (9., 10. kép), a *kihúzó ágy* (18b. kép), a fiókos *kihúzóasztal* (27., 28. kép), az ősi ruhatartó rúd helyett a kis *sifony*, amelynek *befarcolt* ajtaja azonban még cigánysarkokon forog. Elterjed az egy- és kétrészes *álló-tálas* (31., 32., 33. kép), kiszorítva a bokálytartókat és velük együtt azt a kancsó- és tányérkultuszt, amely oly sok időn át a székely lakás jellegzetes képéhez tartozott.

A századforduló táján megjelenik a tálasnak egy magas változata, a felül kétszárnyú *íveges* (35d. kép), feltűnik a *supláda* vagy *fiókos kasz-ten* (35e. kép), a kanapéval egyező technikájú vésett székek (24d., 22i., 32. kép), a kicsiházban meg a régi fogas helyett a lécrácsos edénytartó (36. kép), végül a ruhásszekrény (*sifony*) is kétajtós lesz. Minden lehető helyen alkalmazzák az esztergályozott részleteket. Gyakoribbak a láb-bal hajtott esztergák, de egyes molnárok víziesztergákat is szerelnek föl.

A korszak legvégén (1905—1920 tájt) a már teljesen kialakult nagygazda réteg bevezet egy olyan bútorzatot, amely cifraságával és költségességével egyaránt kitűnik. Ez a tipikus „gazdabútor“ a *faragott bútor* (19e. kép), amelyet még az egykorú kocsmai nóta is a vagyon kifejezőjének tart („Faragott bútorunk nincs — Vállunkat nem nyomja kincs“). A faragott bútort nyír-, éger- és cserefából készítették. A fenyőfa nem volt alkalmas, mert igen puha és durva rostú lévén nem lehetett „tisztán“ faragni. A kifaragott bútor sötét *diófafácot* és *politúrt* kapott. Az esztergált elemekkel (gömbök, bojtszerű részek, tornyok stb.) és domború faragású naturalista virágokkal roskadásig rakott ún. *altdeutsch* (német reneszánsz) eredetű bútort kezdetben csak városon tudták készíteni; a kászoni nagygazdák is eleinte Kézdivásárhelyről szerezték be, mígnem 1907 táján, amikor már a városon divatját múlta, egyes asztalosok a falura került divat nyomában maguk is kiköltöztek falura.⁹

A faragott bútor ugyan nem terjedt el a lakosság széles rétegeinél, mégis, a flóderes bútor óta, az egységes, csináltatott szobabútor igénye általános lett. Az ekkori menyasszonyok hozománylevelében az eddig szokásos egy-két megrakott láda helyett már a bútorok hosszú sora szerepel, gyakran két *garnitúra* is.¹⁰

A menyasszonyi bútor illetően alakulása természetes következménye volt, hogy a bútorokat többé nem házilag, hanem szakemberek készítették, pénzért vagy természetbeni járandóságért (gabonáért, disznóért stb.). A házasuló legény, rokonai és a fogadott ács segítségével elkészítette az új házat, s ekkor ment megkérni a leányt. A *kézfogó* utáni napon aztán a leány szülei a vőlegény házának méretei alapján *rendel-ték meg* a bútort, s mire háromszor *kihirdették* őket, egyebekkel együtt a bútor is megvolt. A lakodalmom napján aztán az udvarra sorban kirakott bútort a becsúárral együtt felvették a hozománylevélbe, majd székérre

rakva a *keresztstülő* (násznagyasszony) őrizete alatt „vitték a menyasszony ágyát“, valójában a sok bútort, a völegény új házához, ahová „a leány csak beletötötte a magáét, s már rendben is voltak“. A lakodalmi „*ágyvivés*“ régi eredetű ünepélyes aktusa valójában a flóderes bútorral lezárul.

Mivel a lakodalom ideje a körülményeknek megfelelően *zöldfársángban* (a tavaszi munka végeztével) és ősszel *Szent Andrásig* (*ádvénti lakodalom*, az őszi munka végeztével, a termésbegyűjtés után és a disznóölés idején) volt, e két lakodalomtartási időszakot megelőző hetekben volt az asztalosmunka szezonja. A mesternek rendszerint kevés földje volt, s így — a téli hónapokon kívül — ekkor is „*ráért*“ dolgozni.

Az újmódi szobabútorok a parádesházba való elhelyezésével aztán innen a korábbi kék bútort a lakóhelyiségbe telepítik ki, amely itt a régi és avult fehér- és tulipántos bútor maradványát váltja fel. Ezért van, hogy utóbbiakat a mai kutató legfennebb az ereszben, sütőházban, nyári konyhában, vagy éppen a padláson, pincében, csűrben találja még fel.

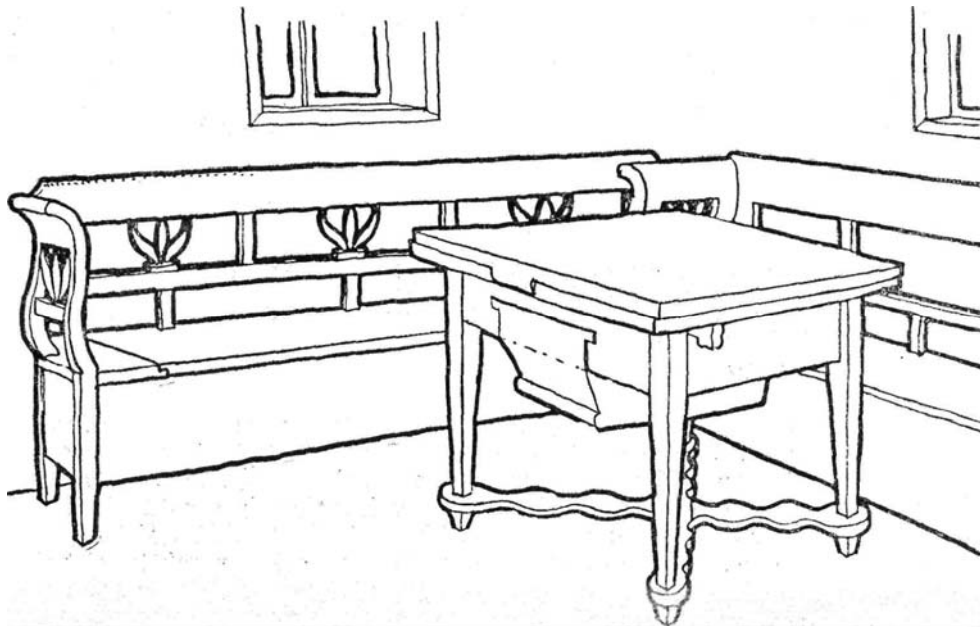
A „sima bútor“. Az első világháború után, a 20-as évektől kezdve kapott lábra Kászonban is — mint a Székelyföld más vidékein — az egyszínű égszínkék, világosbarna, csontsín, vörösesbarna vagy rózsaszín olajfestésű, vagy esetleg diófafácós-politúros *sima bútor*. „Ez már nem barokk stíl“ — mondják a „tudósabb“ asztalosmesterek. Valóban, a tulipános bútorok óta a kászonai bútorzatot a reneszánszos és barokkos kiképzés jellemezte. A túlságig menő tarkaság és cifraság visszahatásaként jelentkezik itt is az egyszerűsége, sima felületeket kereső irányzat (amely az úri rétegeknél már a XIX. századi neoklasszikus stílussal kezdődik s az ún. modernnel fejeződik be). Ezt az új bútort jellemzi az egyenes vonalak keresése meg a „tarkaság“, „haszontalan cifraság“ elhagyása és a polgári kényelemre és célszerűségekre való törekvés lát-szata.

A falura bevonuló tőkés gazdálkodás a század végére Kászonban is kialakítja a kevés földű szegényparaszti réteget, amely messzi városokban kénytelen munkát vállalni. A kászonai szegénységből a férfiak többnyire mint időszakos építőmunkások, a lányok pedig mint esztendőre szegődött cselédek városra kerültek, s hazajöve sok vonatkozásban az új városi divatok közvetítői lesznek. A városban „ácsként, asztalosként dolgozóknak jártak elől az *ötfillungos ajtók*, nagyobb *dupla ablakok* s az új *sima, modern bútorok* bevezetésében. Ezek, eltanulván az újfajta enyv (bőrökből, báránylábakból) főzését és az olajfestés technikáját, előbb maguknak, majd mások számára is ilyent készítettek. Ha az egyes bútordarabokat vizsgáljuk, nyilvánvaló lesz a városból Kászonba visszakerült cselédlányok szerepe is, akik elsősorban épp a városi polgár konyhájának (*kredenc, mosdóasztal, fiókos edénytartó*), cselédszobájának (*ágy, éjjeliszekrény*) és előszobájának (*háromajtós ruhaszekrény, toalett*) bútorformái közül honosítottak meg többet Kászonban is. De megjelennek a különböző *szelton-, dívány- és rekamié*-utánzatok is, természetesen egyszerűbb asztalos- és kárpitosmunkával s már azzal a tudattal, hogy

ezeket ők maguk úgysem igen használják majd, legfennebb városról jövő vendégeik.

Kászonban az 1950-es években már általánosan elterjedt jellegzetes bútordarab volt a *tükörasztal*, a kétajtós magas *ruhaszekrény*, a háromajtós *kredenc*, az *óvóasztal*, az alacsony lábú ágy, a fejnél magasabb *ágybütövel*, a *sima* székek és kanapék. A szobabútor darabjai mind azonos színű olajfestést kapnak (rendszerint két árnyalatban). Az egyszínű „garnitúrára“ való törekvésben még a szobában meghagyott régi bútorokat is átfestik „simára“, az új bútorok színére. Így festették le tömegesen a régi tulipántos bútorokat, s az idegen alig gondol arra az ilyen házban, hogy pl. az ajtó közelében levő 100—150 éves fásládaféle a maga idején nagyra becsült diszes menyasszonyi láda volt. Hasonló színre festik le az esztergályozott *fonókerekeket*, az ajtót és az ablakot is.

A szegényebb réteg által meghonosított új divat elől nem térhetnek ki a gazdák sem. Igényeskedésüket legfennebb az szolgálta, ha bútorukat nem helyben, hanem Kézdivásárhelyen szegődték, s onnan hozták el szekérrel. Igyekeztek elhitetni, hogy „egyebünnen finomabb“ a bútor, és hogy a költségesebb „városi bútor“ szebb is. Pedig a kászoni asztalosok birtokában vannak a kellő mesterségi tudásnak, s ugyanakkor ismerve a helyi szokásokat és ízlést is, képesek arra, hogy a városi igények szülte bútorformákat fokozatosan a falusi életformának és helyi ízlésnek megfelelően „átszabják“.

27. kép. A *parádesház* ablakok közötti *fő sarka* a kék festésű *kihúzó* és *fiókos asztallal* és *kanapé*kkal Impér.

28. kép. Asztalok. a) Tulipántos asztal, kamaráján tolóajtóval (zöld alapon piros-sárga-fehér körös és vonalas díszítéssel), Balázs Ignác Fekete, Impér; b) régi görbe lábú flóderes kihúzó asztal, Balázs Józsefné, Impér; c) fiókos kihúzó asztal, 80 éves, Csűrös Andrásné, Altíz.

BÚTORFÉLÉK

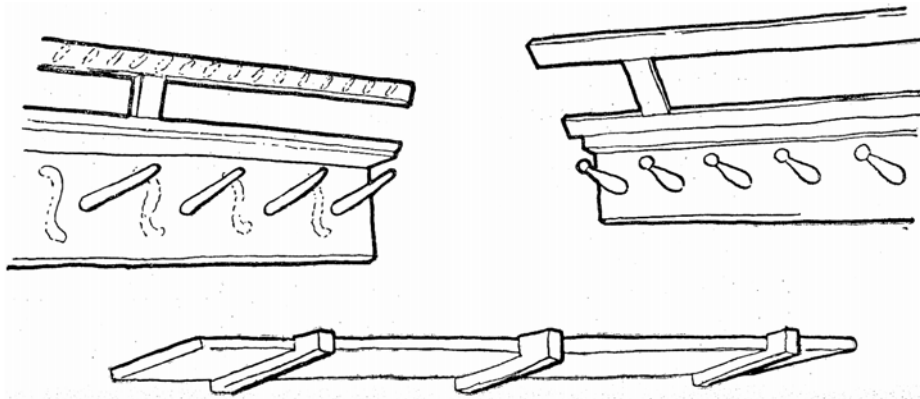
Miután megismerkedtünk a bútorok készítmódja és a készítmények fejlődésével, vegyük most rendre az egyes bútorarabokat, rámutatva majd a kászoni lakásban elfoglalt helyükre, szerepükre és jelentőségükre is. Felsorolásukat a ház legősibb bútorarabjával, a tűzhely sártöltéséből kinőtt paddal kezdjük, majd sorra vesszük a belőle fejlődött ládáspadot, padágyat, amelyek átmenetet képeznek az ősi és a későbbi raktározó hely (a pad és a láda), illetve az ősi és újabb fekvőhely (a pad és az ág) között. Ezután a széket kerítjük sorra, mint a paddal legalábbis egyidős bútorarabot, (A székből, eleinte a tűzhely alkalmi körülülésére szerkesztett kis bútorarabból, számos más mozdítható bútor származott.) Utána ke-

rül sor néhány újabb fontos bútorra, mint a szuszék, tulipántos láda, ágy és asztal, majd pedig a kászoni ház bútorzatának felső „rend“-jét vesszük szemügyre: a rudat, kendőszeget, falitálast és végül az ezek helyébe kerülő „magas“ bútorokat: a tálast és szekrényféléket.

Leírásunkban csupán azokat a fő és állandó bútorokat tárgyaljuk, amelyeknek a kászoni lakásbeli életben megszokott helyük és szerepük volt, s így a népi lakásbelső jellegzetes képéhez is hozzátartoztak. Ezeket csupán kiegészítik az olyan nélkülözhető, gyakran csak alkalmi bútorok, mint a kicsiszékből átalakított *vízpad* vagy *kártyaszék* (38., 39a—c. kép), a régi asztalszékből származó *mosdó* (40. kép), a régimódi ingaórákat védő *óratartó* (41. kép), az egykori kendőszeget helyét újabban elfoglaló *firhangtartó* (42. kép); a kisgyerekes háznál az ágy közelében elhelyezett *hintás bölcső* (40. kép), az ülni tanuló kisgyermek *ülkéje*, továbbá a bútorok kevésbé mondható *falitükör*, az ablakok fölé rakott képek (1848-as jelenetek és biblikus képek), az asztal irányában felakasztott *búzakoszorú*, majd az ennek helyét elfoglaló *függőlámpa* s egyebek. Csak alkalmilag veszik elő és használják az oldalkamarában s újabban a konyhában felállított *osztóvátát*, a *káposztáskádat*, *lúgozócebre*t, *feresztőkádat*, fa *mosdótálat*, *tejköpülőt* stb. A konyhabeli *kalántartó*, *sótartó*, akárcsak a *famozsár* vagy fa *borstörő*, a számtalan fajta cserépedénnyel már jó ideje jelentéktelen vagy eltűnt elemei a kászoni lakásbelső képének.

A kászoni bútorok változatai gazdag leltárának legfőbb jelentőségét az adja meg, hogy minden egyes darabja a kászoni ember dolgos kezének és teremtő leleményességének és ízlésének eredménye, mindenik a sajátos kászoni népelet és népi kultúra tartozéka s egyben tükrözője.

Padfélék. A pad, amely eredetileg sártöltést jelentett (vö. a szláv „podu“ szóval) a végleges letelepedéstől kezdve használt „bútor“-unk.

29. kép. Régi kendőszegek (*bokály- és tángyértartó*), barnára festettek, a bal felőlit még ujjhegygel feketével is díszítették; lent: a félkamara falába ütött faszegekre helyezett bükkfa *póc*.

E sártöltés idővel felső deszkaborítást kapott (akárcsak a kászoni házak újabb töltése, tornáca), majd e deszkapalló — mint azt utcai padoknál sokfelé, a moldovai csángóknál pedig a régi házakban bent is láthatjuk meg — sártöltés helyett cölöplábakra emelkedett, végül pedig befűrt lábakat kapva lócaféle mozgóbútor lett.¹¹ Kicsiny változata — amilyent Kászomban a sód alatti tűzhelyen való ülésre használtak — a kisszékhez hasonló. Hogy e lócákon ülve ne kelljen a hideg falhoz támaszkodni, a pad mögötti falrészét szőttes festékesekkel burkolták (mint később a ládák mögötti részt is), majd pedig deszkahátat szereltek rá, s ekkor lett belőle *karospad* (*hátságpad*). Ennek ismert példányai mind legalább százéves, házi készítésű darabok (20a—b. kép), amelyeket a század elején szorított ki végleg az asztalosmunkájú *festett karospad* (9. kép). Viszont már ez utóbbi is régóta mellékszerepre szorult: a magas vetettágy elé került lépcsőként, vagy az oldalkamarába, kicsiházba, sütőházba. De most már „nem szenvedik“ itt sem ezt a *leketlen* (ládátlan) padot, mert „csak a helyet foglalja“, nem lehet benne tartani semmit. Ezért még a sütőházban, nyári konyhában is alig tűrik meg.

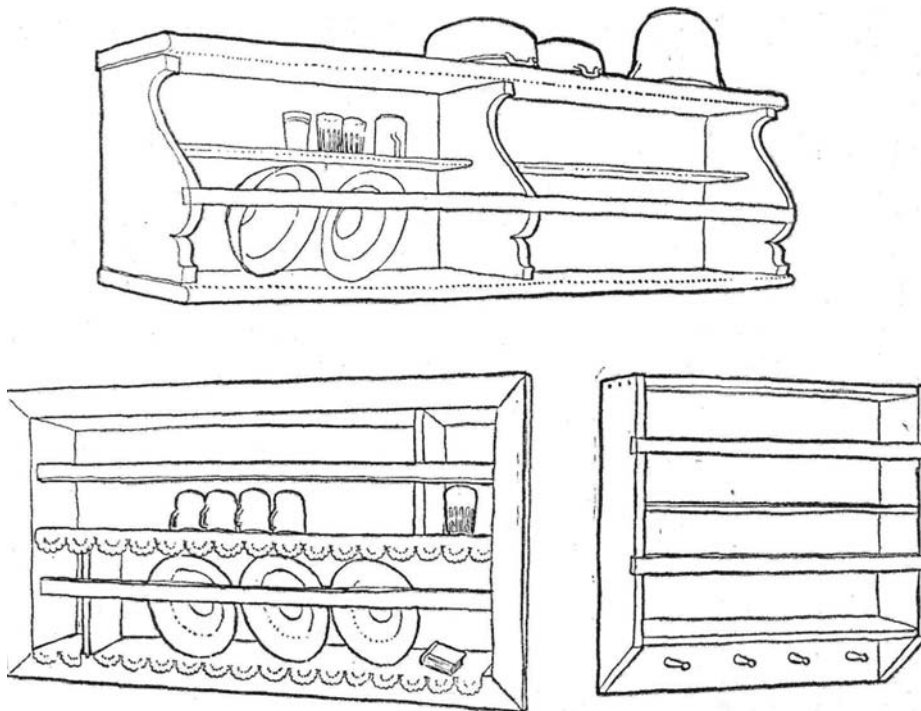
A padnak a ház belső fala mentén, még a tulipános bútor előtt általánosan alkalmazott változata volt a hosszú *ládáspad* (16b—c. kép). Ebben lehetett tartani azt a gúnyaneműt, ami idáig csak a padra és rudakra téve állott. Vízfűrészen vágott deszkából készült házilag, faszegekkel összefogva. A tulipános ládák óta néha festették is, mindaddig, amíg a múlt század közepe táján át nem vette helyét a parádesház ablakos falai mentén a *kanapé* (17. kép). Ekkor a régi ládáspad kikerült a kicsiházba, nyári konyhába (vagy éppen a csűrbe), és csak a liszt, kenyér, konyhaedény vagy „zakota“ tartására szolgál.

Az ugyancsak ülésre, fekvésre és drágább holmik (egyikben gúnyaféle, másikban zsákféle) tartására szolgáló kanapék közül az ajtóval szemben levő a fő ülőhely: itt ül a családfő étkezéskor, nagyobb fiával, a gazda itt „tiszteli meg hellyel“ a vendégét. Éjszaka pedig a nagyobb gyermekek vagy vendég fekvőhelye (27. kép).

Jellemző, hogy a pad, amint elszakad a földtől, egyre rövidül. Míg a régi sárpad a ház oldalait a kemencétől kiindulva teljesen, a cövek-lábú pedig három oldalról körülszegte, addig a mozdítható lócát vagy ládáspadot már csak a két ablakos fal mellé tették, s ide is külön darabokban. A kanapé pedig — hogy súlya ellenére is mozdítható legyen — már alig 3, újabban meg éppen csak 2 méter hosszúságban készül. Ez is keskeny (43—45 cm) ülésű bútor, mint amilyenek elődei is voltak.

A pad kényelmesebb fekvőhelyé is fejlesztett formái a kanapészerű, 170—180 cm hosszú *padágyfélék* (18a—b. kép), melyeknek ladás része vagy kihúzható, vagy pedig elöl kinyitható, s így egészen széles ágyként szolgálnak. Sokgyermekes családoknál éjszaka a gyermekek fekvőhelye a kicsiházban, nappal pedig fal menti ülőhely, amelyben az ágynemű áll.

Székfélék. A könnyen hordozható apró szék már a nomád népeknél ismeretes, maga a „szék“ szó is ótörök eredetű. A Kászomban használatos számos „szék“ utótagú bútor- és szerszámnév (*gyalogszék*, fonó-

30. kép. Fali tálasok. a) Kékre festett tálas vagy edénytartó, 80 éves, Csikmenaság; falba épített tálas a tüzhely és ajtó közötti vakablakban, Acél Sándor, Impér; falra akasztott kicsitálas, a hosszú bokály- és táltartó kendőszeggel rokon megoldás, Balázs Lajosné, Feltíz.

szék, fejőszék, egyesszék, karosszék, evőszék, faragószék, kézvonószék, köszörűszék, szövőszék, kerékfalazószék stb.) pedig arra mutat, hogy évszázadok során a kezdetleges szék konstrukcióinak milyen sokféle alkalmazását ismerték.

Kászonban a legrégebbi székformák, amilyenek az apró fejőszékek (21a—b. kép), s az ugyancsak alacsony, de már háttas fonószékek (21c—i. kép) keményfából készültek, s befűrt lyukakba ékkel erősített botlábuk van. Jellemző, hogy e régi székformához ma is bizonyos „vándorló” jelleg kapcsolódik: a fejőember az istállóig, a fonólány a hetedik szomszédba is elviszi naponta a *kicsiszéket*.

E kis gyalogszékekből fejlődött a még egyetlen és hosszú ülőlappal, de már háttal faragott, sokszor nyeregre emlékeztető kis *karosszék* (21c. kép). A fonószéknél, amelyet a lányoknak udvarlói készítenek, a hát és a befűrt lyuk a hordozást könnyíti meg. A külön háttal ellátott kicsiszékek is eleinte még bárdolva készültek, de a már közben divatba

jött barokkos nagyszék mintájára hegedűforma háttal (21f—j. kép). A XIX. századtól kezdve, a tulipántos bútor idején fenyődeszkából, *cakke-nezett* lábakkal készült kicsiszékeket gyakran barnára vagy kékre festik (22a—h. kép). Később a deszkalábakat összetartó lécheveder is barokkos cifrázást kap (21e—h. kép).

Ahogy kiveszett Kászonból az alacsony *evőszék* — már 1919 előtt is csak itt-ott akadt belőle a sütőházban (25c. kép) —, úgy tűnik el rendre a régiforma gyalogszék is, és általánosodik a nagyházban a faragott (23a—b. kép), majd maguk metszette fenyőfából fűrészelt, nyolcszögletűre gyalult lábbal és hegedűforma háttal készített nagy *karosszék* (24a—c. kép). A szék könnyebb kezelhetősége tette szükségessé itt is a székhát átlukasztását, barokkos és rokokós hajlásainak sajátos eltúlzását.

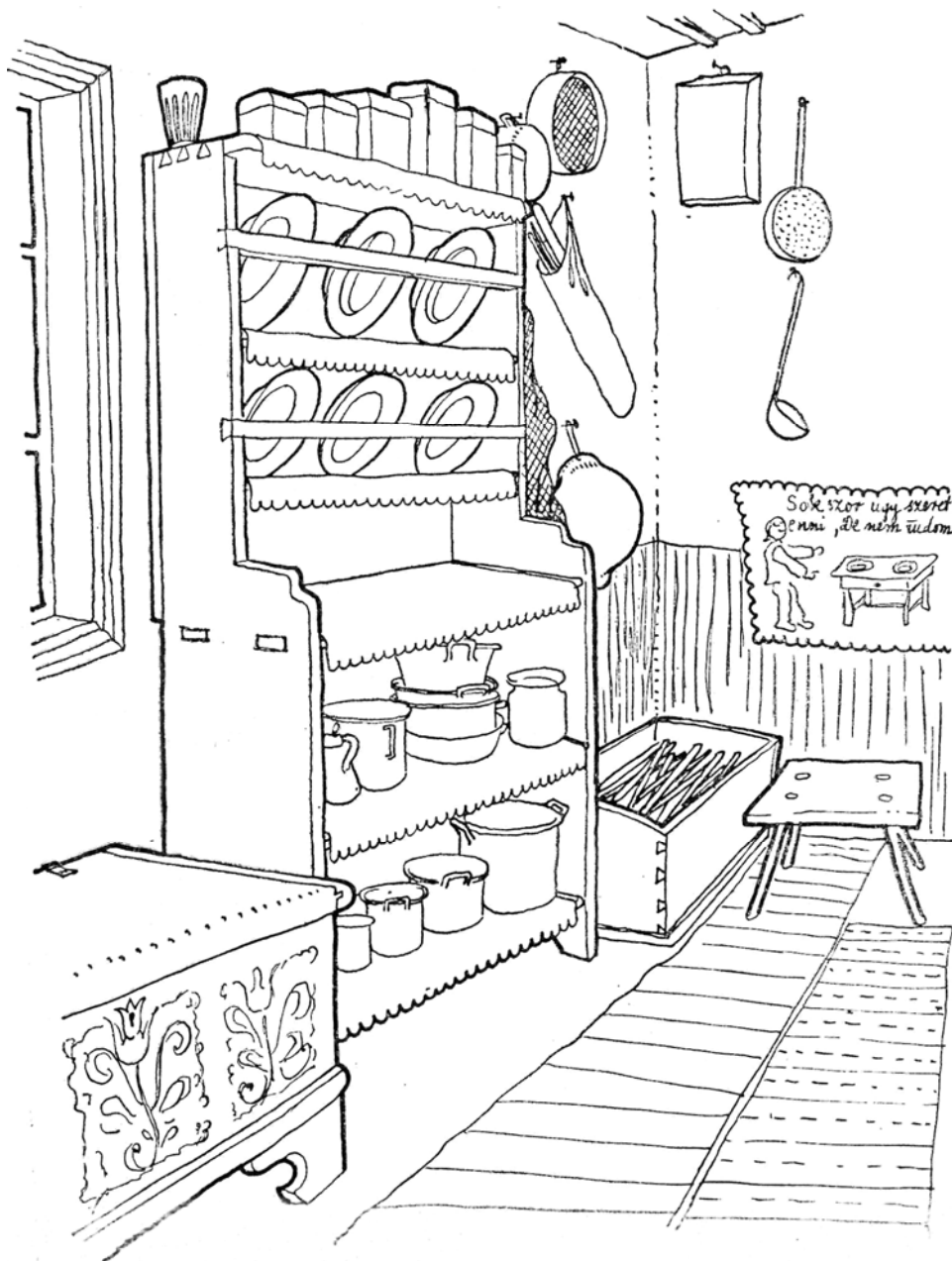
A századforduló előtt kezdődő flóderes bútorral terjednek el azok az újforma, bonyolultabb szerkezetű, egyenes lábakkal és háttal készült székek, amelyeknek különböző (flóderes, esztergályozott, sima) változatait még napjainkban is ott látjuk az asztal és ágy mellett, vagy kicsi méretben fonószékként a tűzhely körül vagy a tornácon (22i., 24d. kép).

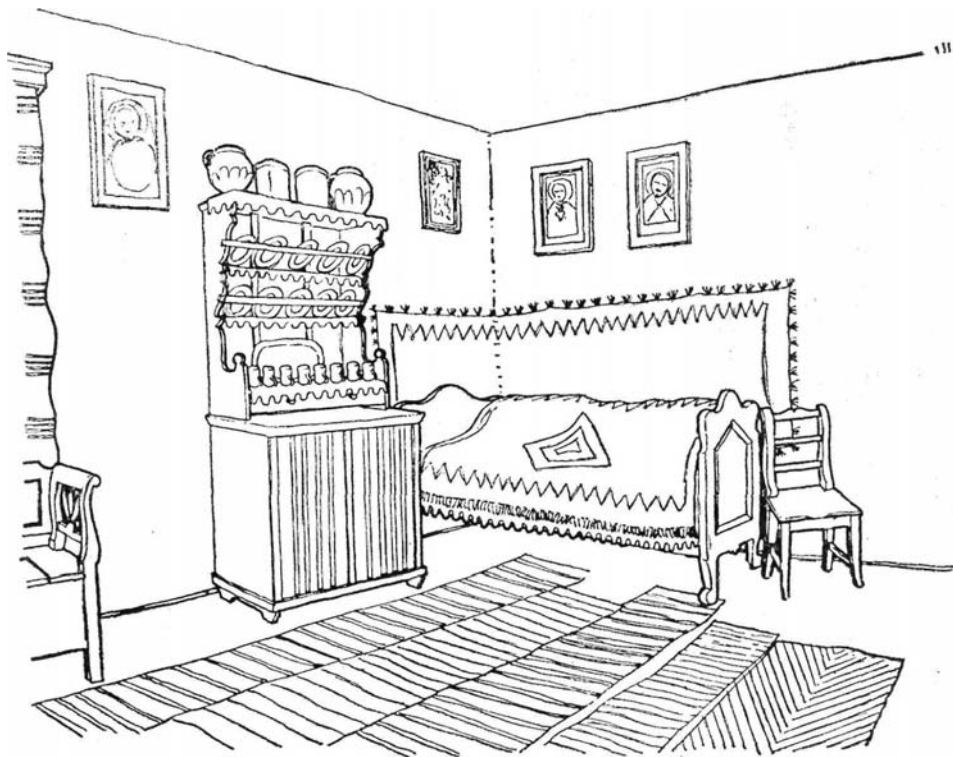
Ládafélék. Kászonban „vészes időkben“ (legutóbb a két világháborúban) a féltettebb dolgokat rendszerint a tűzhely sárpadjába mélyesztett üregféleiben rejtették el. A több száz éves házaknál (például az 1678-ban épült ún. Hamar háznál (l. előző fejezet 4. fénykép), gabonatartásra a deszkázott padlás egy kitapasztott mélyedését, burgonyarakározásra pedig az oldalkamara földjébe ástott és deszkával kibélelt vermet használták. Feltételezhető, hogy a házbéli sárpadokban is voltak tárolásra alkalmas üregek, s az ősi sárpadnak a házból való kiszorulta után aztán ez üregek deszkabélései maradtak továbbra a házban, egy kezdetlegesen ácsolt faládaféle képében. Így keletkeztek az óvilágban szerte a kezdetleges ácsolt gúnyatartó ládák. Ezt a ládaépítési módot tanulták meg a kászoniak is az ide telepedésük utáni századokban.

A kászoni lapos tetejű *kar* (másutt „szekrény“, „szuszék“) sokáig a ház ülőhelyül is szolgáló legdíszesebb berendezési tárgya volt, annak ellenére, hogy felületét csupán egyszerű hornyolt vonalas minták (vonal, zezzug, kereszt, fenyőág) díszítették (12c—e., 13a—b. kép). A díszített felületet és a kezdetleges díszítés vonalainak irányát megszabták a szerkezeti részek (függőleges lábazat, vízszintes deszkák). A tulipános láda elől a házból fokozatosan kiszorult ácsolt-faragott bükkfa ládák az ereszbe vagy a padlásra kerültek, s itt felváltották a régi, padlásba mélyített gabonatartó szakaszt (Háromszéken „szakasz“-nak még a gabonás kas elkülönített részeit is mondják) és a belül tapasztott gabonatartó *kast*. A padláson a nagy, húsz-harminc vékás *kart* (12a. kép) súlya miatt a közfalra helyezik.

A fűrészelt fenyődeszka, a gyalu, kézfűrész és enyv térhódítása tette lehetővé Kászonban is a mai értelemben vett *láda* elterjedését. A ga-

31. kép. Nyári konyhába került régi *tulipános láda* és barna festésű *tálas*, Bene Antal, Impér.

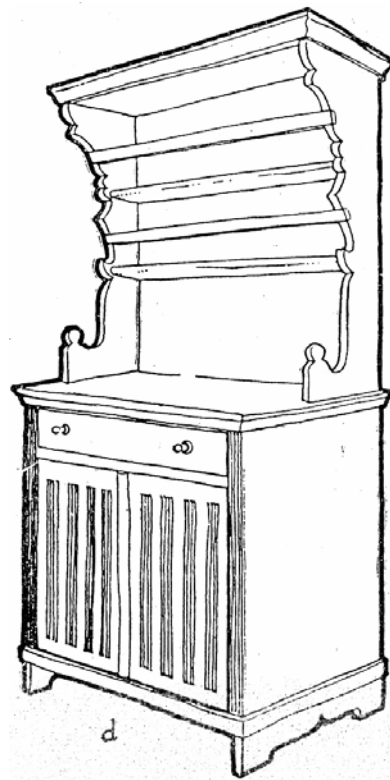
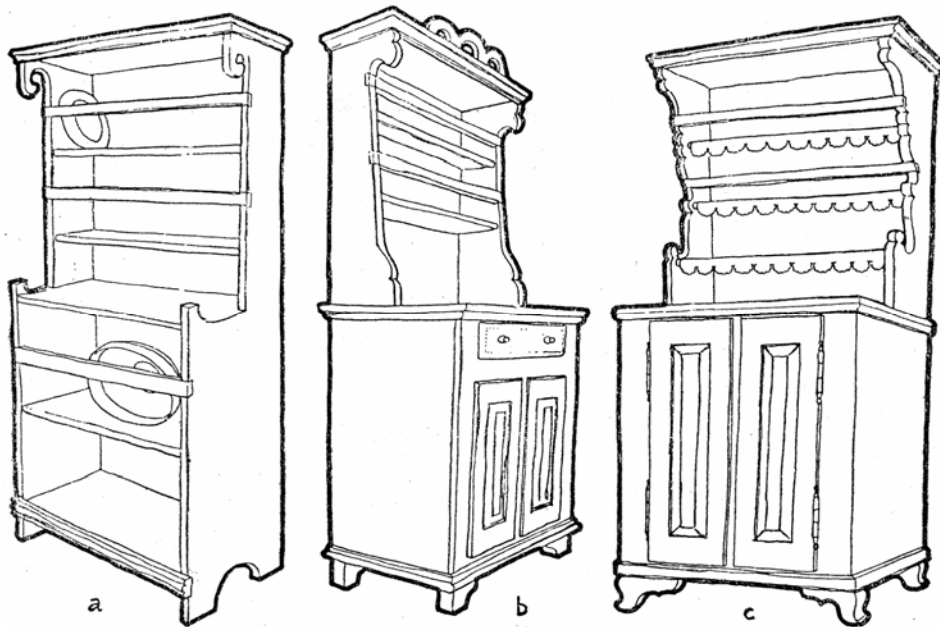

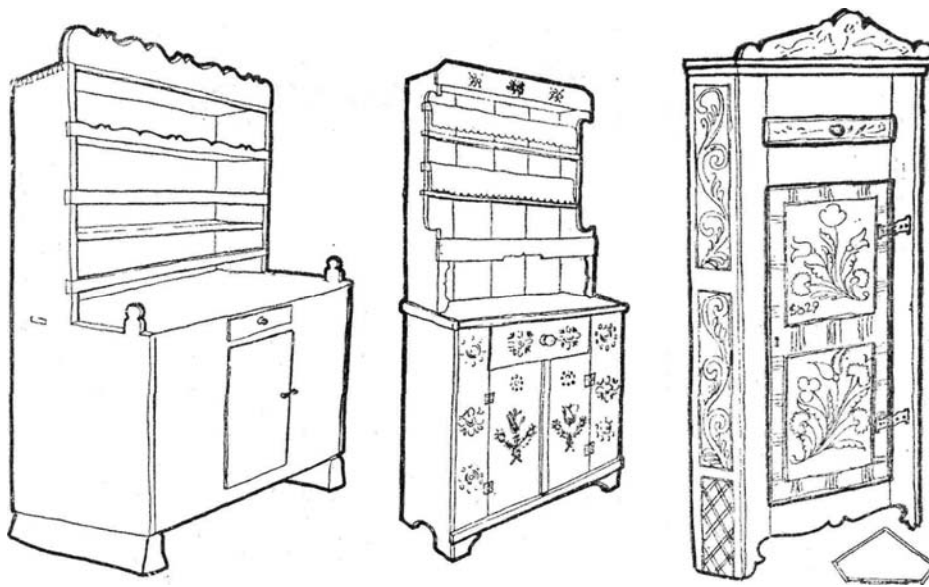
32. kép. Ház belső sarka. Jobbról balra: flóderes szék és ágy, kék tásas, flóderes kanapé, ablakfüggöny. Kelemen György, Feltíz.

bonatartó kart már több nemzedék óta fokozatosan felváltja a nagy, durva fenyőláda, a *hombár*. A ruhás (menyasszonyi) kar helyébe került a fenyőfából készült és eleinte az olcsó és gyenge anyag tartósítására, leplezésére befestett, majd díszítő szándékkal is kivitelezett *tulipántos láda* (14., 15. kép, 2—3. színes tábla). A múlt század első feléből és közepéről datált kászoni ládák legtöbbször a virágdíszek és ezek építészeti elemeket utánzó (négyzetű és köríves) keretei, a több darabon látható mesterjegyek, valamint a „ládá“ szó német eredete e bútordarab nyugati reneszánsz mintaképére és városi céhmesterek munkájára utalnak. S hogy az első *gyontáros* festésű tulipántos ládákat éppen Brassóból szereztek be, a szájhagyomány mellett mutatja az egyik 1836-ból való láda fedelének belsejében található szász nyelvű felírás is (15a—b. kép, 3. színes tábla).¹²

A kászoni ládák későbbi darabjai viszont már vagy a közeli Kézdivásárhelyről, vagy helybeli falusi mesterektől kerültek ki. Ezeknek díszítésénél már hiányzik a köríves keret, a virágok stilizáltabbak, síkábrázo-

33. kép. Tálasok. a) 90 éves tálas (a sütőbe került), Veress Lajos, Feltíz; b) 75 éves tálasszekrény, Csűrös Andrásné, Altíz; c) régi tálas, Becze Ádám, Feltíz; d) 95 éves tálas, kékre festve (sz.: 100 cm, m.: 91+90 cm, mélység: 46 cm), Simon János, Feltíz.

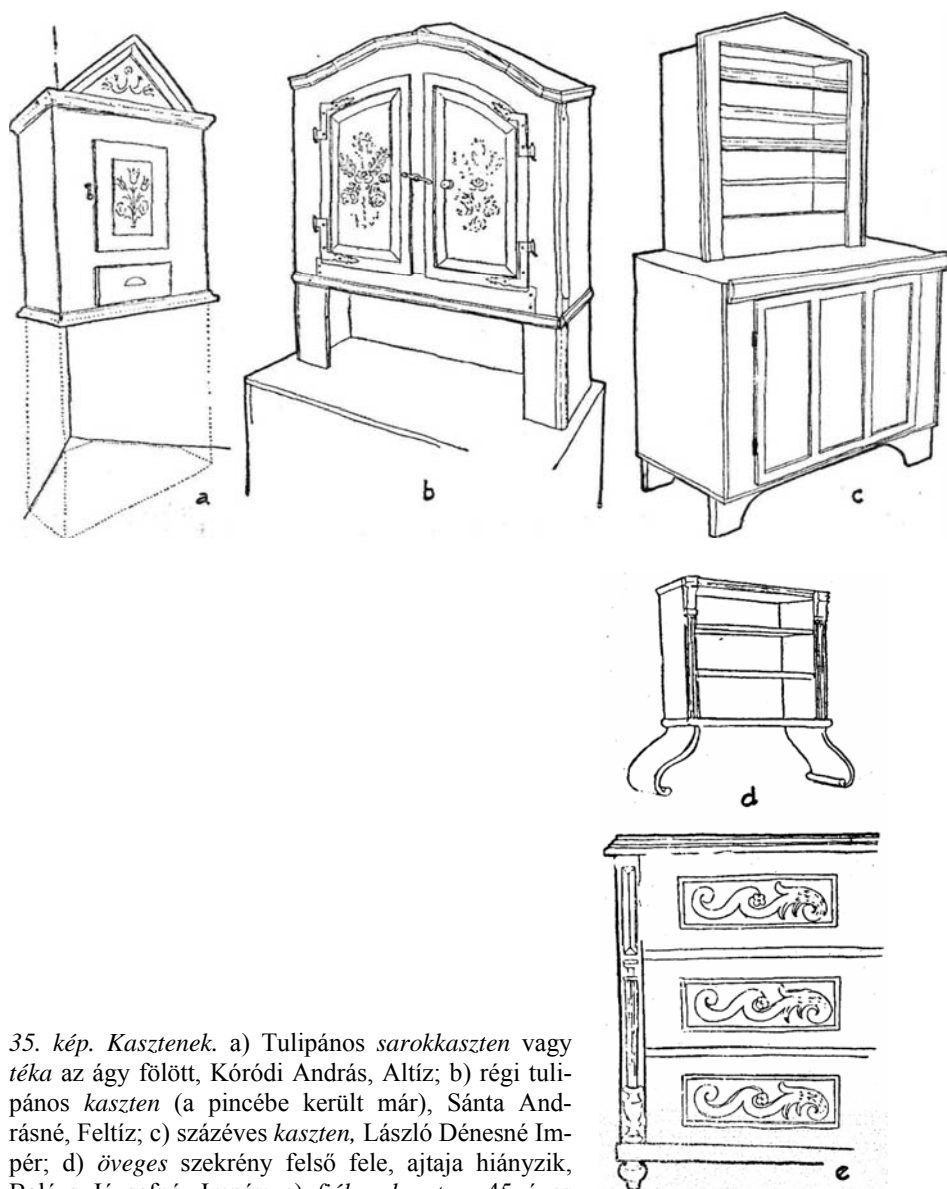

34. kép. Tálasok. a) 60 éves tálas, fent cifrán kivágott koronával (sz.: 100, m.: 126, mélysége lent 37, fent 17 cm), Balázs Lajos, Altíz; b) csángó üveges, barna alapon zöld, fehér és piros festésű, Feltíz-Lesőd; d) álló saroktéma 1829-es évszámmal, zöld alapon négyzetű vörös felületekre festett virágok (140 cm magas, elől 50 cm széles), Feltíz.

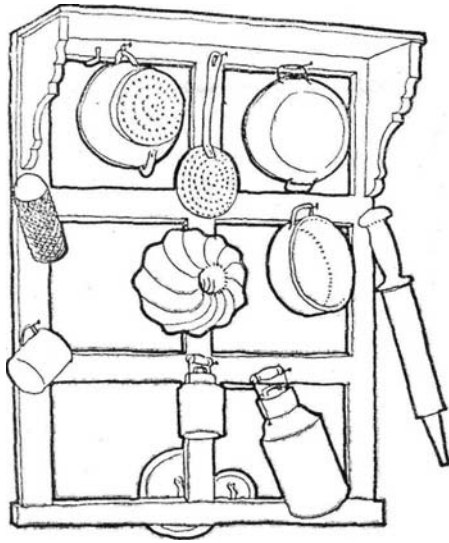
lásúak, árnyékolás nélkül festettek, az alkalmazott színek közül elmarad a sárga, viszont uralkodó a kék szín. A rokokó és empire ízlés hatására a festés új kompozíciókkal és díszítőelemekkel gyarapszik. A virágdísz rózsáját szemből, a tulipánt meg oldalról ábrázolják. A szárat és tulipánlevelet a bútorfestő elsősorban a virágok kiemelésére, az adott tér kitöltésére és a kompozíció hangsúlyozására alkalmazza (14. kép lent, 15c—f. kép, 3—4. színes tábla).

A tulipános láda divatja a múlt század nyolcvanas éveiben virágzott a Székelyföldön, különösen Udvarhelyszéken és Csíkban. Kászonban is ilyen „tulipántos világ“ volt, amikor nemcsak a legtöbb bútort festették így, hanem — mint mondják — „még a bálba sem mentek a lányok tulipánt nélkül“. A tulipános láda „kötelező“ volt a menyasszonynak, hisz ebbe rakta vászonneműből és ruhaféléből álló kelengyét.¹³

Ágy. Valamikor az ágy Kászonban is azt a gúnyféléket jelentette, amelyet a csupasz földre, tűzhelyre, sártöltésre, padra *vetettek*, hogy rajta aludjanak. „Jó puha ágyat vetünk“ — mondják ma is Kászonban, mikor az ágyneműt elhelyezik lefekvéshez akár a kanapéra, padra vagy a földre. A régi lakodalmi „ágyvitelkor“ is a lakodalmi menetben a nyoszolyólányok nem a bútort, hanem csak az ágyneműt vitték, majd „fek-

35. kép. Kasztenek. a) Tulipános sarokkaszten vagy téka az ágy fölött, Kóródi András, Altíz; b) régi tulipános kaszten (a pincébe került már), Sánta Andrásné, Feltíz; c) százéves kaszten, László Dénesné Impér; d) öveges szekrény felső fele, ajtaja hiányzik, Balázs Józsefné, Impér; e) fiókos kaszten, 45 éves faragott bútor, Veress Andrásné, Altíz.

36. kép. Edénytartó (a tálás felső felét utánozza) a konyhában, kékre festve, Vizi Józsefné, Altíz.

tetéskor“ ezt „táncoltatták meg“ a násznagyasszonyok. A kizárólag alvás céljára készült legrégebb forma, ma is használt bútor a *terpeágy* (19a. kép). Ezt az alacsony lábú, ládaszerű alkotmányt a gyermekek és a szülőasszonyok használják még, de a tulipános bútorok óta már nappal a magas lábú ágyak alá rejtik el. Így született meg ennek *karikáságy* változata (10., 19. kép). Ágyneműje csupán egy *szalmazsák* volt és valami meleg gúnya vagy *cserge* takaróul.

Az úri barokk mesterkéltséget szemléletének hatásaként került a magas lábú *vetettágy*, *nagyágy*, *magaságy* (9., 10., 19b, d. kép) falura. A *vetettágy* magas lába arra szolgált, hogy az ágyra halmozott ágynemű még magasabbnak lássék. Az *ágybütök* felső párkányára fölszerelt, kanyargósra metszett *koszorú* is a magasra tornyozott ágyneműt tartotta, hogy az le ne csússzék. Az ágyneműnek a faltól való védelmére szolgált — a *festékes* falvédő mellett — az ágy fal menti deszkájának szélesítése. A *magaságy* egyik szükséges kelléke volt az ágy elé helyezett pad vagy szék, lefekvéskor ezen léptek az ágyba. A *vetettágy*ba kerülő ágynemű *szalmazsákból*, *derékaljból*, *alsólepedőből*, *sikattyús lepedőből*, *csergeből*, *színtakaróból*, *festékes takaróból* és hat *párnából* állott. Ez utóbbiakat két *rendbe* hármásával rakták föl.¹⁴ A magasra rakott ágy nemcsak a ház fő díszje volt, hanem a szötteket készítő asszony ügyességét vagy módosságát mutatta. Ezért egyes asszonyok még a csalástól sem riadtak vissza, például két *szalmazsákot* tettek, s egyre magasabb lábú ágyakat rendeltek, míg csak aztán a húszas években e magas lábú *vetettágy* egyszerre kiment a divatból. Ha itt-ott még lehet is látni, az már „nem az igazi“, mert „csak fejérbe húzzák ki“. Jóformán teljesen eltűntek már a

régi keresztszemes varrású párnabütök, akárcsak a kivarrott *rúdravalók, törülközőkendők, lepedők s bölcösítakarók*.

A láda után a vetettágy fa része volt a második csináltatott bútor-darab, melyet a menyasszony a házhoz hozott. Azonban míg a ládát (házi készítése idején is) szükségképpen vitte magával a menyasszony, hiszen kellett valamiben tartania saját gúnyját, a lakodalmi szertartásokon Kászonban is szereplő *ágyvitel* újabban már elsősorban bútorvitelt jelent, az összes bútorokét, amelyeket az új asszony hozományba kapott.

A vetettágy népművészeti szempontból Kászonban sajátos jelleget kapott. Eltűnésével a kásznói népművészeti munkák egész sora (hímzések, szőttesek, bútorfestés stb.) tűnt el, s mindenekelőtt e művészi munkák olyan együttese, amely elhelyezése, tömeg- és színhatása, valamint részletei finomsága által tetemesen emelte a tágas helyiség szépségét, otthonosságát, vidámságát. A magas vetettágy szokását, mint parasztosat, a szövést, hímzést, varrást a rengeteg gazdasági munka miatt „nem győző” és városit utánzó gazdaréteg hagyta el legelőbb. Pedig a régi ágy helyébe jövő alacsonyabb ágy „újmodi” piros-zöld-fehér vagy piros-lila stb. színösszetételű festékes takarójával és hasonlóan erős színű festékes falvédőjével — mely oly kiáltó ellentétben áll a körül levő halvány bútorokkal és függönyökkel — kétségtelenül arról tanúskodik, hogy a kásznói lakásbelső új képe művészi szempontból egyelőre még megoldatlan, kialakulatlan.

Asztal. Az egykori alacsony *evőszék*nek, amilyent utoljára a sütőházakban tartottak (eltekintve egy szerencsés lelettől: 25c. kép), már csak emléke él Kászonban. A tárgyi világban csak gyermekbútorokban, mosdóban és sütőházbeli szakasztókban (25a—b. kép) maradt némi nyoma a befűrt lábú alacsony asztalnak. Egyik származéka a lakodalmak és torok alkalmával rögtönzött hosszú asztal „kecske”-lábazata. Az alacsony asztalkát ülte körül a család apró gyalogszékeken, majd használat után az útból félretették, amint a szomszédos moldovai csángók is teszik-veszik apró asztalkáikat és székeiket. Egyébként a kásznói sütőházbeli tészta-gyúró *szakasztót* is használat után a falra akasztják.

Ennek az ősi asztalnak Kászonban semmiféle továbbfejlesztett formáját nem ismerjük. Úgy látszik, hogy mire továbbfejlesztésére meg lett volna az igény, már „készen” kapták a gótika korabeli *kamarásasztalt* (26., 28a. kép). Mivel ennek Kászonban csak barokkosan átalakított, fenyődeszkából készült formáját ismerjük, föltehető, hogy itt csak a XVIII. században terjedt el.

A kamarás asztal legfőbb jellegzetessége, hogy hatalmas kenyeres fiókja alatt, négy lába között egy kis ajtós *kamarája* is van, amelyben a fogyasztani való ételmet (szalonna, túró, tojás stb.) tartják. A kásznói ereszes házban sokáig valóban ez volt az egyetlen kamara, mert az oldalsó hálófülkének zárt kamarává való elfalazását csak a XIX. század második felében kezdték el. Ezzel aztán ki is szorul a kamarásasztal a kicsiházba, majd a kamara nélküli sütőbe, s átadja a helyét az újabb *kihúzó asztalnak*.

A kihúzó asztal (27., 28b—c. kép) gyors térhódítását részben az 1848 után Kászonban is meginduló intenzívebb gabonatermesztésnek is köszönheti. A népi táplálkozásban ettől kezdve szorulnak egyre jobban háttérbe az üstben főzött kásafélék, nyárson sült hús s egyebek, és lépnek előtérbe a lisztes ételek, köztük a laskafélék és rétesek, melyeket kihúzott asztalokon nyújtanak ki, illetve szárítanak.

A nagy kamarásasztal — akárcsak utóda, a kihúzó asztal — nem foglalhatta el a ház közepét, viszont igen megfelelt neki az ablakos sarok. Súlya folytán itt aztán meg is „gyökerezett“, s az újabb fajta magas hátasszékek is ide kerültek. Az ablakoktól megvilágított asztal a családi étkezés, vendéglátás és írás-olvasás színtere is lévén, a ház egyik fő helye lett, amelyet szép *nyolcnyistes* vagy *barackhímes asztalterítő*-vel terítettek le, majd a századforduló táján a módosabbak a Háromszékről jövő vándortakácsokkal szövettek rá *takácsabroszokat*.

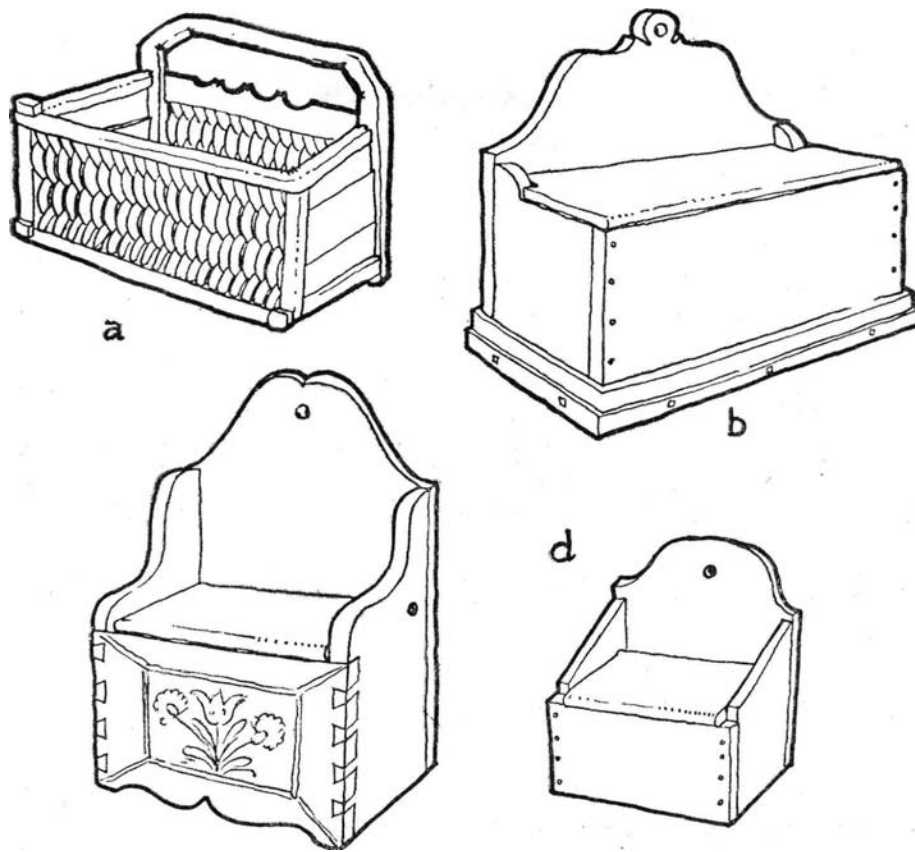
Rúd, kendőszeg, tálas. A régi kászoni lakás bútorzatának *felső rendjét*, emeletét képezték a belső, ablaktalan falak mentén (ahol a felakasztott holmi nem vethetett árnyékot, viszont a tűz közelében jól száradt) húzó rudak és az ablakos oldalakon s az ajtó felől a gerendába ütött *szegek*.

A mennyezet gerendáihoz kötelekkel vagy fakampókkal erősített rudak feladata volt a ládákban nem tárolható ruhafélék tartása is (11. kép). A tűzhely fölötti rúdon az átnedvesedett vagy mosott ruhák száradtak, akárcsak szép időben a ház előtti *csepegő* (eszterhéj) alatti rúdon. Ott, ahol a nagyháznak félig nyitott oldalkamarája volt, a belső oldalon levő rúd is ide került. E rúdra vetették fel, a ház díszítésére is, a himzett rúdravalókat, lepedőket, bölcsőtakarókat és kendőket, színes festéseket, míg a rúd végére a felsőgúnyákat és csizmát akasztották. Az oldalkamara teljes elfalazásával keletkezett eleséges kamarában aztán a rúd egészen alsórendű szerepet kap, főleg fonalat akasztanak rá. A rúd öltözetdarabokat tartó eredeti hivatását mindinkább átvették a ládák, kanapék s végül az állószekekrények.

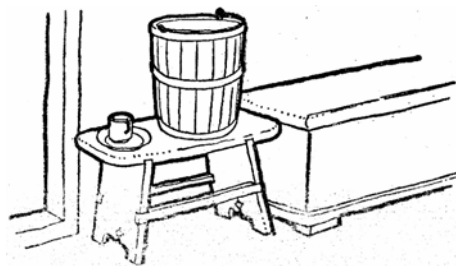
A másik ősi fali ruhatartónak, a falba ütött *faszegnek* előnye az volt, hogy a fal minden szabad területén alkalmazhatták. Így kerültek a faszegek elsősorban az ablakos falak oldalára, s az ajtó mögötti részre. Ruhafélék és kendők tartására szolgáltak, majd a lakásbelső fokozatos csinosodásával s a ládák és szekrények bevezetésével hovatovább csak díszes törülközőket tartó *kendőszeggé* váltak.

A *kendőszegnél* a szegek már nem közvetlenül a falba verődtek, hanem fogasszerűen egy bükkfából hasított hosszú lécebe, s így hosszú szegsor képződött a fal legkisebb rongálása nélkül. Igaz, hogy e hosszú fogásra (kendőszeg, későbbi nevén *bokálytartó*) többé nehéz felsőruhákat már nem aggattak, hanem csak kendőket és kancsókat.

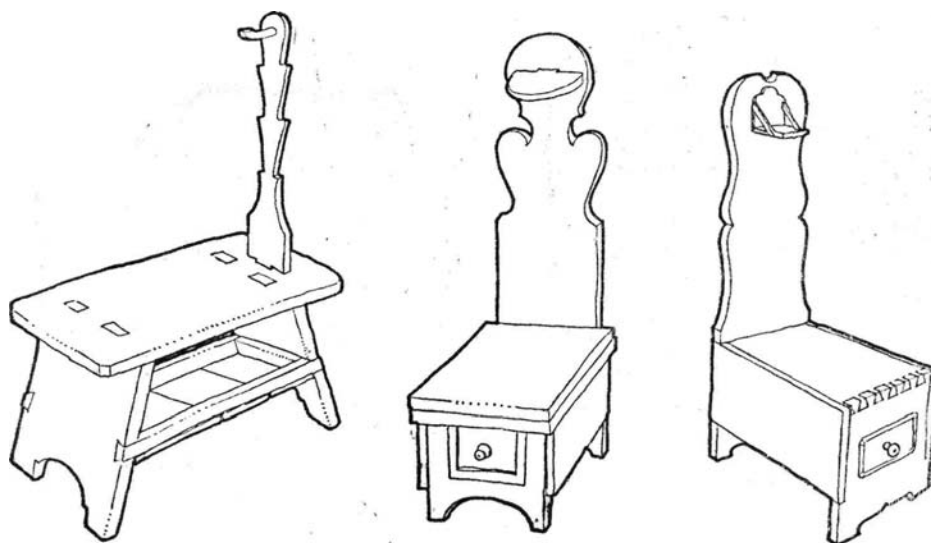
Ahogy a kicsiház kialakulásával a nagyház „parádés“ jellegűvé vált, a kendőszeg oly hosszú lett, hogy végjérte az ablakok fölött a falakat. Ugyanakkor a fazekasmáz fokozatos olcsóbbodásával és az Erdélybe menekült habán fazekasok hatására (a. XVII. századtól) elkezdődik a díszes

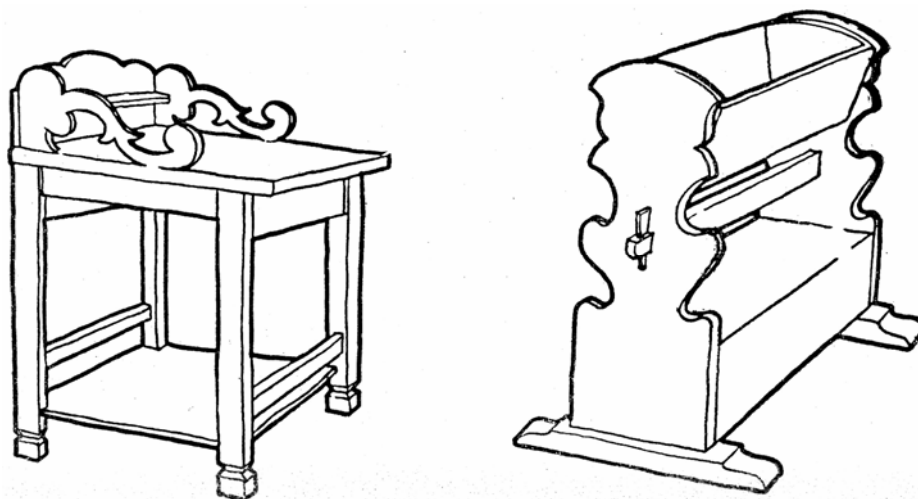
37. kép. Kanáltartók és sótartók. a) Régies fonott kanáltartó, Bene János, Impér; b) kékre festett kanáltartó, Ferencz Sándorné, Menaság; c) 100 éves tulipános sótartó (oldalt sötétzöldre, elől barnára festve), András Imre, Altíz; d) barna festésű sótartó, Balázs Ignác, Impér.

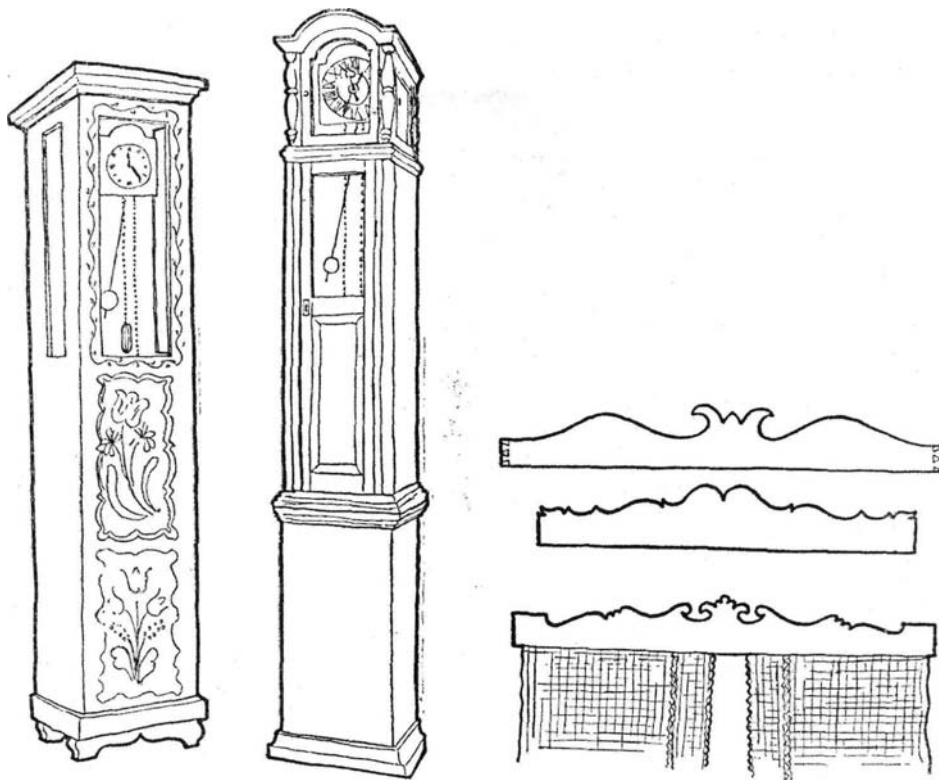
38. kép. Konyhabeli vízpad, mögötte festetlen sűrölt pad. Aczél Sándor, Impér.

39. kép. *Vizpad* vagy *kártyapad*. a) Régies, alól szappantartóval, fent a csupor felakasztására szeggel, Bene Antal, Impér; b—c) lent cipótakarító eszközöknek fiók, fent polc a csuproknak. Feltíz.

40. kép. *Mosdó* 1919-ből, Fogarasi Géza, Feltíz; jobbról *bölcső* 1890-ből, Bocskor Zsigmondné, Altíz.

41. kép. Óratartók. a) Zöld alapszínű tulipános óratartó 1862-ből (Bene Ferenc helybeli asztalos készítette), Ferenc János, Feltíz; b) újabb óratartó, kék festésű, vörös párkányokkal, Becze Ádám, Feltíz.

42. kép. Fűhangtartók, alól régi forma, Vízi Józsefné, Altíz.

kancsók és tányérok tömeges készítése a közeli Kézdivásárhelyen és Udvarhelyszéken, ahonnan a kászoniak is vásároltak. A kendőszeg most már fokozatosan bokálytartóvá alakul, felül egy lécz hozzáadásával a tálak számára (29a—b. kép). Midőn aztán a tulipános ládák mintájára ezt is festeni kezdték (a XIX. század közepétől, 4. színes tábla), a festetlenül maradt példány a kicsiházba kerül. A színes mázasedényekkel telerakott festett bokálytartó (3. színes tábla) ragyogó sávja a fehér falakon díszes kerete volt ebben az időben a lakásbelső képének.

A régi kendőszeg szerény formája az ajtó mögötti kis *ruhafogas*, míg a lécrámás bokálytartó továbbfejlesztett alakja a rövid, de kétsoros *edénytartó* (30a. kép) a használati edények számára, a vakablakba állított vagy falra szerelt és fogakkal is ellátott *fali tálasfélék* (30b—c. kép). A polcozott vakablakbélés önállósulása a falra (esetleg a sarokba) akasztott *fali kaszten*, *téka* is, üveg, pohár, orvosság s effélék tartására (35a. kép).

A fenti bútorok összekapcsolásából keletkeztek aztán azok a magas „állóbútorok“, melyek a kászoni házakban jobbra még ma is magvannak: a *kaszten* régibb kétrészes (35b—c. kép) és újabb egyrészes és fiókos formája (35e. kép), valamint az *álló tálás* (10., 31., 32., 33., 34a—b. kép). Utóbbi egyszerűbb kicsiházbeli és konyhabeli változata a felső táltartó résznek egy ajtó nélküli polcos résszel egybeszabott formája (10., 31., 33a., 34a—b. kép), míg a parádesházbeli álló tálás két részes, alsó része fiókkal és kétszárnyú ajtóval, felső része pedig kiugró pártázattal (32., 33b—d. kép). Mivel a Kászon határában lakó (lesódi) csángók (34b. kép), valamint az udvarhelyszékiek virágosan festették álló tálasaikat, feltehető, hogy Kászonban is voltak a kasztenekéhez hasonló „tulipántos“ tásasok, melyek azonban az átvonuló háborúk pusztításainak és az egyszínűre való átfestés divatjának estek áldozatul.

Az 1880-as években a *fűtő* bevonulása egy sor új típusú (pléh-, porcelán-, üveg-, öntöttvas) edény és konyhai eszköz (szűrő, prés, reszelő, kávédaráló stb.) bevezetésével járt együtt. Ezek egy részének kézügyben való elhelyezésére szolgált a tálás felső részéből leegyszerűsített konyhai fali *edénytartó rács* (36. kép). A lakóház osztódásával, helyiségeinek specializálódásával az edénytartó tálásfélék mindinkább a konyhába (kicsiházba, sütőházba, nyári konyhába) kerülnek, míg a szobába (parádesház, hálószoba stb.) bevonul a *fiókos kaszten*, a *supláda* és *sifon*, illetve *ruhaszék*.

A mai új kászoni lakóház berendezését s ennek fejlődését általában már nem az jellemzi, hogy a divatjamúlt bútorok az „első“ helyiségből a „másod“-, majd a „harmadrangú“ helyiségekbe kerültek. A berendezés további fejlődésénél Kászonban is alapvető, hogy az új, több szobás lakásokban mindenik helyiség külön rendeltetésű és így „egyenrangú“ is, ennek megfelelően mindeniknek bútorzata sajátos és önálló. Ezt fejezi ki az az újabban kialakult szokás is, amely szerint a leány lehetőleg két „garnitúra“ bútort (szoba- és konyhabútort) visz férjhez.

*

A kászoni székely lakásbelső, berendezési tárgyait és elrendezési módját áttekintve láttuk, hogy ez minden időben az adott helyi szükségletekhez és lehetőségekhez igazodott. A lakásbelső egész fejlődése a gazdasági-társadalmi viszonyok által meghatározott életmódhoz és igényekhez való alkalmazkodás története. Így érthető, hogy Kászon népe a lakásbelsőnél sosem ragaszkodott csökönyösen a „régiehez“, az avultat el ejtette, amint az értelmét veszítette, s ugyanakkor kész volt újítani, mi helyt erre szüksége és módja volt.

A Kászonba került magyarság ősi berendezési tárgyai — szék, rúd, kendőszeg — egyszerű leltárát a letelepült földműves igényeket is kielégítő olyan tárgyakkal egészítette ki, mint a sárpadka, pad, ácsolt szűszék, kemence, asztal. E berendezési tárgyak, állandó tökéletesítésükkel, a ház növekedését és alaprajzi fejlődését követő gyarapításukkal és újra való csoportosításukkal hosszú évszázadokon át megfeleltek a nép lassan fejlődő feudáliskori szükségleteinek. Az első újabb bútordarabok (ka-

marás asztal, láda, mozdítható ágy) alig 200—250 évesek, és megjelenésük már az újkori változásokkal, mindenekelőtt a hegyek közé ékelődött kis medence lakosságának más vidékekkel és városokkal való kapcsolatával függ össze. Az itt keletkező úri birtok a régi lakosság „szabadságát” és életmódját alig befolyásolja, viszont a gyakori hadjáratok és táborozások, a megélnékülő árucseré és iskolázás kapcsolatba hozza őket az akkori köznemesi és polgári kultúrával. Ennek — a népművészet egyéb területein is észlelhető — nemesi-polgári hatásnak a vonalán fejlődik tovább a kászoni lakásberendezés is.

Azonban mindezek a hatások, „átvételek” — már csak a lakosság sajátos földműves-állattartó-katonáskodó életmódja és főleg a kászoni ereszes lakóház által nyújtott sajátos keret miatt is — jellegzetes helyi formát kapnak. Még az esetleg idetévedt idegen bútordarab is eredetijétől eltérő helyet és használatot, más jelentést nyer. A lakásbelső vizsgálatakor, a berendezési tárgyak leltári számbavétele mellett alapvető jelentőségű e tárgyak sajátos alkalmazásának-csoportosításának és használatának megfigyelése. Ahogy viszonylag kevés hang különféle kombinációival különféle jelentésű szavak vagy végtelen sokféle dallam képezhető, úgy a lakásbelső elrendezése, még ugyanazokkal a tárgyakkal is, végtelen sokféle lehet. Ezenkívül pedig még figyelmet érdemel a régebbi és újabb tárgyak keveredésének, az egyes tárgyak technikai, formai és színbeli kivitelezésének módja is.

E sokféle szemszögből végzett vizsgálat, „háztűznézés” eredményeként sikerült eligazodnunk a tárgyak és csoportosításuk számtalan egyéni változata közt és megtalálnunk a jellegzeteset, a „kászoni”. Mert bár itt sincs két teljesen azonos lakásberendezés, hasonló igen sok van, és túlnyomó többségük tanúsítja, hogy a különböző házak építőit, berendezőit és lakóit az egyazon helyi adottságok s a közösen kialakított életmód, tapasztalati ismeretek, szokások, hagyományok és ízlés erős kötelékei fűzik össze. Így alakult ki, századokon át tartó szerves fejlődés eredményeként a belülről kifelé terjeszkedő kászoni ereszes ház jellegzetes berendezése: a kandallós nagyház a két erőteljes — vetett ágyas és asztaloskanapés — sarokkal, fent körben pedig a kancsók és a rúdravaló szalagjával, a kicsiház a közepre kiugró patinás kamarás asztallal, körben más, hasonlóan régi virágos festésű bútorokkal és kicsiny ércfűtővel, az eresz pedig nemzedékek használatától kifényesedett keményfa paddal, székkal, szuszékkal.

Valóságos művelődéstörténeti könyve Kászoni lakosságának az ereszes ház berendezése, amely az ősapák ereszbéli hagyatékával kezdődik, s a nagyházbeli újabb dolgokkal fejeződik be. A kászoni lakás berendezésében és egyes elemeiben a székelység nemzedékek hosszú során át kifejtett és mindenkor gyakorlatias, ötletes és egyben művészi alkotó tevékenységét becsüljük. Az itt megfigyelhető különféle formák, megoldások és törekvések jó kiindulásul szolgálhatnak mind a témakörben tovább kutató szakemberek számára, mind azoknak a tervezőknek és iparművészeknek, akik családi otthonaink és középületeink méltó berendezésére hivatottak.

A HÁZ ÉS LAKÁSBERENDEZÉS FEJLŐDÉSE KÁSZONBAN. ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZAT

<i>Középkor</i>	<i>XVI—XVII sz. és XVIII. sz. első fele</i>	<i>XVIII. sz. második fele és XIX. sz. első fele</i>	<i>XIX. sz. második fele</i>	<i>XIX—XX. sz. fordulója</i>	<i>Két világháború között</i>	<i>Második világháború után</i>	
Ház	Ház Oldalház	Ház Oldalház	Nagyház Oldalház	Parádesház Oldalkamra	Parádé Kamara	Dolgozószoba Hálószoba Kamara	Dolgozószoba Hálószoba Öregasszonyszoba Spájz Konyha Veranda Folyosó (üveges)
Eresz	Füstház Eresz	Füstház Eresz	Kicsiház Eresz Töltés	Lakóház Eresz Tornác	Lakóház Eresz Tornác	Lakószoba Veranda Tornác	
			Sütő	Sütőház	Sütőház Árnyék	Nyárikonyha Szín	Nyárikonyha Szín
Középtűzhely bujdosóval	Padkás tűzhely Pest	Tűzhely (kandallóval) kemence	Tűzhely Kandalló (fonott) Kemence	Tűzhely Kandalló (csem- pés) Kemence	Tűzhely Kandalló (mázás) Plattenes fűtő Kemence	Vaskályha Plattenes fűtő Kemence Füstfogó	Kályha Vasfűtő Kemence Füstfogó Fűtő
Sárpad	Cöveklábú pad	Ládáspad Láda	Karospad Ládáspad Láda	Karospad Kanapé Láda Padágy	Karospad Kanapé Supláda Láda Padágy	— Kanapé Supláda Láda Ágy	— Dívány Fiókos szekrény — Rácsos ágy Sezlon Sezlon Rekamié
	Cöveklábú ágy	Székre tett ágy	Kicsiágy Vetettágy	Kerekeságy Ágy Vetettágy	Kerekeságy Ágy Vetettágy	Ágy Ágy Ágy Ágy	
	Padkaüreg- szuszék	szuszék (kar)	ruháskar gabonáskar	ruháskar gabonáskar	Korpáskar Gabonáskar	Korpáskar Hambár	— Hambár
Szék	gyalogszék	gyalogszék padszék (lóca)	gyalogszék karos kicsiszék karos nagyszék	gyalogszék karos kicsiszék karos nagyszék	gyalogszék karos kicsiszék Hátasszék Fiókos asztal	Fejőszék Hátas fonószék Hátasszék Fiókos asztal	Gyermekszék Konyhaszék (hokedli) Hátasszék Fiókos asztal
	asztalszék	kicsiasztal kamarás asztal	kamarás asztal	kamarás asztal	Kihúzó asztal Mosdó	Kihúzó asztal Mosdó	Kihúzó asztal Mosdó
Rúd		Rúd	Rúd	Rúd sifon	Rúd Sifon	Rúd Ruhaszekrény	— Ruhaszekrény
		Kendőszeg	Ruhafogas Bokálytartó	Ruhafogas Bokálytartó	Ruhafogas Bokálytartó	Ruhafogas Olajnyomatok	Ruhafogas Képek
Faliszeg	Faliszeg	Polc	Polcos vakablak	Tükör Álló tálalás Fali tálalás Fali kaszten Polc	Tükör Olajnyomatok Tükör Álló tálalás Üveges Falikaszten Polc	Fényképek Állótükör Álló tálalás Fali tálaló Kredenc Fali kaszten Polc	Fényképek Toalett Tálalás Fiókos tálaló Kredenc Edénytartórács Polc

JEGYZETEK

¹ A részlettanulmányok közül megemlítjük elsősorban Cs. Sebestyén Károly: *A falitéka* (Népünk és Nyelvünk 1930, 41—46.), *A magyar parasztház asztala* (uo. 1930, 175—183.), *A magyarság ládái* (uo. 1927, 201—205.), *A magyar parasztszékek* (Napkelet 1925, 364—368.), *Szuszék* (Műgyűjtő 1929, 44—45.), továbbá Cs. Sebestyén Károly—Horger Antal: *Szék, karosszék, karszék, karfa* (NéprÉrt. 1927, 63—69.), Szendrey Ákos: *Magyar gyalogszékek* (NéprÉrt. 1931, 83—84.), Bátky Zsigmond: *A magyar szék eredetéhez* (NéprÉrt. 1931, 31—34.), *A „karospad”-hoz* (uo. 1929, 51.), *A magyar „asztal” eredetéhez* (uo. 1931, 34—37.) c. dolgozatokat. Mindezekről összefogó képet adott Cs. Sebestyén Károly *A magyar parasztbútor* (Népünk és Nyelvünk 1929, 274—281.), valamint Viski Károly: *Bútorzat* (MNI. 217—251.) c. tanulmányokban. Külön tanulmányban foglalkozik a tűzhellyel Viski Károly: *Székely tűzhelyek* (NéprÉrt. 1931, 16, 27); Lükő Gábor: *A székely tűzhelyek* (Uo. 1932, 76. és kk.) továbbá Bátky Zsigmond: *Építkezés* (MN. I. 142—147.) E tanulmányok egy része ugyan általánosabb magyar vonatkozású, de utalásokat találunk bennük a Székelyföldre is, kivéve — mint már jeleztük — Kászont.

² A füstfogó mögötti sütökemence Kászonban is található gömbölyű vagy csonkakup formája az erdélyi és alföldi magyarságnál általános, míg az Északkeleti-Kárpátok vidékén és Moldovában a fekvőhasáb alakú (lapos) kemencék terjedtek el, a Déli-Kárpátok vidékén és Havaselvén pedig sokáig inkább a tehető-vehető sütőharangot használták. Valamikor a sütőharang *bujdosó* néven a Székelyföldön is ismeretes volt, a nagyobb méretű gabonatermesztésre és rendszeres kenyérfogyasztásra való áttéréssel azonban már állandó és alkalmasabb sütökemencét kellett építeni.

³ A tűzhely hasonló csempe-füstfogós megoldása az erdélyi magyarság és szász-ság körében mindenütt, és többfelé a románoknál is megvolt. Erdély egyes vidékein, Havaselvén és Moldovában pedig vesszőfonású füstfogók voltak. Szatmáron túl, a Felvidék irányában a kürtös füstfogó, az Alföld felé pedig a búboskemence előtt pendelykémény az általános.

⁴ A XVII—XVIII. században a vesszőfonású füstfogók már Kászonban is a kicsiházba és ereszbe kerültek, míg a parádesház füstfogója csempét kap: *eleinte mázatlan, paraszt vagy veres csempét, majd zöldmázos kályhát*. A 200—350 évvel ezelőtti háromszéki leírások említik a kőből és sárból rakott sódot (füstfogó), a hozzá való cserefa *rámát*, a kő vagy fa *sódlábat*, a 40 *darab csempét*, melyet több sorban raknak föl, a kályha tetejére való *laposkövet* stb. Sok tűzhely csak *parasztosan, csipke nélkül* épül, míg mások cifra *bokálykemencék*. (Bogáts, *i.m.* 15, 21, 65, 71, 114, 125.) A Feltizzel határos Csíkmenaságon 1794-ben a gondnok „a plébániális háznak régi temérdek s paraszt sódgyát elrontotta s a mostani állapotban való tüzelő helyet rakatta“ és „a házbéli tűzhelyet is téglával s kővel kirakatta...“ 1806-ban pedig, „mivel a plébániális házba az tűzhely igen rossz volt, és csak az helyet foglalta az két házba, de télbe az ház soha meleg nem volt, azért — jelenti az egyházzgondnok — magam lementem Kézdivásárhelyre, ottan sima kályhákot vettem, adván mindenért 10 krajcárt, magam Kotsimon hazahoztam, az új kályha mind együtt jött 10 Rft. és 20 Ktz. Ilyen újmódra vasajtóra csináltottam“ (Csíkmenasági r.k. egyház számadáskönyve).

⁵ A csempe- és kemencerakó mesterek, mint pl. a híres impéri Antal András vagy az altízi Dohány János, a szegénység sorából kerültek ki, s „mindennapi kenyérükért“ dolgoztak: élelemért, gabonáért vagy búzaföldjük megszántásáért. Ujabban nevezetes kemencerakó mester az altízi idősebb és ifjabb Becze Dénes, akik 1952-ig együtt 141 kemencét építettek Kászon és Alcsík falvaiban.

⁶ Kászonban a múlt század közepe táján híres ezermester volt Cseke Balázs (1820—1888 között), akiről még a mai ácsok, asztalosok és kovácsok is beszélnek. „Mindenféle szerszáma volt“, egyformán érteti a házépítéshez, bútorkészítéshez, bútőrfestéshez, kovácsmesterséghez, esztergamunkához és órajavításhoz. Szerszámaikat is maga készítette vasból, fából. Cseke Balásznál inaskodott 1850—60 tájt Becze Simon, Tamás József és Balázs Ferenc, s mindnyájan el is tanulták mes-

terük minden tudományát. Így pl. Becze Simon értett az asztalos-, kádár-, oszto-vátakészítő, kerekés-, kőműves-, kőfaragó, ács-, lakatos-, esztergáló- és óra-reparáló munkához, műhelye számára is maga tervezett és készített minden szükséges szerszámot. A vasszerszámokat nagyjából kovácsokkal készítette el, de ő reszelte ki a megfelelő formára. Fia a műhellyel együtt örökölte az ezermesterséget is. A ma élő idősebb ezermesterek közé tartozik az első fejezetben említett Balázs Mihály és az áltízi Csűrös István. Az újabb nemzedékből is nem egy van, aki a kovácsmunkától a hegedűig mindent megcsinál. A legkiválóbb fiatal asztalos, az impéri Balázs Albert Burcsi bútorkészítésen kívül vállalt épületasztalosságot, koporsókészítést, esztergamunkát (bútorlábak, fonókerék stb.), és több évvel ezelőtt „faragásztall” (apró iparművészeti cikkek készítése) is foglalkozott.

⁷ Az általunk még tanulmányozott két csíki faluban is (Menaság Alcsikban és Dánfalva Felcsikban) a XIX. század második feléből származik a helyben készült festett bútorok legnagyobb része. A Kászonnal határos Menaságon az alapszín *enyves festékekkel* festették, majd a *festéktörőn* kővel porrá tört *bolti festéket* (a fehérnek való cinkvázszot, a piros, zöld és kék port) *firnájszban* keverték el, és úgy festették a disznószőr ecsettel „fej után” (előrajzolás nélkül).

⁸ Így pl. az ekkor dolgozó feltízi Becze Ádám hagyatékában a következő asztalosszerszámok találhatók: *párkányozó-, farcoló-, porozó-, simító-, nutoló-, plotbank-* stb. *gyaluk; hasító-, kerekítő-, pásztó- és ostorfűrészek; kupás, csapott, egycolos, félcolos vésők;* a régi cigányfűrókon kívül a furdancs vagy 11 velejáró fűróheggyel, *gyalupad, szegverő-, véső-, üvegezőkalapács* és a *fabot* (véséshez); *szorító* (enyvezéshez), *fűrészfenő sutyu* (satu), *szóga* (faemelő szerkezet) a padba szorított nagyobb deszka végének fenntartására; végül a szerszámartó *faliszekrény* és a külön *furutartó* (asztalféle, lyukas lappal).

⁹ Így került Altízbe abban az időben Center, Feltízbe meg Váradi asztalos Kézdivásárhelyről. Ez utóbbi vezette be a régimódi egyszerű fehér koporsó mellé a gazdagok számára a flóderezett, cifra aranyos koporsót is.

¹⁰ Az eddig is szokásos *ágyhoz járó* (ágynemű), *ládabeli dolgok* (fehérenemű, felsőruha), *szövészerelék, edény* és egyéb (kenyérsütőszerelék, női kézbe való mezőgazdasági szerszámok stb.) csoportok mellett megjelenik a bútorok külön lajstroma is a parafernum levelekben.

¹¹ Háromszéken ilyen *paraszt padszéket* említenek a XVIII. sz. végén (Bogáts, i.m. 114.), de ekkor már nem sok lehet belőle sem itt, sem Kászomban. Alcsikban már 1805-ben csak egészen csökkentett szereppel készítenek „a templom ereszibe két hosszú széket a szoptató asszonyok számára, hogy a templomban ne alkalmatlankodjanak gyermeikkel (Csikmenasági r.k. egyház számadáskönyve).

¹² A sok brassói szász asztalos a XIX. században Munténia és Moldova számára is készít ládát, ottani eladásra. A Brassóban és Hétfaluban tömegesen készített ládák Munténiába szállításával s árusításával rendszeresen foglalkoztak a hétfalusi magyar szekeresek. Jellemző, hogy a moldovai csángók a virágos festésű régi ládáikat, eredetüktől függetlenül is, *brassói ládának* nevezik.

¹³ A korabeli hozománylevél (parafernum) szerint a menyasszony két tulipántos ládája közül egyikben a vászonnemű és fehérenemű áll (12 zsák, 12 törülközőkendő, 12 takaróruha, 12 fenyőágas és barackmagos abrosz, 12 férfíng, 12 gaga, 12 női ing, 12 pendely), a másikban meg a felsőgúnyát tartják (5–6 szöttes rokolya, 2 brassói posztóból készült téli szoknya, 6 kurti, egy nagy posztó kurti, egy nagy posztó fejuha, 5–6 fejkendő, egy suba és 3 tarisznya).

¹⁴ Az ágy felvetéséhez szükséges *két rendbéli ágynemű* a múlt század végén a széles középrétegnél a következőkből állott: 12 *vánkos* (párna) 2–2 *rend huzattal* (*alsó-* és *felsőhajjal*, utóbbi varrott), 2 *derékalj*, 1–1 *rend huzattal*, 2 *cserge* (melyet maguk készítettek és ványoltak Feltízen), 12 *alsólepedő*, 2 *festékes takaró*, 2 *színtakaró* (varrott), 2 *sikattyús lepedő* (fehér), 2 *szalmazsák*. Tehát ennek a mennyiségnek a fele került egyszerre egy vetettágyba. A szalmazsáknak és a párnának minél tömöttebbnek kellett lennie, hogy az ágy is minél magasabb legyen. A párnákat lehetőleg libatollal töltötték, mert a tyúktoll „csikorgott”, és elárulta gazdája szegénységét.

SZŐTTES ÉS VARROTTAS MUNKÁK

A székely falvak szövő-varró művészetével a Székelyföldet ismertető számos munka foglalkozott már a múltban is. Ezek azonban a székely szőttesekről vagy általánosságban írnak, vagy bizonyos kis részletkérdéseket ismertetnek. Sok esetben csak egyes munkafolyamatokkal foglalkoznak, gazdasági, társadalmi és művészi szempontoktól függetlenül.¹ Mindössze a székely szőnyegekről, festékesekről kapunk valamelyes képet Viski Károly: *Székely szőnyegek* című füzetében és a székely népművészetről írt tanulmányában, Vámszer Géza *Csiki székely festékes szőnyegek* (1932), Szabó T. Attila *A festékes és társai* (1956), valamint Szentimrei Judit *Székely festékesek* (1958) című munkájában.

A székely varrottásokra már a század eleje óta többen felfigyeltek. Malonyai gazdag képanyagot közöl *A Magyar Nép Művészete* II. kötetében (1907), sajnos származási helyük és idejük feltüntetése nélkül. A székely hímzésekről általános áttekintést ad Roediger Lajos a *Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvében* (1929). Keresztöltéses székely hímzésekkel Dajaszászné Dietz Vilma és Palotay Gertrúd foglalkoztak, ismeretve a múzeumok tulajdonában lévő 32 székely varrottast. Viski Károly csiki hímzésekről szóló füzetében szintén 32 múzeumi varrottas mintáját közli. Néhány oldalas előszavában a csiki hímzésekről nyújt általános jellemzést. Képanyagából bár 7 kászoni varrottas után készült, a szövegben semmi utalást ezekre nem találunk.²

A kászoni szőttesekkel és varrottásokkal behatóan egyetlen tanulmány sem foglalkozik. Minden megkülönböztetés nélkül azonosítják hol a csiki, hol a háromszéki formákkal. Pedig a kászoni népművészetben a szőtteseknek és varrottásoknak is vannak a többi vidékétől elütő helyi vonásaik. A kis elzárt medence falvaiban fennmaradtak a valamikor az egész Székelyföldre jellemző, de másutt már letűnt hagyományok is.

A Kászoni patak mentén fekvő öt község néprajzilag egységes szigetet képez. Megtaláljuk itt kicsiben a székely háziipar és népművészet valamennyi fontosabb jelenségét. Ezért a kászoni népi szőttesek és varrottások alapos vizsgálata egyúttal bepillantást nyújt más székely vidékek hasonló népművészeti, háziipari munkájába.

A szőttes és varrottas anyagok a kászoni nép életében igen fontos szerepet tölthettek be. Kászonnak a fő közlekedési vonalaktól félreeső földrajzi fekvése megkövetelte és erre alkalmas éghajlata lehetővé tette, hogy a ruházkodás és lakberendezés terén teljes mértékben önellátásra rendezkedjék be.³ Mi több, a textilipari növények nagyarányú termelése, valamint nagy juhnyájai gyapjának feldolgozása módot adott arra, hogy saját textilszükségletének kielégítésén kívül ezekkel a gabona hiányát is pótolja cserekereskedés útján.

A kászoni asszonyok a XIX. század elejéig szöttes és varrottas munkákat teljes mértékben házilag termelt, feldolgozott és festett kender-, len- és gyapjúfonalakból készítették. A XIX. század közepétől a gyáripar fejlődésével a nyers gyapotfonal, majd a színes gyapotfejtő megjelenése nagy lendületet adott a szövő-varró népművészetnek. Ebből az időből számos színes pamutszöttes és -varrottas maradt fenn, melyek a kászoni asszonyok fejlett szépérzékéről, helyes arány- és formaérzékéről tanúskodnak. Saját szükségletük kielégítésén felül rendszeresen dolgoznak eladásra is. Készítményeiket a közeli székely és szász városokban értékesítik.

A múlt század végi erdőtörvények, valamint a kenderáztatásra vonatkozó tilalmak komoly kereseti lehetőségektől fosztották meg a kászoni lakosságot is.⁴ Már az ún. székely körvasút megépítése (1910) előtt Kászon asszonynepe a téli hónapok nélkülözései elől kénytelen volt a közeli városokba, különösen a nagy forgalmú Brassóba húzódni, cselédnek beállani. A nyári mezei munkálatokra újra hazatérve, a téli keresetet gazdasága fejlesztésére, háztája szépítésére fordította. E kettős életmód következtében az asszonyok nagy része nem változott városira, de igényei a falusi étellel szembeni lényegesen megnövekedtek. A szobák világosabbak lettek, és a városi igénynek megfelelően az ablakokra függönyök kerültek, a padlóra szőnyeg.

Az első világháború előtt a kászoni fiatalság tömegesen ment szolgálni Bukarestbe és Galacra. Nem egy fiatal házaspár alapította jövőjét arra, hogy Bukarestben összekuporgatta a családi ház és melléképületek árát, s aztán hazatérve, élte tovább a falu közösségi életét. Voltak olyanok is, akik hat-nyolc év elteltével tértek vissza.

A hosszú távollét következménye különösen szembetűnő a női öltözetnél és a nők által irányított lakásdíszítésnél is. A lakásból fokozatosan eltűnik a növényi festékekkel festett takaró, a szőtt és varrott párnákkal díszített vetettágy, továbbá a hálóágy felől a *rúd*, *rúdravaló lepedőcskéivel* s a falról a *kakastarés falvédő*, hogy helyet adjon a késszen vett, olcsó, de sablonos ágyterítővel letakart ágynak s a rosszul megrajzolt, a nép egészséges ízlését megmételvező, édeskés szövegezésű falvédőnek.

A házilag előállított szöttes és varrottas anyagoknál is változást látunk. A sok időt igénylő színes hímzések helyét teljes mértékben elfoglalják a fehérhímzések (slingérozások), a régi festékesekét az új, élénk, elnagyolt díszítésű *tornyos* festékesek.

Mégis a többi székely vidék szötteseihez és varrottasaihoz viszonyítva, a kászoni székelység hagyományörzőbbnek bizonyult. Életformájukból következik, hogy bár a városi életből átvették a magasabb színvonalú élet igényeit, de visszatérve falujukba, az új díszítő technikákat, formákat és színeket szervesen bele tudták illeszteni a régi hagyományok keretei közé.

Ilyenformán a kászoni szövő- és varróművészet, bár fejlődése során nem egy bomlasztó vagy termékenyítő hatásnak volt kitéve, a mai napig leginkább megőrizte a székely népművészet hagyományait. A nyersanya-

gok helyi előállításának lehetőségei ma is részben adva vannak, s részben kellő gondoskodással előteremthetők. A helyi erőket csak a jó hagyományok helyes felhasználására kellene ránevelni, és Kászon vidékét újból virágzó népművészeti központtá lehetne kiépíteni.

A SZÓTTES ALAPANYAGA

A gyapjú. Kászonnak, akárcsak egész Csíknak, talaja sovány s művelhető földje csekély. Nagy kiterjedésű erdőségei és havasi legelői a fakitermelést és az állattenyésztést tették a nép elsőrendű megélhetési forrásává. A kövér havasi legelőkön erős, apró, de fürge lovat, fehérmarhát és hosszú szőrű juhot tenyésztettek.

Statisztikai adatok szerint 1850 és 1870⁵ között a legelők szabályozása miatt a szarvasmarha-állomány lényegesen csökkent, viszont a juhállomány nagyban emelkedett. Kászon jelentős juhtenyésztése leginkább gyapjú- és tejgazdaságra volt alapozva. Miután a gyapjúból mind a ruházkodás, mind az elárusítás dolgában a mennyiség volt fontos, majdnem kizárólag közönséges racka juhokat tenyésztettek.⁶

A juhok gyapjából fonta-szötte a kászeni asszony a férfiak fehér harisnyáját, fekete lájbiját, ujjasát, a maga és leányai téli szőrszoknyáját, hideg téli éjszakákra *gyapjú lepedőjét*, nagy *lombos pokrócát*, szép festékeseit. A fekete báránybőrből sapka, a fehérből téli mellény, a fehér gyapjas juhbőrből téli bunda készült. A gyapjúfelesleg nagy részét a brasói posztógyár vásárolta föl, jelentékeny részét pedig külföldre szállították. A tejből elsőrendű sajtot készítettek, amelyet a közeli városokban értékesítettek.

1880 után a különféle erdőtörvények, valamint a szabad legeltetésből való kizárás és a legelőterület használatának korlátozása a juhállomány csökkenését vonta maga után.⁷ E lényeges kereseti lehetőségektől megfosztott lakosság nagy része kénytelen volt mind nagyobb mértékben kenyerét idegenben megkeresni.

Az első világháború után átmenetileg a juhtenyésztésben bekövetkezett ugyan bizonyos mértékű fellendülés, de a második világháború idején és az azt követő aszályos években a juhállomány ismét erősen csökkent. Ma országszerte, s így Kászonban is, a juhállomány minőségi feljavítása vetette meg az új fejlődés alapjait.

Az idők folyamán megváltozott életforma és anyagi lehetőségek folytán bizonyos aprólékos munkák és sok időt igénylő szőttemények lassanként elmaradtak. Elsőrendű szükségleteiket azonban, így a posztó- és takaróféléket, valamint újfajta festékeseiket mind a mai napig nagyobbára házilag állítják elő.

A gyapjú feldolgozásának az idők során kialakult rendje Kászonban is a nyírással kezdődik. A juhnyírás megszokott időpontja „május farkán, Orbán napja“ (május 25). A kijelölt napon a faluba, az *esztena-*

gazda udvarára hajtották a juhokat, s mindenki ott az udvaron nyírta meg a sajátjait. Reggeltől délig be is fejezték, délben már hajtották is vissza őket a legelőre. Négy-öt éve, amióta a juhokat nem a falu határában, hanem kint a havason tartják, a nyírás is ott kinn történik, tehát a nyírás napján mindenkinek ki kell mennie a juhokhoz.

A *nyíró* (nyíró) férfi is, nő is lehet. A juhot lábán vagy lefektetve nyírják, rendszerint ketten. Az állatról egy vagy két darabban leváló gyapjú az úgynevezett *zsiros gyapjú*. Ezt zsákokba gyömöszölve hordják haza. A nyírás *nyíró-* vagy *kovács-ollóval* történik. Anyaga elvásott régi *kasza* vagy *fűrészlap*. Kizárólag juhnyírásra használják. Az ollónak megkülönböztetik a füleit, a két *élet* és a *ködökét* a *szeggel*, amely összetartja. A régiek babonás szokása volt, hogy Ádám-Éva napján az olló élet kötővel összekötötték, és csak újév után oldották ki, „hogy a farkas ne fogja meg a bárányt“, „hogy a szája ne legyen nyitva a farkasnak“, vagyis hogy tavasszal, kihajtás után a bárányok ne essenek áldozatul a farkasnak. Ez alatt az idő alatt nemcsak a juhnyíró ollónak, hanem a házban mindenféle ollónak be volt kötve az éle. Közben mindent csak késsel vagy bicskával vágtak, még a szövetfélét és a vászonneműt is.

A zsiros gyapjút a szálak közé rakódott trágya- és egyéb hulladékoktól megtisztítják. A gyapjút *lengére* (langyosra) melegített vízben áztatják. Jó félórai ázás után a patakra viszik. Itt kettőbe szakasztva *mosópadra* helyezik, néhány percen át „sulyokkal sulykolják“, majd kosárban vízbe merítve öblögetik (1. kép). A *mosott gyapjút* ruhaszáritó zsinegen, dróton vagy a „száritórúdon száritják“. A megszáradt gyapjú *kasokban* várja a további feldolgozást.

A *tépés* benn a házban és künn a szabadban egyaránt végezhető. A *tépő* a gyapjús kosár mellé ül, a gyapjútömbből ujnyi nagyságú darabokat szakít le, és egy másik kosárba rakja (2. kép). Amióta a fésülés géppel történik, ennél apróbbra nem szokás tépni. A fehér és fekete gyapjút külön tépdesik, és a továbbiakban is külön dolgozzák fel. A *tépett gyapjút*, míg fésülésre sor nem kerül, zsákokban őrzik.

A fésülés régi munkaeszköze a *fésülőpad* volt. Ennek lényeges része a gyárilag készült két *kézi fűsű*, melyet emberemlékezet óta Brassóban vásárolnak. A két fésű közül az egyiket a padra helyezték, s ezzel szembe a padra ülve, a másikkal *karmoltak*, vagyis fésülték (3. kép). A fésűt fésülőpad híján kötéllel a mosópadra is rá lehetett erősíteni. A fésülést szabadban vagy a házban, asszonyok, férfiak egyaránt végezték. Télen a férfiak, ha más dolguk nem akadt, naphosszat fésültek, miközben az asszonyok fontak.

A század elején, 1907 táján jelent meg Kászonban az első *fűsülő* vagy *fűsülőgép*. Előbb Jakabfalván, majd Újfaluban állítottak fel gépi fésülőt. Rendre-rendre úgy elszaporodtak, hogy mind az öt falu gyapjúkészletét meg tudták fésülni. Az utóbbi évtizedben pl. Altízen és Jakabfalván egy-egy, Feltízen és Újfaluban két-két fésülő működött. E vízi hajtású fésülőgépek a *fűsűs gazdák* kezén voltak. A fűsűs gazda a fé-

sülés díját kilónként szedte. A gépek a téli hónapok kivételével egész évben jártak, ezáltal a házi fésülést teljesen megszüntették. Túlnyomó részt júniusban és júliusban volt a fésülés. A gépek nagy sikere annak tulajdonítható, hogy a géppel való fésülés lényegesen gyorsabb, és az így fésült gyapjú sokkal finomabb a házi fésülésnél. A fésülőgépből a *fűsült gyapjú* folyamatosan, könnyű, laza, vastag gyapjúlemezt alkotva kerül ki. Ezt a gép kezelője *guzsalyonként* letépi és összetűri, hogy egy-egy guzsalyra felkerülő gyapjútömb legyen belőle.

A *gyapjú fonását* rendszeren más munka közben, nyáron végzik. Fonását és szövését igyekeznek nyáron befejezni, hogy a tél közeledtével meleg ruhát készíthessenek a posztóból. Így a gyapjú házi feldolgozása a nyári hónapokra esett, míg a kender és a len szálának előkészítését nyáron, a fonását és a szövését a hosszú téli estéken végezték. A *guzsalyba feltűrt* gyapjúszalakat a guzsalyra kötik, s az orsó segítségével, éppen úgy, mint a kendert, megfonják. Az apróbb gyapjút, hogy szét ne szóródjék, kendőbe kötik.⁸

A kender és a len. Az egész Székelyföld kiválóan alkalmas kender és len termesztésére. 1874-es statisztikai adatok szerint a székely megyék között a legjobb termést Csík megye adta (637 kataszteri hold bevetett területen összesen 7955 mázsa magot és 27 883 mázsa szárat adott. Kozma E., *i.m.* 187.) Csík megye legfontosabb kendertermő vidéke Csíkmenaság és Kászón.

„Mióta a kő lágy volt“ — mondják a nagykászoni asszonyok —, mindig termeltek lent és kendert a Kászón völgyében. „Olyan kender sehol sincs, mint Nagykászónban — fűzik tovább a kiskászoniak. — Puha, finom a szála, s úgy értik a megmunkálását, a fehéritését, hogy ma is ott szöttek a szentléleki, kiskászoni (Háromszék) leányok, ha igazán szép munkát akarnak.“ A nagykászoni kendernek — a deszka, gömbfa, szél-léc (*cándraléc*) és a csíki cserép mellett — komoly csereértéke volt. Ennek a vidéknek földrajzi fekvése, talaja és éghajlata következtében (a jég még a kevés rozst és árpát is sokszor elverte) ezekkel szerezték be a szükséges élelmet. A háromszéki Szentlélekről, Kiskászónból például hagymát, zöldségfélét, a magyardormániaktól (Moldova) puliszkalisztet és petróleumot vásároltak a nagykászoni asszonyok kenderért és krumpliért.

Kendert és lent vetnek a Kászón völgyében kivétel nélkül „minden háznál“. Kendert a „magik szükségire“, lent az állam számára termelnek. A pamutfonal (*gyócsfonal*) általános elterjedése előtt finomabb fehérnemű, díszkendő és lepedő számára saját szükségletre is nagy mennyiségű lent termeltek.⁹

Kászón földje és csapadékdús, hűvös levegője a len termesztésére kiválóan alkalmas. Ennek figyelembevételével Kászónban most kísérleteznek nagyarányú állami lentermesztéssel. A lent ősi szokás szerint a kászoniak a „hó vizével“ (március) szokták vetni. Egyvékás földbe kb. 10 kg lenmagot vetnek. Háromszor *járják el*, hogy jó sűrűn keljen. Ha ritkán vetik, könnyen gyomosodik, magas, de vastag szárú lesz. A lennél nem előny, ha 2—2,5 mm-nél vastagabb. Ha sűrűn kel, nem gyomosodik,

alacsony, de vékony szálú, jó minőségű len terem. Egyvékás föld rendes termése Kászonban 6 *kalangya*.

Az öt község területén a pamutfonal megjelenése óta egyre kevesebb lent vetnek saját szükségletükre, mert háziipari célokra a kender megfelelőbb. A tapasztalat szerint mezei munkára a pamuttal vegyített kendervászon, a *vegyített vászon* a legalkalmasabb.

A kendert Kászonban mindenki a „maga tagjában“, a legjobb földbe veti. Gazdaságunként átlag 3 árt ($1\frac{1}{2}$ —1 vékás terület), összesen kb. 10 ha földet vetnek be; az átlagtermés 1 ha-on 2000 kg. A kenderföld megválasztásán kívül a kender minőségét és mennyiségét nagyban befolyásolja a föld alapos előkészítése és a vetés módja. Éppen ezért a kászoniak mindkettőre különös gondot fordítanak. A kenderföldet ősszel egyszer *megszántják*. Télen *ganyézzák* (egy-egy félvékás kenderföldre 2—3 szekér érett trágyát visznek), s tavasszal *esment megszántják*. Vetés után *leboronálják*, és tetejét tyúk- vagy portrágyával beszórják (a tyúkrágya puhábbra és nagyobbra növeli a szárát). A kender vetését május első felében, a „keresztjáró héten“ végzik. Régen kizárólag férfiak vetették, de a háború alatt a férfiak „odavoltak“ (háborúban, fogságban), s az asszonyok akasztották nyakukba a *magvetőt*. Sok asszonynak úgy megszokta a keze az egyenletes *szórást* (ez is nagyban befolyásolta a kender minőségét), hogy azóta sem adta ki kezéből a magvetését.

Az előző év augusztusában alaposan megtisztított és száraz, szellős helyre, nagy gonddal tárolt kendermagot, egy fél vékát bemérnek a *magvetőbe*. A *vető* háromszor eljárva szórja a magot, hogy jó sűrűn keljen és szép vékony szárú kender teremjen. Ezután *háromszor elboronálják*, hogy jól „eltakarodjék“, mert ha nem, a madarak megeszik. A szép és jó kendertermés a kászoniaknak életszükséglet volt. Ezért fáradságot és munkát nem kímélve dolgoztak a jó termés érdekében.

A régiek azt tartották: ahhoz, hogy a kender magas legyen, a fél véka magot előbb *köblös zsákba* kell tenni, s miközben a magvetőbe töltik, ahogy csak a karjuk éri, a zsákot jól felhúzzák, hogy a kender tetejét se ériék el. A kendert *kapóra is kell vetni* (az első két-három markot a magvető fején keresztül szórja, „hogy ne látsszon ki az asszony a kenderből, mikor nyüvi“). Mikor a magot elvetették, a meztelen testet jó megmutatni a földnek, hogy lássa a föld, „nincs gúnya, kell a sok kender“. Verébkár ellen régen helyenként a vetés utáni első pénteken, napkelte előtt „tisza csórén“ hétszer megkerülték visszafelé a kenderföldet.

„Ha a mag nyirokföldbe kerül, három nap alatt kikél, ha száraz a föld, a mag kipattog, és semmi sem lesz belőle. Aztán az üdő beszélget. Ha nekivaló, megnő, ha nem, elmarad, ahogy belévette.“

A kender feldolgozását majdnem elejétől végig asszonyok végzik s lehetőleg csoportosan. A kender és len megmunkálásától kezdve az egyes ruhadarabokat, különösen az alsóruhákat, legtöbb háznál a ház asszonynepe készíti el. Július utolsó hetétől, a nyüvéstől kezdve minden percüket, ami a mezei, a házi és a gyapjúimmkától fennmarad, ennek szentelik. Számtalan napot és még több éjszakát fordítanak a kender és len feldolgozására: fonására, szövésére és a varrásra. Még ők maguk is sokallják ezt

a sokféle munkát. Szerintük a legnagyobb átok: „váljal kendermaggá“, mert nincsen lelkes lény, aki ezt a sok szörnyűséget elbírná, amit a kenderrel művelnek:

Kiskorában földbe teszik,
Virágjában leszakítják,
Megaszalják, vízbe ölik,
S aztán ízzé-porrá törnek...

Mikor a kender kifejlődik, minőségi szempontból kétféle kendert különböztetünk meg: a magasabb növéssű, vékonyabb szálú *virágos kendert* és a törpébb, vastagabb szálú *magos kendert*.

A virágos kender nyűvészt július utolsó hetében végzik, mert „később megszakad a virágos kender élete. Megsárgul, s ha akkor ki nem szedik, megfeketedik, pergelődik, és belérogyik a magos közé.“ Ha a földben marad, mikor a magos kendert nyűvik (augusztus vége) a virágos csak *pónyának* (polyva) való, szálnak már nem jó.

Mikor a virágos kender *megbaklassa* (beporozza) a magosat, és szára szépen sárgul, lehet kezdeni a *nyűvést* (a tövestől való kitépést). A kendernyűvés kizárólag női munka. Legtöbbször segítséget hívnak, a szomszéd- vagy komaasszonyt, akinek ezt alkalomadtán *visszasegítik*. Így jobban halad a munka, mert a kenderföld két sarkából indulnak egyszerre, s versenyt dolgoznak. Előbb a virágos kendert kezdik nyűni. A kenderföldet maguk között felosztva haladnak előre, vigyázva arra, hogy a magos kenderben „utat ne verjenek“. A virágos kendert két-három szálanként nyűvik. Mikor egy marékkal nyűttek, a hónuk alá teszik. Ha egy fél kévére való összegyűl, pár szál kenderből (a kisebbjéből, a *berzsenyéből*, vagy *ocsúból*) *kötelet* vetnek, s a kendert *kötélbe rakják* (ráfektetik a kötélre). A második fél kéve után a kévét összekötik (4. kép). Nyűvés közben az asszonyok át-átkiáltanak egymásnak: „Szomszédasszony, látott-e kenderből tornyot? Látja, én most látok, mert kenderben állok, s onnan tornyot látok.“

A kinyűtt kendert lehetőleg arra haladó szénásszekéren hazaszállítják. A kendernek nem hajtának külön szekeret, mert idő nincs, csak lopva, a széna tetején, vagy két-két kévét hónuk alá fogva viszik haza az asszonyok (9., 10. kép), a kényesebbje „eketaligán húzza“. Otthon a kendert *elkerítik* az „árnyékon“ (kerítés vagy ház mellett).

Mikor a kender megszáradt, ha szekeret kapnak, viszik áztatni az erdő alá, Feltíz végébe, a „Vackorokhoz“ (az otlakókat hívják Vackoroknak: Vackor Imre, Vackor Pál).

A magos kendert augusztus végén nyűvik. Kévébe kötve *felkecskélük* (felállítják), amíg a mag megszárad. A magos kendert már szekérral szállítják, aljára ponyvát terítenek, különben a drága mag mind *elperreg*. Otthon a csúrföldjén *kicsi cséppel kicsépelik*. A magcséplést az ember és az asszony együtt végzi. A férfi csépel, az asszony a kicséplést kévétet kézzel jól kiveri, s négyenként kötélbe rakja. A *köteleket* szekérra rakva viszik a tóba áztatni.

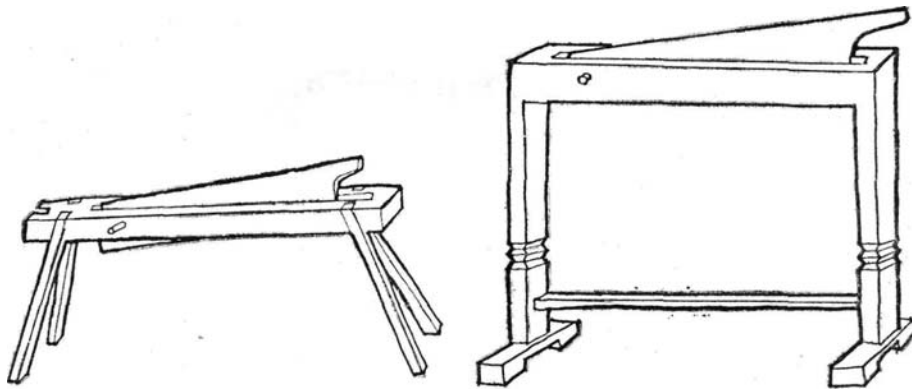
Az áztatást a Feltíz felső végében lévő tavakban végzik. A két ványoló környékén sok a tó, odahordja mind a három község (Altíz, Feltíz, Impér) a kenderét áztatni. A tavak magántulajdonban vannak, s az áztatásért a tulajdonosok vámot vesznek. Ennek ellenében gondoskodnak a tó rendben tartásáról és arról, hogy a *lajból* (a fából készült csatornából) a tó állandóan új vizet kapjon. Ezenfelül felelnek a beáztatott kenderért. Egy kalangya áztatásáért két kéve a vám. A tótulajdonosok nem is vetnek kendert, mert évente a *két rend* kenderből (virágos és magos) 100—120 kéve gyűl össze nekik.

Egy tóba egyszerre 3—5 kalangyát is betesznek (egy kalangya 26 kéve). Az áztatás, *bévetés*, *kivetés* kizárólag asszony munka. Együttesen megraknak egy tavat, ki-ki beteszi a maga egy-két kalangya kenderét (1 vékás kenderföldben átlag 2 kalangya virágos és 4 kalangya magos terem). A kenderre hosszan deszkát tesznek, arra követ, hogy a víz jól ellepje, mert ha nem, a tetején való nem ázik meg (7. kép). Ha nyersen, mindjárt nyűvés és szárítás után viszik ki a virágos kendert, hat napot kell áznia; szárazon, ha a magossal egyidőben áztatják — és mivel a kender addigra jobban kiszáradt —, a hidegebb vízben tíz nap is kell. A magosnak két, sőt három hétig is kell ázni, míg a háncsszálak közötti kötőanyag elrothad, s a szálak kellőleg megpuhulnak. Mielőtt letelnék az ázás ideje, *látót* (próbát) vesznek. Egy markot a kévéből kihúzva hazavisznek, szárítás után megtörik, s ha szála szép sima, akkor *vetik ki* a vízből. Mielőtt a kendert a vízből kiveszik, a tiszta vizű patakban alaposan *meggöbbszítik*, jól kimossák, hogy a rostok az elrothadt kötőanyagtól és a virágoktól megtisztuljanak. Az így megtisztított kévét a vízből kivetik, a férfiak úgy „locsosan“ szekérré rakják, hazaviszik, s a ház oldalánál vagy a kerthez állogatva elterítik, hogy a nap minél jobban átjárja. Mikor a szála fényes fehér, egészen száraz, tilolják.

Finomítási eljárások. A további munkálatok során a kenderrostokat megszabadítják a kemény, fás részekről, megpuhítják, és minőségük szerint osztályozzák. Ezeket a munkálatokat az asszonyok addig igyekeznek elvégezni, amíg a meleg tart, hogy a hideg beálltára a szál és a szösz fonásra készen álljon.

A tiloláshoz keményfából készült, házilag kifaragott *tilót* használnak¹⁰ (14. kép). A kenderrostok ezáltal szabadulnak meg az erős, fás részekről. A tiló vályú alakú nyílásába egyik *végén* szeggel rögzített tilolólevéllel *rágtatja*, *töri* az asszony a kemény, fás kenderszálakat (8. kép). Mikor két markot megtilol, egybecsavarja, s kész *egy fő* kender. A megtilolt kenderfejeket csomóba rakja, s leteszi puhulni a pince földjére. A tiló alá *beszakadt pozdorja-szöszöt* guzsalyba csavarja, ezen gyerekek tanulnak fonni. A pince földjén megpuhult, eltilolt kendert kenyérsütés után a sütőkemencébe teszi száradni, majd utána *szépi*.

A szépités a kendermunka következő szakasza. A széles nyílású, tompa levelű tiló csak az erős fás részeket távolította el, de a kenderrostok között meghúzódó pozdorját a *szépi* veri ki (15. kép). A szépi hasonló a tilóhoz, csak „könnyebb fából“ készült, finomabb szerszám. Részben mes-

14. Tiló; 15. Szépitő.

teremberek készítik, de az ügyesebb kezű faragók házilag is előállítják. (A szépitő kb. 1 méter magas, 1,20 m hosszú.) A nyílása a tilóval szemben szoros, levele éles. A szépitőn úgy dolgoznak, mint a tilón, csak szaporábban húzzák, rángatják, mert a kender így tisztul meg a pozdorjától, s puhul meg kellőképpen. A szépitővel dolgozó a keresztfának támasztott deszkára áll, mert így kevesebb erővel gyorsabban mozgathatja a szépitő levelét. Mikor a szépitést befejezte, a fejeket ötönként összerakja, így öt sort rak egymásra (25 fő), s a huszonhatodik fejjel összeköti. Az így összekötött kalangyát legalább egy hétig pihenni hagyja. Mikor az idő szép napos, a kalangyát újra előveszi, s léhelni (fésülni) kezdi.

A léheléssel kezdődik a rostszálak széthasogatása, a szálak vékonyabbá, finomabbá tétele és osztályozása. Kászonban e munkálatokhoz mindössze két szerszámot használnak: a *léhelt* és a *gerebent* (16., 17. kép). Mindkettőt házaló cigányoktól vagy a kézdívasárhelyi vásáron szerzik be. Mind a léhelés, mind a gerebelés kizárólag asszonyi, társas foglalkozás; együttesen a munka vígabban megy, „no meg nagyobb a szaporája” — mondják. Míg a tilolás után a rostoknak pihenni és száradni kell, e két műveletet egymás után szeretik elvégezni. Amit az egyik léhel, a másik *gerebeli* vagy *gerebeneli*, s így levették gondjukat a kenderről (9. kép).

A *léhel* 78—80 cm hosszú, 15—20 cm széles deszkadarab, melynek közepén kör alakban ráerősített szegcsomó a kender fésülésére szolgál. A léhelő asszony, a kalangyát kibontva, a kenderfejeket egyenkint léheli. A hegyéről lehúzott a *hegyszösz*, a tövéről lejevő a *nagyszösz*. Ez után léheli a többi, ez a puhácskája, a *pácszösz*.

A megléhelt kenderfejet, az *erejit*, az egyik végén *főbe csavarja*. Öt ilyen fej tövét kötésbe csomózza, öt kötést egymásra rak, s a huszonhatodik fejjel összeköti a kötéseket. Ezt száraz, meleg helyen tartják.

A fejkenderről lefésült szösz külön csomókba teszik. A hegyiszösz durvább, pozdorjásabb, szövéskor csak bélfonainak használják. A tövisszösz már puhább, ha gerebenelik, szálát nyújtófonálnak is használják. A pácszösz még fehérebb, finomabb és szálásabb, inkább nyújtófonálnak fonják.

A hegyszösz munkálatai be is fejeződtek, azt nem fésülik, mert nagyon pozdorjás. A hegyszösz-csomót *vasorsó*val felrázzák, és *guzsalyokba* *tűrik*. Egy kötés kalangyából két guzsaly hegyszöszt és két guzsaly nagy-söszt nyernek.

Kászonban sok háznál a léheléssel be is fejeződött a szösz megmunkálása, mert azt tartják, hogy a gereben „kiveszi a szösz erejét”. Mások viszont a nagy- és a pácsöszt, hogy még finomabbá tegyék, gerebenelik. A gereben falapáthoz hasonló fésülő szerszám, amelybe két rend vasfog van erősítve. A gerebenelés két kézi gerebennel történik. A szöszt az egyik *gerebenbe* *beverik*, a másikkal addig fésülik, amíg a szála szépen elsimul. A *gerebelt* vagy *gerebenelt* szöszt a szálkenderhez hasonlóan *fejbe* *csavarják*. Egy kalangya szálkender után két fej gerebelt szöszt, *küsdég* *fejet* és két guzsalyba csepűt nyernek. A szálát *melyéknek* (nyújtófonalnak), a csepűt *óntóknak* (bélfonalnak) fonják. A pácszösz szálát, a pácfonalat nyújtónak, vagy ingvászonnál bélfonalnak, gyapot helyett használják. A gerebenben maradt csomós szösz a *dorga*, mely a leggyengébb szösz. Ereje nincsen, így vastagon fonják, *házfődjére* *való szőnyegnek*; néhol ronggyal keverve használják.

Egy kalangya kenderből lesz:

léheléssel: 26 fej szálkender, 2 guzsaly hegyszösz, 2 guzsaly tövisszösz, 1 guzsaly pácszösz;

gerebeneléssel: 2 fej gerebelt szösz, 2 guzsaly dorga, 1 fej pácfonal, 1 guzsaly csepű.

Tehát a léheléssel és gerebeneléssel háromféle kenderszálat: szálkender-t, gerebelt szöszt és pácot nyernek. Mindháromat nyújtófonalnak fonják. Ezenfelül háromféle szöszt: hegyszöszt, dorgát és csepűt kapnak, amelyeket különféle szötteseknél bélfonalnak használnak. Mivel a virágos és magos kendernél az eljárás ugyanaz, egy háznál hatféle vastagságú és erősségű nyújtófonalat és ugyanannyi bélfonalat készítenek. Ezeknek a fonalnak különböző keverékéből készülnek a legváltozatosabb vászon-szöttesek.

A fonál. A fonásra elkészített gyapjú- és kenderszálat, ahogy a mezei munka engedi, kezdik fonni. A gyapjú fonására általában csak más házimunkák közben kerítenek sort, de a kenderrel és lennel, ahogy a hideg beáll, rendszeren eljárnak a fonóházba (*cukk*, Újfalun: *cécus*).

A fonáshoz szükséges orsót házaló cigányok kemény száraz fából készítették (40—50 cm hosszú, a hegyétől a *sorka* felé vastagodó, orsókarika nélküli típus). A *guzsalyt* egyszerű karóból, üvegdarabbal megvakarva, minden gazda házilag is előállíthatja (16. kép). E mellett az egyszerű típus mellett igen elterjedt a *talpas guzsaly* is. A fiatalság újabban fonóke-rekkel fon. Ez vagy tíz-húsz évvel ezelőtt jött divatba, de távolról sem olyan elterjedt, mint a guzsaly, mert drágállják. Helybeli falusi faragó emberek készítik. A guzsallyal szemben különösen gyorsaságát dicsérik.

A fonnivalót a *guzsaly*madzaggal a guzsalyra erősítik, s a fonó a jobb kezével, az orsó segítségével a szálát *siríti*, *nyújtja* és *tekeri*, míg az orsó

tele lesz (10. kép). Egy orsónyi fonálmennyiség egy *tutuka* vagy *duvaszka* A gyapjából és a szöszből rendszeren két *tutuka* egy *pászma* (a motollára felvetett fonál-egység). Kenderből egy nagy *tutuka* egy *pászma*. Van olyan fonó is, hogy amit este fon, reggel mindjárt *veti fel a motollára*, más viszont meggyűjt tíz-tizenkét *tutukát*, és egyszerre teszi fel (11. kép).

Novembertől kezdve, mikor a sár megfagy, s egyéb munka is elapad, a „fársáng végéig“ (február közepéig) az asszonyok szombat és vasárnap kivételével minden este eljár a fonóba. A leánygyermek, ha már akkorára cseperedik (12—13 éves), eljár az anyjával a cukkba — külön gyermekfonó nincs —, de korábban hazamegy, „mert még aludni, nőni kell neki“. Gyermekeknek csak pozdorja szösz adnak fonni, ami a tiló alá beszakad. A szálkendert csak akkor adják a nagyleánynak is, mikor már szép pácfonalat fon.

A leányfonóban mind a három falu (Feltíz, Altíz, Impér) leányai összegyűlnek, mert télen „kicsin“ (kevesen) vannak. Nagyobb részük elmegy szolgálni Bukarestbe, Galacra, „vagy ki hol éri“.

A leányok egy héten két-három délután már két órakor elmennek a leánycukkba, más este az asszonyokkal együtt járnak. „Szerre járnak“ a leányok egymáshoz. Ott megkínálják uzsonnakereskedővel, édes pálinkával és tésztával, este van töltött paprika paradicsomszósszal vagy disznósült uborkasalátával, tészta és feketekávé. Ez inkább kedden és csütörtökön szokott lenni. Délután fonnak a leányok magukban, fonnak s énekelnek, még egypár jó tréfát is elmondanak.

A leányfonóban délután hallgatókat énekelnek, vagy tréfás nótákat. Ha valamelyik lassabban halad a munkával, leánytársai rákezdik:

Lányok fonják a szöszöt,
Azt beszélnek egymás közt:
— Jó fonó, jó fonó, délig alvó.

Majd saját nyomorúságukat így énekelik:

Nagy gazda volt az anyám,
Nagy vagyont hagyott reám:
Három rend szöszrokolyát,
Három pár gumicsizmát.

Nagy gazda volt az apám,
Nagy vagyont hagyott reám,
Két ökörnek kötelét,
Három vasvilla nyelét.

A legények is odamennek este kilenc óra tájt, ott egymással kártyáznak, vagy „szedik az orsót“. Az orsót csak csókkal lehet kiváltani; ha a leány nem hajlandó, elviszi a legény az orsót, s felmatollárja a kapu „gilincsire“ (kilincs) vagy a „kertre“ (kerítés), de vissza nem adja, míg a neki járó csókot meg nem kapta.

Az asszonyok fonójába csak a szomszédok jönnek össze hat-nyolc házból. Mikor nincs külön leányfonó, a lányok is oda mennek. Itt nem kínálják egymást étellel, „legtöbb vízzel“. Este hét-nyolc órától fonnak éjjel tizenkettő-egyig. Estefelé odamennek az „urik“ (férjek) is, kártyáznak, durákoznak vagy beszélgetnek. Az asszonyok fonnak, s míg az orsó vagy a rokka pereg, énekelnek. Ha valamelyik rákezd egy táncnótára, egyik-másik feláll, s az asszonyok egymással táncolnak.

A fonóban mindent fonnak: kendert, lent s ritkábban gyapjút. A jó fonó egy este két olyan tutukát is fon szöszből, hogy egy pászma lesz belőle. A fiatalok kerékkal fonnak, az öregek inkább orsóval. Akad olyan asszony, hogy még két *igét* sem fon (egy pászmában van tíz ige), alszik, vagy félre vetve a guzsalyát beszélget, vagy táncol s énekel:

A csizmámnak nincsen kérge,
Lerágta a patkány férge,
De én tetetek, de én veretek,
Így is, úgy is, barnát szeretek ...

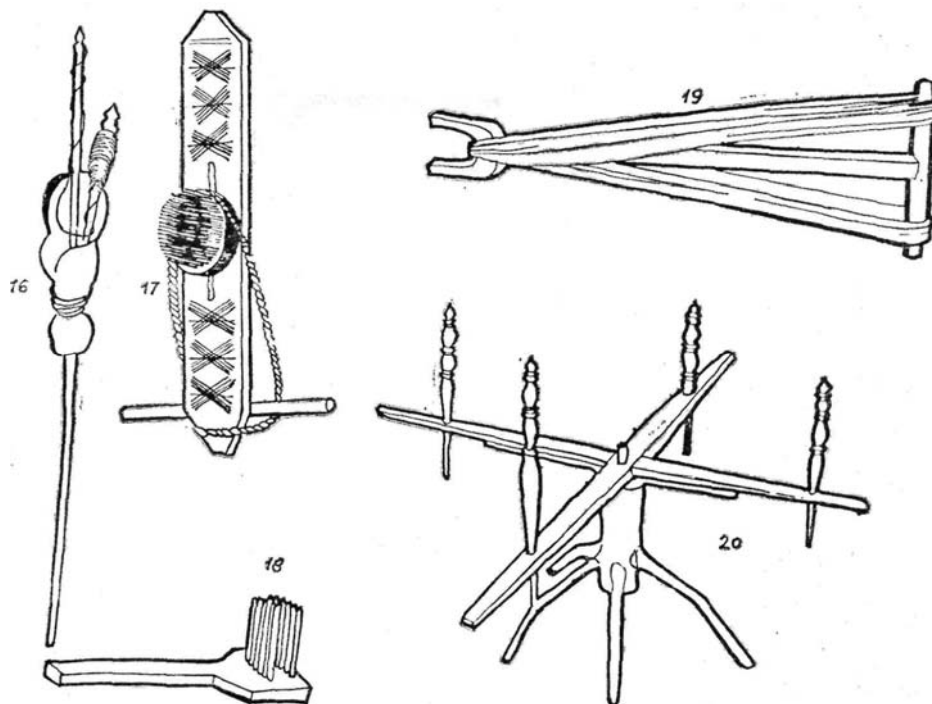
S csak úgy „sirül“, s veri a guzsalyt a földhöz.

A fonó csak ősztől húshagyókeddig tart. Addig mind megfonják a kendert, még bérbe is fonnak. Aki eladásra fon, 10—11 singes a motollája. Aki magának, 12 singes. Ha valaki nem tudja idejére befejezni a fonást, betegség vagy gyermekszülés miatt, kalákába hívja a többi asszonyt. Az asszonyok mind a háziasszonynak dolgoznak, s egy, legfőbb két este elvégzik a fonnivalót. A kalákában fizetség nincs, csak *mákos lőnyével* kínálják a vendégeket. Kalácsot sütnek a kemence földjén — fonott kalácsot —, felvágják, cukros tejben megáztatják, s törött mákkal vastagon meghintik. Húshagyókeddre így mindenki elkészül a kender és a len fonásával, s táncol ünneplik a munka befejezését.

Régen, amikor még „szűk volt a petróleum“, a *kaszaffát* (méterfa) betették a sód (tűzhely) alá, „ahogy volt, s örökké szitogatták“. Régen a fonóban csak ez világított, e mellett fontak. Akkor az öregek meséltek, s a fiatalok hallgatták, vagy énekeltek. Most már a mese Kászonban nem igen járja. Mikor 10—15 orsó fonalat fontak, felvetik a motollára. Leginkább szombat este motollálnak, mert akkor nem fonnak.

A *motolla* 180 cm hosszú, keményfából készült eszköz (19. kép). Résezi a villa alakú *keresztfa*, amely a fonál keresztelésére szolgál, és a 41 cm hosszú *feje*. A motollát legtöbbször házilag állítják elő, de mesteremberek is szokták készíteni. Egyformán használják kender, len, gyapjú motollálására.

A motolláláskor a motollát lefektetik az asztalra. A tutukát visszahúzzák az orsóra, s az orsó hegyét válluknak támasztva vetik fel a szálát. A kezdő szálát a keresztfánál megkötik, s a szálát a motolla fején keresztül egyszer jobb, majd bal oldalán végigvezetik, úgy, hogy a szálak keresztbe menjenek. Mikor egy tutuka elfogyott a motolla fejénél, az „egyik ágán“ megolvassák a szálakat: három pár egy ige, tíz ige egy pászma (hatvan szál), s azt elkötik. Jó kenderből 16 pászmát is vet-

16. Guzsalyra kötött gyapjú orsóval; 17. Léhel; 18. Gereben; 19. Motolla, felmottollált fonállal; 20. Tekerőlevél.

nek egy *darabba*. A motollán egy szál hossza 11 vagy 12 *sing* (egy *sing* 66 cm). Ez a hossz megfelel a szövőszékre felvetett fonál mennyiségének, egy *melyéknek* (az 7—7,5 m hosszú). Ahányas bordába szándékoznak tenni a vásznat, a kenderfonalból annyi pászmát vetnek egy darabba. Pl. tízes bordába tíz pászmából vetnek egy *melyéket* (11—12 *singet*).

Amint egy darab kész van, *keresztjénél* a szálakat elkötik, hogy „össze ne bolonduljon“. Még egy helyen elkötik, ez a *forgó*, hogy festésnél vagy fehérítésnél könnyebben bánjanak vele. Mikor egy darabot felmottolláltak, a házban felakasztják, hogy száradjon, s február közepe felé, ahogy a fonással elkészültek, a kender- vagy lenfonalat *lúgzóba rakják* (szapulják, fehérítik).

Ha egy háznál ketten fonnak, a két kéz munkáját külön motollálják, de a szövésnél *összevetik* (egy szál egyikből, egy a másiktól), akkor nem lesz *csiporkás* (egyenlőtlen). A beverő szálát, különösen a gyapjúnál, egy kéz kell hogy fonja. Ellenkező esetben egyenetlenül ványolódik és *gyűrűs* lesz a posztó.

A fonál fehéritése. Motollálás után a kender- és lenfonál fehéritése és puhítása következik. A *lúgozás* vagy szapulás által a fonál lágyabb és egyben rugalmasabb lesz, így szövésre alkalmasabbá válik. A fonás befejezése után, február végén, március elején, minden asszony igyekszik a *lúgót felrakni* (szapulni), mert a tél végi fagy s az első tavaszi nap-sugarak nagyban hozzájárulnak a fonál puhításához és fehéritéséhez. Kászoniasszonyban kétféle szapulási eljárás ismeretes.

1. Minden tíz darab fonálra egy véka *hamut* számítanak, *csepűzsákba* rakják, s egy nagy *lúgzóba* (cseberbe) teszik. A hamut forró vízzel leforrázva jó erős lúgot készítenek, majd leengedik egy cseberbe, s a fonalat a forró lúgban egyenként felrázzák. Ezt az első fekete lúgot elöntik. A leírt módon újra friss lúgot készítenek, s a fonalát az első lúgból kicsorgatva, felteszik a lúgzóba. A tiszta forró lúgot fokozatosan ráöntik a fonálra, s az csendesen lecsorog. A lúgot ismét forni teszik, s ezt megismétlik kétszer-háromszor egy délután folyamán. Másnap reggel a forró lúgot ismét ráöntik a fonálra, aztán a fonalat kiviszik a patakra, a *mosópadon cifra sulyokkal* jól kisulykolják, s patakvízben többször kitisztálják. A kimosott darabokat hazaviszik, elterítve a napon megszáritják, s jól kifagyasztják. A fagy a fonalat erősen puhítja, ezért a februárban szapult fonalból sokkal finomabb vásznat szöhetnek, mint a nyári szapulásból. Száradás után a fonalat lecsörlik, s előkészítik a szövésre.

2. Jakabfalván azt tartják, hogy az előbbi eljárásnál szebb fonalat nyernek, ha a fonalat „behúzzák a hamuba“. Egy darab fonálhoz három *szórolapát* hamut számítanak. A hamut egy tíz *vidres* (vedres) itató cseberbe teszik, „lobogó“ forró *vízzel* leforrázzák. A jó *hígos* hamut fonaldarabokkal felmártják. A sűrű hamupépbe mártott fonalat (kb. 20—26 darabot) *lúgzó kád*ba rakják, s egy nap *dögbe* (állni) hagyják. Másnap felöntenek rá négy-öt kazán „lobogó“ vizet. A lúgot a csapon elől mindig folyini hagyják, mert ha áll a fonalon, az *megveresedik*. Mikor a lúg mind lecsorgott, viszik *fonalrázni* a patakra. Azt tartják, „hogya férfi rázza, fehérebb lesz a fonal“. A szép vászon érdekében a jó kászoni férjek hűségesen rázzák a *hammas fonalat* a februári-márciusi fagyos vízben. A kitisztált fonalat ismét kádba teszik, forró vizet töltenek rá, s azt pár percig rajta hagyják. Így forrón viszik ismét a patakra, a mosópadon jól kisulykolják, tisztálják, felterítik s a fagyon pár napig száritják.

Régen a mosáshoz még tíz asszonyt is elhívtak. Amikor a mosással elkészültek, töltelékes káposztával, kaláccsal, feketekávéval, erős pálinkával, rézelővel kínálták az asszonyokat. A mosóasszonyok, ha a háziasszony nem vigyázott, elloptak tréfából egy darab szálfonalt, s hazavitték. A szegény asszony járhatott „szerről szerre a mosókhoz“, míg visszakapta a figyelmetlensége miatt elcsent fonalát.

A fonál festése. A fonalat, aszerint, hogy nyersen vagy festve akarják felhasználni, külön osztályozzák. A kászoni díszítőhajlamra jellemző, hogy a fehérenművászonon és a harisnyaposztón kívül minden házilag

megszótt darabot díszítenek. Még a legszegényebb háznál is bár néhány szál házilag megfestett fonállal igyekeznek az anyagokat szebbé és változatosabbá tenni. A legegyszerűbb zsáktól vagy ponyvától kezdve a legdíszesebb *festékes takaróig* (a pamutfonáltól eltekintve, amelyet rendszerint színesen vásárolnak a kereskedésből) mindet házilag festett fonállal díszítik.

A kenderfonalat, minthogy a gyakran mosott anyagok szövéséhez használták, kizárólag jól mosható, szintartó festési eljárásnak vetették alá. A díszesebb vászonszöttek mintázására inkább készen festett fekete, piros és kék fejtőt használtak. A szegényebb réteg, amelynek nem volt módja a drága fejtőt megfizetni, kenderfonalat festett házilag rézgáliccal és lúggal. Ennek előállítására mindössze pár krajcárba került.

Rézgáliccal festettek a kászoniak már a pamutfonál megjelenése előtt is. A festési eljárás mindössze annyiból áll, hogy egy cseberben jó erős lúgot főznek, s egy másik cseberben rézgálicos oldatot készítenek. Az előre megnedvesített kenderfonalat előbb a rézgálic oldatba, majd a forró lúgba mártják, s így addig váltogatják, amíg a kellő sötét árnyalatot eléri. A forró kenderfonalat törülőbe csavarják, s másnapig meleg helyen hagyják kihűlni. A fonál, amikor a törülőbe kerül, sötétzöldes okker színű, a törülőben aztán másnapra szépen kisárgul. Másnap a fonalat a lúgtól kitisztálják, s árnyékon szárítják. A gáliccal festett fonálnak megvan az az előnye, hogy a sok mosástól, lúgozástól a sárga fonál nemhogy veszítene színéből, de mind sötétebb lesz. Így az évek folyamán a kendervászón alap teljesen kifehéredik, míg a benne levő sárga csíkok mind sötétebbé válnak. Ez a festési mód valamikor egész Erdélyben általános volt.

Kenderfonalat festenek még *csenikával* „a fenyőfa malackájával“ (fenyőtoboz). A lehulló fenyőtobozokat összegyűjtik, megfőzik, levét leszűrik, s *zádogfa* (hársfa)-virágot tesznek bele. Ennek levében a kenderfonalat világosbarnára festik. Ezt is gáliccal teszik főzhetővé.

A gyapjú festésére valamikor kizárólag növényi festékeket használtak. Egyes színek, mint pl. a fekete festése ma is kizárólag növényi festékekkel történik. A régi festési módok közül ma már csak néhány fontosabb maradt emlékezetben.

Fekete szín festése. A fekete gyapjú festéséhez általában ma sem használnak bolti festéket. A kászoni régi férfiviselethez szükséges szép fekete posztót minden időben *egerhéj*, *rézgálic*, *fekete nádaly* gyökeréből festették. Az egerhéjat (égerfahéj) összetörik, hozzáadnak kevés, körülbelül negyedrészt jól megmosott nádalygyökeret. A fazék aljára tesznek egy rend égerhéjat, arra gyapjút s úgy a többi égerhéjat, a fekete nádaly gyökeret (ez a feketét fényesíti), és ráhintenek vagy negyedrészt rézgálicot. Aztán annyi vízzel töltik fel, hogy az egészet jól ellepje. Főzés közben az anyagot gyakran forgatják, hogy az égerhéj egyenletesen fogja meg. Másfél órási főzés után a fazekat a tűzről leveszik, a gyapjút levében hűlni hagyják, aztán szárítják, tisztálják, majd újra szárítják.

A rozsdabarna szín festése. A régi burjános festékesek leggyakrabban előforduló alapszíne a *szúrfűszín*. A *szúrfű* vagy *festőfű* (*Origanum vulgare*) a Répát oldalán köves helyeken csokrosan terem. A szúrfűvet vizeletben jól megfőzték, majd a trágyába gödröt ástak, s ott körülbelül egy hetet érlelték. A levét leszűrték, s aztán úgy festettek vele, mint bármelyik festéklével. Kásonban a köztudatban a szúrfű elnevezésen ma is növényi festéket értenek. Pl. *szúrfűvel festett festékes lepedőn* növényi anyagokkal festett gyapjútakarót értenek.

A régi festékesekhez használt valamennyi színt, így a *sárig virággal* festett tubáksárgát és a *nyírfalapival* festett zöldet („mikor kijön a nyírfalapi, akkor szedték, akkor olyan szép, olyan zöld, olyan mérges, akkor ad igazán szép színt“), mind hasonló eljárással festették. A kék szín festése azonban a városból beszerzett posztóborssal történt.

A *posztóbors* kék szín festése. A kék szín festésére a kászoniak nem ismertek növényi festéket. A brassói posztógyárból beszerzett posztóhulladék segítségével állították elő. A posztóhulladékot éppen úgy vizeletben főzték, mint a szúrfűvet, s annak levében olyan tartós sötétkék színt festettek, hogy a régi *szúrfűs festékes lepedőknek* ma is a legerőteljesebb a színe.

A fent leírt festési módokon kívül a gyapjúlepedők, csergék csikozására a következő színeket festették:

A sötétpiros színű festék *borsikagyökérrel*. A borsikagyökeret bő vízben megfőzik és három napig érlelik. Levét leszűrik, s benne a gyapjút addig főzik, amíg a kellő színt eléri. A gyapjúfonalat a festéklében hűlni hagyják, aztán kitisztálják. Ezzel az eljárással gyapjút és kendert egyaránt festenek.

Kávészín langszínt játszik-festék (vörösesbarna). Borsikagyökeret és *csipkebogyó gyökeret* kb. tíz liter vízben addig főznek, amíg majdnem felére apad (három óra hosszat). A tűzről levéve egy napig állni hagyják. Festés előtt kiszedik a gyökereket, s a felforrósított festéklébe beleleteszik a vízbe mártott gyapjúfonalat, s főzik kb. egy-másfél órát. A tűzről leveszik, s a gyapjút a festékben hagyják kihűlni. Ha sötét színt akarnak elérni, akkor a gyapjúfonalat előbb megszáritják, s csak azután tisztálják. Világos színnél a kútnál azonnal több léből kitisztálják, és árnyékban szárítják.

Tejeskávé szín (világosbarna) festésére hársfavirágot használnak. Egy nagy fazék vízben egy marék virágot két órát főznek. A virágot úgy melegen a festékléből kiszedik, *nem húzzák* (nem hagyják a festéklében kihűlni). A továbbiakban úgy járnak el, mint az előző festésekkel.

A barna szín festése *cserehájjal*. A nyers cserehajat megfőzik, érlelik. A nyers festéklében az anyagot főzik, hűtik, majd tisztálják. Ha egy kis gálicot adnak hozzá, kék színt játszik, és *lúgzó* (főzhető) lesz. Gyapjú- és kenderfonál festésére használják.

Az itt felsorolt festési módokat a *pilifuxia*¹¹ (bázikus festékek) megjelenéséig használták. Az új ipari készítmények változatos, erős színei és jó színtartósága majdnem teljesen kiszorította a *szúrfűs*, *burjános* festékeket.

A második világháború után, minthogy az ipari festékek beszerzése nehezebbé vált, ismét bizonyos fokig visszatértek a növényi festékek használatához. Így az újabb *bolti porok* (savas festékek) mellett a gyapjú festésére növényi eredetű festékeket is használnak.

A gyapjú festése ipari festékekkel. Kászonban a múlt század folyamán fokozatosan terjedt el. A bázikus festékek erős színeik és színtartóságuk folytán rövid idő alatt nagy tért hódítottak Kászon völgyében. A pilifuxiát Bukarestből hozatták, s néha Kászonban is árulták. Előnye a burjános festékekkel szemben, hogy rövid idő alatt aránylag kevés pénzért bármilyen színű gyapjút, kendert, lent, gyapotot lehet vele festeni.

A piros szín festése fuxiával. A vizet forrni tették, a festéket egy pohárka hideg ecetben feloldották. Három pászmára 1 dkg festéket számítottak. A festéket jól elkavarták, s a forró vízbe öntötték. Utána újból jól elkavarták, még ecetet öntöttek hozzá, és az előzőleg megnedvesített anyagot beletették. Háromnegyed órai fővés után a festőedényt levették, s az anyagot levében hagyták kihűlni. Megszárították, s azután tisztálták. Legutoljára *timsós vízbe* mártották, hogy a színe megmaradjon, s aztán árnyékos helyre terítették száradni.

A rózsaszín festése. A rózsaszínű gyapjút ugyanúgy festették rózsaszín porból, mint a pirosat, csak timsó nélkül tisztálták.

A tündőszín festése. Rózsaszínű porból és előzőleg megfőzött frankkávéból készített festéklében főzték az anyagot. Szárítás után timsó nélkül tisztálták.

A zöld szín festése. A zöld gyapjút ugyanúgy festették, zöld színű festékből. Amilyen zöld színt (sötétebbet vagy világosabbat) akartak kapni, annyi sárgát tettek hozzá. Az anyagot először a zöld lében megfőzték, azután a sárga port forró vízben külön feloldották, s abban a gyapjút *elrázták*. Aszerint, hogy *fűzöldet* vagy *rezedazöldet* akartak kapni, több vagy kevesebb ideig hagyták benne az anyagot. Ezután megszárították, s tiszta vízben tisztálták. „Timsó ezzel nem talál“ — mondják, mert igen megvilágosítja, s a színét elveszti.

A barna színt fuxiából festették, éppen úgy, mint a többi, csak timsó nélkül tisztálták.

1940 után lúgos festékeket nemigen tudtak beszerezni. Így kénytelenek voltak a Gallus- és a savas festékekre rátérni. A kis dobozokban árult festékekből a használati utasításnak megfelelően minden színt előállítottak.

A bolti festékek közül Kászonban elsősorban az égő vörös, zöld, fekete és lila színeket használták. Ezenkívül kisebb mértékben festettek barnát, rózsaszínt, tündőszínt és kevés sárgát. Gyapjúszőttesein a székelység elsősorban az ellentétes (kontraszt) színeket használja előszeretettel, így a pirosat a zölddel, az itt élő románság pedig inkább a rokon színeket kedveli, pirosat lilával. Mindkettőnél megtaláljuk a piros és fekete szín összeállítását is.

A SZÖTTES ELŐÁLLÍTÁSA

A szövés előkészítése. A fehérítéssel vagy festéssel a kender-, len- és gyapjúfonalak előkészítő munkálatai befejeződtek. Továbbiak során a fonalat rendszerezik a szövőszék követelményeinek megfelelően. Most már függetlenül a fonal eredetétől (házilag előállított vagy bolti fonál), csupán sodrottság szerint kétféle fonalat különböztetnek meg: a *melyék* (nyújtó, láncfonál) és *ontok* (bélfonál, vetülék) fonalat. Mind a nyújtó, mind a bélfonál első munkálata a *gombolyítás*, hogy a nyújtót aztán vetőkaróra vessék, s a bélfonalat kis csövekre, csőröljék. Míg régen a fonalat előbb gombolyagba tekerték, s arról vetették a nyújtót s csőrölték a bélfonalat, ma a munkamenetet meggyorsítva előbb mindkét fonalat külön-külön nagy csövekre csőrlik.

A *csölléshez* Kászonban három munkaszerszámot használnak: a *tekerőlevelet*, a *csöllökereket* és a *leánykát* (csőtartó). Ezeket együttesen *csöllőszernek* nevezik.

A csőrlésre szánt fonalat a tekerőlevélre teszik (20. kép). A tekerő házilag előállított szerszám. Részei: a *gombolyagfába* belevert négy *lába* s a vízszintesen keresztbe rakott levele, amelybe a fonáldarab nagyságának megfelelően négy orsót helyeznek.

A csőrlest a csőrlökerékkel végzik (12. kép). A csőrlökereket rendszeren falusi szakemberek állítják elő: részei a *talpa*, a nagy *kerék*, a *hajtókar*, a *csöllőorsó* vagy *vas*, a *húr*, a *karika* és a *nyaklom*.

A nyújtót és a bélfonalat először nagy bodzafa csökre csőrlik. Ez kényes munka, így a ház asszonya ritkán adja ki kezéből, mert a megbomlott cső erősen hátráltatja további munkájában. Kicsi csövekre csőrölni hét-nyolc éves leány-, sőt fiúgyermeket is odatesznek.

Egy nagy csőre a nyújtónak szánt vékony kenderfonálból öt pászmát, vastagabb fonálból két-három pászmát csőrölnék. Tíz pászma fonálból tízes bordába egy melyéket (7—7,5 m) vetnek. Aszerint, hogy egy vagy több melyéket akarnak vetni, a felvetésre szánt fonalat a csövekre arányosan elosztják. Az így előkészített csöveket a csőtartóba teszik, amelyről két vagy négy szállával vetik.

A *felvetés* célja az egy vég vászon vagy posztó szélességének megfelelő szálmennyiség (lehet 4—20 pászmaig), a nyújtófonál hosszának kiegyenlítése. Ehhez a művelethez régen nem használtak szerszámot, csak a kerítésen vagy a tornác két oszlopa között húzták ki a szállakat a kívánt hosszúságra. Ma a munkálat meggyorsítására *vetőfa* szolgál. A *vetőfa* (felvető) házilag készített kb. 2 méter magas fatengelyen forgó ráma. Használatkor a mestergerendába akasztott horog és a kicsiszék közé szorítják. Részei: a *rúdja*, négy *oldalfája*, az alsó és felső *keresztfája* és a *keresztelő fája*, melyet csak rövidebb végek vetésénél használnak.

A felvetéshez nyújtófonálnak kizárólag hosszú szálú, jól sodrott kender- (*szálkender*, *gerebelt pác* vagy *szösz*) len-, gyapjúfonalat vagy sodrott (16, 18, 20/2) *gyócsfonalat* (pamut) használnak. A felvetést ren-

desen idősebb, gyakorlott asszony végzi, mert gyakorlatlan kézben egyenlőtlenül húzódnak meg a szálak, s a szövésnél *lábbognak* (megtágulnak).

A motollára előzőleg felvetett mértéknek megfelelően a vetőfát forgatva csigavonalba vetik fel a fonalat. A felső keresztfánál a felvetett szálak *keresztet* alkotnak. A kereszt *tisztasága* igen fontos, mert ha „összszebolondul“, a szálakat nem lehet a szövőszékre rendesen felhúzni, és a nyüstben sem lehet szép sorjába befogni. Éppen ezért a keresztet, miután a megfelelő szálmennyiséget felvetették, erős kenderspárgával elkötik. A kereszt elkötése után a felvetett fonalat *láncolatba szedik*. Az így megvetett fonalat az *osztovátára* húzzák.

Az osztovátája jóformán minden háznál elengedhetetlen kellék. A kászoni leány, mikor férjhez megy, anyja szövőszékét viszi új otthonába, vagy újat csináltat magának. „Régen, mikor vitték a leányokat férjhez, az első szekéren vitték a vetettágyat, a másodikon egy szobabútort, s a harmadik szekéren vót a szövőfelszerelés (az osztovátája nyüsttel, bordával, a vetőfa, tiló, szépítő, gereben stb.). Elöl ült egy asszony, s a guzsalyról font...“ A perefernum-levelek minden esetben felemlítik, hogy a leány kap „osztovátát minden készséggel“.

Kászonban általában úgynevezett keleti típusú szövőszéket használnak. A legrégebbi időktől jóformán változatlanul maradt fenn ez a típus. Az osztovátakészítő ezermesterek ügyeskedése folytán mindössze a fonaleresztés és a feszítés módja változott rajta. Régen csak fával eresztős, *furatossal* és *fordítófával* ellátott szövőszéket használtak. Kb. harminc éve készítik a fogaskerékkel, *esztekével* szabályozható szövőszéket (13. kép), Félmechanikai szövőszéket, amely lábítónyomásra egyszerre ereszti és feszíti meg a szálakat, mindössze kettőt találunk Nagykászonban.

A szövőszék elkészítése külön szakértelmet igényel. Falvanként két-három ács vagy asztalos foglalkozik vele. Részei: két hosszú *ál* (oldala), *ülés*, *lábítófej* (két összekötő), két *hasajó kar*, az *első hasajó* (keresztfa), *felcsórló hasajó* vagy *feltekerő* (vászonghenger), a *hátsó hasajó* (lánchenger), két *kar* a bordahéj és nyüst tartására, a *bordahéj*, *nyüsttartó pálca*, *lábító*, *eresztő eszteke*. (Eresztőnek a régi típusúnál a hátsó hasajó végében lévő körbe fűrt lyukas fát nevezik, ebbe illesztik a *fordítófát*, az első hasajó nyílásába pedig a *furatost*.)

A szövőszék fontos kelléke a borda és a nyüst. A *nádbordákat* a kászoni asszonyok a kézdívásárhelyi vásáron vagy havasi románoktól szerzik be. A különböző szötteményeknek megfelelően minden háznál többféle bordát találunk. *Borított fogú* posztószövő bordát (7—9 pászmáig, egy pászma harminc fog) posztó, pokróc és festékeslepedő szövéséhez és kilenctől húsz pászmás vászonszövő bordát fehérneművásznak, rokolyaszöttesek meg más vászonzölék számára.

A *nyüstet sirített kenderfonálból*, házilag készítik. A nyüstkötést igyekeznek minden lány idejében megtanulni, mert azt tartják, hogy „aki asszonykorában köt először nyüstöt, az özvegyen marad“. A nyüstöt 68—70 cm hosszú *nyüstdeszkára* kötik. Legtöbbször mindenki megköti a maga szükségére, aki nem tudja, annak a szomszédasszony vagy a komaasszony készíti el.

A *megvetett fonalat* a szövőszékre húzzák. Ehhez a művelethez két asszony szükséges. Míg az egyik a szövőszék előtt ülve a *láncolatból* eresztí a fonalat, a másik a szövőszék hátsó hasajójába beakasztja a láncolat végét, egyenletesen tekeri fel a szövőszékre a nyújtószálakat. Hogy a nyújtószálak egyenletesen feszüljenek, a szálak közé időnként *bétekerő cseppecskéket* (csép) tesz.

A nyüstbefogás és felkötözés különösen kényes munka. A fonál be-tekerése után a leendő szöttesnek megfelelően felkötnek két, négy vagy több nyüstöt. A láncolat végét a *karikatartó fához* rögzítik. Ezután kezdődik a *fogdosás* (nyüstbefogás). Itt ez egyik asszony a keresztből egyenként adogatja a szálakat, míg a nyüstfogó egyenként befogja a nyüstökbe. Ha kétnyüstöst sző, előbb a hátsó, majd az első nyüstbe. A négy-nyüstös és *sikattyús* (színrejáró) *szötteseknél* a négy nyüstöt hátulról kezdve sorjába veszi, egy, kettő, három, négy. A *rozsdafejesnél* a *sorját* „két-három rend után megtörik“. A három- és ötnyüstösnél az *előírásnak* megfelelően fogják.

A nyüstbe befogott fonalakat bordába húzzák. A nyüstbefogás a megszöött anyag mintáját határozza meg, a borda a nyújtószálak sűrűségét és a kész anyag szélességét szabályozza. A bordába kés segítségével párosával szedik a nyüstről kiválasztott fonalakat. Ezután a bordát a bordahéjba illesztik.

A nyüstökről lelógó *lábítóköteleket* a *lábítókba* akasztják. A lábítók a nyüstök emelkedését és süllyedését irányítják. A *kettős vászonnál* (két-nyüstös vászon) a bal lábítót kötik a hátsó, a jobbat az első nyüstre és *szerre* (egymás után) nyomják. A négyes szövésnél a két szélső lábítót a két szélső nyüstre kötik, s a két belsőt, ha nem nyílik jól, megcserélik. A lábítót szövés közben mindig „arra nyomják, amerre ötik“ (az egyes szöttesek lábítását lásd a megfelelő mintáknál). A nyüstbe és bordába befogott szálakat tincsenként a *kötöző cséphez* kötik.

Az egyszerű két- és négynyüstös szöttesek elindítását minden kászoni asszony maga végzi. A *szálbéadásra* és a *bordábefogásra* a tíz-tizenkét éves leány-, de még a fiúgyermeket is befogják. A nehezebb mintás abroszok, ágyterítők, függönyök befogásához a falu legjobb szövőasszonyait hívják.

Az indítás a fonalak felkötözése után következik. A *vetélőbe* helyezett, kicsi csövekre csőrölt bélfonlat a nyújtószálak közé *ötik*. Miután két ujjnyit szöttek, a lábítóköteleket a vászon közepének megfelelően a nyüstökre kötik, hogy jól nyíljon. Ezután a kender- és lenfonalat *kikenik*. A kendernek egy fél marék kukorica vagy búzakorpával egy marék lenmagot, a lennyújtónak egy pici *rozsliszt langjával* (finom, korpamentes) törött lenmagot főznek össze kenőnek.

„A lennek megvan a síksága, a lisztnek a szükséges keményítője, amely lefogja a fonal *lomját*.“ A kenőt minden esetben kénik a nyújtófonalra. A kenőbe mártott kefe segítségével a nyüstitől a hátsó hasajóig kikenik a nyújtót (ez egy *nyúlás*), hogy a fonalnak a lomja lesikuljon, és ne ragadjon össze szövés közben. A kenés után a fonalat kefélik, majd

száraz ronggyal *meghuzogálják*, hogy hamarabb száradjon. A gyapot- és gyapjúfonalnak nem főznek kenőt.

Miután a fonalat így előkészítették, „mehet a munka bátran“, kezdődik a tulajdonképpeni szövés.

A szövés. A szövés a fonállal való munkák utolsó állomása. A szövőszéken szövik az ügyes kezű kászoni asszonyok a kender-, len-, gyapotfonalokból a legváltozatosabb vásznakat, terítőket, posztó- vagy pokrócféléket, a szebbnél szebb festékes lepedőket.

A szövés ideje nincs annyira időhöz kötve, mint a többi munkálatok. A gyapjúszövés ideje újabban a téli hónapok, a kenderé és lené február vége, március eleje (ahogy a fonal szapulásával elkészülnek); az igazán ügyes asszony az, „akinek ura az első tavaszi szántáskor új vászonból készült ingben fogja az eke szarvát“. Ez mutatja, hogy az asszony a téli hónapok alatt nem henyélt, a fonást, a szapulást, szövést mind a maga idejében elvégezte. Ahol idős az asszony, és van más, aki a mezőre menjen, vagy kevés a föld, és eladásra is szőnek, ott az osztováta egész évben benn marad a házban, hogy „más munkája mellett egy-egy singet leverjen a ház asszonya“.

Az elindítás után a nyüstöket a bordának megfelelően eligazítják, a nyüstön a lábítókötőket a végleges helyükre kötik. Ezután a nyújtófonalnak megfelelő bélfonalat teszik a vetélőbe. A bélfonalnak minden esetben a nyújtónál gyengébb sodrásúnak, puhábbnak kell lennie, hogy a fesszesen álló nyújtófonalak közé szép egyenletesen lehessen beverni.

Miután a fonal jól nyílik, egyik lábítót lenyomva, a keletkezett nyíláson a szövőasszony *átöti* a vetélőt, s miközben a bordahéjjal *ráveri* a szálát, átvált a másik lábítóra, s a vetélőt *visszaöti*. Így szövi, amíg a vetélő átfér a nyíláson. Mikor már nem *tér*, akkor *fordít* (a hátulsó hasajóról megengedi a szálakat, és az elsőre a kész anyagot felcsavarja). Így folytatja a szövést, amíg a *kikent* szálak a fél nyúlásig bejönnek, akkor újra keni a hátulsó hasajóig, és amíg a száraz részt beszövi, a frissen kent szálak meg is száradnak.

Mikor a hátulsó hasajóról az utolsó nyúlás is befordul, a nyújtószálak végét a *beeresztőfára* húzza, s ennek segítségével a szálak végét egészen a nyüstökig ereszti. Mikor már nem nyílik tovább, a borda előtt *elnyírja* a fonalat, s a vászon végét behányva, kiveszi az első *kompostorból*. A rostot (a beeresztőfa és a vászon között maradt szálakat) a nyüstből és bordából kihúzza, a kötözéshez vagy csipkekötéshez használja fel.

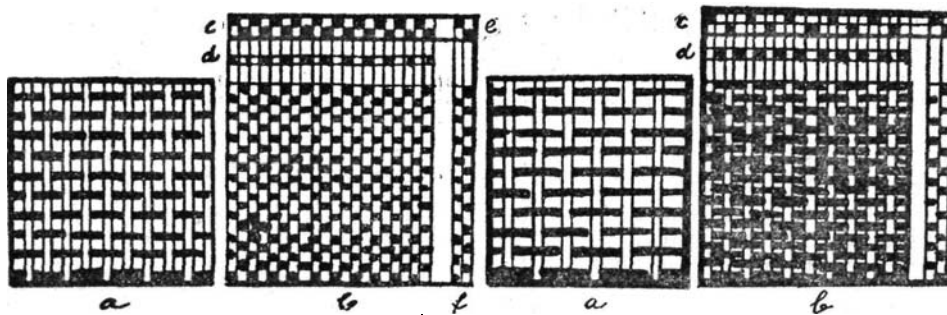
Szövési módok. A Haszonban előállított szőttesek anyaguknak és rendeltetésüknek megfelelően különböző szövéssel készülnek.

1. *Kétnyüstös szőttesek: kettős és egyes vásznak, cserge vagy lomos pokrócok;*

2. *négynyüstös szőttesek: négyes, sikattyús, rozsfeyes és barackmagos anyagok;*

3. *mintás szőttesek: három-, négy-, ötnyüstösök;*

4. *szedettes szőttesek: csépre és drótra szedettek, aggatott festékesek;*

21. Kétnyüstös vászon szövése.

22. Egyesvászon szövése (a. szerkezete, b. képe, c. nyüstbefogása, d. bordafűzése, e. lábítókötése, f. lábítása — hasonló a rajzok felépítése a 21-től a 26-ig).

1. A kétnyüstös szöttesek legváltozatosabb fajtáival ismerkedünk meg Kászomban. A szálak anyagának, vastagságának és a vászon sűrűségének megfelelően a legvékonyabb és a legsűrűbb fehérneművásznat, de a legvastagabb kászoni rokolyaszöttest is két nyüsstel, az előbbit kettősen, az utóbbit egyesén szövik.

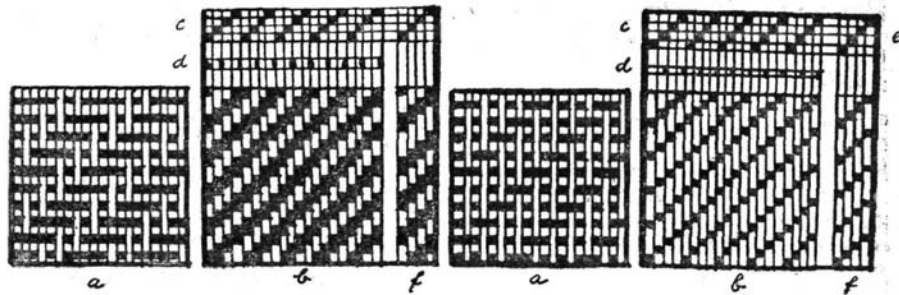
A kettős vásznat, mint neve is mutatja, két nyüsstel, két lábítóval szövik, az egyes bordafogakba is két szálaival fűzik (21. kép). Elsősorban fehérnemű- és kézimunkavászonnak használják. Ezzel az eljárással kenderből, lenből és pamutból hétféle fehérneművásznat állítanak elő (lásd fehérneművásznak).

Az egyes vásznakat szintén két nyüsstel és két lábítóval szövik, de a bordafogakba csak egy-egy szálat fűznek, így a nyújtófonal teljesen eltűnik, és csak a bélfonal érvényesül. Ez a szövés lényegesen vastagabb az előbbinél, és színes fonalak kiemelésére kiválóan alkalmas, mert a fehér felvető nem látszik ki a színes bélfonal között, s így a színek tisztán, erősen hatnak. *Fejtős vánkoshéjat, gyermeklepedőcskét* és különösképpen *rokolyaszöttest* kizárólag egyesén szönek.

A csergét vagy *lomos pokrócot* szintén két nyüstbe fogják, minden második bordafogba egy szálat fűznek. Egy csergének húsz singet vetnek, négy szélből szövik. A nyújtófonalat mindig fehérén hagyják, csak a bélfonalat festik olykor. Van aki *aggatva* (szedve) mintát sző belé, de a viselésben hamar elnyúlik. Szövés után az egyes széleket külön elbogarozzák, s a négy szélt összevarrják. A csergét Kászonzeltizen, egykor a Zsidó Péter, ma Pinti Józsefné csergeványolóján ványolják.

2. A négynyüstös szöttesek, bár valamennyi négy nyüsstel, négy lábítóval és bordafoganként két szálaival készül, nyüstbefogás, lábítókötés és lábítás szerint lehetnek: *négyes vagy posztóhímes, sikattyús, rozsféjes* vagy *barackmagos szöttesek*.

A négyes- vagy posztószövésnél a szálakat a nyüstbe *rendbe fogják* (23. kép), a lábítókat rendre vagy a két közbülső megcserélésével kötik, és egyszerre két lábítót nyomnak le. Az így előállított anyag vastag,

23. Négyes vagy *posztóhímes* szövés

| 24. *Sikattyús* szövés

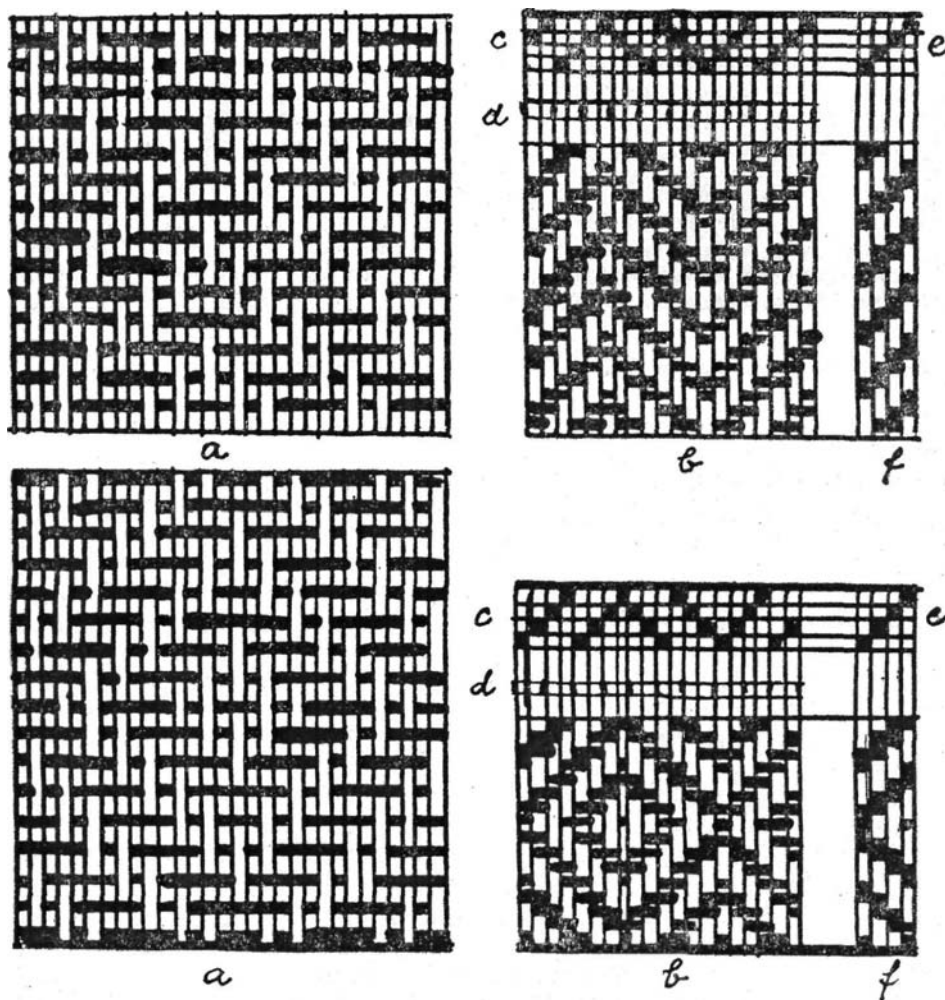
puha és ványolásra kiválóan alkalmas. Éppen ezért elsősorban harisnya-posztót és gyapjúlepedőt készítenek ezzel a szövéssel, ezenfelül négyesen szövik még a *nyári posztót* és a négyes kendervásznat is.

A sikattyús szövésnél a szálakat szintén rendre fogják, a lábítókat rendre kötik, de egyenként sorban lábítanak (24. kép). Az így szőtt anyagnak két oldala van, az alsó színes (melyen *a fejtőt jól kiadja*) és a felső a *fonákja*, ahol a nyújtófonalak érvényesülnek. Ezzel a szövéssel Kászonban fejtősszötteket, így *vánkoshéjakat*, *sikattyús lepedőket* és zsákokat készítenek.

A rozsfeyes, ökörhúgyos (fenyőágas, haránt ékalakú sávoly) szöttesek befogásánál a *sorját* 8—12 szál után *meztörrik* (25. kép). A továbbiakban a rendes négynyüstöst szövik. Zsákot, törülközőt, *takaróruhát* készítenek belőle.

A barackmagos (kockás ékalakú sávoly) szöttest a rozsfeyeshez hasonlóan fogják, de a lábításnál bizonyos szálmennyiség után ellenkező irányban haladnak (26. kép). Ezzel a szövéssel törülközőkendőt, *halotti ruhát*, *kendőt* készítenek.

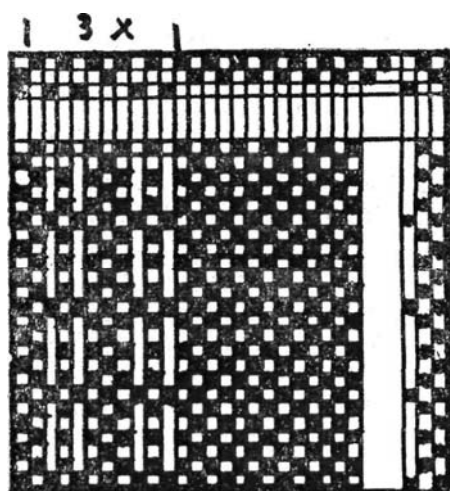
3. Mintás szötteseket az első világháború után csíkszentgyörgyi, szentmihályi és gyimesi csángó minták után kezdtek szőni. Azóta készítenek Kászonban *háromnyüstös függönyanyagokat* (27. kép), *négynyüstös csángó-abroszokat* (29. kép) és *ötnyüstös ágyterítőket* (30. kép) vagy *fehér abroszokat*. A háromnyüstös függöny szövését állítólag Balázs Sándorné (Csíkszentgyörgyről Kászonfeltízre ment férjhez) kezdte el 1920-ban, s tőle tanulták a nagylányos anyák, akiknek nem volt módjuk városi filé függönnyt beszerezni. *Vásznat* és *felhántkockát* fognak három nyüstbe, tetszés szerinti szélességben, kizárólag függöny szövésére használják. A csángó abrosz mintáját Péter Józsefné, Kászonaltíz legjobb szövőasszonya az 1920-as évek elején a lesődi csángóktól kapott gyapjúszőttes minta után kezdte szőni pamutból és fejtőből. Minta után négy nyüstbe fogják. Ezzel a szövési máddal kizárólag asztalterítőket készítenek. Az ötnyüstös szöttesek mintáját az első világháború után Csíkszentmihályról hozták eredetileg tiszta kenderből vagy gyapotból szőtték. Kászonban azonban

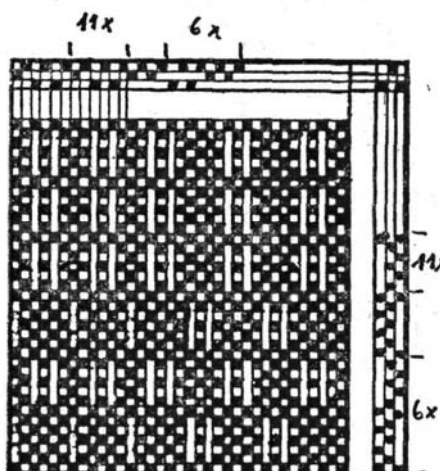
25. Rozsjejes vagy ökörhúgyos szövés

26. Barackmagos szövés

színes gyapjú- és kenderfonalból készítik az ötnyüstös ágy- és asztalterítőket. Az ötnyüstös fogását nem sokan értik. Legtöbbször Péter Józsefnét hívják *felfogni*. Az asszonyok elindítás után maguk szövik. „Aki semmiképpen sem boldogul, az az egészet megszöveti.“ Egy ágyterítőnek és falvédőnek munkadíja egy véka gabona. A mintás négy- és ötnyüstösöket különösen Udvarhely környékén szövik nagy mennyiségben, de különböző változatokban újabb Erdély területén megtalálhatók.¹²

27. Háromnyüstös függőnyszövés

28. Háromnyüstös fehér abroszszövés

4. A szedetttes szöttes három változatát találjuk meg Kászonban: a *csépeseket* (csépre szedett), a *drótra szedett* szötteseket és *aggatott festékeseket*.

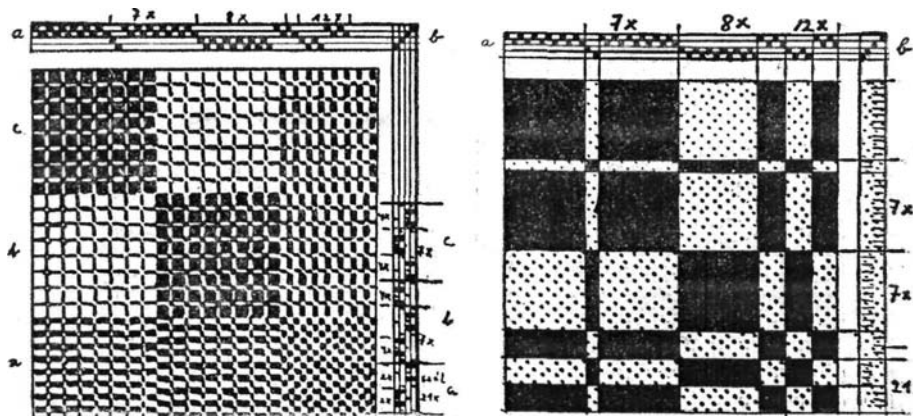
„Apró csépeseket és színes varrottasokat még születésem előtt (1874) készítettek Nagykaszonban. Újabban nagyobb csépeseket, azt is inkább Újfaluban és Jakabfalván szőnek. Nagykaszonban a nyüstös szövés járja“ — mondja Gál Ferencné 79 éves szövőasszony.

A csépes szöttest akár *kettősre*, akár *hímesre* (négynyüstös) foghatják. A mintát a bétekerő csépecskére (csép) szedik. Kászonban csépesen egész felületet nem szoktak szőni, csak díszítő sorokat. Így régen a gyermeklepedőcskék végét, az ünneplő vánkoshéjak *bütiit* (végeit), törülközők és *radinás kendők* két szélét szedték. Ma kosárruhára, törülközőkendő szélére, lakodalmi abrosz szélére és közepére szőnek egy-egy arasznyi széles nagykockás mintasort.

A drótra szedett gyapjúsztteseket Kászonban az első világháború után kezdték szőni. Annak idején tiszta szürke gyapjúból nagykendőket készítettek belőle. Ma színes ágyterítőket és falvédőket szőnek ilyen díszítéssel. Alapjában véve rendes négyüstösön szövik. Öt szál beszövése után a hatodik sorban minden negyedik szemet drótra szednek. A drótra szedett szemek a szöttes felületéből kiemelkednek, és tömegüknél fogva is díszítik az anyagot.

Az aggatott festékest szintén kétnyüstbe szövik. Posztószövő bordába *másodegyesen* (minden második fogba cm-ként kb. két és fél szál) fogják.

A székely festékest az olténiai és moldovai¹³ szőnyegektől eltérően nem forma után, hanem sorba szövik. A mintának megfelelően egyik szint a másik után öltik. Két szomszédos szín között mindig foglaló

29. Négynyüstös csángóabrosz mintája és szövése (a. nyüstbefűzés, b. lábítókötés, c. lábítás)

szál van, akárcsak a máramarosi szőnyegeken.¹⁴ Ezáltal a szőnyeg erős és tartós. A színeket mindig egyfelé kell öltetni, *egymásba aggatni*, mert különben „bugyorkásan jó” (egyenlőtlenül). Mikor egy szél szövésével elkészültek, a szövőszékről levágják, s erre a méretre szövik a másik szélt.

A festékes lepedő végébe, ha még egy kis nyújtófonal marad, gyermekeknek iskolatáskának használt *tarisnyát*, csecsemőnek *pókaszűrt* (pólya) szőnek. Ezeket legtöbbször csak *pántlikásan*, színes csíkokkal mintázzák.

GYAPJÚSZŐTTESEK

Mint láttuk, Kászonban a nagyfokú juhtenyésztésnek megfelelően a gyapjú háziipari feldolgozásának a legrégebb időktől nagy jelentősége volt. Az 1874-es nyilvántartás adatai szerint is saját házi szükségletükön felül Kászonaltízen 2-en, Impéren 19-en, Jakabfalván 7-en, Feltízen 25-ön s Újfaluban is sokan foglalkoztak fehér és szürke durva posztó és cserge készítésével és eladásával.¹⁵

A századfordulói statisztikák a háziipari tevékenység teljes hiányát tükrözik.¹⁶ Az olcsó ipari áru előzönlötte a piacokat, s így a durva posztó és cserge eladási lehetősége majdnem teljesen megszűnt.

Az első világháború után a juhtenyésztés és a gyapjúfeldolgozás újabb lendületet vett. Kászonban megjelent a szürke posztó saját használatra is és az új festékes lepedő, amely a kászoniaknak ismét keresett háziipari készítménye lett. A legszegényebb háztól a legmódosabbig még ma

is elengedhetetlen az ágyról a festékes lepedő, a hideg téli éjszakákon a vastag, lomos cserge s a férfiaknak az őszi-tavaszi mezei munkáknál a vastag posztóból készített felsőruha. A posztó, a cserge és a festékes úgy hozzátartozik a kászoni ember életéhez, mint a rozslisztból süített kenyér vagy a finom kászoni „pityóka“.

Posztó- és pokrócfélék. A harisnyát vagy ujjasposztót minden kászoni asszony maga készíti a ház szükségére. Kászomban a legrégebb időktől szőnek fehér és fekete posztót. A fehér gyapjút a maga természetes színében, a szürkét feketére festve dolgozták fel. Szürke gyapjúposztót saját használatra csak a 20-as évek óta szőnek, azelőtt csak eladásra készítettek. Nem egy idős férfi még ma sem vesz magára mást, mint fehér posztóharisnyát, fekete lájbit és kabátot. Az első világháború után a gyermekeknek kezdtek szürke harisnyát szőni, mert a „fekete posztónál a rézgálic megeszi a gyapjút, s a fehér hamar piszkolódik“. Később a szegénység is kezdte a szürke posztót viselni. Ma már a szürke gyapjú értéke nagyobb a fehéرنél, mert munkára majd mindenki azt viseli. A fehér posztóból harisnyát, a feketéből lájbit, kabátot s a szürkéből pricsces nadrágot, lájbit, kabátot, papucsot és tarisznyát szabnak s az asszonyoknak téli szőrszoknyát.

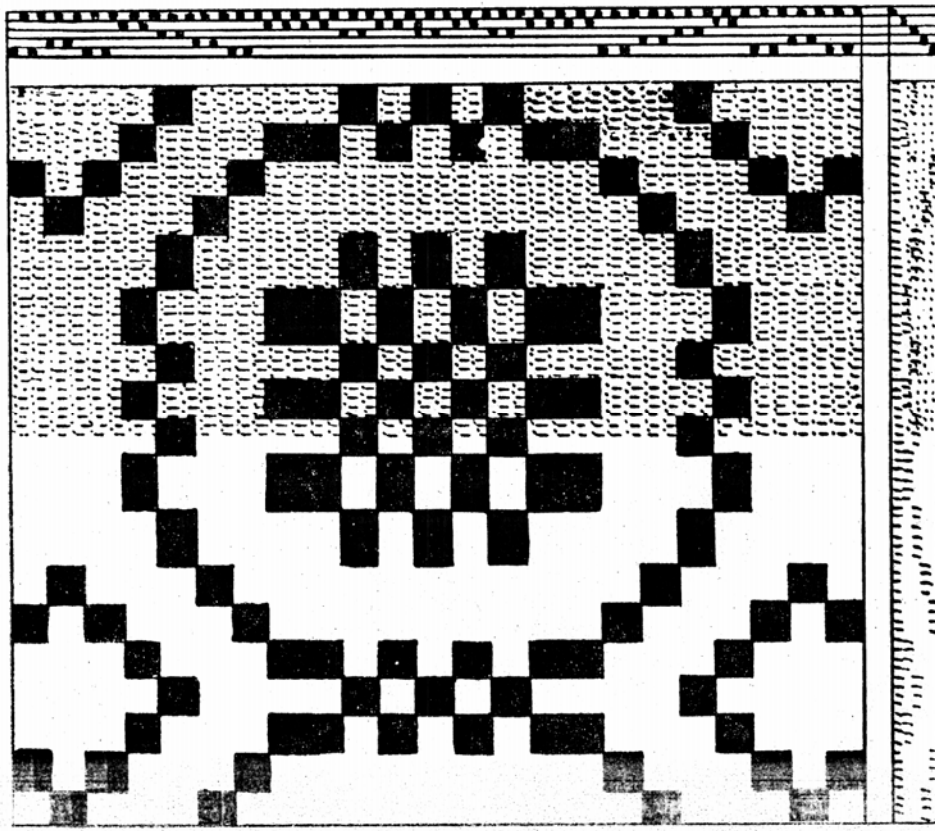
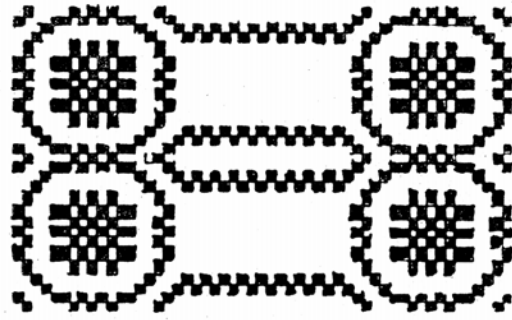
A posztót 1945 előtt Kászonzeltizen, azóta Lövétén ványolják. Kászomban régen is csak Zeltizen volt két posztóványoló. Az egyiket Zsidó Ferenc építette (hozzávetőleg 1870 táján). Fia, Zsidó János 1912-ben eladta Lakatos József „fakirálynak“, aki több ízben bérbe adta, mígnen annyira megöregedett, hogy gazdasági ügyekkel többé nem foglalkozott, s így 1938-ban a ványoló végleg leállott.

A másik ványolót, vízfűrészszel együtt (Zsidó Pál tulajdona) az öreg Zsidó Ferenc másik fia, József építette az 1890-es években. Ez a ványoló 1945-ben állott le, mert a háború során annyira megrongálódott, hogy a ház nem bírta el többé a ványoló, valamint a fűrész munkáját. Ilyenképpen pillanatnyilag Kászomban egyetlen posztóványoló sem működik.

A ványolást tavasszal, április végén — májusban kezdték, amikor a víz már kissé langyos. A ványoló általában hat hónapon át, októberig járt, de volt olyan száraz esztendő is, hogy vízhiány miatt mindössze két hétig ványoltak. Ilyenkor a ványolnivaló a lövéteieknek jutott, akik szerkesztéssel rendszeresen jöttek érte. A feltízi ványolók csupán a helybelieknek dolgoztak. Más vidékekről csak elvéve hoztak.

A kászoniak gyapjúszőtéseiket, gyapjúlepedőjüket kizárólag Lövétén ványoltatták. A lövétei ványolóban fehér, szürke és fekete posztót, valamint gyapjúlepedőt (más szóval ványolt lepedőt) ványolnak. A posztó- vagy pokrócféléket 5—20 méteres darabokban szövik, a ványolóba pedig egyszerre 25 métert tesznek, s egyvégtében kétszer 24 órán át *dürückölik*. A ványolás ára méterenként 2,50, majd 3 lej, mégpedig a kész s nem a nyers posztó hosszát véve alapul.

A pokrócot vagy gyapjúlepedőt nyáron takarózni vagy útra használják. Fehér vagy szürke gyapjúból posztóhímesen vagy rozsféjesen, pánt-

30. Ötnyüstös gyapjúterítő mintája és szövése

likásan vagy kockásan szövik. A posztónál puhábbra ványolják. A festett gyapjúlepedők 1,50X2 méter nagyságban, három szélből készülnek. Egyszerű csikozással vagy fehérre szövik, és ványolás után pirosra festik. A perefernum-szálakban feltüntetett 2 gyapjúlepedő értéke mindenkor megfelel egy cserge értékének.

A tarisznya az erdőből és havason kaszáló kászoni embernek elengedhetetlen kísérője. Az asszony is ebben viszi havason dolgozó férjének a szalonnát, kenyeret, puliszkalisztet, és ha az ember sokáig odamarad, még egy rend változót is. A szöttes tarisznya nem hiányozhat az iskolás gyermek oldaláról sem. Tarisznyának rendesen posztó, pokróc vagy festékes lepedő végébe 30—35 cm-es darabot számítanak. Hogy a tarisznyának szőtt posztó egyhangúságát megtörjék, a fehér posztóba szürke pántlikát, a szürkébe fehérét öltenek. Sokszor színes fonalmaradékokból a legváltozatosabb színösszetételeket láthatunk. Az aránylag komoly színhatású szöttes tarisznyákon egy-egy vékonyabb fehér vagy sárga fonál valósággal megragyogtatja az egész anyagot. Sok esetben ezek a tarisznyák a régi szöttes rokolyák színösszeállításait hozzák élénk. Mintha a régi, a gyapot megjelenése előtt szőtt gyapjú rokolyaszöttek késői utódait látnók. Összehajtvá összevarrják, a férfiaknak felszíjjazzák, az asszonyoknak és gyermekeknek *posztószél*ből vágnak madzagot.

A kászoni cserge, mint a csiki cserge általában, valamikor országszerte keresett volt. Kászomban a nagy lomos cserge a családi melegség szimbóluma. Régen azt tartották, hogy „addig boldog az anya, míg gyermekeit egy csergével betakarja“. Valóban, a hűvös éghajlat miatt elengedhetetlen tartozéka a kászoni életnek. Itt egyetlen házat sem találunk cserge nélkül. Mindenki házilag állítja elő. Sokan hozott anyagból megrendelésre is szőnek, különösen a háromszékiek számára. A csergének a melyéket két-háromszor olyan vastagra fonják, mint a posztónak. A heverő szálát *durgálják*, jó vastagon fonják, meg se pergetik, csak éppen hogy tapadjon össze s fogja össze egymást. Egy nap egy csergére valót meg tudnak fenni, „6—8 kiló gyapjút el tudnak prédálni“.

A csergék általában két méter széles, két és fél méter hosszú, négy szélből szőtt nagy gyapjas pokrócok. Eredetileg csak tiszta fehér, tiszta szürke, vagy a kettő csikozásával készültek. Növényi festékekkel nemigen színezték a csergét, mert azok nem bírják a ványolást. A kászoni cserge a bázikus festékek megjelenésével kezd élénk színű, vidám hangulatú lenni. A „pernizába“ (hozományba) adott viselő cserge ma is fehér alapon szürke csíkos vagy szürke. Csak a vendégágyba készített cserge fehér-piros, esetleg kék. Mind a fehér-szürke, mind a két-három színű csergék feltelosztása biztos arány- és színérzékre vall. A fehér-szürke, idősebbeknek szürke-fehér, fehér-piros vagy piros-fehér *paplanszéjes* csergék, vagy akár az egyszerű csíkosak bármelyik városi lakásnak díszére válhatnak.

A cserge ványolását, dűrückölését Kászonszékföldön végzik. Az egyetlen csergeványolót Zsidó Péter építette, 1876-ban¹⁷, újabban veje, Pinti József

kezeli. Ez a ványoló nemcsak ma, hanem a múltban is az egyetlen cserge-ványoló volt Kászonban. A legközelebbi ványoló Csíkban a csatószegei.

A csergeványolás igazi időszaka június—július. Augusztus után ványolni már nagyon nehéz, mert az őszi hideg víz a csergét nem tömíti úgy össze és nem veri ki a lomját, mint a lenge nyári víz.

Egész Kászonból a feltízi ványolóhoz hordták a csergéket; volt eset, hogy egyszerre 150 cserge is várta a megmunkálást. Kászonon kívül Szentmártonból, Csekefalváról és Tusnádról is hoztak ványolni való csergét.

A festékes. Kászon ama ritka székely vidékek közé tartozik, ahol még ma is általánosan szőnek festékes lepedőt. Ez azért is figyelemre méltó, mert a többi magyar néprajzi tájegységek közül mindössze a csíki székelység, a gyimesi és dévai csángóság őrzi az egykor Európa-szerte elterjedt kezdetleges szőnyegszövés emlékét. A székely szőnyeget — a *ki-limet* vagy *festékes lepedőt* — levéltári adatok bizonyossága szerint még a XIX. században az egész Székelyföldön általánosan készítették, és a környező vármegyékben is használták.¹⁸

A régi kászoni *vetettágyba* a szalmazsákra tett derekaljat előbb négyes, sikattyús lepedővel, majd *burjános* (növényi festékekkel festett) *pántikás* vagy *gyertyás festékessel* terítették le. A festékest az ágy elején majdnem földig leengedték, hogy a vetettágy magas lábait takarja. A festékes lepedő most sem igen hiányozhat „egy valamirevaló leány hozományából”. Az idők folyamán színben, rajzban módosult festékekkel terítik be az ágyat, az asztalt, sőt sok helyen még a falakat is.

A festékes a kászoni gyapjuszövés legfigyelemreméltóbb terméke. Ennek megszövésére csak a ház posztó- és csergeszükségletének kielégítése után kerül sor. Saját szükségletre majd minden háznál, hozott anyagból Háromszékre is sokan szőnek festékes lepedőt. Egy festékes és falvédő munkadíja négy véka gabona. A házi munka mellett egy hónap alatt készül el.

Egy ágyterítőnek és falvédőnek megszövéséhez (három szél, kilenc sing) három pászma sirített kenderfonal szükséges. Két nyüstbe, 12-es bordába, másodegyenesen fogják. Bélfonalnak kb. 4 kg festett gyapjúfonalat számítanak. A mintának megfelelően különböző színekre festik és kis fa- vagy papírvetélőcskékre tekerik.

Eredetileg a festékes lepedők házi sirített kenderfonalból és burjással festett gyapjúfonalból készültek. Bár a fennmaradt legrégebbi darabok 100—120 évesnél nem régebbiek, mivel mind a nyersanyagot, mind a festékeket teljes mértékben házilag állították elő, föltehető, hogy Kászonban a festékes szövése nagy múltra tekinthet vissza.

A festékeseket éppen úgy, mint a posztót vagy a vászonféléket, régi típusú szövőszéken nyüstben és bordában szőtték. A díszítményeknek — természetesen — alkalmazkodniuk kellett a szövőszék adta lehetőségekhez. Ezek adva voltak az összes, kezdetleges szövőszékkel dolgozó, még a nomád népeknél is. Éppen ezért a magyar népművészetben sehol sem maradt fenn más népek művészetével annyi közös primitív díszítmény-

kincs, mint éppen ezekben a szőtteményekben. Így például az I-es szőnyeg ékalakú mintáit megtaláljuk nemcsak a román, hanem a szumátrai gyapjúszőttesegekben is, míg a *vízfolyásos* vagy *farkasfogas* díszítést (73. színes tábla) a nyugat-afrikai szövött párnáktól egészen a norvég szőttesekig végigkísérhetjük.¹⁹ Ezek az egyszerű, geometrikus díszítésű pokrócfélék Délkelet-Európában, sőt hazánkban kívül a ruténeknél, ukránoknál és más népeknél is előfordulnak.²⁰ Ezeken a gyapjúszőtteseken, bár vannak a technikából adódó közös díszítmények, de a komponálás, a színlátás és a motívumok alkalmazása, valamint formába öntése valamennyi nemzet kezében külön sajátos formát nyernek.

A festékesek felépítését (struktúráját), mint a szövött szőnyegekét általában, a szálak egymás mellé való hosszanti fektetése, szövése adja. (A csomózott szőnyegeknek a szálak keresztmetszete.) De míg a hasonló szövésű, jellegzetes keleti kilim vagy kelim²¹ szövési módnál a párhuzamosan haladó nyújtófonalakat igen gyakran szándékosan nem kötik össze (akárcsak a bánági szőnyegeknek), hogy a fény felé akasztva az össze nem varrt részeken átszűrődő világosság rajzában gyönyörködjenek, a máramarosi románság és a csiki, kászoni székelyek gyapjúpokrócaik színeit közös foglalószálakra *aggatják*, hogy tartósságát is fokozzák. Ennek a technikából adódó sajátosnak erős hatása van a díszítésre is. A bánági, valamint a torontáli szőnyegek mozaikszerű ragyogását, erős kontúrját hiába keressük a székely szőnyegekben. A kászoni festékeseken a kontúrvonalak elmosódottabbak, s ezáltal a színek találkozása lágyabb, észrevétlenebb.

A régi csiki burjános festékesekre jellemző a kevés szín. A kászoni még ennél is szerényebb. A *tubáksárga* (zöldes okker) vagy a *szúrfű szín* (indiai vörös) alapszín mindössze nyers fehér és *posztóbors kék* színnel mintázták. Az okker és az indiai vörös alapot a hegyoldalon vadon termő virágokból nyerték, míg a kék színt a brassói posztógyári gyapjűhulladékból kifőzött festéklében festették (lásd gyapjűfestés).

Kászomban a festékes szövése az öregek szerint emberemlékezet óta általános volt. Mivel a gyapjű és a kender a háztól kitelt, s a festőanyagok előállításához mindössze egy kis ügyesség és kitartás kellett, még a legszegényebb asszony is igyekezett bár *pántikás* (csíkos) festékest adni leányának. A csíkos festékes szövéséhez lényegesen kevesebb gyapjű kellett, mint a *rakottasba*, *aggatottba*, tehát a szegényebbek a vetélő adta lehetőségeket igyekeztek minél jobban kihasználni. A csíkos festékes kevés rakással valószínűleg a legrégebb típusú mintás szőnyeg (71. színes tábla), amely átmenetet képez az egyszerű pántikás festékes és az aggatott között. A szövésnek ezt a fajtáját a székelység kevésbé módos rétege és a románság őrizte meg. Itt a tubáksárga alapszín az egyszerű fehér és kék csíkokon kívül a három vetélő változtatásával elért tízféle fogas díszítő sor élénkíti. A fogazáson kívül a technikából adódó egyszerű díszítéssel tettek még változatosabbá. Ez a díszítés valamikor általános lehetett, mert több háznál még ma is őrzik eredeti burjános vagy festékes változatát (72. színes tb.).

A tisztán kézzel aggatva szőtt burjános festékesek között is kialakultak bizonyos típusok, amelyek lényegtelen változtatásokkal egész Kászonban megtalálhatók. Valamennyire jellemző az egyszerű okker vagy indiai vörös alap, amely a csíki festékesek általános alapszíne. Azonban a Csík más vidékein talált szőnyegekkel ellentétben, a kászoniaknál ugyanazon darabon az okker és az indiai vörös nem fordul elő. A mintázatban mindössze a nyers fehér, a posztókék és az alapszín használatos.

A színek elosztása, az elrendezés világossága, az alkotórészek és a technika jellegének őszinte érvényre juttatása az, ami a többi erdélyi vidék román szövítt szőnyegeitől a csíki és kászoni festékest megkülönbözteti.²² Míg pl. a máramarosi szőnyegeknél ugyanazon motívumot, a vízfolyást („unda apei“) különböző színnel több ízben megtörik, s ezáltal a szőnyegnek valóban hullámzó víz benyomását adják, a kászoni *vízfolyásos* vagy *farkasfogas* festékesben a díszítményt a szőnyeg kezdetétől megszakítás nélkül vezetik végig (73. színes tb.). Az egymás mellett kanyargó színek erős tónuskülönbsége a motívum rajzát még jobban kiemeli.

A kászoni festékesnél általában hiányzik a keleti szőnyegekre jellemző egységes keretmegoldás. A két végét minden esetben egyszerű színes csíkkal vagy díszítő sossal zárják le. A középen összevarrt vonal mentén a geometrikus díszítmények szimmetrikusan helyezkednek el. Kászonban a *rózsás festékesek* két változatával találkozunk. A központi *nagyrózsás festékesbe* szervesen beletartozik a nagy rózsába a sarkainál elhelyezett négy apró rózsza (74. színes tb.). A *kisrózsás festékes* központi motívumát díszítő sor választja el a többi négy rózsától (75. színes tb.). A térkitöltés igényének engedve a középrózsza két végébe elhelyezett farkasfogak fehér díszítménye egyben a fehér foltokból adódó rajznak mintegy csúcspontját képezi.

Ezeknek a biztos kézzel, határozott művészi érzékkel megkomponált festékeseknek a múlt század 80—90-es éveiben nyoma vész. A falut elárasztotta az olcsó, ízléstelen gyári áru, amely a régi burjános festékes lassú, sok fáradságot igénylő munkáját feleslegessé tette. Az 1900-as évek elején megtartott Csíktusnádi Kongresszus hatására a székely háziipar magára vonta a polgári körök figyelmét. Ennek eredményeképp több székely vidéken igyekeztek a festékest felülről irányított mintákkal újjáéleszteni.

Kászon — földrajzi elzártsága következtében — elkerülte a jóindulatú, de dilettáns pártfogók figyelmét. Itt a szegényebbek, akiknek nem állt módjában gyári takarókat beszerezni, továbbra is szőtték az egyszerű csíkos festékeseket, de már gyári anilinfestékekkel.

Az első világháború után a gyári terítők a kászoniak számára drágának bizonyultak, s még a jobb módú asszonyok is újra szőni kezdték a régi szőtesek nyomán a festékeseket. Ezek a *kis kápolnás* és *tornyos festékesek* (77. színes tb.) csupán a festékes nevet és a farkasfogas szőnyeg hosszanti szélmintáját (melyet az újabb keletű virágdíszítményű szőnyegen is megtalálunk), az egyszerű cikcakkot örítették meg. A közpész gazdag díszítését az egyszínű alap, a burjános festékek helyét a pili-

fuxia foglalta el. Ezek a szőnyegek első látásra sem színben, sem kompozícióban nem mutatnak rokonságot a régi festékesekkel. Azonban ez az egyszerű, nagyolt forma idővel nem elégítette ki a kászoni asszonyok igényét. Mindenki ízlésének és tudásának megfelelően valamit módosított rajta, valamit adott hozzá. A bázikus festékek adta erős, rikító, tiszta színekhez és a nagyvárosi színorgiákhoz szokott asszonyok már nem találták szépek a régi festékes színeit. Az új festékeseknek elengedhetetlen színe lesz az égő vörös, amelyhez legszívesebben annak kiegészítő színét, a zöldet használják. (Ezzel szemben a románok a vöröset a lilával kombinálják.) A vörös-fekete színösszeállítást is, akárcsak a románok, szívesen használják. Ezeknek az erős, rikító színeknek a kiegyensúlyozása nem kis szakértelmet igényel. Ezért az ízlésükben bizonytalanná vált kászoni asszonyoknak nem minden esetben sikerül tetszetős, szép darabot előállítani. Viszont a Kászon határában élő, Gyimesről származott lesődi csángó asszonyok az élénk, erős színekkel is szemnek tetszetős, szép festékeseket készítenek (76 színes tb.).

1940 után kispolgári ízlésű kézimunkalapokból kimásolt fiiéminták és hímzsminták jelennek meg a festékeseken. A régi geometrikus díszítmények mellé bevonul a stilizált virág is. Míg a „tornyos“ festékeseket minden asszony megszövi magának, a virág- és néha állatmotívumokat csak ügyesebb szövőasszonyok tudják kockás papírról leolvasni. Ezek aztán ellátják a környéket is *garnitúrával*, festékes lepedővel, falvédővel és asztalterítővel.

A felszabadulás után egyes szövőasszonyok figyelme saját népi hagyományaikra terelődött. Így a festékes szövése új, egészséges irányba fejlődik. Ismét szövik a régi nagyrózsás és kistrózsás, valamint a gyertyás mintákat (78. színes tb.). Az új irányzatnak mind több híve akad. Mind többen és nagyobb változatban készítik a régi festékesek díszítőelemeinek felhasználásával az új festékes lepedőket, természetesen az új lehetőségeknek és követelményeknek megfelelően. Még érezhető a polgári ízlés romboló hatása, hisz a régi oda nem illő elemek nem tűnhettek el máról holnapra, de már a kászoni asszonyok jó része látja azt az utat, amelyet a festékes továbbfejlesztésében követniük kell. Ugyanakkor azonban érzik azt is, hogy a sok szín adta lehetőségek között könnyen eltévelyednek.

A művelődési otthonok népművészeti köreinek első feladata lenne, hogy a régi, muzeális értékű festékeseket kis helyi múzeumba gyűjtsék. Ezek a művészi értékű festékesek mindenkor útmutatói volnának a falu dolgozó asszonyainak.

VÁSZONSZÓTTESZK

Kászon elsőrendű vászonszövő háziipara a múlt században komoly kereseti lehetőséget biztosított a lakosságnak. Ügyes kezű kászoni asszonyok a legváltozatosabb vászonneműt tudták előállítani. A vasút vonal

megépítésével a pamutfonál mind nagyobb tért hódított a székely házi szövőiparban. Kászonban a kender-, len- és gyapotfonalak háziipari feldolgozása az 1870—80-as években érte el tetőfokát. Az 1879-es nyilvántartásban negyven szövőasszony szerepel, aki mezei munkája mellett állandóan dolgozott eladásra is. Vászoni-, valamint gyapotszötteseikkel a kászoniak állandó kereskedést űztek a székely és a közeli szász városokban s a környező vásárokon. 1879-ben egy méter gyapottas vászon ára 14—18 krajcár, egy sing csepűvászon 4—6 krajcár volt.²³

Az olcsó pamutfonál, amely kezdetben új lehetőségekkel gazdagította a székely szövő-varró háziipart, idővel a helyi kender és különösen a len termelését nagy mértékben csökkentette. A XX. század elejétől az olcsó osztrák és más kész szövöttáru a kászoni vászonszöttes eladását majdnem teljesen lehetetlenné tette.²⁴ Így a századfordulótól az első világháborúig a kászoniak kizárólag saját használatra készítettek vászonszötteseket. Az első világháború után a vászonszövés új lendületet vett, minthogy az ipari termékek ára a mezőgazdasági termények árához viszonyítva a kászoniak számára nehezen megfizethetővé vált. Az asszonyok újra nagy területeket vetettek be kenderrel, és mivel a gyapotfonál beszerzése nem ütközött nehézségbe, újra szebbnél szebb szötteseket készítettek.

A falusi háztartáshoz sokféle szöttesre van szükség, s azt mind a leány kell hogy magával vigye férjhezmenetelekor. Ezek a szöttesek az anya és leánya sok évi munkájából tevődnek össze. „A hozományt, mikor a leánygyermek megszületik, kezdik gyűjteni, s amíg férjhez nem megy, mindig gyűjtik. Az anya egyik esztendőben is tesz el két szalmazsákot, a másikban is két-három zsákot, lepedőt. Ami kerülhet a magáéból, azt is leteszi a leány ládája, ami új (használatlan), hogy ne használódjék.“ Így adódik, hogy egyes féltettebb apró szedett szöttes vagy szálán varrott párnahéj két, sőt három generáción keresztül is megtalálható a hozománylevelben. „Amíg a leány felnő, a szöttesek a perniczás ládában szép sorjába rakva várják a nagy napot, mikor az egész falu szeme láttára szekérre rakva viszik az új otthonba. Az első szekéren van a vetettágy tizenkét párnával és két kispárnával (ezeket az »öröm-legény« hányta fel a szekérre, a többit az asszonyok rakták fel szép sorjában). Hat párna ünneplő gyalcs huzattal (ezek 1889—90-ben varrottas és apró csépesek voltak) — meséli Gál Ferenéné kászoniimpérii hetvenhét éves öregasszony —, a cifrábbak, hat párnán fehérített fonallal öltött fejtős házi-szött héj. Az ágy aljában két szalmazsák, azon két derekalj, az egyik gyalcs huzattal, a másik háziszött fejtőssel, két lomos cserge, egy gyapjából szött piros lepedő, két sikattyús lepedő, s a díszlepedő fehér gyócsból szép slingérozással s rajta az új festékes lepedő.“ A második szekéren viszik a szobabútor. A harmadik szekéren a szövőfelszerelés mellett egy tulipántos láda, teli ruhaneművel. A perefernumlevel tanúsága szerint a ládában még van 1 *pónya* (ponyva), 8 zsák, 1 magvető, 2 tarisznya, 3 fehér ágyterítő (bolti), 8 abrosz, 12 kendő, 9 férfing, 9 lábavaló, 9 fehnép-ing, 3 szöttes rokolya, 11 rékli, 1 posztókurti, 2 hárász-kendő, 4 fejrevaló kendő.

Ha az 1880 és 1946 között készült és fennmaradt perefernumleveleket áttanulmányozzuk, kisebb-nagyobb eltéréssel majdnem ugyanezeket a számadatokat találjuk. Jellemző a falu íratlan törvényeire, hogy a leány, ha otthoni körülményei között nem biztosíthatja az általánosan szokásos hozomány előteremtését, semhogy az új háznál megszólják, inkább évekig szolgál városban. Fizetését hazaküldi, míg a kellő mennyiségű ruhadarabot, a ház szükségére és díszítésére szolgáló szőtteket és varrottasokat elő tudja teremteni.

Egy háztartás szőttes-állományának főbb csoportjai: zsákfélék, fehérneművásznak, kendők, terítők, függönyfélék, színes szőttek; gyermek- vagy rúdilepedők, vánkoshéjak, radinás ruhák, díszkendők, lakodalmi abroszok és rokolyaszőttek.

Zsákfélék. Kászomban egyszerű, sima zsákvásznat hiába keresünk. Rendeltetésüknek megfelelően a zsákféléket négyesen, rozsféjesen vagy sikattyúsán szövik. A legszegényebb asszony is, ha többre nem telik, bár egy pár szál gálicos fonalat ölt a zsákvásznatba, hogy a szemnek tetszetősebb legyen. A zsákvásznatból *köblös zsákot, magvetőt, pónyát* és *szalmazsákot* készítenek.

A köblös zsák (40—50 cm X 130—135 cm) négyes vásznatból készül. Gabonának inkább szőszvásznatból, lisztnek, aki teheti, pamutvásznat szö, mert az a lisztet „jobban megfogja”. A zsákot gálicos kenderfonallal s a módosabbja fejtős csíkkal díszíti. A zsákon lévő csík egyben ismeretőjelként is szolgál. A különböző tagozódású csíkokról minden ház megismeri a maga zsákját a malomban, ezer közül is. A kászoniak inkább keresztben, a háromszékiek inkább hosszában csikozzák. Köblös zsákot módnak és szántóföldnek megfelelően egy leány 6—24 darabig kap, mert „csépléskor szégyen idegenre szorulni”.

Akinek kenderfölsége van, megszövi zsáknak. A háromszékiek még ma is szívesen adnak veteményt vagy pénzt a kászoni jó sűrű, erős szálú zsákért.

A magvető két sing sikattyús vagy négyes szőszvásznatból készül. Gálicos sárga fonallal keresztben vagy hosszában csikozzák. A magvetőben egy fél véka mag fér el, így akár férfi, akár nő a vető, könnyen kezelheti. Kászomban egyetlen ház sem képzelhető el magvető nélkül.

A pónya (ponyva) négy szélből összevarrt nagy lepedő. Csépléskor, búzaszárításkor terítik a földre, vagy a magos kender szállításakor a székér alá. Sikattyúsán, négyesen vagy rozsféjesen szövik, pácfonalba nagy szőszet vernek. Tetszés szerint sárga fonallal, nagy ritkán fejtővel is csikozzák. Általában háztartásonként egy-két ponyvát találunk 2X2 m nagyságban.

A szalmazsák 12 sing négyes vagy sikattyús szőszvásznatból készül. Sárga kenderfonallal csikozzák, a módosabbja fejtőt is ölt bele. A szalmazsákot friss szalmával töltik, s a vetettágyba vagy hálóágyba helyezik. A legszegényebb leány egy, a módosabbja legtöbb három szalmazsákot kap.

A négyes lepedőt három szél s 3 sing (1,50 m X 2 m) négyes vagy rozsfeyes vászonból készítik. Takarózaskor az éles szálú cserge alá elengedhetetlen. Eredetileg csak sárga kenderfonallal csikozták, idővel a gazdagabbak színes fejtőt és fehér gyapotot is öltöttek a sárga fonál mellé. Hogy a színes fejtő jobban érvényre jusson, áttértek a sikattyús szövésre, amely a fejtőt jobban kiemeli. A sárga kenderfonal használatának foka minden esetben utalt az anyagi helyzetre. A szegényebbje tiszta sárga fonállal csikozott, a módosabbja néhány fehér pamutfonalat is öltött a sárga fonál mellé. A gazdagabbak már fejtővel is csikozták a sikattyús lepedőt, „az első leány a faluban felleget is öltött“ (kék-fehér fejtő) a csíkok közepére.

Fehérneművásznak. Az egyetlen vászonszöttes, amelyet a kászoniak díszítetlenül hagynak, a fehérneművászon. Mégis, a kender, len és pamut finom megmunkálásával, minden alkalomnak megfelelően, a legváltozatosabb fehérneműanyagokat tudják előállítani. Kenderből, lenből és pamutból hétféle fehérneművásznat, tiszta lenből, különösen a gyapot megjelenése előtt, finom ingnek, kendőknek és szálon varrott varrásához szükséges alapanyagot készítettek.

Virágosvászonból (nyújtó- és bélfonal-virágos szálkender) szötte a leány a völegényi inget jövendőbelije számára.

A *kenderszálvászonból* (nyújtó: kenderszál, bélfonal: pácfonal) készült a szegény ember ünneplő fehérneműje s a gazda viselőinge, gatyája. A lenvászon eltűnése után kézimunkavászonnak is használták az 1900-as évek elején.

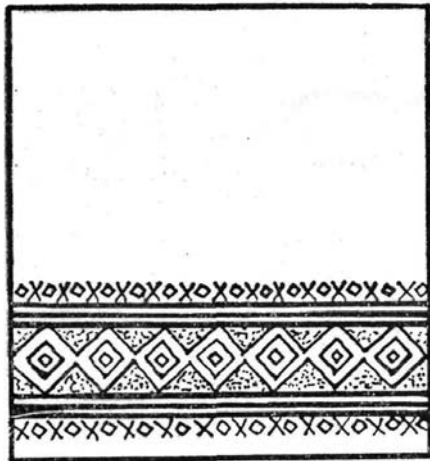
A *szöszvászonból* (nyújtószál: pácfonal, bélszál: szöszfonal) készült a szegény ember viselő fehérneműje. Öregasszonyok megfestve viselőrokyát, kötényt szabnak belőle.

A pamutfonal megjelenése óta a kenderfonalat pamuttal vegyítik, ebből igen erős, tartós és szép anyagot tudnak előállítani.

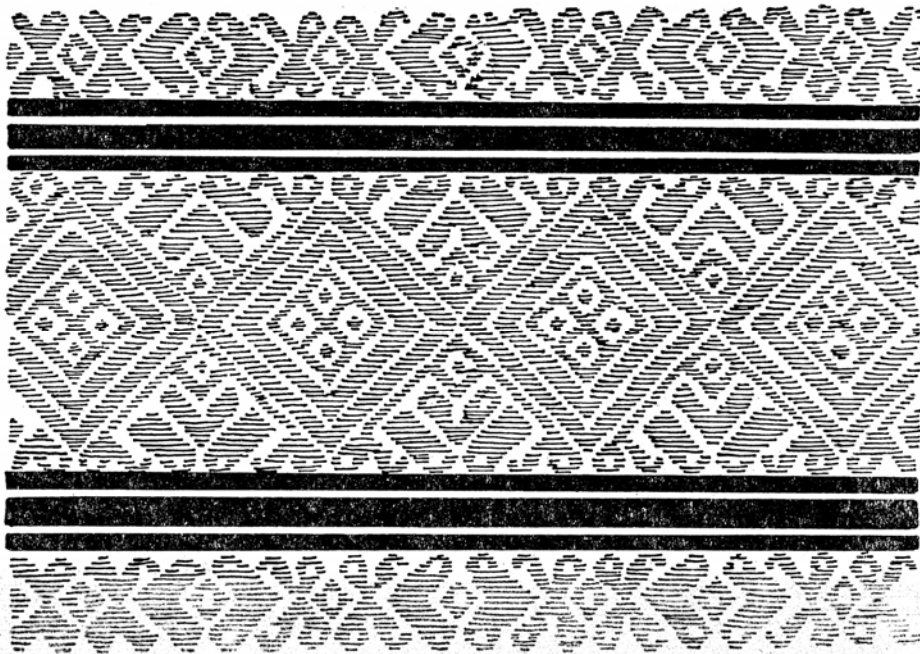
A *vegyített vászon* (nyújtófonal: egy szál 16/2 pamut és egy kender-szálfonal összevetve, 6—8-as gyapotfonallal öltve) a kászoni emberek megállapítása szerint mezei munkára a legalkalmasabb. Szerintük a tiszta gyolcs munkához nem való. A tiszta kendervászon, ha „megvizül“ (megizzad), valósággal eszi, marja az ember testét, de gyapotfonallal vegyítve megvan az *engedékenysége, rugalmassága, tartóssága*. Megfelelő mennyiségű gyapot birtokában az egész környéket el tudnák látni a kászoniak erős, tartós fehérneműanyaggal, amely egyben az esetleges kászoni háziipari és népművészeti termelőszövetkezetnek fontos terméke lehetne.

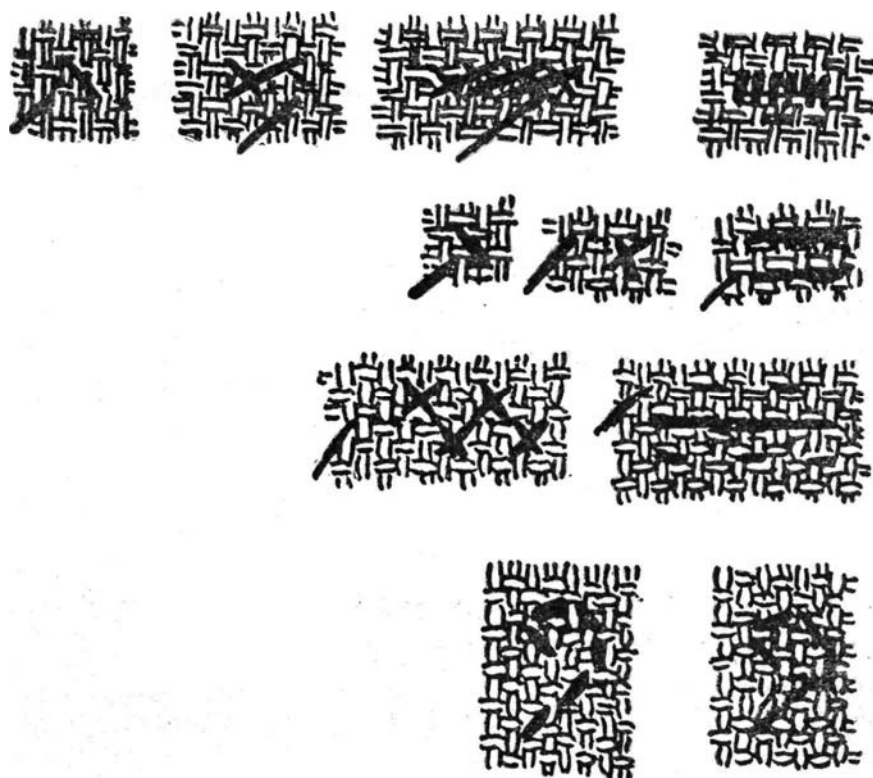
Bitangvászonból (nyújtószál: 16/2 gyolcsfonal, pácfonallal öltve) a szegény ember és a középgazda hétköznapi fehérneműje készült.

Tiszta gyolcsvászon fehérneműt a múlt században csak a falusi intelligencia viselt. A két világháború között a gyapotvászon-szövés jelentős jövedelmet biztosított Kászonné asszonynépének. Különösen a *sárga gyapotvásznat* szöttek, mert szerintük „használatban a fehér vászon megsárgul a lúgozástól, a sárga viszont megfehéredik“. A kászoni emberek a

31. Aprócsépes *rúdilepedő* (71X73). Fehérett szálkender alapon erősen fakult fejtő szedéssel, Készítette Vánicsa Trézsi 1920 táján Jakabfalván. Gál Ferencné tulajdona, Impér.

32. Szálánvarrott *fonottöltés* (színe, visszája)

33. Keresztöltés

34. Egyes keresztszemek

35. Előöltéssel készített kacskaringók

sárga gyolcsinget viselték, s mikor kifehéredett, eladták a háromszékieknek. „A kászoni inkább új inget sző, semhogy foltozzon, a háromszéki inkább foltoz, semhogy szőjön.“

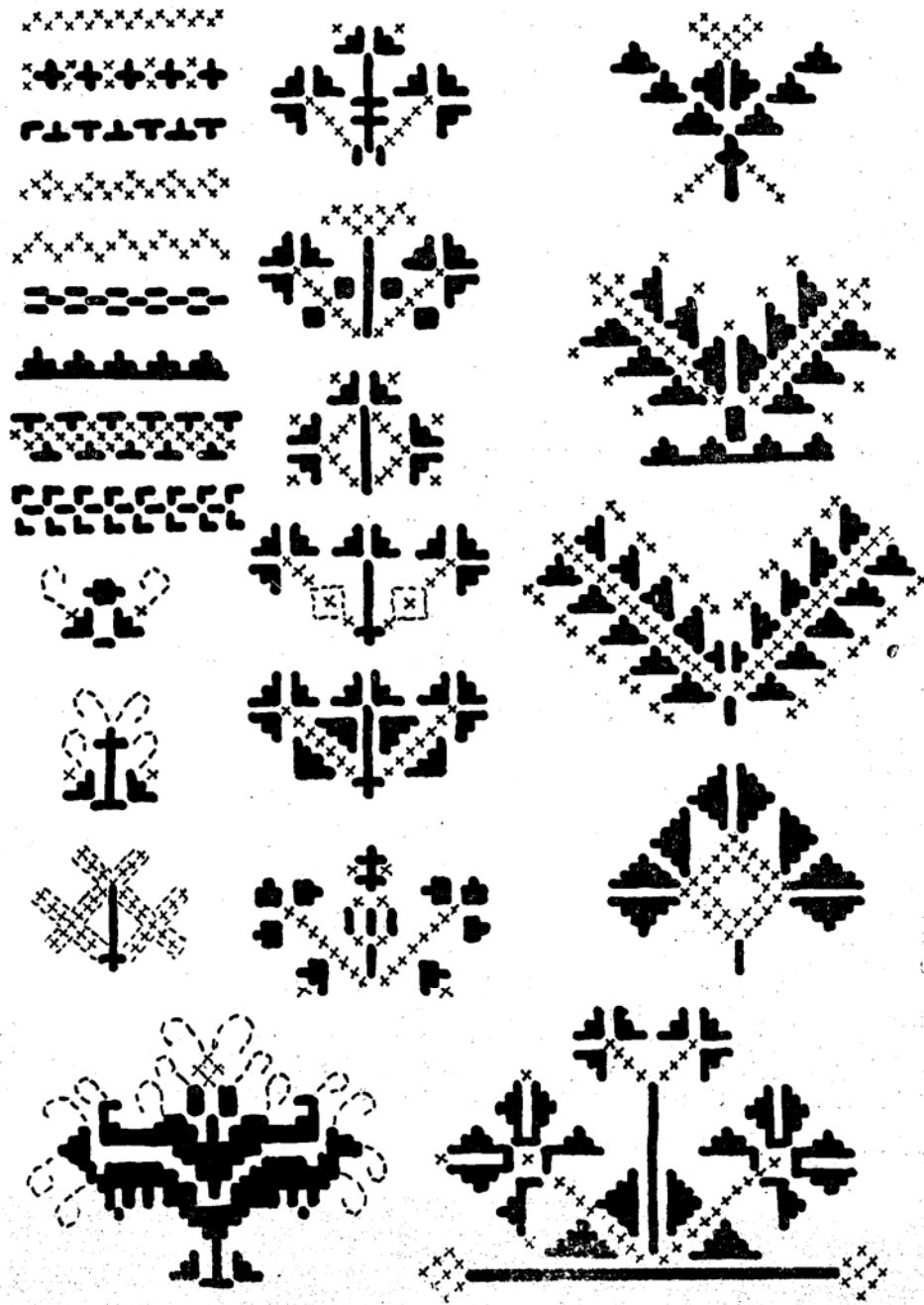
1900 előtt a kenderes vásznat fehéritették. Kivitték a jó gyepes kertbe, elterítették, s alaposan megöntözték. Mindig csak egyik oldalát fehéritették. Most a vásznat már nem fehéritik. Akinek módja van, gyapotvásznat sző, akinek nincs, kenderét megszővi zsáknak, eladja, s az árából gyolcsot vesz.

36. Szegélyvonalak

36

37. Mestérékének használt virág- és levéldíszek

37

A vásznat eladni legtöbbször Kézdivásárhelyre viszik. Egy méter finom sárga kendervászon ára 10—15 lej, a durvább szövészószóvászóné 8—9 lej. Most vegyített vásznat nemigen szónek, mert kevés gyapothoz jutnak. „Aki nincs sokadmagával, gylcsinget szab, ahol többen vannak s szegényebbek, kendervászónból varrják az inget, idővel az is megférédik s megpuhul a szapulástól.“

Kendók és terítók. *Törülközökendőről, takaróruháról és asztalterítőről* már a múlt század második felében kelt perefénumlevelek is megemlékeznek. Kászónban éppen úgy hozzátartoznak a mindennapi élethez, mint a vastag kenderszótemények vagy a fehérneművásznak. Ezeket a szótteseket is tiszta kenderből, gyapottas vászonból vagy tiszta gyapotból szóvik, s az asszonyi ügyességnek megfelelően sima kétnyüstösön, rozsféjesen, barackmagosan vagy mintásan készítik.

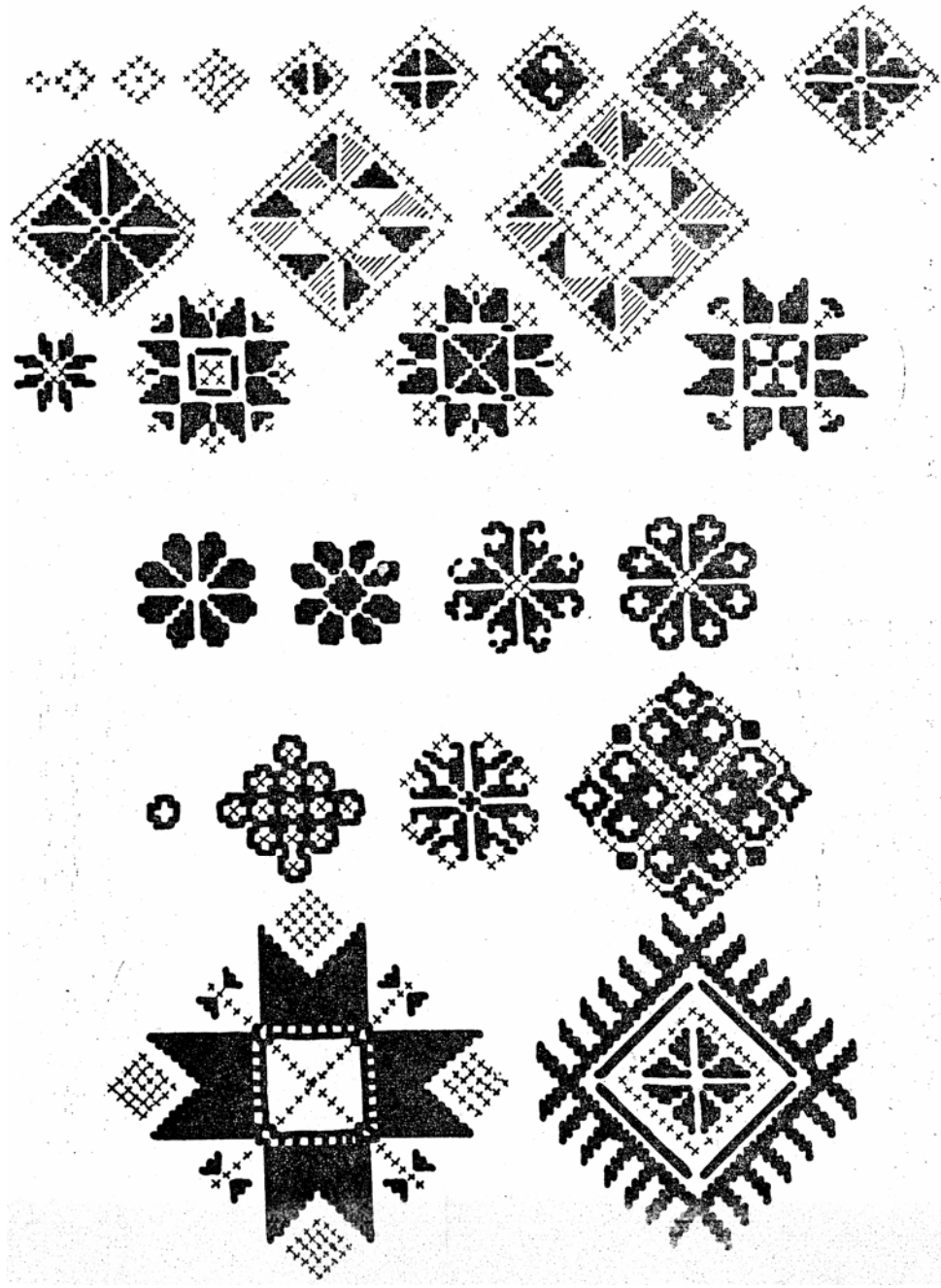
A törülközökendőket legtöbbször 50 cm X 150 cm nagyságban, tiszta kenderből szóvik. Hétköznapi használatra sárga fonallal csikozzák. A nagyobb gazdák gyapottal öltik: két végére csipkét kötnek. Házanként 6—24 törülközöt visz a leány hozományba.

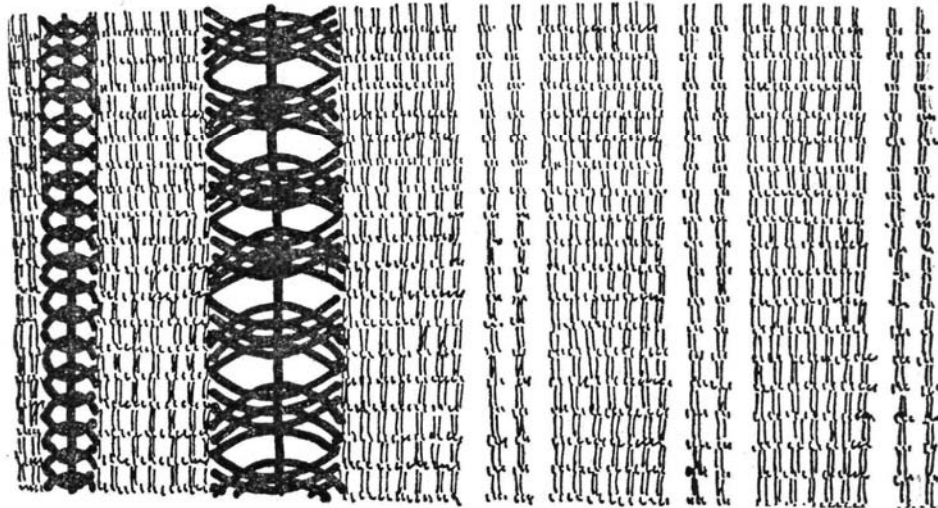
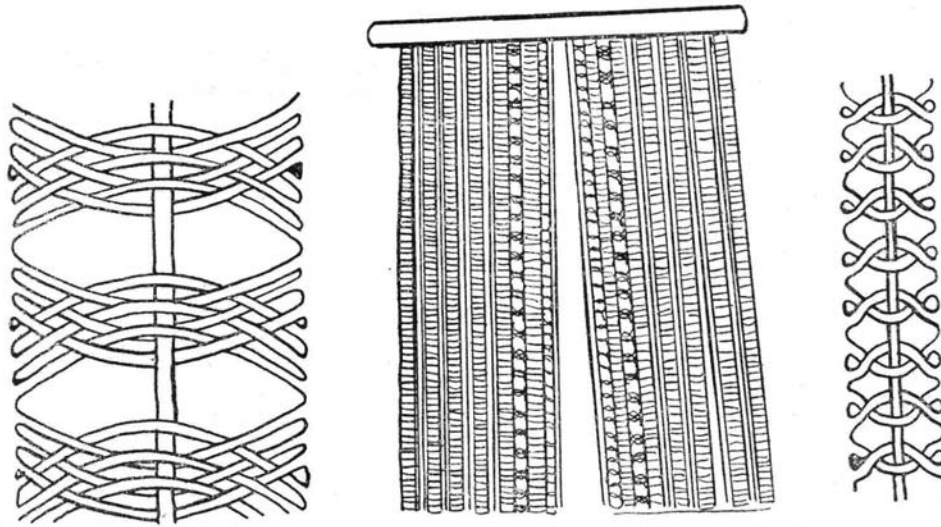
A takaróruhákat (30 cm X 80 cm) legtöbbször a törülközökkel egyvégebe szóvik. A kenyeret takarják bele az útra, vagy a kosárra borítják. Az egyszerűbbeket vékony piros fejtős csíkkal díszítik. A románok a piros mellé gyakran öltenek keskeny sárga pántlikát vagy feketét, a székelek inkább kézzel szegélyezik. Lakodalomba, keresztelőbe vagy radinába (gyermekágyas asszonyhoz) szedett *radinás ruhával* terítik le a kosarat (lásd szedetttes vagy csépes szóttesek). Radinás ruhát a lánynak mód szerint 3—5 darabot adtak.

Az első világháború előtt minden asszony hímes takaróruhát is készített magának. Leány hozományba nem vitt, de még új asszony korában mindenki megszótte. Rozsféjesen vagy barackmagosan 12 darabot szóttek 50 cm X 65 cm nagyságban, „ezeket halni számították“, vagyis mikor valaki meghalt, négy kendőt kötöttek annak a négy komaasszony-nak a gyertyájára, akik a halott körül segédkeztek, siratták, virrasztottak. Négy kendőt a koporsón „egybe átvettek“ (kettőt a fejnél, kettőt a láb-nál), egy-egy kendőt adtak a sírásóknak, egyet a papnak, egyet a kántornak, hogy a „gyertya végét betakarják“. Ez az egyetlen szóttes, amelyet egyszínű, fekete hímmel díszítenek.

Abroszokat, asztalterítőket is, kivétel nélkül minden kászóni házban készítenek. Rendesen két szélből 120 cm X 150 cm nagyságban szóvik egyes, rozsféjes, barackmagos vagy mintás nyüstös szövés-szel. A múlt században inkább kender- vagy gyapotvászonból színes fejtőcsíkokkal szótték. Ez az egyetlen szóttes, amelyen az egész felületet 10—10 cm távol-

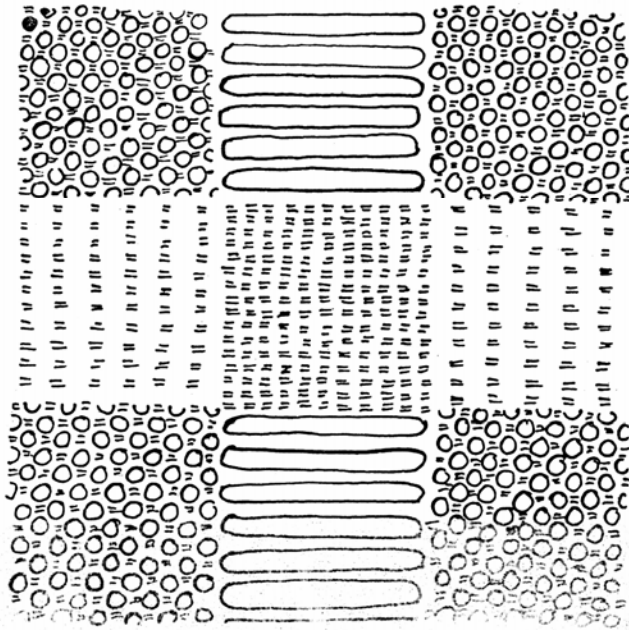
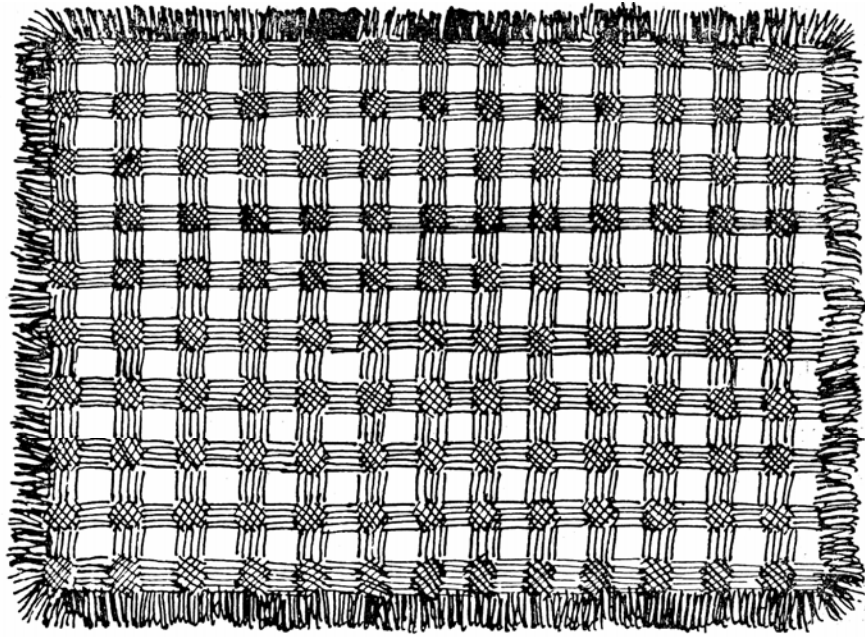
38. <i>Kistánvérok</i>	38
39. <i>Kicsi csillagok</i>	39
40. <i>Rózsák</i>	40
41. <i>Almák</i>	41
42. <i>Naon csillag</i>	42
43. <i>Nagytányér</i>	43

44. Háromnyüstös függöny (Szárnyanként 55X250 cm). Házi lenfonalból készítette Veres Istvánné 1950-ben, Altízen

45. Háromnyüstös fehér abrosz (110X140). Fehér gyapotfonalból készítette Tudorán Katalin 1910-ben, Jakabfalván

ságra csíkozták tiszta piros, piros-kék vagy piros-kék-fekete fejtővel. Közepét egyszerű abroszvarrással vagy kézi kötött csipkével foglalták össze.

1920 után, különösen Nagykászonban, erősen elterjedt a mintás nyüstös szövés. Ezeket a szőtteket a Székelyföldön, különösen Udvarhely vidékén a két világháború között nagy mennyiségben készítették eladásra. A nyüstös abroszokat kezdetben tiszta gyapotból szőtték. Geometrikus, a befogásból adódó díszítmény az egész felületet borítja. Egyszínű fehér vagy fehér és színes fejtőből készítették.

A nyüstös abroszok befogása meglehetősen szakértelmet követel; ügyes kezű, inkább szegényebb szövőasszonyok foglalkoznak vele. 1940 előtt az ország minden részébe, Szatmártól Bukarestig minden nagyobb városba szállítottak szőttes kerti abroszt; falusiak számára veres vagy kék színézéssel, a városiaknak citrom- és narancssárga változataiban is szőtték.

Kászonban, bár általánosan elterjedt és használt a nyüstös abrosz, mégis talán ez az egyetlen szőttes típus, amelynek semmi jellegzetes helyi vonása sem alakult ki. Ezeket az abroszokat az ország bármelyik háziszövésű vidékén megtaláljuk. A kászoniak is minden átalakítás nélkül átvették és készítették, anélkül, hogy maguk bármit is hozzáadtak vagy elvettek volna. Míg az egyszerű kettős vagy négyes szőtteknél a legnagyobb változatossággal, ötletességgel találkozunk, ezen a téren mindössze 3–4 minta forog közkézen. Éppen ezért mindmáig nem hat szervesen odatartozónak²⁵ (45. kép).

Függönyök. Míg Kászonban a zsák-, kendő- és terítőfélét a legrégebbi időktől kezdve szőtték, a függönyök csak a várossal való szorosabb érintkezés, cselédeskedés folytán kerültek a falusi otthonokba.

A viseletre készült és az egyes lakásdíszítésre használt szőttes és varrottas daraboknál a megszokott folyamatnak, hogy a házilag előállított darabot idővel a városi mutatósabb és sok esetben ízléstelenebb városi munka váltja fel, a függönyöknél éppen a fordítottja észlelhető.

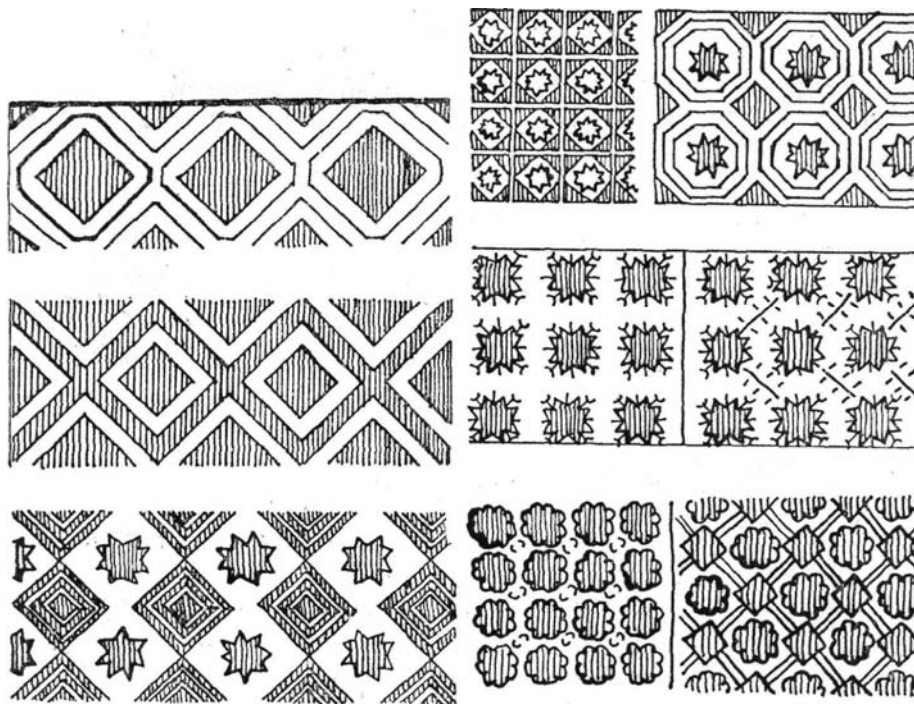
Már a múlt század végén, de különösen az első világháború előtt legtöbb leány és fiatalasszony huzamosabb ideig tartózkodott városon. Az ottani polgári lakások hatására saját otthonukat is igyekeztek *függönyökkel* és *házfődszönyegekkel* díszíteni.

Az első kászoni függönyök olcsó gyári csipke- vagy nagy, uraságtól levetett filéfüggönyök voltak. Ezért sok esetben a legrégebbi lakásbelsőben magasra vetett ágyat találunk, cifra lepedőcskével, rudat és csipkefüggönnyt.

Az első világháború után, amikor a falusiak zöme nem tudta megfizetni a gyári függönyök árát, kenderből és lenből igyekezett előállítani függönyét, amely már elengedhetetlen tartozéka lett a lakásnak. Kezdetben kenderszálból próbáltak a bolti függönyökhöz hasonlót horgolni. 1920 után a Csíkszentgyörgyről tanult háromnyüstös len- vagy szálfenderfüggöny terjedt el. Ez a házilag előállított függöny, jóllehet megőrizte kispolgári vonását, mégis sokkal szervesebben illeszkedett a falusi otthonok keretébe. Általában az ablakmagasságnak megfelelően két függönyszárnyat, esetleg drapériát tesznek az ablakokra.

- 46. Levelek
- 47. Virágok
- 48. Madarak

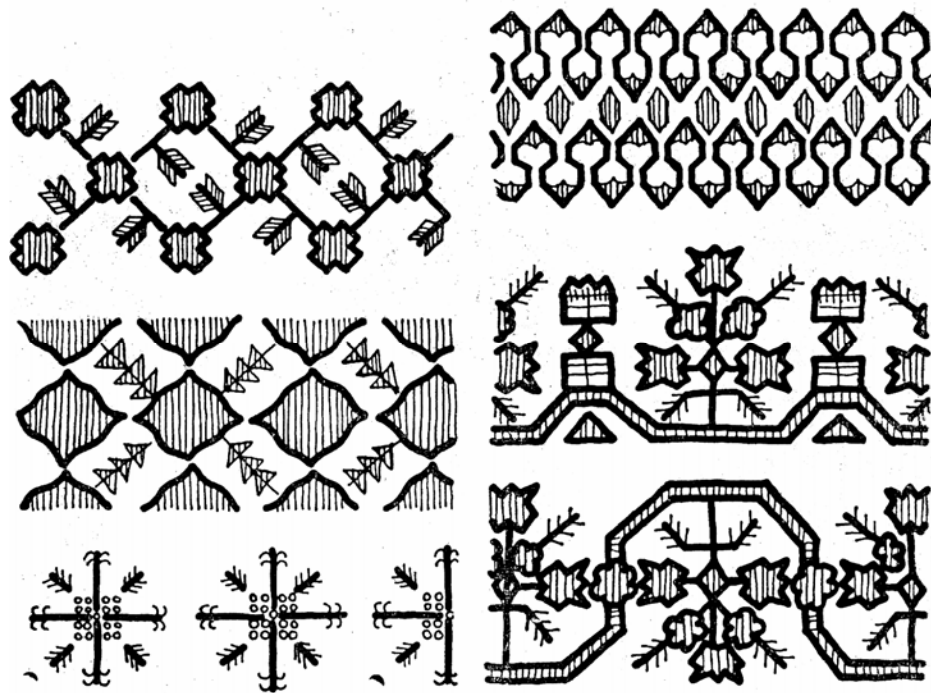
		49. <i>Nagytányéros</i>
		50. <i>Tótos</i>
49	52	51. <i>Nagycsillagos</i>
50	53	52. <i>Sűrűcsillagos</i>
51	54 55	53. <i>Csillagos</i>
		54. <i>Sűrűrózsás</i>
		55. <i>Asztallábas</i>

Háromnyüstös szövésű anyagot nyernek. Ezt bizonyos távolságban „megaszúrozzák, és a közepén szabadon maradó szálakat *póklásban* összedolgozzák“. Így vastagabb csipke hatását érik el (44. kép). Az első világháború után a háromnyüstös függönyanyag minden „valamirevaló leány“ hozománylevelében szerepel.

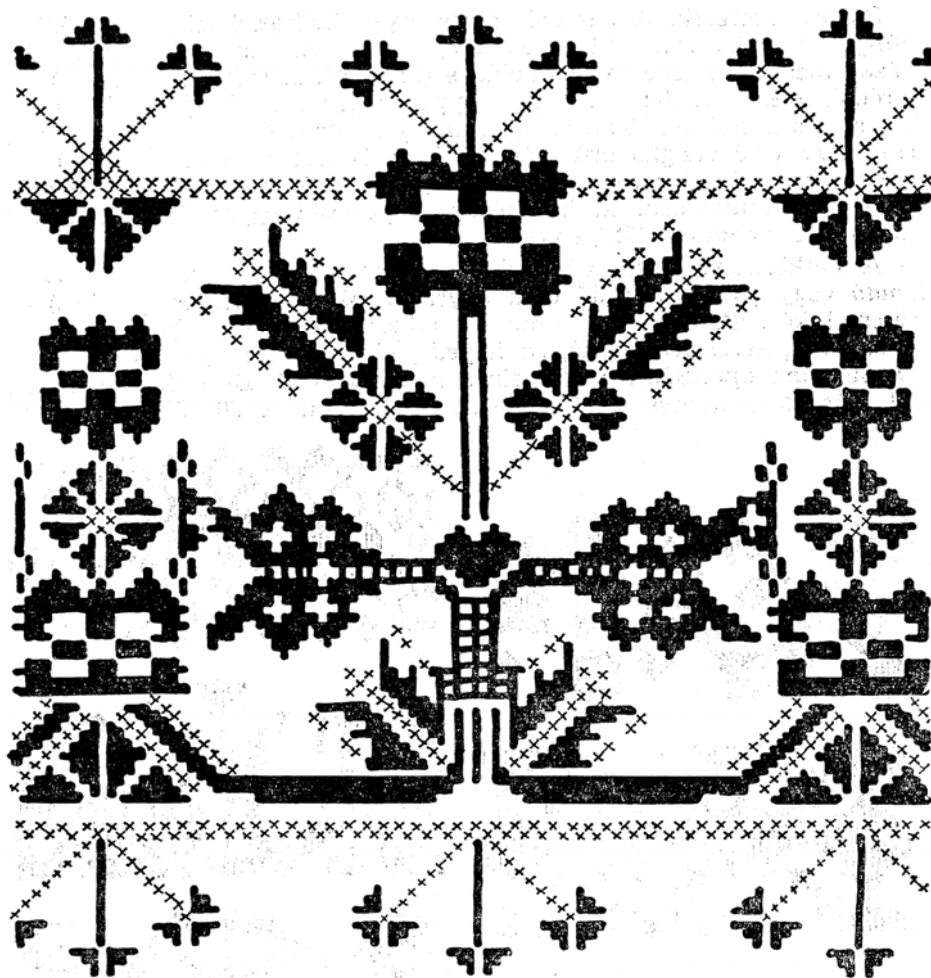
A házföd- vagy foncsikaszőnyeg a függönnyel egyidőben jelenik meg, s Kászonban rövidesen nélkülözhetlenné válik. Kenderfonál felvetőre módnak és ízlésnek megfelelően *dorgával* (durva csepű), *foncsikával* (rongy) vagy színes gyapjúval szövik. A szegényebbek sárga kenderfonállal csikozzák, vagy különböző színű rongyhulladékokból szövik. Akinek sok gyapjúja van, barackmagosan, hosszában csíkos, színes gyapjúszőnyeget sző. A csepű- és rongyszőnyegek mind az elsőház, mind a hátulsház padlóját teljesen betakarják, de gyapjúszőnyeget az elsőházban még a nagygazdáknál is csak elvétve látunk.

Színes szőttesek. A kászoni színes gyapotszőtteseknek kb. százéves múltjuk van. A színes, különösen az *aprócsépes* szőttesek készítése a XIX. század második felében volt általános (31. kép). A századforduló után az aprócsépesek fokozatosan eltűntek, éppen úgy, mint a burjános festékesek és a színes hímzések. Készítésüknek módját már csak néhány öregasszony ismeri. Az első világháború után, a régi szőttesek nyomán egyszerű formában újra szőni kezdik. Az újabb *nagycsépesek* és *pántikások* nagyobb formáikkal mutatósabbak, készítésük lényegesen egyszerűbb, és sokkal kevesebb anyagot és időt igényel.

A hétköznapi, viselő *vánkoshéj*, *derékaljhéj*, *takaróruha*, *törölközőkendő* vagy *gyermeklepedő* csak egyszerű *pántikás*, csíkos (lineáris) díszítéssel készült. Régen az ünneplő, alkalmi darabok: *vőfélykendő*, *radinás ruha*, *keresztelőlepedő*, *rúdilepedő*, *cifra vánkoshéj* vagy *lakodalmi abrosz* mind *aprócsépes* vagy színes *varrottas* volt. Ezekből a csépesekből már csak elvétve találunk néhány darabot. A 70—80 éves asszo-

56	59	56. Kistányéros
57	60	57. Almás
58	61	58. Cserелеveles
		59. Kakastarés
		60. Kissályos (állóminta)
		61. Nagysályos (füzerminta)

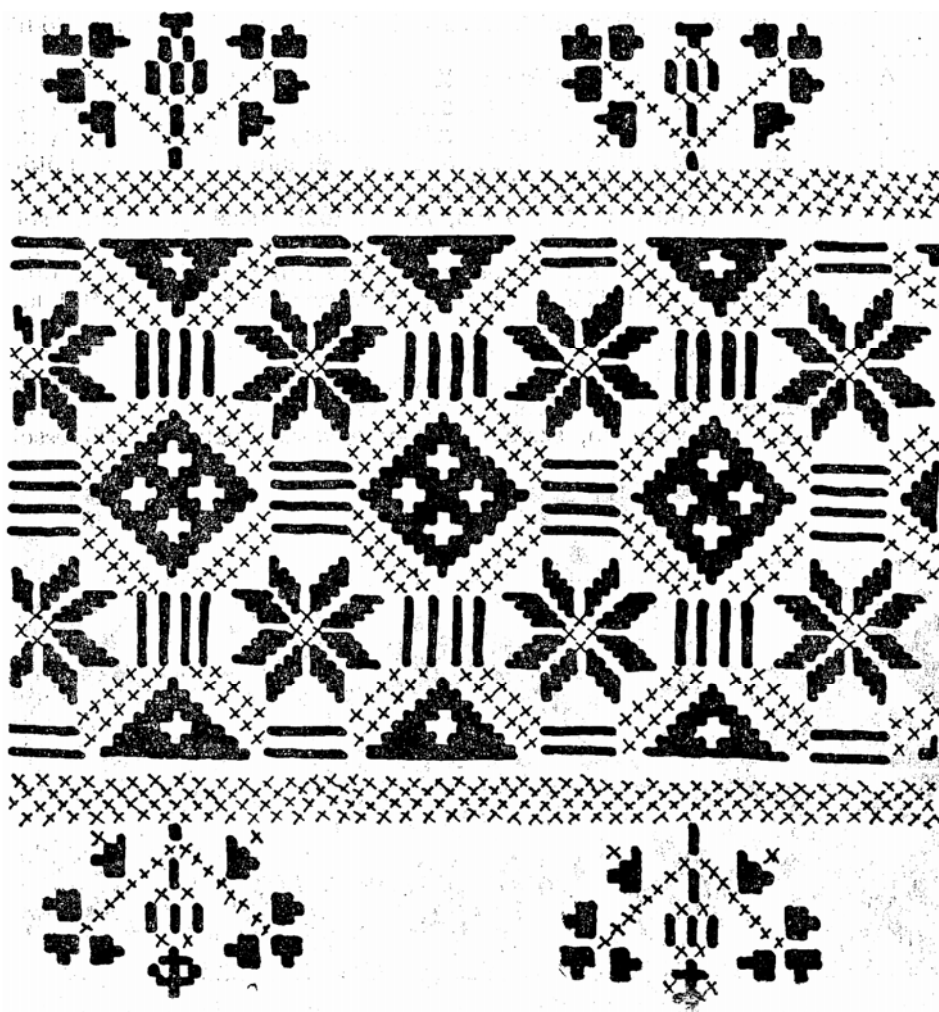
62. *Kissályos párnabüti* (párnavég) 50X95. Házi gyolcsvászonra hímezte szúrfűvel festett szőrfonallal Tamás Mihályné az 1820-as években. Lakatos Lukácsné tulajdona, Altíz.

nyok szerint ők már nem készítették, anyjuktól vagy nagyanyjuktól maradt rájuk.

1900 után már csak nagyobb csépeseket és pántikásokat készítettek. Az aprócsépesek helyét előbb a kötött csipke, majd a kézi vagy bolti *sligérozások* (fehér hímzés) foglalták el. A színes szőttesek legnagyobb része lakásdíszítésre szolgál.

A rúdra terített gyermeklepedőcskék, rudilepedők és a díszkendők a szövő- és varróművészetnek díszére válnak. A vetettágy valamennyi szőt-

teménye, a szalmazsák, a derekaljhéj, a csíkos vagy szedett vánkoshéjak mind a kászoniak jó ízléséről, helyes arány- és színérzékéről tanúskodnak. Sohasem cifráikodó, nem túlsúfolt, nincs egy felesleges vonal vagy szín rajta. A munkáit is, mint magát a kászoni embert, a mértéktartás jellemzi, valamennyi darabnál csak a szembetűnő részt díszíti. Minden esetben olyan technikát választ, hogy a drága, kevés fejtő minél jobban érvényesüljön. Az erős használatnak kitett szőtteseket, a fejtős szalma-

63. *Kiscsillagos vánkoshéj* (50—92, a minta 18 cm). Házi gyolcsvászonra meggy-színű szőrfonallal hímezte Pataki Teréz 1850 táján. Nagy Mártonné tulajdona, Impér.

zsákat, derékaljhuzatot, lepedőt sikattýusan szövi, mg a vánkoshéjat és a gyermeklepedt egyenesen. A derékalj és vnkoshjaknak a *btjt* (a végét), a gyermeklepedknl az első, szabadabb végét díszíti.

A vánkoshéjat (prnahuzatot) régen 50 cm X 100 cm nagyságban egyesen vagy ritkábban svolyszvssel készítették, virágos kenderszlbl vagy lenfonalbl szttek. A XIX. század második fele óta a *cspveget* tiszta fejtőből, a szrt a szegényebbek kenderrel, a módosabbak pamuttal öltik. A prnacspot 30—35 cm szélességben tömören díszítik, a szrn 10—15 cm távolságban mindössze a keskeny *szlpntika* ismétlődik (79. színes tb.).

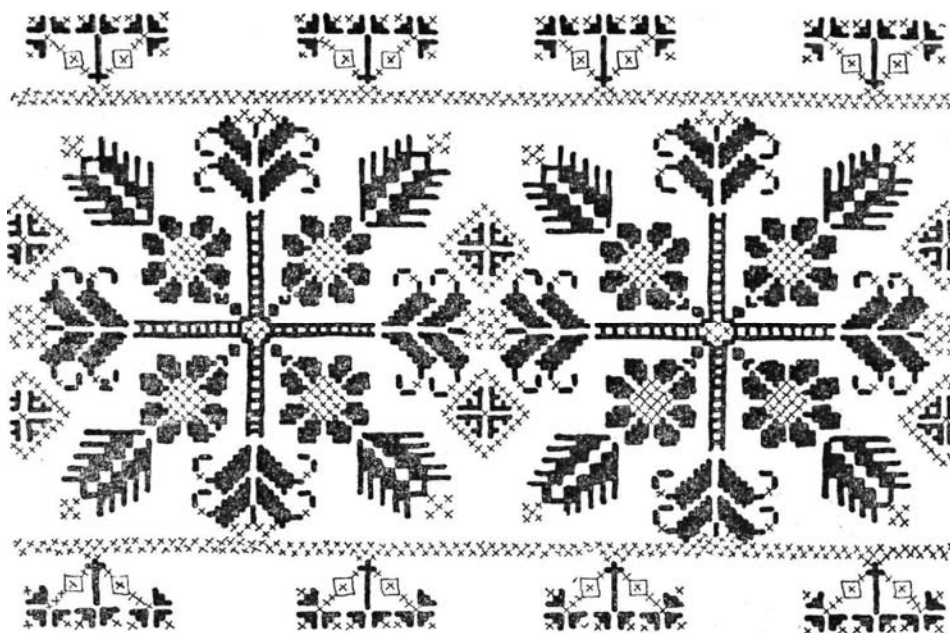
A csipke általános elterjedése előtt (1890) a vetettgyra 6—9 aprócsépes és szálánvarrott párnát, a lakószobában az gy fejéhez 3—3 egyszerű fejts hzisztt huzatú párnát tettek, amelyeket liba- vagy tyktollal töltöttek. A századforduló után a díszes prnahuzatokat kézi kötött csipkével, majd kézi vagy bolti fehrhmzssel díszítik.

A derkaljhj (100 cm X 180 cm, kt szlbl összehajtva) sok esetben olyan, mint egy nagy prnahuzat. Ennek is csak a kilátszó végét díszítik. Máskor egyszerű kendervászon huzatra külön színes végét hznak. Cspesen sohasem szttk. Ma a cifrákat szintén gyolcshuzattal készítik. Liba- vagy tyktollal töltik.

A gyermeklepedket vagy rdilepedket rendszeren kt szlbl, 80 cm X 100 cm nagyságban készítik. Legtöbb esetben tiszta pamutból szövk, hogy a gyermek brt ne sértse. Ennek csak az alsó részét díszítik, kb. 30—35 cm szélességben, szedéssel vagy egyszerű pántikás szövéssel.

64. Nagytnyros vánkoshéj (50X92, a minta 15 cm).

65. *Cserelevelés rúdilepedő* (132x71). Virágos kendervászonra készítette Vánca Trézsi 1850 előtt Jakabfalván. Gál Ferencné tulajdona Impér.

Amikor a gyermeket az utcára viszik, gyermeklepedőbe fogják. A sima vászonrészt visszahajtva derekára terítik. A színes szőttés vagy varrottas rész az anya karjánál szabadon csüng (lásd az öltözet fejezetben a 79. képet). A cifrábbakat, a keresztelőlepedőket a hálóágy fölé függesztett rúdon rúdilepedőnek is használták (80. színes tb.).

A csépes törülközőkendőket, díszkendőket, vőfélykendőket egy szélből, 140—150 cm hosszúságban tiszta pamutvászonból, színes fejtőhímmel készítették. A kendő két végének egy-egy harmadát (kb. 45—45 cm-t) sűrű, szedett és csíkos mintával szőtték, míg a középső egyharmadát csak keskeny, fejtős csíkkal díszítették (81. színes tb.). Ma, Jakabfalván és Újfaluban, tiszta kendervászonra egyszerű vagy csépes piros fejtős hímmel szedik.

A csépes lakodalmi abroszt tiszta pamut alapra piros, régebben piros-kék fejtővel szőtték. Rendesen három szélből varrták össze. Két szélén széles, közepén váltakozó szélességű szedett csíkokkal díszítik. Ilyen lakodalmi abrosza nincs minden leánynak. A faluban létező néhány díszes abroszt szükség esetén kikölcsönzik. Újfaluban és Impér Doboly nevű tizesében még néhány található a régi lakodalmi abroszokból. Újabban Újfaluban kendervászon alapra piros fejtős, nagycsépes mintával készítik.

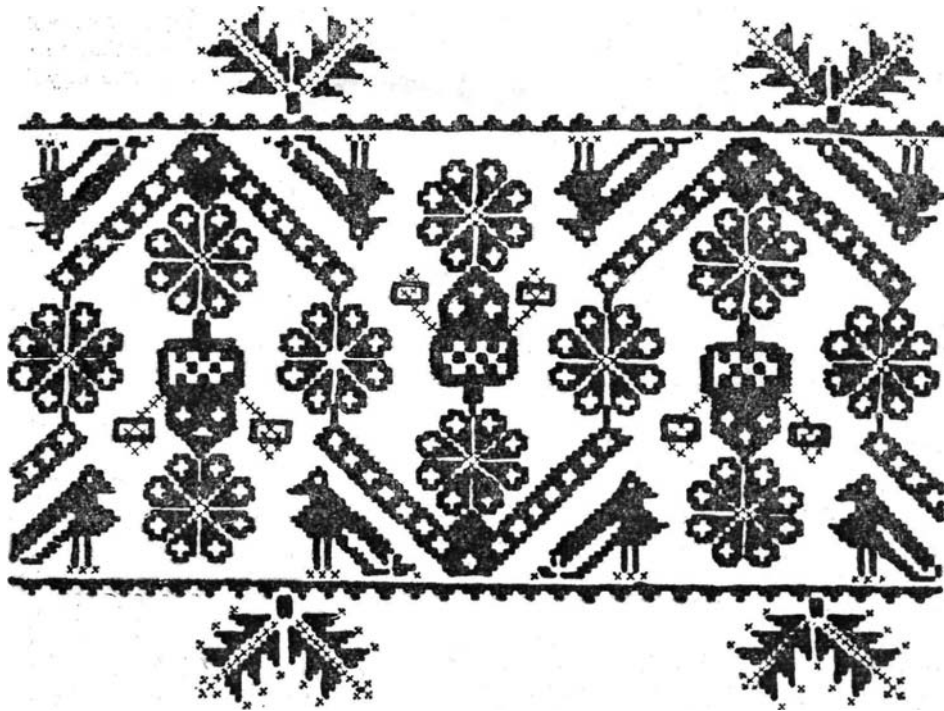
Az egyszerűbb hétköznapi szöttéseket, mint láttuk, egyszerű csíkozásal, legfeljebb fogazással díszítették. Minthogy ezek állanaó erős hasz-

nálatnak voltak kitéve, a múlt század elejéről nem sikerült egyetlen darabot sem találnunk. Az idősebbek elbeszélése szerint nagyanyáik csak egyszínű, piros vagy kék csíkozású (a kettőt sohasem keverték), hármas tagolású párnafőket készítettek, keskeny csíkkal szegélyezve. Kék *felleget* a 70—80-as években csak a nagygazda leányok kezdtek szőni bele. A szegényebbek a széles piros csíkok mellé keskeny kék csíkokat is öltöttek. Később a piros csíkokat apró fehér pántikával *hasogatták*, s a két szélét gyakran *fogatták*. A magyarok kezdetben csak pirossal, kékkel, majd román hatásra feketével is csíkozták vászonszötteseiket. A románság csíkos szöttesei többszínűek. A piros, kék, fekete csíkozás mellett nagyon kedvelt a sárga vonal is, ritkán a világoszöld is feltűnik. A XIX. század végén a szöttések egészen apró csíkúak, középen egy vagy három szélesebb apró tagozódású csík a széle felé keskenyedik. A mintasáv szélét legtöbbször keskeny csíkkal zárják, mely a párna szárán vagy a kendő közepén, tehát a kevésbé díszített területen 10—12 cm távolságban ismétlődik. Ez az apró tagozódás Újfaluban érte el tetőfokát, ahol a második világháború előtt is apró csíkú felleges, hasogatott szöttéseket készítettek. Nagykászonban különösen az első világháború után inkább szélesebb tagolású, határozottabb csíkozású párnákat és gyermeklepedőket szöttek.

Az aprócsépes mintás szöttések a XIX. század első feléből ránk maradt darabok szerint egyszínű piros fejtővel készültek, egészen tömött, geometrikus díszítményekkel. A díszített felület elosztásában éppen úgy, mint a színes varrottasoknál, a keskeny középrészt két oldalán elválasztó csík vagy mesterke szegélyezi. Ezeket az élére állított négyszögekkel díszített aprócsépeseket (31. kép), valamint a hasonló felépítésű színes hímzéseket *tótos szövésnek*, illetve *tótos varrásnak*²⁶ nevezik. Az első világháború előtt a szlovák szöttessel kereskedő házalók útjukon egészen a Székelyföldre eljutottak, ahol mintás, színes munkáikat szívesen vásárolták. Ezeknek a szöttéseknek kötött, bizonyos fokig a technikából adódó geometrikus díszítményei nemegyszer hatással voltak a székely szöttések és varrottasok díszítőelemeire és egyesek kompozíciójára is.

A későbbi, XIX. század második felében (1890-ig) készült csépes szöttes sokat veszített tömörségéből. A geometrikus díszítősor a díszített felület közepén lényegesen keskenyebb. A *rózsás* csík két oldalára kevesebb munkát igénylő, de mutatósabb, nagyobb csépes *pántikák* kerülnek (81. színes tb.). Ennek elkészítése mindössze két csépet igényel, a középrész 10—12 csépjével ellentétben. Ezek a *fogas* és *piros csíkok* a fehér és piros váltakozó sorok elválasztó vonalát megtörik, s ezáltal a szöttes aránylag egyszerű mintáját változatossá, széppé teszik. A tótos szöttések kizárólag piros fejtővel készültek, a rózsás csépeseket piros, kevés kék, esetleg elenyészően kevés sárgával díszítették.

Az 1890-es évek után a rózsás csíkok elmaradtak, s mindössze a két csép adta lehetőségek ötletes változtatásával apró és nagyobb pontsorokkal díszítették ünnepi kendőiket, abroszaikat s gyermeklepedőcskéiket. A csíki és háromszéki szötteskereskedők a csépes pamutkendőket rendszeresen árulták. Ilyen mintázatú szöttes abrosszal és kendővei — a ke-

66. Nagysályos, madaras párnahaj (50X84, a minta 28 cm). Kenderszál vászonra készítette Pál Julianna 1886-ban. Bodó Vilma tulajdona, Feltíz.

reskedők jóvoltából — *székelyszóttos* néven a Bákó vidéki csángóknál is találkozunk.

A századforduló után a csépesek szövése fokozatosan elmaradt. 1920 után az Újfaluban és Jakabfalván készített radinás ruhák, törülközőkendők, lakodalmi abroszok egyszínű, piros díszítése már alig emlékeztet a régi csépes munkákra.

Az 1940-es évek óta anyagiány miatt nagyon kis számban készülnek Kászonban színes szóttések. Akinek leánya van, igyekszik régi szóttéseit megkímélni annak hozománya számára. Használatra kockás vagy csíkos anyagból készítenek ágyneműt, ünnepre fehér bolti gyolcsból, fehér hímzédíszsel.

Rokolyaszóttések. A kászoni asszonyok legtöbb színes szóttesükkel lakásukat díszítették, de viseletüknek is a csíkos rokolyaszóttos adott egyéni sajátsgot. A háromszéki *kettős*, *lapátos* vékony rokolyák, vagy a valamivel vastagabbra szótt udvarhelyi, pl. farcádi, agyagfalvi, nagyderzsi stb. *négyes*, *bordahímes*, *békaszemes* rokolyák közül messzire kiválnak a kászoni rokolyaszóttések. A hideg csíki s különösen a nyirkos kászoni

levegőnek megfelelően az *egyesen* szőtt kászoni szőttesek lényegesen vastagabbak. Ez a kemény, valósággal bőrszerű szőttek a színek élénksége és a belőle készült rokolyák merevsége folytán nem téveszthető össze egyetlen vidék rokolyáival sem.

Egész Kászónvölgyében ma ünneplőnek a széles csíkos, *táblás piros szőtte*ket viselik. A múlt században Nagykászónban és Jakabfalván a rokolyaszőttek apróbb *vesszősők* és sötétebbek, Újfaluban pedig pántlikások, élénk színűek voltak (82., 83., 84. színes tb.). Minden évjáratnak, így a fiatalnak, „félkorosnak“ és az idősnek megvolt a különböző sötét és világos szőtte. A világosakat piros, kék, barna, zöld és kevés feketével csíkozták. A kornak megfelelően a piros csík fokozatosan keskenyedett. A sötét szőtteket fekete, kék és kevés zöld csíkkal szőtték, bőjtben vagy temetéskor viselték. A legszélesebb csík kétujjnyi volt, a többi ennél keskenyebb (85., 86., 87. színes tb.).

A századforduló után a csíkok fokozatosan szélesedtek, s a szomszédos színekkel hasogatták őket. Ezek a hasogatott rokolyák két, legtöbb három színből készültek. Közvetlenül a háború előtt megjelenik az arany-szál, amelyet a jómódúak a sötét szőttek megcsillogtatására használtak. A háborúval az arany-szál is eltűnik. Sokan a háborúban távol levő férjeiket gyászolva piros rokolyájukat fekete festékbe mártották. Ennek mintájára háború után a gyász színe a széles fekete és barna csíkozású rokolya lett. A csíkok hasogatása elmaradt, s egyszerű táblás szőtteiket három-négy ujjnyi piros-fekete, piros-barna vagy piros-kék-fekete színben szőtték (91., 92., 93. színes tb.). A csíkok szélesedésével és az anyag szűkösségével a rokolyák szabása is módosult (lásd a következő részben a szoknyaféléket).

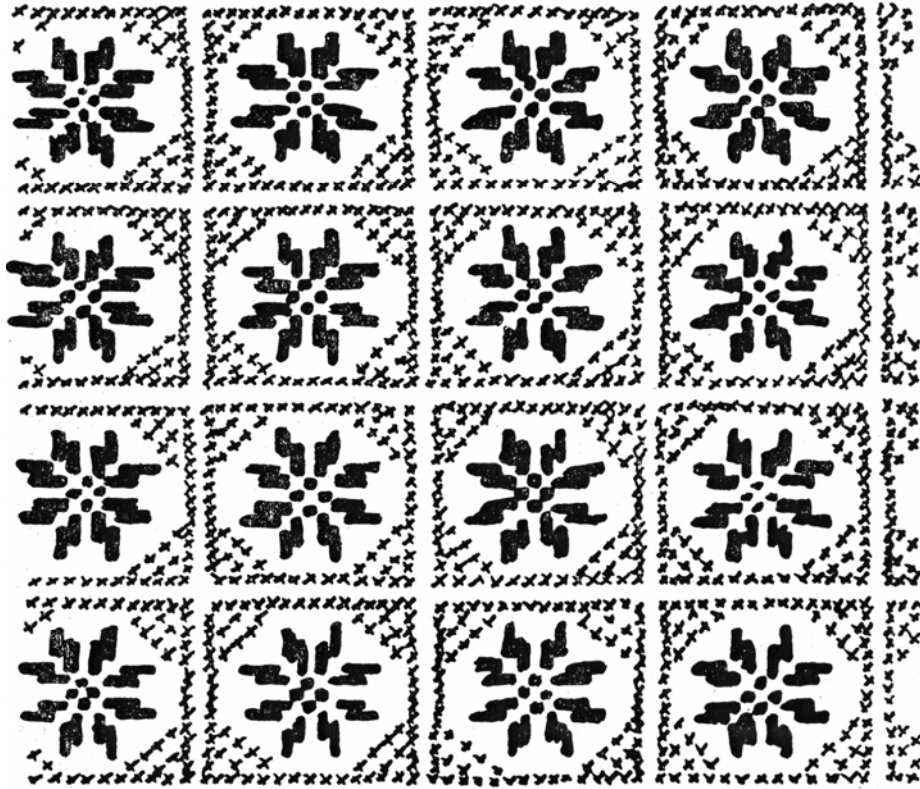
Rokolyaszőttek, akárcsak színes szőttek, 1940 óta alig készülnek. A szintartó fejtő hiánya meggátolja a kászoni asszonyokat abban, hogy színes pamutszőtteiket továbbra is készíthessék. Pedig hála a felvilágosító munkának, az asszonyokban él a vágy, hogy a régi szép hagyományaik alapján tovább folytathassák szövőművészetüket.

VARROTTASOK

A kászoni otthonok egyik fő ékessége, egészen a századfordulóig, a veresfejtős *kivarrottas*. *Asztal-* és *ládaterítőkön*, *vánkoshéjakon*, gyermek- vagy rúdilepedőkön általános volt a *szálánvarrott*, *tótos varrás*.²⁶ Színes hímzéseket Kászónban főként házi vászonnemű díszítésére készítették.

A régebbi hímzett darabok arról tanúskodnak, hogy már a színes gyapotfonal megjelenése előtt készítették Kászónban *kivarrottas* *vánkoshé-*

67. *Sűrűcsillagos párnafő* (35X50). Virágos szélvaszonra piros-kék fejtővel készült 1870—80 között. Bene Antalné tulajdona, Impér.

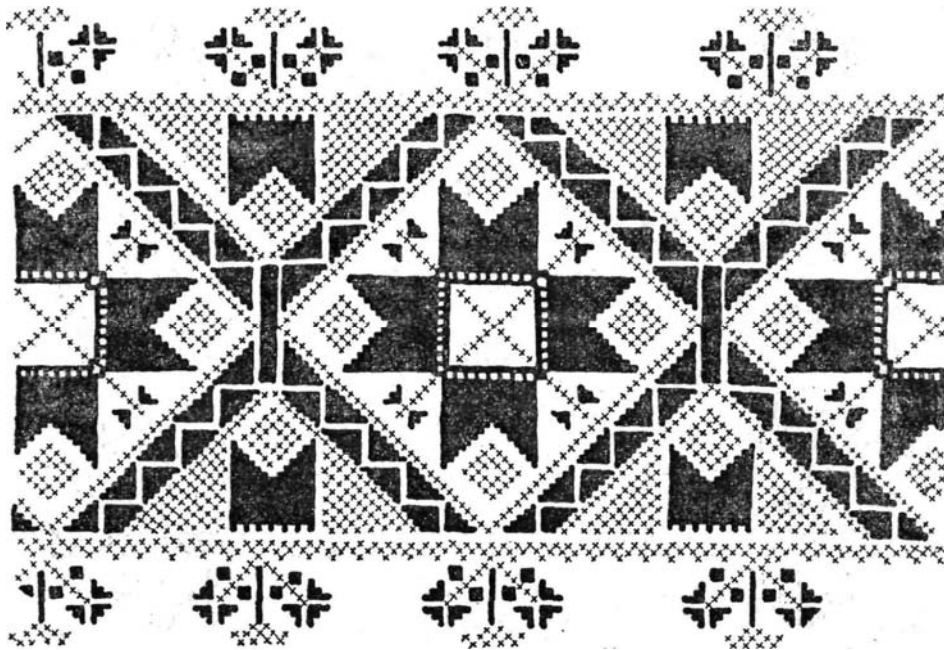
jakat és lepedőszéleket. Szúrfüvel festett, rozsdabarna szőrfonallal virágos kendervászonra vagy vékony lenvászon alapra, szálán varrták (62. kép). A szőrfonal helyét a múlt század elejétől fokozatosan a *veresfejtő* foglalta el. Az új hímzőfonal megjelenése nagy lendületet adott a Kászoni hímzőművészet fejlődésének. Minthogy a sima, egyenletes gyári fonal lényegesen alkalmasabb az aprólékos varrottások kivitelezésére, a múlt század második felében mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben komoly fejlődés mutatkozik.

Az ipari színes fonal elterjedése és a várossal való közvetlen kapcsolat következtében, a lakás díszítésére s ezzel egyidejűleg a hozomány készítésére mind nagyobb gondot fordítottak. Az egyes házak (családok, anyák) között valóságos versengés indult, hogy ki tud több *kivarrottas* és *szedetttes párnahéjat* adni leányának. Hat viselő és hat ünneplő vánkoshéjat kapott kezdetben a gazdaleány, s a szegényebbek is igyekeztek ezt a számot megközelíteni. Ezekon kívül egy-két rózsás asztal- vagy ládaterítő, *kakastarés* falvédő sem hiányozhatott a hozományból.

A párnahuzatokat, akárcsak a többi varrottásokat, piros, majd piros-kék, ritkábban piros-fekete tótos vagy *invarrással* (fonott öltés, 32. kép) *olvasva, szálán varrták*. Kiegészítő öltésként használták még az egyszerű keresztzetmet (33., 34. kép). Szükség esetén a kis kacskaringókat előöltéssel hímezték (35. kép).

A múlt században, a kötött csipke megjelenéséig, a lányok az utcaajtóban, de este még a tűz világánál is varrták hozományuk számára a szebbnél szebb színes varrottásokat. 1892—93-ban bevezették az iskolában a vastag horgolt csipke tanítását. Ettől kezdve a párnák végére, az abroszok közepére és a kendők szélére vastag, sirített gyapotfonalból széles csipkéket kezdtek kötni. A kötött csipke fokozatosan háttérbe szorította a színes varrottásokat. A század végére csak az öregasszonyok és a helybeli románság tartott ki a régi varrottas minták mellett. A XX. század elejéről már csak egy idős asszonyt, Koncz Máris nénit emlegetnek (meghalt 1916-ban, 79 éves korában, Jakabfalván), aki élete végéig hű maradt a régi színes hímzésekhez.

„Koncz Máris néni, amíg élt, szüntelenül varrott, télbe, nyárba. Mezőre sem ment, annyi »varró«-ja (varrnivalója) volt. A leányos anyák párnahéját, gyermeklepedőcskéket, abroszt, kendőt mind vele varrattak. Szüntelenül varrt, amíg csak mozdulni tudott. A szeme megromlott, az orrát a vászonba dugta, mégis kivarrta. A mintákat veres-kék, de inkább veressel, tiszta fejből varrta. Kászón valamennyi községének dolgozott Máris néni— emlékszik vissza Koncz Mihály, Koncz Máris unokaöccse. — Aztán, hogy elhalt, nem folytatta senki, de mindenki el volt töltve szálánvarrottással. Volt olyan asszony, hogy 10—12 darabot is varratott vele. Kivált amennyi gyermekes anya, a kicsijét mind abban hordozta.“ (Még napjainkban is nem egy anya viszi karon ülő gyermekét Máris néni által hímzett lepedőcskében.) „Családja, kenyérkeresője nem lévén, a gazdagon hímzett, szép darabokat egy kis szalonnáért vagy egy darab, kenyérért öltögette.“ Kászón utolsó híres varróasszonya nagy nyomorúságban élt és halt meg. Legutóbbi időben, mikor már nem látott varrni,

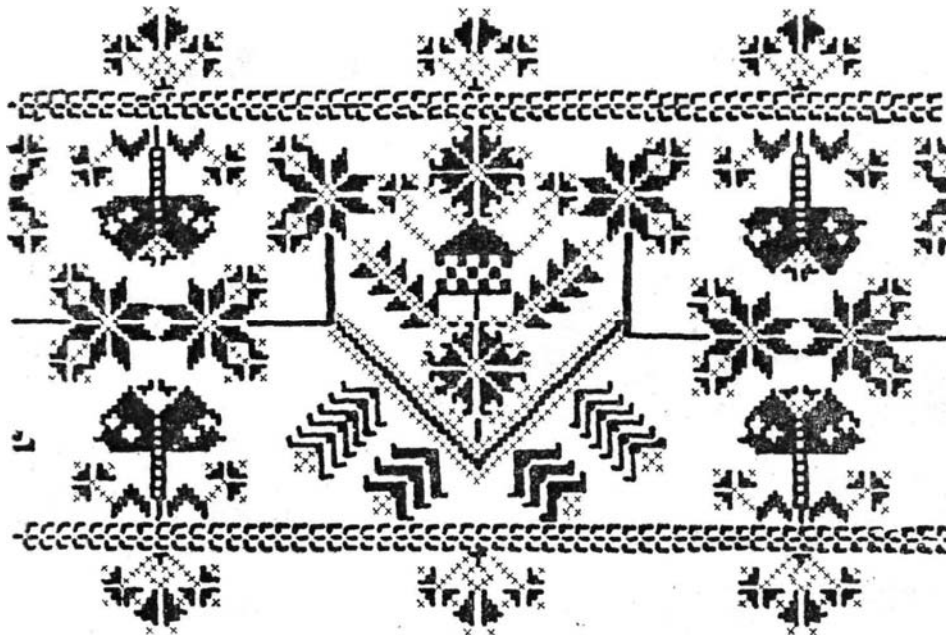

68. *Tótos vánkoshéj* (53X93, a minta. 24 cm). Gyapotas vászonra hímezte Todorán Ilona 1900 körül, Jakabfalván.

anyjától örökölt gyönyörű varrottasait adogatta oda egy kis málélisztért, vagy egy tál meleg levesért.

A kászoni színes hímzések között megtaláljuk a Székelyföld valamennyi jellegzetes szálánvarrott hímzéstípusát. Ezenfelül nem egy hímzéminta közeli rokonságot mutat a szálánvarrott régi kalotaszegi, torockói, de még inkább a szilágysági, mezőségi, Felső-Maros menti²⁷, sőt az erdélyi szász hímzésekkel is²⁸. Egyes zárt, geometrikus elemeivel találkozunk a helyi románság inghímzésein is.²⁹ Bár az előbb említett vidékekkel számos mintabeli egyezést találunk, a kászoni munkák sajátos megfogalmazása, a díszített és díszítetlen felület aránya, a díszítősor geometriai alapozása, a díszítőelemek takarékos, de hangsúlyos elrendezése; határozottan megkülönbözteti valamennyi vidék hasonló varrottasaitól.

A kászoni varrottast általában jellemzi a levegős, ritkás rajz, a mértani, jól áttekinthető szerkezet, a nagyobb egyöntetű felületek kerülése, a díszítőelemek egyszerű vagy váltakozó ismétlése s az apró, egyenletes hímzémód. Kászonban, mint a Székelyföldön általában, egész felületet soha nem hímeztek tele apró mintával. A 'varrottasminták — az abrosz kivételével — minden esetben két oldalt határolt díszítősort képeznek. A középrész, a széles díszítménysort, kevés kivétellel, virágdíszes szélminta,

69. *Kissályos* gyermekpárna (50X50). Készült 1892-ben, házi gyolcsvászonra veres fejtővel hímézve. Láng Jánosné tulajdona, Impér.

mesterke határolja, és legtöbb esetben keskeny *szegélyvonal* választja el a középrészt a mesterkétől (39. kép).

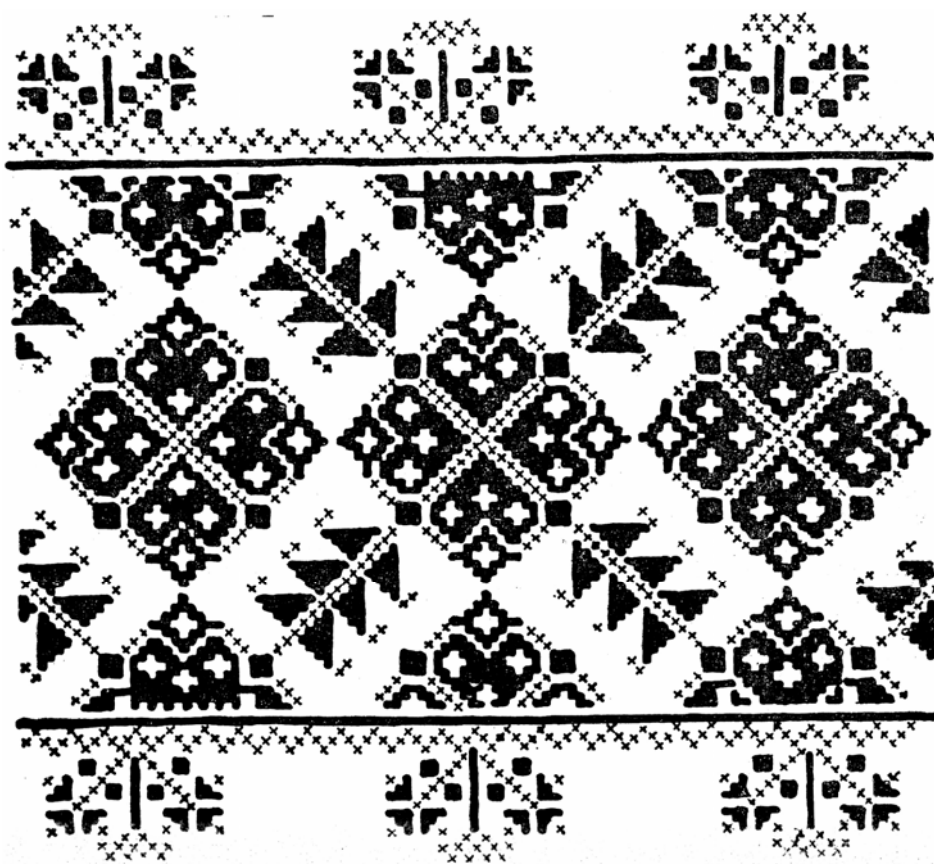
A szegélyvonal két-három sor egyes kereszt szem, vagy egyszerű (3—5 szem szélességű) díszítmenysorból áll. Ennél szélesebb szegélyvonalat Kászonban csak elvétve találunk (36. kép).

A mesterke, függetlenül a közép mértanias vagy stilizált növénydíszes, mintájától, legtöbb esetben virág- vagy levéldísz (37. kép). A szabályosan ismétlődő virág- vagy levéldíszítmenyek átmenetet képeznek a tömöttebb, zárt, színes felület és a díszítetlenül hagyott *párnaszár* vagy *lepedőszél* között. Előfordul, hogy a mesterke szervesen nő ki a közép mintából. Ilyen esetben a szegélyvonal elmarad, s valamelyik középdíszítmeny kifelé fordítva, csipkésen határolja a díszítősort (94. színes tb.). Máskor a mesterke helyett csak szélesebb szegélyvonal zárja le a középső díszítősort. A kászoni s általában a székelly varrottásokra többek között jellemző a keskeny mesterke (a díszített felületnek kb. 1/8-át teszi a mesterke), a hasonló mintázatú szász hímzésekkel szemben, ahol a mesterke ennél jóval szélesebb.

A középső díszítmenysor, amely után az egyes varrottások nevüket is kapják (49—61. kép), a végtelenségig folytatható keskeny díszített mező. Ez a díszített felületnek mintegy háromnegyedét képezi. Az öt kászoni községben általánosan elterjedt minták: a *nagytányéros* (49. és 84. kép), a *tótos* (50. kép, 95. színes tb.), *nagycsillagos* (44. kép), *sűrűcsillagos*

(52. és 67. kép), *kiscsillagos* (63. kép), *sűrűrózsás* (54. kép), *asztallábas* (55. kép), *kistányéros* (56. kép, 94. színes tb.), *nagyalmás* (70. kép), *cserleves*, *kakastarés* (59. kép), *kissályos (állómintás*, 60. és 62. kép), *nagysályos (füzérmintás*, 61. kép, 96. színes tb.). Valamennyi minta számos változatban fordul elő Kászonban. Ha alaposan megnézzük, nem találunk két pontosan egyforma darabot. Minden hímzőasszony valamit módosított az ízlésének vagy a követelménynek megfelelően.

A díszítőelemek a kászonai varrottásokon mértaniak vagy növényi eredetűek. Általánosan használt mértani motívumaikat az életből vett elnevezéssel ruházzák fel. Így kétirányú részarányos díszítőelemeik a *kis- és nagytányérok* (38., 43. kép), *csillagok* (39., 42. kép), *rózsák* (40. kép) és *almák* (39. kép). Ezenkívül igen használatosak a stilizált *levél-* (46. kép), *virág-* (47. kép) és *madárdíszítményeik* (48. kép).

70. *Nagyalmás futó* (44X112). Kendervászonra veres fejtővel varrta Koncz Mária Jakabfalván, Sándor Ferencné tulajdona, Jakabfalva.

Ezek a motívumok, mint láthatjuk, az egyes csoportokon belül is igen változók. A kászoni varrottások díszítménykincsének eredete még nincs tisztázva. Egyesek ismert szöttesmintákon is előfordulnak. Mások különböző történeti stílusok nyomait³⁰ őrzik. Ismét mások török hímzéselemekre emlékeztetnek.³¹ Nagy részük megtalálható erdélyi és más magyarlakta vidékeken.³² Sok egyezést mutatnak a szász hímzések elemeivel is.

A színes varrottásokat ma már csak emlékek tartják Kászomban. Emlékként őrzik, és alig van az öt községben néhány idősebb asszony, aki készített életében szálánvarrottást. A közölt varrottas minták legnagyobb részét két, sőt három nemzedék is vitte férjhez. Minthogy azonban városi lakásokban az utóbbi években nem látták művészi értékének megfelelően megbecsülve a színes népi varrottásokat, értékelésében maguk is bizonytalanná váltak. Ha azt látnák, hogy az érdeklődés újra és behatóan a valódi népművészet felé fordul, ők is szívesen használnák fel régi művészi hagyományait a mai élet követelményeinek megfelelően.

Mint az elmondottakból láthattuk, Kászoni vidéke a szöttes és varrottas munkákhoz szükséges nyersanyagok termelésére és előállítására kiválóan alkalmas. Az adott nyersanyagokat, a juh gyapját, a kendert és a lent a szükségletnek megfelelően igen változatosan, sokszor művészi formában tudták feldolgozni. És tudnak még ma is, ha a szükséges kiegészítő nyersanyag, a fehér pamutfonal és a szintartó fejtőfonal rendelkezésükre állana. Nagy lendületet adna a kászoni szöttesművészetnek, ha a juhok gyapjából kellő mennyiség kerülne helybeli feldolgozásra, s így a gazdaságban szükséges szötteseket, a lakás díszítésére szolgáló szöttes és varrottas anyagokat, valamint a székely viselet alapanyagát újra nagymértékben tudnák készíteni.

A fejezetben ismertett szöttesek és varrottások kb. 100—120 év anyagát ölelik fel. A legrégebbi ismert szöttesek 1840—50 táján, a legújabbak napjainkban készültek. A kászoni szöttes-varrottas népművészet virágzásának tetőfokát a múlt század 50-es, 80-as éveiben érte el. Nem kétséges, hogy szövetkezeti alapon, a helyi erők és nyersanyagok felhasználásával, valamint a hiányzó biztosításával, helyes művészi irányításával, ezt a színvonalat nemcsak elérné, de messze túl is haladhatná.

Az itt összeválogatott és bemutatott anyag kiindulópontját képezhetné egy olyan virágzó népművészetnek, amely a kászoni népnek mostoha talajviszonyai közt komoly kereseti lehetőségeket biztosítana. Ugyanakkor az ország népművészeti termékei is igen fontos, eddig kevésbé ismert és becsült színnel gazdagodnának.

JEGYZETEK

¹ Orbán Balázs: *A székelyföld leírása történelmi, régészeti s népismereti szempontból*. I—VI. k. Bp. 1868—1873. Domokos Péter: *A kender feldolgozása és eszközei Menáságon*, NéprÉrt. 1930, 3—4. f. 145. N. Bartha Károly: *A cserge készítése az udvarhelymegyei Bágyon*. NéprÉrt. 1932, 1. f. 19. Palotay Gertrúd: *A gyapjú fonása*

és festése Csíkszenttamáson. NéprÉrt. 1937, 1. f. 273. Vámszer Géza: *A csiki szőnyeg festőanyaga*. Székelység 1932. Bátky—Györffy—Viski: *Mesterkedés és díszítőművészet* c. fejezet a MN-ban I—II (2). Bp. 1941.

² Ezekon kívül a székely varrottásokkal foglalkozik még: Ferencz Kornélia—Palotay Gertrúd: *Hímzőmesterség*. Bp. 1932. Viski Károly: *A székely művészetről*. A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve. Sepsiszentgyörgy 1929. Haáz Ferenc, Palotay Gertrúd és Szabó T. Attila: *A néprajzi Múzeum erdélyi vászonhímzés anyaga*. NéprÉrt. 1940. Palotay Gertrúd: *Erdélyi magyar hímzések*. Páosztortúz 1941. 7. sz.

³ *Székely Kongresszus*, megtartott Csíktusnádon 1902. év augusztusának 28—29—30. napján, Bp. 1902.

⁴ Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó- és Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp. 1938.

⁶ Kozma Ferenc: *Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Bp. 1879, 225—226.

⁶ „A racka juh felelt meg legjobban Csík vármegye éghajlatának, takarmány- és gazdasági viszonyainak. Tejével jó élelmiszert, gyapjával ruházatot, zsíros trágyájával a gazdasági jövedelem forrását képezte.“ (Székely Kongresszus 70.)

⁷ Székely Kongresszus

⁸ A gyapjú feldolgozására és a ványolásra vonatkozó adatok és fényképek rendelkezésemre bocsátásáért Faragó Józsefnek ezúton mondok köszönetet.

⁹ Az 1874-es statisztikai adatok szerint a Székelyföldön bevetett 286 kat. hold lentermésből Csíkra 262 kat. hold esett. (Kozma, *i. m.* 187.)

¹⁰ A *tilón* Erdély más magyarlakta vidékén a második, finomabb kendertörő szerszámot értik. (Kászonban *szépitő*.) Más vidéken az első törő szerszám neve *törő, bitó, teplő*. MN. I.₍₁₎ 302.

¹¹ *Pilifuxia* eredetileg *Fuxin klein Kristall*, lilás-rózsaszín apró kristály, a bázikus festék-kategória egyik színe, amely a legelső kátrányfestékek között szerepel. (I. G. Ratgeber 1934, Frankfurt am Main). Kászoni értelemben az a festék, amely gyapjút és kendert ecet hozzáadásával bármilyen színben fest.

¹² Erdélyben általánosan elterjedt négyenyüstös takácsszötes minták népi változatai, lásd *Neuestes Weber- und Musterbuch, die Leinen-, Baumwolle- und Damast-Weberei*. Ulm an der Donau 1841. (Brassói Állami Levéltár).

¹³ Janeta és Liviu Teclu: *Studiu asupra covoarelor românești*. București 1938.

¹⁴ Boris Zderciuc: *Covorul Maramureșan*. București 1963.

¹⁵ Kozma F., *i. m.* 296.

¹⁶ Székely Kongresszus 239.

¹⁷ Zsidó Péter legénykorában öt esztendő Brassóban szolgáskodott. Ott forgozódt a malmok és ványolók között, s a ványoló építésének ötletét is valószínűleg onnan hozta. Amidőn hazatért, egyszerre vízfűrészt és három csergevanyoló kádat szerelt fel. Életében a három kád mindvégig működött, halála után, mivel a ványolnivaló is mind kevesebb lett, kettőt leszereltek. 1940-ben már csak egyetlen kád működött, mert a másik kettő elkorhadt, nem volt érdemes újracsináltatni.

¹⁸ Szabó T. Attila: *A festékes és társai*. Ethn. 1956, 1—2. f. 101—105.

¹⁹ Bossert, Helmuth: *Volkskunst in Europa*. Berlin 1927.

²⁰ Lásd Arthur Haberland *Volkskunst der Balkanländer*. Wien 1919.

²¹ A kilim vagy kelim szöttesek hazája köztudomásúlag Közép- és Kisázsia. A gyönyörű csomózott szőnyegek hazájában egyszerű színes szötes takarók is készültek. A nomád népek a kilim szötteket gyakran, mikor sátorfájukat felszedték, batyukötésre használták, belecsomagolván holmijukat, esetleg még féltett, szinte egyetlen bútorukat, a csomózott szőnyeget is. Mikor letelepedtek, a lyukatos kilimet a sátor bejáratához vagy az ablak helyére akasztották, így a fény felé akasztva, az ilyen szőnyegen átszűrődik a világosság, s az így keletkezett dekoratív minta a keleti ember szemében a kilimszötes értékét nagyban emelte. Jajczainé Kanyó Erzsébet dr.: *A keleti szőnyeg*. Bp. 1938. L. még Szabó T. Attila: *A festékes és erdélyi társai*. A szó és az ember. Bukarest 1971, 101—121.

²² Trigara Samurcas: *L'art du peuple roumain*. Genève 1925. George Oprescu: *Peisani Art in Romania*. London 1929. Paul Petrescu, Paul H. Stahl: *Scoarțe românești*. București 1966, 22 t. Marcela Foça: *Scoarțe românești*. București 1970, 278.

- ²³ Kozma F., *i. m.* 296.
- ²⁴ Székely Kongresszus
- ²⁵ L. 12. jegyzet.
- ²⁶ Palotay Gertrúd: *Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben.* Kolozsvár 1947, 5—6.
- ²⁷ Palotay Gertrúd, Szabó T. Attila: *Ismeretlenebb erdélyi hímzéstípusok.* NéprÉrt. 1941, 1—35.
- ²⁸ Sigerius Emil: *Siebenbürgische Sächsische Leinen-Stickereien.* Serie I. Hermannstadt 1907.
- ²⁹ Elena Avramescu, Florea Bobu Florescu: *Broderii la români.* București 1959.
- ³⁰ Balogh Jolán: *A népművészet és a történeti stílusok.* NéprÉrt. 1967, 73—166.
Hans Sibmacher's: *Stick und Spitzen Musterbuch.* Nach der Ausgabe vom Jahre 1597. Wien 1882.
- ³¹ Lásd Palotay Gertrúd: *Oszmán-török elemek a magyar hímzésben.* Bp. 1940.
- ³² Dr. Molnár István, Molnár Kálmán: *Sóvidéki keresztszemek.* Csíkszereda 1971. Lengyel Györgyi: *Keresztszemes kézimunkák.* Bp. 1970.

ÖLTÖZET

A székely öltözet anyagát és előállítási módját tekintve általában megegyezik a többi magyarlakta és a környező román vidékek öltözetével. Alapanyaga a természeti környezet nyújtotta bőr, gyapjú és kender, melyhez a múlt század második felétől kezdve a gyapot is társul. Ezeknek az anyagoknak a helyét a kapitalista termelés fokozódása óta a gyárilag előállított vékonyabb anyagok (szövet, karton, selyem) foglalták el.

A hagyományos módon készülő, egyszerű szabású, főleg alsóruhafélék szabása és varrása nem kívánt külön mestert: a ruhakészítés a múlt században még nem önálló ipar, bár egyesek, akik a szabásban és varrásban gyakorlottabbak voltak, a ruhafélék, különösen a felsőruhadarabok készítését mesterségszerűen űzték. A század elejétől a varrógép megjelenése és a rendszeres városba járás következtében a népi öltözet ruhadarabjai megsokszorozódnak, és előállításukban mind nagyobb szerep jut a falusi kismestereknek, akik nemcsak mint előállítók, hanem az ízlés és a divat formálóiként is jelentős tényezői a népi öltözet alakulásának. A helybeli románság öltözetének ruhadarabjait — kivéve a bőrből készületeket — a gyári termékek nagyobb arányú feltűnéséig csaknem kizárólag házilag állították elő.

A nyersanyag azonossága ellenére is, a székely öltözet a szomszédos vidékek lakóinak öltözetétől egyes ruhadarabjainak formájában, színösszetételében különbözik. A különbség a székelység gazdasági, társadalmi és földrajzi helyzetéből magyarázható. Ezeknek a tényezőknek a hatása folytán a székelységen belül is az öltözet terén bizonyos tagolódást állapíthatunk meg.

A székely férfi öltözetének mostani alakulására és a környező területek magyar lakosságának öltözetétől való elkülönítésére kétségtelenül döntő hatással volt a Mária Terézia által felállított határőrségi szervezet. A határőrség felállítására vonatkozó rendelkezések a korábbi, ezredenként különböző öltözet megtartása mellett hangsúlyozzák, hogy az „egyenruha a népies öltözethez minél inkább alkalmazkodjék és minél olcsóbb legyen, vagyis tartsák meg a viselni szokott fehér *harisnyát* (ti. nadrágot), a *zekét* (rövid posztókabátot), a *fehér mellényt* (seu leibli), a csákót; a zeke szegélye határozott színű legyen“ (Szádeczky Lajos, *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*. Bp., 1908, 117–119.). Sőt egyik rendelkezés egyenesen kimondja, hogy „ruhájuk ... egyenruhává alakíttassék át“ (Szádeczky, *i. m.* 122.). Ennek a népiből formált katonai öltözetnek képét nyújtja az utolsó félévszázadban viselt, klasszikusnak mondható székely öltözet.¹

A férfiöltözet darabjai: korábban nyakatlan (gallértalan), kézelőtlen, most galléros, kézelős vászoning, végig szűk, többnyire fehér gyapjú-

posztó nadrág (*harisnya*), csizma vagy fűzős bakancs; nyáron ujjatlan, szűk, szöttes zsinóros vagy díszítetlen mellény (*lájbi*), szűk, szürke vagy fekete kabát (*kurti, ujjas, ujjas lájbi*), amelynek nyakán vidékenként különböző színű posztójelzés van, ugyanilyen jelzés oldalt a nadrágon és azonos színű vitézkötés a nadrág elején. Ujjatlan bőrmellény (*lájbi* vagy *derekbunda*). Télen hosszú, barna vagy fekete háziszöttes kabát (*zeke, szokmány, cedele, bámbán*) vagy hosszú bőrbunda; kemény, széles karmájú posztókalap.

A nők öltözetének múltbeli alakulására már kevesebb bizonyítékkal rendelkezünk. Bizonyos támpontot a XVIII. századi női öltözet jellegéről Apor Péter *Metamorphosisa* nyújt. Apor szerint „mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok, télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek az templomban; gyolcs rokolyának, selyem pántlikának híre sem volt köztünk; most az asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házában nincsen egy falat kenyerek, mégis czifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat.“ (Apor Péter, *Metamorphosis Transsylvaniae*. Magyar Történelmi Emlékek, Pest, 1863, XI, 345.)

Apor tehát szemtanúja a népi öltözetben végbemenő változásnak, mely magyarázatát a székelység fokozatosan átalakuló társadalmi életében leli. A XVII. és XVIII. század fordulóján a katonáskodó székelység asszonyai fokozatosan elhagyják népi jellegű öltözetüket, s ezt a nemesipolgári öltözetrel cserélik föl, leegyszerűsítve a háziipari előállítás fokára.

A székely nő öltözete a férfiéhoz hasonlóan egyszerű: fodros gallérú és kézelőjű rövid, fehér vászoning; kék, vörös, barna, fekete színű változatosan kevert szöttes, korábban gyapjú-, majd gyapotszoknya (*rokolya*), előtte más színű gyapjú -, később gyapotköténnyel, a lábon puha szárú csizma vagy félcipő. Nyáron az ingen háziszöttes, színes bársonnyal szegett, zsinórozással vagy gyöngyözéssel díszített szűk mellény (*lájbi*). Télen e helyett ujjatlan rövid bundamellény, vagy a férfiéhoz hasonló szokmány vagy kurti, vastag barna vagy szürke háziszöttes posztóból. A fejükön főkötő (*csepesz*) és kendő.

A határőrségi szervezet azonban nemcsak kifelé különítette el öltözetében a székelységet — különösen a férfiakat — a szomszédos vidékek magyarságától, hanem a székelységeen belül is tartósította és hangsúlyozta a társadalmi megoszlást. Az öltözetben is kifejezésre jutó katonai és társadalmi elkülönülésre hívja fel a figyelmet a múlt század harmincas éveiben G. Daniel Scheint a Székelyföldről szóló igen alapos és részletes német nyelvű leírásában (*Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*. Erster und zweiter Theil: Die Landes- und Volkskunde. Nebst einer Karte des Szecklerlandes. Pesth 1833). Megfigyelései nemcsak azért értékesek, mert hasznos adatokat szolgáltatnak a székelység történeti-néprajzi ismeretéhez, hanem azért is, mert a korabeli székely öltözet egyik legrészletesebb leírását tartalmazzák.²

A most alkalmazott színes posztószegés az ujjason és zsinórozás a nadrágon a múlt században az ezredi és társadalmi hovatartozás kifejezője volt: „... a felső köntös egyik a másikkal hasonlólag készítették és annak ujjára és gallérára való kicsiny hajtékja a regementtől rendelő színű legyen“ — írja elő a székely határőrség első rendtartása 1764-ből (Szádeczky, *i.m.* 597.). Zsinóros, elől vitézkötéses nadrágban csak katonáskodó székely járhatott (MN. I₁, 415.). Ezt egészítette ki a kordován- vagy borjúbőr csizma és az oldalt fűződő lábbeli, a *cepők* is a katonáskodóknál, míg a szegényebbek inkább bocskorban jártak, bár őket is a határőri szolgálatban a cepők hordására kötelezték.³

A nők öltözetében is nyomát találjuk a társadalmi tagozottságnak: Háromszéken és Csíkban a katona-leányok *viganót* (lékrifélét) hordtak. A felsőruha-darabok közül a szegényebbek a házi posztózekét⁴, a tehetősebbek a „pederjes“ (fodros, ráncos) köpenyt és a medveprémes „burkony“-bundát viselték (Kubinyi Ferenc—Vahot Imre, *Magyar- és Erdélyország képekben*. Pest, 1854, IV, 101—102.).

A társadalmi tagozódás kifejezésének az öltözetben beszédes bizonyítéka Kézdivásárhely polgárságának az a kérése, mellyel a határőrséget szervező bizottsághoz fordult 1764-ben, és azt kérte, hogy „ruházatuk a kiváltságos nemesekéhez hasonlóan különböző színű és minőségű lehessen, mert mostanig posztóruhát, csizmát, nem különben bocskort és kurtamentét, közönségesen zekét viseltek“ (Szádeczky, *i.m.* 770.).

Az 1848-as polgári demokratikus forradalom megszüntette azokat a rendi korlátozásokat, amelyek — mint láttuk — eddig az öltözet alakulására kihatottak. A különbségek azonban nem tűntek el máról holnapra, minthogy az átmenet az egyik termelőmódból a másikba is fokozatosan történt. A közvélemény a hagyományt tartó falvakban még hosszú időn át ragaszkodott a valamikori rendi elkülönülést kifejező öltözködési módokhoz.⁵

A gazdasági tényezők szabadabb érvényesülése a kapitalizmus térhódítása során döntő hatással volt a székely öltözet alakulására is.⁶ Az öltözetdarabok megsokszorozódása és elvárosiasodása a századforduló táján a rendi különbségek elmosódását idézte elő. Ez az átalakulás a székelység nyugati és déli részein gyorsabb volt, mint a középső és keleti részekén: leghamarabb átalakult a belső emigrációra, vagyis falun kívüli munkakeresésre kényszerülő Aranyosszék és az ipari központok közelében gyorsan és korán polgárosodó Háromszék. Zártabb és elszigeteltebb fekvésénél fogva később és lassabban történt az átalakulás az udvarhelyszéki, marosszéki és a csiki székelység körében, így különösen a peremfekvésű Kászonszéken.

Ezek szerint teljesen egységes székely öltözetről nem lehet szó. A természeti környezet, a gazdasági állapot és az ettől függő társadalmi helyzet szerint a ruházatkodásban is egymástól többé-kevésbé elkülönülő csoportok alakultak, nemcsak az egész székelységet, hanem egyazon községet illetően is. A terület földrajzi fekvése szintén befolyásolta a szé-

kely öltözet alakulását: a magas fekvésű, hűvös éghajlatú Székelyföld magyarsága öltözetében alkalmazkodott az éghajlati viszonyokhoz, és általában bőrből, posztó anyagból készítette felsőruházatát. A gyapjúból szőtt ruhadarabok vastagsága és mérete az egyes székely vidékek éghajlati viszonyai szerint is változott.

A hagyományosabb, az ősből öltözet egyes elzártabb, a forgalom által kevésbé érintett község-csoportoknál és az egyes községek anyagilag tehetősebb lakosai körében maradt meg. A szegényebbje ugyanis a kevesebb meglevőt gyorsabban használta fel, és a századvég évtizedeiben városba járásra kényszerülve, újabb, városi jellegű ruhadarabokkal cserélte föl.

*

A kászoni székelység annak ellenére, hogy területe viszonylagos terméketlenségének és egyik fő foglalkozásának, a fakitermelésnek fokozatos megszűnése következtében a XX. század első negyedében nagymértékben városba járásra kényszerült, öltözetében is, akárcsak anyagi létének egyéb területén, a környező székelységnél jobban megőrizte a hagyományos formát. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a városba járás a kászoni székelységnek csak kereseti forrás volt, s nem tekintette ezt végleges életformának. A városból élt, de nem lett városi, mert a városba járók nagy többsége nem szakadt ki végérvényesen a falu világából. Ezt a társadalmi zártságot még fokozta Kászton zárt földrajzi fekvése és peremvidék volta. Természetes, hogy a városon való huzamosabb tartózkodás, a városi polgárság életformája és öltözete nem maradt nyomtalan a városba járók és környezetük életformájában és öltözetében. Egy-egy új ruhadarab lassan meghonosodott, beilleszkedett a helyi öltözet hagyományos formakincsébe.

A hagyományos öltözetnek anyagában és ezzel együtt formájában új ruhadarabokkal való fölcserélése Kásztonban is a kapitalista nagyüzemi termelés kibontakozásának idejére, a századforduló körüli évtizedekre esik. Ekkor ugyanis a gyári termékek tömeges megjelenése a háziipar termelését háttérbe szorítja, és itt is, mint másutt általában, új, városi ruhadarabok tűnnek fel, mint például a blúzfélék, a városi egészségipő stb. Ezzel megindul az öltözet gyors átalakulása és egységes jellegének megomlása.

Az újítás itt is általában a fiatal városba járó dolgozók körében jelenik meg, egyelőre csak a hétköznapi öltözetben. A hagyományos öltözet ilyen módon fokozatosan ünnepi viseletté válik, s csak az idősök hordták tovább hétköznap is. Egy régi ruhadarabról az újra való átmenet fokozatosan történik. Az új ruhadarab az anyag nyújtotta lehetőségeken belül még egy darabig őrzi előzőjének szabását, mint például a bundáról a posztólájbira, vagy a kurtiról a lékrre való áttérés esetében is.

A kászoni Öltözet a hagyományos székely öltözet megőrzése és sajátos továbbfejlesztése tekintetében általában, az udvarhelyszéki és csíkszéki székelység öltözetével áll egy szinten. Minthogy azonban a nők öltöze-

tében egyes hagyományos ruhadarabokat (pl. a főkötőt, a hosszú szoknyát stb.) már csak itt találjuk meg, azoknál archaikusabbnak tekinthető. Ebből a szempontból a kászoni községeken belül is bizonyos különbség állapítható meg. Ezek közül egyfelől Nagykászon (Impér, Feltíz, Altíz), másfelől Jakabfalva és Újfalva öltözködése különül el. E két utóbbi ugyanis, földjének viszonylagos terméketlensége és csekély kiterjedésű határa miatt, már korábban és nagyobb mértékben volt városba járásra utalva. Ez a körülmény a két falu lakosságának erőteljesebb ütemű és a nagykászoni községekhez viszonyítva gyorsabb polgáriasodását vonta maga után; öltözetében is korábban és nagyobb számban jelennek meg városi ruhadarabok (pl. a csepesz helyett a kendő viselete, a harisnya helyett a városi nadrág, az ujjasok helyett a szövetkabátok, a rokolya helyett a szűk szoknya, az ing helyett a blúz, az egészruha stb.) és honosodik meg a városi divat: a rövid szoknya, a bodorított haj stb. Ezekben a falvakban a hagyományos öltözetet már csak nagy ünnepekkor, ünnepi viseletként hordják.

Kászon lakosságának egyötöde román; Impér egyik tízesében, Dobolyban, mintegy harminc család él. A kászoni románok a XIX. század második feléig megőrizték sajátos öltözetüket: a férfiak a kieresztett, szabadon viselt, széles bőrvvel leszorított hosszú inget, a bő posztónadrágot, a bő bundát és posztókabátot, a bocskort; a nők az ingaljas hímes inget, a háziszöttes lepel szoknyát, a férfiakéhoz hasonló bőr és posztó felsőruha-darabokat, a bocskort és a csizmát. A kászoni románok körében az öltözetben beálló átalakulási folyamat a XIX. század második felében következett be, és az első világháborúig tartott. Az öltözetben meginduló átalakulási folyamat a fiatal nők és legények ruházatát érintette, és az lett az eredménye, hogy az első világháborúig az egész román női és férfiöltözet — néhány sajátos, hagyományos vonás megőrzésén kívül, mint pl. a férfínadrágon a zsinórozás elhagyása, a kendőviselet — teljesen megváltozott. A hagyományos férfiöltözet átalakulását politikai tényezők is meggyorsították. Az első világháború körüli időkben a katonai szolgálatra bevonuló román férfiaktól a katonai sorozó bizottságok megkövetelték a hosszú körhaj levágását, a kieresztett ing betűrését a nadrágba. Ez utóbbinak például az lett a következménye, hogy a „hasított“ harisnyát a zsebes harisnyával cserélték föl, mert a hasított harisnya szabása a kieresztett ing viseletéhez igazodott. A zsebes harisnya pedig fölöslegessé tette a széles derékszíj viseletét (l. Nagy Jenő, *Adatok a székely posztóharisnya fejlődéstörténetéhez*. Kelemen-émlékkönyv, Kolozsvár, 1957, 479—85.). Az öltözet átalakulásának egyik módja tehát gyors, átmenet nélküli változás volt, mert az egyes ruhadarabok megváltozása maga után vonta az egész felső öltözet átalakulását. A másik módja pedig az volt, amikor a változás fokozatosan ment végbe, legtöbbször egy ruhadarabon belül, mint például a dobolyi férfing esetében, amelynél egy ideig a régi szabás még megmaradt, de hozzá új, a megváltozott formához jobban idomuló elemek (gallér, elő) társultak.

Az átalakulást előmozdító tényezők között kell megemlítenünk az öltözet előállításában történt változást is. Míg ugyanis a hagyományos öltözetdarabokat általában a parasztasszonyok készítették, a gyári anyagok megjelenésével ezek előállítása jobbra a kismesterek kezébe ment át, akik — bár tekintetbe vették rendelők sajátos kívánságait — szabásban a hagyományos formákhoz igazodtak, s ezzel hozzájárultak az öltözetbeli különbségek kiegyenlítéséhez.

A hagyományos román öltözetnek egyik-másik darabját az első világháború után már csak az öregek öltözetében találjuk meg. Így a hímzett női ingét és a hasított férfinadrágot. De ugyancsak a románság őrzött meg néhány olyan régi ruhadarabot, mely valamikor általános volt, például a férfi posztólájbít, a női kurtit és a bundaféléket.

Az öltözetben érvényesülő kölcsönhatásnak a magyarság öltözetében is nyomát találjuk: a román pásztorok csuklyája, a *gluga* vagy *bács-csuklya* valószínűleg a helybeli románság közvetítésével került a kászoni székelység mindennapi öltözetébe.

A női és férfiöltözetet anyaga szerint vékonyabb alsó és vastagabb felső ruhadarabok alkotják. Az alsó ruhadarabok anyaga különböző minőségű háziszóttos vagy gyári vászon, a felső ruhadaraboké gyapjas vagy csupasz bőr, háziszóttos és gyári posztó.

A ruhadarabok a múlt század végéig általában a háziipar termékei, vagyis mindegyik család maga készítette el öltözetét. Néhány ruhadarab előállítása azonban már eddig az időpontig is külön mestert igényelt, aki mesterségét csak időszakosan űzte a mezőgazdasági munkák mellett. Külön mester készítette a bundaféléket, a posztó felsőruhát, a főkötőt és a lábbelik közül a csizmát. Ilyen parasztember csaknem mindig egyik faluban élt, Kászonban mintegy tizenöt ilyen kismesterről tudunk. Ezek a mesterek a mesterséget családi hagyományként folytatták, vagy gazdasági helyzetükből kifolyólag foglalkoztak a mezőgazdasági termelés mellett háziiparral is. A varrógép megjelenésével a parasztmesterek mellett feltűnnek a kézművesek, akik csaknem kizárólag az egyes öltözetdarabok előállításával foglalkoznak, mint szűcsök, szabók, csizmadiák és varróasszonyok. E kézművesek legtöbbje vagy iparosként került városról falura, vagy kereset céljából városra ment, itt kitanulta a mesterséget, és ezt falujában tovább folytatta. A kászoni kézművesek tehát általában a szegénység köréből kerültek ki, mert nincstelenségük, vagy pedig nehéz munkára való testi alkalmatlanságuk kényszerítette őket ipari termelésre. Minthogy földje legtöbbjüknek nincs, munkájuk díjazása általában természetben (liszt, tojás, szalonna, zsír stb.) vagy pénzben, vagy mindkettőben történik. Kizárólag kézművességből élő iparos a vizsgált időszakban Kászonban három volt: egy csizmadia és két varróasszony.

Az öltözetet tárgyaló fejezet anyagát két alfejezetben — női és férfiöltözet — mutatjuk be. Az öltözetet történeti fejlődésében, korosztályok és alkalmak szerinti megoszlásában és osztályjellegében, valamint az öltözetben érvényesülő kölcsönhatás szempontjából vizsgáljuk.⁷

NŐI ÖLTÖZET

Ebben a fejezetben a női öltözetet a hajviselet és fejrevaló, az alsó- és felsőruha és a lábbeli sorrendjében mutatjuk be.

A női öltözetre általában jellemző a korcsoportok és alkalmak szerinti tagolódás. Az utolsó fél évszázad óta végbement alakulásában nagy szerepet játszott a gyári textilanyagoknak a gyors térhódítása, valamint a varróasszonyoknak a megjelenése falun. Ezáltal nemcsak az egyes öltözetdarabok anyaga és szerkezete alakult át, hanem több régi, hagyományos öltözetdarab szorult ki teljesen, vagy csak az idősek öltözetében maradt fenn.

Hajviselet és fejrevaló. A nők hajviselete korosztályonként és fejlődésében is átalakult. A határvonalat a régi és az új között a városba járás megkezdésétől, vagyis a múlt század végétől húzhatjuk meg. Ettől kezdve honosodnak meg a fiatalság körében különböző városi formák, anélkül azonban, hogy a régi hajviseletet teljesen elhagyták volna. Rövidre vágott haj csak elvétve látható. A haj felcsavarása és fodorítása az utolsó évtizedekben terjedt el.

Korcsoportok szerint a leányok és az asszonyok hajviselete válik el élesen egymástól: a leányok hosszú hajukat leeresztve, vagy újabban kosszorúba csavarva, az asszonyok *kontyba* tekerve hordják.

A leányok hajviseletében életkor szerint további tagolódás állapítható meg: a négy-öt éves kisleányoknak a haját a múlt században kettéválasztották, és a haj peremén kétoldalt *kotásdiba* fonták (1. kép). A moldovai csángó kisleányok ma is így viselik hajukat. A városi divat hatására a kisleányok haját az első világháborútól kezdve vágni kezdték, *körhaját* csináltak, s csak a fejtetőn hagytak meg egy kis fonatot.

1. Kisleány „kotásdi“-ba font haja

2. Három ágba font haj

3. Négy ágba font haj

A nagyobb leányok (6—12 évesek) hajviselésében falként és vidékenként csak a rövid hajszálak elrendezésében találunk különbséget. A rövid hajszálakat a múlt században általában kétoldalt *felserítették* (betűrték), újabban egy vagy két fonatba fonják a fül mögött. A hosszú hajat általában két *ágba* fonják. A hajfonatok száma szerint a leánykák hajviselésének *kétág* (csak két hosszú hajfonat), *háromág* (egy rövid és két hosszú hajfonat) és *négyág* (két rövid és két hosszú hajfonat) a neve (2., 3. kép). Ezek közül a háromág divata terjedt el legkésőbb, melylyel már a nagyleányok hajviselését is utánozzák, mert a rövid fonat helyett betűrést, *buklit* alkalmaznak. A hosszú hajfonatot általában felkötve, ünnepnap leeresztve viselik. Minden esetben a fonatok végébe valamilyen kötőt fonnak, ünnepnap pedig piros vagy fehér selyemszalagból *máslit* kötnek.

A nagyleányok (16—18 évesek) hajviselésének két fejlődési szakaszát különböztetjük meg: a századfordulóig a hajukat simára fésülték, és egy vagy két ágba fonták. Kászonban, különösen a románság körében és Udvarhelyszék egyes községeiben ünnepnap most is így járnak. Egyéb székelly vidékeken a századfordulótól, Kászonban az utolsó évtizedekben terjedt el a hajnak két fonatba fonása és *koszorúba* csavarása. Ehhez újabban vasárnaponként a haj elejét bodorítják, vízzel és sütővassal hullámot formálnak (35. kép). Másutt általános, Kászonban főleg Újfalva és Jakabfalva leányai körében terjedt el. A két ágba font haj koszorúba csavarása és a haj fodorítása a városi hajviselés hatására jött divatba, de elterjedéséhez hozzájárult célszerűbb és kevésbé költséges volta is. Míg ugyanis a leeresztett hajhoz egy vagy két piros, fehér, rózsaszín, halványkék, sokszor 1—1,5 m hosszú selyemszalagot fonnak be, a koszorúba csavart hajat csak szalag nélkül viselik (36. kép).

Az asszonyok a hajukat a lakodalmi felkontyolástól kezdve felcsavarva hordják. A felcsavart hajnak legrégebbi formája az egy hajfonatból csavart *konty*, melyet a századfordulótól kezdve két fonatból formálnak. Felerősítéséhez eleinte egyszerű lapos *kontyfát* vagy *kontyvasat* használtak. A kontyfát a völegény sokszor díszesen kifaragta. A főkötőviselés eltűnésével a konty helyét a koszorúba csavart haj foglalta el az asszonyok körében is. Kászonban még ma is a főkötőhöz kontyba csavart hajat viselnek (37. kép). A konty tehát fokozatosan ünnepi hajviselétté vált. Hétköznap itt is a koszorúba kötött haj szokásos. Akinek kevés a haja, nem fonja be, hanem csak összecsavarja, és *hajtűvel* vagy *fafésűvel* vagy szaru *kontyfésűvel tűzi kontyba*. A kibontott, leeresztett vagy kontyba tűzött haj egyébként alkalmi hajviselés volt (1. ott).

Az asszonyok körében a konttyal együtt járt a főkötő, a *csepesz* viselete. A múlt században ez volt a nő egyetlen fejrevalója. A csepeszt a völegény csináltatta, és a fiatalasszony a felkontyolás után vette föl először. Ettől kezdve azután állandó munka- és ünnepnapj fejrevaló viselete volt. A főkötő ma már ünnepi fejrevaló, s mint ilyen, Kászonban még elég általánosnak mondható, másutt helyette a múlt század végén városi hatásra elterjedt *fejkendőt* kezdték hordani.

A csepesz két-három rend ráncolt fekete csipkéből, selyem kontyrészből álló, gyöngyökkel és szalagokkal díszített főkötő. Formájában, díszítésében vidékenként különbözött. A kászoniakét kismester készítette (38. kép), míg a háromszékiek boltban és városban, vásárokon árusított főkötőkben jártak. Az első világháborúig általában csak egy rend tenyéryni széles gyapjúcsipkéből készült, azután két rendből, majd az utolsó években a tehetősebbek három rend csipkével csináltatták, és pálcika alakú gyönggyel: *lajtorjás széldísszel* meg *gyöngyös sinyórral*, azaz gyönggyel kivarrt selyemszalaggal díszítették (39., 40. kép). Hétköznapi formája díszítés nélküli volt. Az oldalához varrt széles fekete selyemszalaggal az áll alatt kötötték meg.

A fejrevaló viseletet a századforduló táján megjelent kendőviselet váltotta meg, annyira, hogy Kászon kivételével, a székelység körében a főkötő divatja fokozatosan megszűnt és helyét a kendő foglalta el. Kászonban a főkötőt ma általában kendővel együtt viselik. A fiatalabbak fehér, az idősebbek kávébarna vagy fekete gyapjú vagy selyem gyári kendőt kötnek a csepeszre. A kászoniakat arról lehet megismerni, hogy kendőiket a főkötőn jó előre kötik, úgyhogy a kendő a főkötőt egészen betakarja (41. kép). A csikiak, minthogy náluk a csipke sokkal szélesebb volt a csepeszen, a kendőt csak a kontyrészre kötötték. A kendő megjelenésével a főkötő külön felerősítése fölöslegessé vált, a szalagot ezentúl kötetlenül hagyták, s középen ketté sem vágták (42. kép). Kászonban a régiek megújításával ma is készítenek csepeszt.

A kendő a múlt század vége felé terjedt el a kászoni nők fejrevaló viseletében. A menyasszony a vőlegénytől kapta a *mátkakendőt*, melyet csak addig viselt a lakodalomban, amíg a „második asztalnál bemutatták“, vagyis felkontyolása utánig. Ezután már a kendő helyett főkötőt tett a fejére, és erre kötötte rá a mátkakendőt. A mátkakendő fehér, barna vagy citromsárga földű szegfűmintás selymekendő volt. Ezt asszonykorában csak nagy ünnepek délelőttjén kötötte fel. A munkanapi kendők gyapjúból, delhiből, kartonból készültek. 1920—30 között a fehér és drapp földű kockás mintás gyapjúkendők, majd 1940-től a gyári termelés pangása miatt a háziszöttek *levélkés* mintájú *szöszkendők* terjedtek el (43. kép).

A kendőviselet alkalmak szerint is különbözött: vasárnap délelőttre mindig a finomabb selymekendő járta, délutánra pedig az egyszerűbb karton. Ezt a cserét részben a kendő kíméléseért is tették, részben pedig azért is, mert a fiatalasszony szívesen mutogatta kendőit, melyekből általában 10—12 darabot vitt magával házasságába. Az első világháborúig az átlósan kettőbe hajtott fejkendőt az áll alatt egy bogra kötve viselték (44. kép). Így most csak ünnepnap kötik. Hétköznapi, ha hordták, hátul kötötték meg. A kendő színe egyben életkorjelző is volt: a fiatalok világos (drapp, fehér), az idősek sötét (barna, fekete) földű kendőket hordtak. Kendőt a lányok csak nagy hidegben kötnek, különben hajdonfőtt járnak. Újfaluban az utolsó tíz évben a bodorított hajhoz kendőt kötnek. Ez azonban csak a fej tetejét fedi be.

A fej és a nyak ékesítésére különféle díszeket alkalmaztak. Ilyen volt a nyakban hordott *gyöngy*, amelyet a korcos inghez és a nagykendőhöz viseltek. A leányok 1—2 rend fűvott, nagyszemű piros gyöngyöt kötöttek a nyakukba. A gyöngy viselete 1940-ig divatozott, azóta inkább ezüst nyakláncot hordanak. A nyakon viselt díszek közé sorolhatjuk a keskeny fekete *bársony szalagot* és a *nyakravaló virágoskendőt*. A bársony szalagot a kivágott nyakú lékrihez vették fel a világháború előtti években. Virágoskendőket az udvarhelyszéki és a csíkszéki székelység viselt a múlt század második felében.

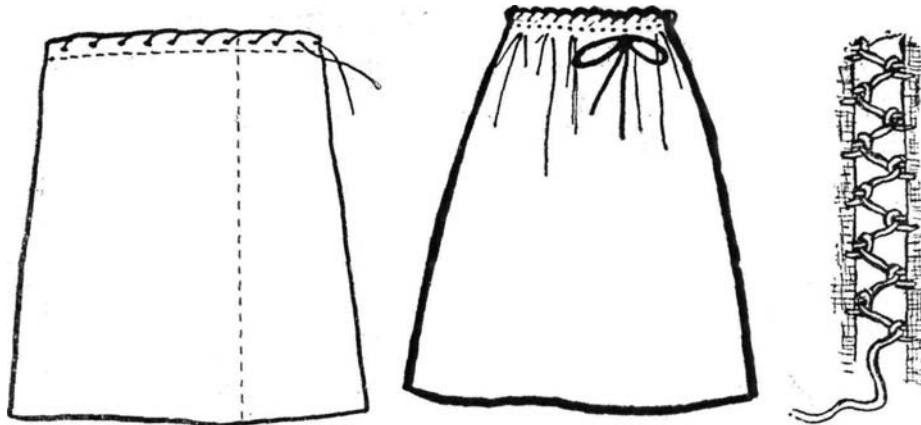
A csepesz szalagját, a lájbi és a blúz elejét vásári virágmintás fém brosstüvel ékesítették.

A l s ó r u h a

Az alsóruhát a felső- és az alsót testen viselt ruhadarabok: *ing* (felső- és alsóing), *pendely*, *alsószoknya* és *bugyigó* alkotják. Anyaguk viselési alkalom szerint változott: a hétköznapi *vegyített*, az ünnepnap *házi gyolcs vászonból* készült. Általában házilag készültek, csak a századfordulótól varrták varróasszonyok.

Az ingnek történeti fejlődésében két fajtáját különböztetjük meg: a múlt században viselt és az utolsó évtizedekben felújított felsőinget meg a századforduló óta elterjedt alsó ruhadarabot, az alsóinget. A felsőing általunk megismert legrégebbi formája a *korcos* vagy *tászlis ing*, amelynek gallérját és ujjvégét korbba húzott kötővel ráncolták. A múlt században még nyakhasíték nélkül készült, s csak a 80-as évektől kezdve vágtak rá hasítékot, és gombbal gombolták össze. Rövid, deréknál alig valamivel hosszabb ing volt. Bevarrott, vagyis az elő- és hátrészéhez hozzávarrott és hónaljbetoldással, *pálhával* bővített hosszú és rövid ujjal varrták. Az ujjat rávarrás előtt a vállon apró *túráncba szedték*. A kászoniak szerették az ünnepi ingen a ráncos gallért. Az ujj végét pedig több rend ráncolt csipkével, *tászlival* díszítették (45. kép). Ezen kívül más dísz vagy him nem volt rajta. Adatközlőink már nem emlékeztek rá, de Scheint idézett leírásából tudjuk, hogy a székely nők — s feltehető, hogy a kászoniak is — a múlt század elején még viselték a női ingnek azt a fajtáját, amelyet a dobolyi román nők ingviseletében találunk meg, és valamikor másutt is általános lehetett: az elől a nyakon meg a kézszáron sűrűn ráncolt és virág- meg más motívumokkal himzett, ingaljjal egybevarrt hosszúinget (Scheint, *i.m.* 202.). Ezt az inget válthatta fel a múlt század folyamán a fentebb ismertetett rövid ingfajta, amelyhez alulra külön alsó részt, *pendelyt* viseltek (4., 5. kép). A pendely oldalbetoldással, *aszallal* készült, vagyis oldalába egy-egy fél szél vásznat varrtak. A széleket *vízfolyás-öltéssel* fogták össze (6. kép). Az alját és tetejét beszegték. Az ünnepi pendely alját kétujjnyi széles fehér bolti csipke díszítette. Felerősítése úgy történt, hogy a felső felét kb. 10—10 cm távolságra orsóval kilyuggatták, és a lyukakba kendermadzagot fűztek (4. kép). Hogy a pendely mindegyik oldala egyformán kopjék, más-más helyen fűzték be a madzagot, vagyis a felerősítés szerint forgatták.

A pendelyre egy-két díszesebb alsószoknyát vettek. Ezek közül a *porcelán rokolya* és a *fehér rokolya* szabása a felsőszoknya szabásához

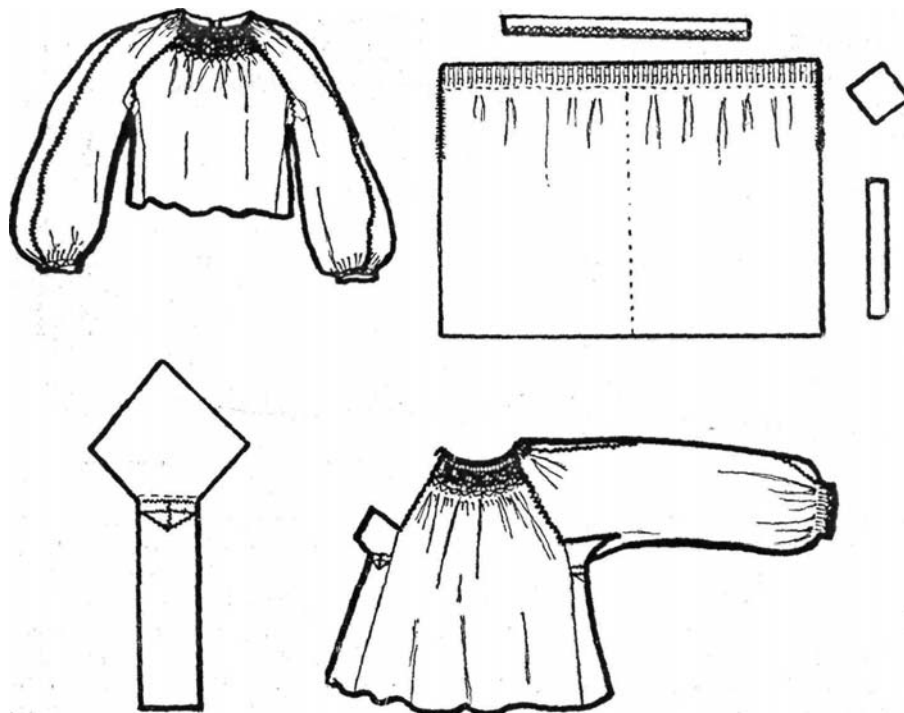

4—5. Pendely.

| 6. Horgolás „vízfolyás“ a pendelyen

igazodott, mert a nyári mezei munkához vagy a vasárnap délutáni „ülőbe“, mikor az utcaajtóba kiültek, felső ruhadarabként is viselték. Mindkettőhöz öt sing anyag kellett, amelyet két szélben úgy varrtak össze, hogy a felső felébe a ráncolás miatt három, az alsóba két sing került. A porcelán rokolyát *csépesen, abroncsosan* szőtték, vagyis hogy díszesebb legyen, szederjeskék, piros és sötétbarna csíkokkal díszítették (46. kép). A fehér rokolya egyszínű volt. Mindkét alsószoknya alját is díszítették: a porcelán rokolya alsó részét úgy varrták a felsőhöz, hogy csikozása a felsőével ellentétes irányban haladjon. Az aljára a fiatalok két sor piros, az idősek két sor fekete pántot varrtak. A szélét *kakastaréjos csipkével* szegték be. A fehér alsószoknya alját tenyéryi széles fodrosan varrt csipke szegélyezte, ezért *tászlis* vagy *fodros rokolyának* is nevezték (47. kép). Felerősítésük a pendelyéhez hasonlóan történt. Később, a szoknyák mintájára, *gallérral* készültek, és oldalt gombbal gombolódtak.

Az alsóruha alakulására a múlt század végén nagy hatással volt a felső ruhadarabokban történt változás. A lékrifélék megjelenésével ugyanis az ing egyszerre elveszti felsőruha jellegét, és szerkezetében, díszítésében megváltozik. Az alsószoknyák pedig a felsőszoknyák megrövidülésével csaknem félarasznyival rövidülnek. Az ing módosulásában nagy szerep jut a zárt elejű, hosszú ujjú lékriknek, amelyek fölöslegessé teszik a gallért és a fodrot. Az átmenet fokozatosan történik: a század elején még az ún. *szabad* vagy *galléros ing* divatozik, vagyis ez az ingfajta már szabad gallérral, rövid szabad ujjal készül, és a túráncok helyett a sokkal egyszerűbb *lapos ráncok* ékesítik. A mell hasítéka és a gallér gombbal záródik. Gallérját és ujjá szélét két rend keskeny csipke szegélyezi (48. kép). Anyaga gyári, ún. *veres gyolcs*. Majd a nyitott elejű lékrik és blúzok feltűnésével a húszas évektől már gallér nélkül és *plátkával* (váll-erősítéssel), és néhány éve ujj nélkül készül, mint például az ún. *csóré-*

7. „Romános“ ing, kézelődísz, háta és eleje, aszal, ereszték, az aszal és ereszték összeerősítése és beillesztése az ing hónaljába

nyakú ing. Ez a városi kombinéval együtt jelenik meg, és hozzá hasonlóan a mell fölött kezdődik és vállpánttar kapcsolható fel (49. kép).

Amikor az inget alsóruhaként kezdték hordani, az anyaggal való takarékoskodás következtében már nem készítettek hozzá külön alsószoknyát, hanem a pendely helyett *ingaljjal* töltték ki, vagyis tulajdonképpen visszatértek a század eleji hosszúság típusára. Ehhez csak feleannyi vászon kellett, mint a pendelyhez. Az alsóruhaként viselt ingekhez már mind ingaljat varrtak. Az ingaljas ingekhez is viselték az alsószoknyát, de az újabbakat nem szőtték, hanem gyári anyagból készítették.

Az utolsó évtizedekben terjedt el a kászoni női öltözetben a *bugyigó*. Ennek előbb alul nyitott, majd zárt, hátul vagy kétoldalt gombolódó fajtáját viselték. A téli teniszflanellből, a nyári vászonból készült. A fiatal, városban járó leányok körében az utolsó tíz évben honosodott meg a rövid szárú selyem női nadrág. A bugyigó viselete inkább a fiatalság körében általános, az idősebbek helyette még mindig pendelyt hordanak.

Az ing. alatt a mell leszorítására a házilag varrt *alsó lájbi* szolgált, melyet a városban járt fiatalok öltözetében a kombiné megjelenése óta a készen vett melltartó váltott fel.

8. Romános ing és nyakdíszítése

A kászoni román nőknek a századfordulóig a magyarokétól mind szabásban, mind díszítésben eltérő inge volt. A román nők a korcos ing viseletének idején az ún. *romános inget* hordták, mely a mezőségi, Naszód környéki és mócvidéki román nők ingével egyezett; ilyen lehetett a század elején a Scheint által leírt székely női ing is. Jellemzősége: nyakig bevarrt, mellévarrott — vagyis a vállrészrel egybeszabott — ujjal, hónalj- (*pálha-*) és oldalbetoldással (*ereszték*) készült. A melle részén, az áll alatt és az összevarrások mentén színes, piros és kék fonallal volt ki varrva (7—8. kép). A nyakkivágás szerint több fajtáját hordták. Ezt az inget a századfordulóig viselték, azután részben a már ismertetett társadalmi okok, részben pedig a városi felső ruhadarabok feltűnése és a hímzőfonal hiánya miatt átalakult. Egyedül az öregek őrizték meg „halálra való ing“-nek. Az első világháború után az öregek még viselték, a fiatalok azonban hétköznapi galléros, ráncolt ujjú, vállbetoldásos ingaljas inget kezdtek hordani. Ez a magyarokéval teljesen megegyezett.

Az alsó ruhadarabokból a hozománylevelek tanúsága szerint a vőlegénynek, ha jobb módú volt, 8—10, ha szegényebb, 4—6 darab járt hozományként. A férjhezmenő leányok alsóruha-hozományának elkészítésében a menyasszony leánybarátai, az ún. *cempel-leányok* is segédkeztek.

Az utolsó évtizedekben a korcos ingek divatja a fiatalság körében felújult: esküvőre, vagy ünnepekre — különösen Újfaluban — újra ezeket az ingeket készítik és viselik. Felújulásuk a műkedvelő művészeti versenyekkel hozható kapcsolatba, melyek a székely népi öltözet elemeit újra felszínre hozták, és viselőikben ezeknek megőrzését és ápolását tudatosították.

F e l s ő r u h a

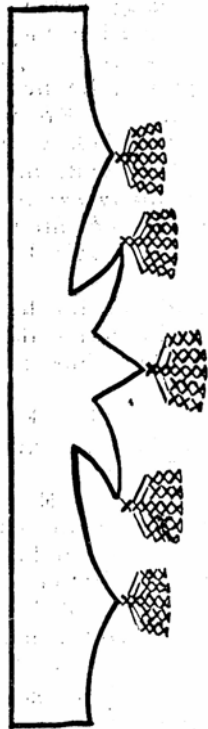
A női felsőruhát a felső- és alsótesten viselt ruhadarabok: különböző bundafélék, szöttes kabátok és mellények, gyári anyagból készült lékri-félék, házilag kötött ruhadarabok, szöttes szoknyák és kötények alkotják. A hozzávaló nyersanyagot a múlt században még túlnyomó részben a falusi asszonyok vagy a kismesterek állították elő. Csak a századforduló óta jelent meg a gyári készítmény, amellyel együtt az öltözet egységes jellege megbomlott, és a hagyományos népi öltözet fokozatosan ünnepi viseletté vált. A női felsőruhában már sokkal szembeűnőbben kifejezésre jutnak a vidékenkénti sajátosságok és viselőjük társadalmi helyzete, mint-hogy előállításában a kismestereknek egyre fontosabb szerep jut. Ezeket a ruhadarabokat az alsóruhánál nagyobb változatosság is jellemzi,

Bundafélék. A báránybőrből készült felső ruhadaraboknak a múlt században sokkal nagyobb szerepe volt a kászoni öltözetben, mint ma. Csak néhány éve beszélhetünk e ruhadarabok újabb megjelenéséről. A századfordulótól kezdve ugyanis a gyári posztó háttérbe szorítja az előállításuk miatt költségesebb bundaféléket.

A múlt században viselt bundaféléknek a kászoni női öltözetben a következő fajtáit ismerjük: *derekbunda*, *tászlisbunda* és *suba*.

Az első két bundát általában a test idomaihoz szabták, ezért fehér, puha *teljes báránybőr*ből készültek. Mindkettő eleinte ujjatlan volt, majd a századforduló táján gyári posztó ujjat varrtak rájuk. A kászoni bundaféléknek más székely vidékek bundáihoz viszonyítva, mint például az udvarhelyszéki *küsbundá*hoz vagy *lájbibundá*hoz, legfeltűnőbb sajátosságuk az, hogy kevés dísz volt rajtuk. Általában csak a varrásokat befedő irhaborításokat hímezték ki virágmotívumokkal. Ezt *sulyokvirágnak* hívták, és ernyő alakban piros, zöld, kék fejtővel varrták ki (9. kép). A hímezést az irhaborítások különböző módon csipkézett széleire és a hát közepén levő stilizált virágdísz kiszögelléseire varrták. Más székely vidéken, például Udvarhelyszéken, inkább a rátétes bőrvirág-dísz járta, melyet főleg a háton alkalmaztak, és kék fejtővel varrtak fel a bundára.

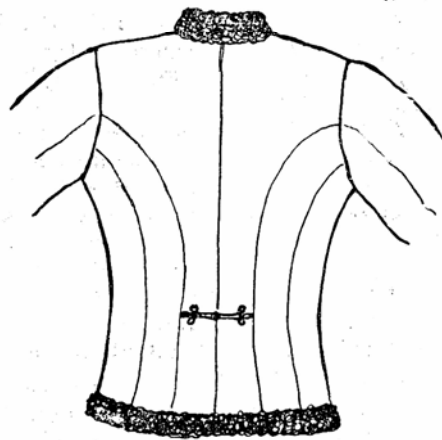
A derekbundát a helybeli románok is viselték, ez azonban valamivel hosszabb és bővebb volt. Díszítése is különbözött. Erre *farkasfog* him került (10. kép). Ezzel varrták ki az oldalvarrást fedő irha közepét, meg elől közepén a szegély két oldalas és a sarkokat. A díszítőelemek kivarrásá-

9. Szücsbímzés-minta a bundán (*sulyokvirág*)

10. Szücsbímzés-minta a bundán (*farkasfog*)

11—12. Új prémes bunda eleje és háta

hoz rózsaszín, sárga, kék, piros, zöld fonalat használtak. Az alját és gallérját fekete *bőrpaszománt* (borítás) fedte. A románság bundáit is magyar szücsök készítették, rendelők kívánságának megfelelően.

A derekbundák mellett a múlt század 80—90-es éveiben tűnnek fel a posztókabátok szabására emlékeztető tászlisbundák. Ezeknek aljára 10—12 cm széles deréktoldást, tászlit varrtak, s ezzel nyújtották meg a bunda hosszúságát. Ezek a bundák már csukottabb mellkivágással készültek. Míg a kászoniakét rendszerint csak fekete irharátéttel és hullámvonalas géphímmel, *tödzeléssel* varrták, másutt színes bőrrátétes fejtőhímmel díszítették. Mindkét bundafajta elől négy bőrgombbal gombolódott. Ezeket a bundákat, míg újak voltak, ünnepnap, majd viseltesebb állapotban hétköznapi viselték.

A kászoni székelység ünnepi bundaviseletének jellegzetes darabja volt a *suba* (1. színes tb. 50. kép). Ez a XVIII. század végén, a XIX. század elején viselt nemesi öltözetdarab⁸ valószínűleg a szász városi-polgári viselet közvetítésével került át a Brassóban szolgáló fiatalság révén a kászoni nők ünnepi ruhatárába, és szorította ki a feltehetőleg itt is meglevő hosszú bundát. A *suba* a fiatal asszony hozományának volt egyik darabja, melyet még a szegény leány is megszerzett magának, ha másképp nem, elment a városba, és munkájával kereste ki az árát. Kézdivásárhelyt és Brassóban árulták a vásárban. Bokáig érő, sötétkék vagy fekete gyári posztóból készült, báránnyal bélelt bundaféle volt, melyet először — ha télen esküdött — esküvőjén vett fel a menyasszony. Díszítése a prémszegély mellett végighúzódo lapos selyemzsinórból állott. Erre a bundafélére utal Kubinyi-Vahot is, amikor „burkony“-bundáról ír (l. i. m. 101—102.).

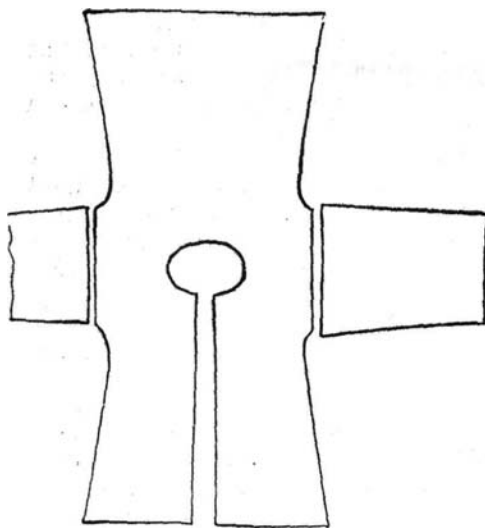
A székelység körében másutt a hosszú bundát, a *ködmönt* hordták téli ünnepnapra viseletdarabként. Ugyancsak ezt viselték a *suba* helyett a dobolyi román nők is. Ennek elejét és oldalbetoldását, *aszaját* is színes fonallal díszítették.

A két világháború között s még inkább azután terjedtek el a kászoni női öltözetben a barnára festett *prémes bundák* (11., 12. kép). Különösen a csíkközömi szücsök készítményei voltak kedveltek, de azért a nagykászoni Szücs Györgynél is szívesen csináltattak bundákat. Ezek is a szövet felső ruhadarabok szabását követték; háromujjnyi magas prémgallérral, prémszegővel, karcsú derékkal, prémborításos, ferdén hasított zsebekkel készültek. A karcsúságot azzal érték el, hogy a háton az oldalösszevarrás mellett két *díszbevarrással* összébb húzták. A hát közepét zsinórból font vitézkötés díszítette. Más ékítmény nem volt rajta.

A gyajjúval bélelt ruhadarabok megóvására és nyári elraktározására kámforba tett szemes borsot használtak, melyet a bundabélésbe szórtak. A fehér bundákat lepedőbe varrva a tisztaszobában fogason vagy ládában tartották.

Posztó ruhafélék. A bundaféléken kívül az egész székelység körében a múlt században még általánosan viselt ruhadarabok voltak a háziszöttes, majd a század vége felé egyre inkább gyári posztóból készített *kurtik* (Kászon), *kantusok* vagy *ujjasok* (Udvarhely, Csík) és a rövid, ujjatlan szövet és bársony mellrevalók, *lájbbik*.

A háziszöttes posztó kurti a szegénység ruhadarabja volt a drága bundafélékkel szemben. A kurti viselésének virágkora a múlt század utolsó évtizedeire esett, amikor az olcsóbb gyári posztóból varrt kabátok — ha rövid időre is — általánosan viselt ruhadarabokká váltak, és a lájbbival együtt a bundaféléket fokozatosan kiszorították az öltözetből. A kurti anyaga vastagabb fekete házi, vagy egyszínű sötétkék, vagy sötétkockás *brassai* (gyári) *posztó* volt. Egy darabból szabták ki az elejét és hátát, ujjja is egyvarrásosan készült (13. kép). A legrégebbi fajtának a dereka teljesen egyenes volt, vagyis az anyag szélessége után igazodott. Ez volt a *kerek kurti*. Csak az utolsó évtizedekben kezdték meg a még meg-

13. A kurti szerkezete

14. Kurtifajták: bársonnyal és zsinórral díszítve

15. Zsinórdísz a kurti hátán

levő kurtikat az újabb ruhadarabok mintájára derékban szűkíteni. Gallér nélkül vagy csak egészen alacsony (2 cm) állógallérral szabták. A régebbieket a nyakon lehetett összekötni egy kis *szórkötő*vel, az újabbak már öt gombbal gombolódtak. Általában béléssel készültek. Díszítésük egészen egyszerű volt: a módosabbak 7–10 cm széles bársonycsíkkal szegték be az elejét, az alját és a nyakkivágást. A szegély belső felére pedig keskeny *gombolyag* (kerek) *zsinórszegőt* vatttak. A szegénységénél csak a zsinórdíszot találjuk meg, mely elöl a gombolás két oldalán a nyakkivágástól az alsó szélig húzódik (14. kép). Hátul közepén ebből vitézkötésszerű díszet formáltak (15. kép). A háromszékiek szürke

ujjasukat a zsinórdísz helyett üvegyöngy dísszel, az udvarhelyiek pedig az ujjas nyakát keskeny prém- vagy bársonygallérral díszítették.

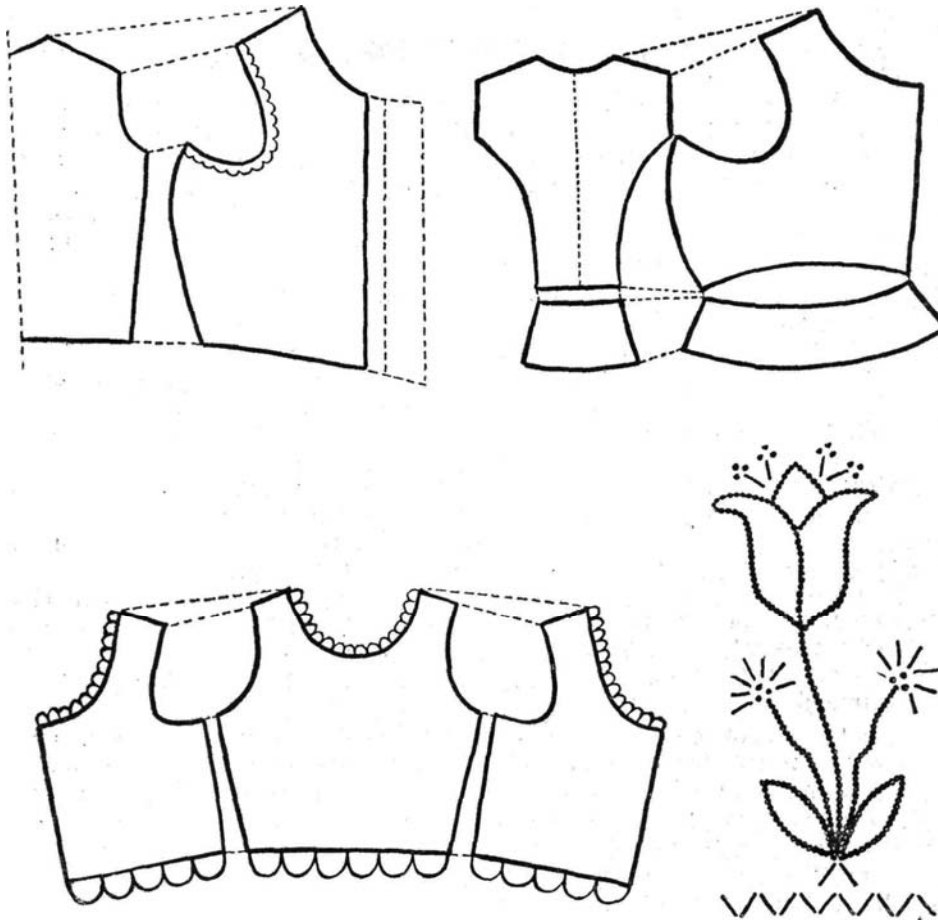
Kászomban a kurtit 10—12 éves leánykáktól kezdve mindegyik korcsoport viselte, Ma már csak az idősek ruhatárában található meg, akik — főleg Nagykászomban — ünnepnap még felveszik. Egyebütt az első világháborúig volt divatos.

Kurti helyett, különösen a fodros inghez a leányok, főleg vasárnap délelőttre rojtos gyapjú *nagykendőt* vagy *nagyruvát* kötöttek. Ezt mellükön keresztbe vetve a háton két csücskénél fogva bogozták meg. A nagykendők kávészínű, rózsaszín gyapjúkendők voltak, melyek sokaknál a kurtit pótolták. Télen a kurtit a jobb módúak a bundára, a szegényebbek a nagyruhára vették fel.

Az ingen viselt ruhadarabok közül a fiatalok mostani ünnepnap ruházatának egyik legszembeötlőbb darabja a *lájbi*. A lájbi a XIX. századi városi polgárság jellegzetes viseletdarabja volt. Ez a ruhadarab a várossal való egyre sűrűbb érintkezés következtében a székely fiatalság körében a század második felében terjedt el, és vidékenként sajátos színezésével az ünnepi öltözet egyik legjellegzetesebb ruhadarabjává lett. A legrégebbi lájbik anyaga és színe a szőttes szoknyáéval egyezett. A fiatalok általában világos (piros, zöld), az idősek (fekete, kávébarna) színű lájbit viseltek. A lájbit a varróasszony készítette. Szabása általános minta alapján történt, s a derékrész vagy a karkivágás változtatásával szabták ki a megfelelő méretre (16. kép). Béléssel készült, hozzá mindig vastag, négyenyűstös vásznat használtak, hogy a lájbinak keménységénél fogva jobb tartása legyen. Elöl öt-nyolc gombbal vagy szalaggal összefűzhető kapcsokkal záródott. Díszítéséhez lent szélesebb (4—10 cm), fent keskenyebb (3—5 cm) széles fekete bársonysávot használtak. Ennek felső szélére és a hát közepére *gyöngyös kötőt* vagy *üvegrecét*, vagyis lapos gyöngyökből összevarrt gyöngysort varrtak. Az első, világháború után a gyöngyös lájbit általában már csak a fiatalok hordták, Anyaga és díszítése is megváltozott: gyakoribbak lettek a könnyű, vékony anyagból (szövet, selyem) készült s a bársony helyett gyönggyel, vagy mint Udvarhelyen és a dobolyi románoknál elterjedt, zsinórral díszített lájbik (51., 52., 53. kép).

A gyöngyös lájbik divatja a kászoni községekben most is tart. Szabása a régiével teljesen egyező, csak díszítésében van különbség: az alját és a nyakkivágását a lájbi anyagából készült *cakkennal*, tojásdad alakú dísszel varrják körül (16c, 52. kép). Gyöngyözéséhez fekete üvegyöngyöt használnak, melyből az alján, a kar- és a nyakkivágásán meg az elején növényi motívumokat (*virág, szár, levél*) varrnak ki olyképpen, hogy a mintát előbb papírra rajzolják, s papírral együtt a minta szerint a gyöngyöt a lájbira felvarrják (utána a papírt a gyöngyök alól kitépik (17. kép).

Lékrifélék. A városi eredetű felsőruhafélék közül, közvetlenül az ingen viselt lékrifélék a lájbik után, a múlt század utolsó évtizedeiben jelentek meg a kászoni és általában a székely nők öltözetében. A lékrifélék

16. Lájbi-szabásminták

17. Gyöngyös dísz a lájbin

feltűnése gyökeres változást idézett elő a női felsőruhában, mert kiszorították a posztó ruhaféléket, a lájbit és a hosszú ujjú fodros inget. A lékrifélék gyors és nagyarányú elterjedését nemcsak olcsóságuk és könnyen megszerezhetőségük, valamint a városi divat hatása okozta, hanem a varrógép megjelenése is, amely a 90-es években tűnik fel a kászoni községekben, és az egyes ruhadarabok elkészítését meggyorsítja, s új technikák alkalmazását teszi lehetővé.

A lékriféléknek a kászoni öltözetben három típusát különböztethetjük meg:

1) a szabad derekú és bő ujjú lékriket (*szabad lékri*: Kászon: *vizitka*: Csík; *kurti*: Háromszék; *ujjaska*: Udvarhely);

2) a szoros derekú és szűk ujjú lékriket (*sonkaujjas, tengerész gallérú, Petőfi-galléros lékri*);

3) a bő felső részű, rövid ujjú blúzokat (*kávásblúz, ingblúz, orosz-blúz*).

A lékrik e három fajtáján jól szemléltethetjük egy öltözetdarab szerkezetében beálló fejlődést. Az első típushoz tartozó lékrik szabásukban még a megelőző ruhadarab, a kurti szabásához igazodnak, amint ezt elnevezésük is mutatja. Általában vastag anyagból: *szőr* (gyapjú), *vatman* (félgyapjú) és *bársony* anyagból, szoros felálló gallérral készülnek s csaknem teljesen díszítetlenek. Akárcsak az ujjasféléket, a szoknyán kívül viselik őket. Divatjuk kb. a századfordulóig tart (53. kép).

A második és harmadik típusú lékrik az elsőnek a városi divat szerinti módosításai: bőségben, gallérban és ujj szabásában. A másodikon ugyanis megjelenik a szabad gallér, a nyitott elő és a vállban bő, csuklóban kézelővel szűkített ujj (*sonkaujj*); az előt és a hátat lapos ráncokba szedik (54., 55. kép). Mindezt pedig lehetővé teszi a sokkal vékonyabb, formálhatóbb anyag: a selyem, puplin, karton. A 30-as évekig ezek a lékrik divatoznak. Ettől kezdve terjednek el a bő felsőrésszel, többnyire derékpánttal (*káva*) nagy lapos hajtásokkal díszített blúzok, melyek vagy hegyes, nyitott (*apacs*), vagy kerek, zárt (*orosz*) gallérral készülnek. Ezeket már — ha nem pántosak — a szoknyába tűrve viselik. Anyaguk is könnyen mosható: karton, puplin, batiszt, grenadin és selyem.

A lékriféléket mindegyik korcsoport viselte. Előbb a városban járt fiatalok hétköznapi öltözetében tűntek fel, majd az ünnepnapiban és végül az idősek öltözetében is. A lékrik első és második típusa ma már csak az öregek körében divatozik. A blúzok viszont csak a fiatal korcsoport öltözetében terjedtek el.

E ruhadarabok viselete ünnepek szerint is megoszlik: lékriket és lékriformájú zártabb blúzokat ünnep elsőnapján, blúzokat és lájbikat ünnep másodnapján viselnek. Ebből is kitűnik, hogy a hagyományos ruhadarabnak milyen az útja, hogyan szorul ki fokozatosan az ünnepi, majd a nagyünnepi, ünnep másodnapi, majd pedig az egyes alkalmak viseletébe. A lájbi esetében azonban ugyanaz a helyzet, mint a fodros ingnél: nem szorult ki végleg, hanem a fodros inggel együtt a tánccsoportok női öltözetének lényeges darabjaként, mint hagyományossá vált székely öltözetdarab kezdő visszaszerezni helyét a fiatalság öltözetében.

A kétrészes: lékriből és szoknyából álló öltözet helyett a 30-as évektől kezdve az iparos családok női tagjai körében terjedt el a városi mintára szabott egészruha, a *köntös*. Ma már a földműves asszonyok ruhatárában is megtalálható. Elterjedését olcsóságának köszönheti, mert kevesebb anyagból állítható elő, mint a szoknyából és blúzból álló öltözet. A varróasszonyok készítik városi forma szerint. Ma a hétköznapi ruházat egyik legelterjedtebb darabja.

Kötött ruhadarabok. A felsőtesten viselt ruhadarabok közül legfiatalabbak, de egyben legelterjedtebbek a kötött ruhadarabok. Ezek is a 30-as évek táján tűnnek fel Kászonban. Gyors elterjedésük elsősorban annak

tulajdonítható, hogy az első világháború után a gyári posztó nehezen volt beszerezhető, s helyét az amúgy is egyre vékonyabb anyagból készített felsőruhában pótolni kellett. Erre a célra nagyon megfelelt a városi öltözetben is ekkor feltűnő kötött holmi. Ennek házi előállítására könnyű és olcsó volt.

Az első darabok a városi szvetterek mintájára kötött, kabátforma *zserszék* (rom. *jerseu*) voltak. Ezeket a nők körében előbb a Bukarestben szolgált leányok, majd a 40-es évektől a férfiak is kezdték viselni. Ma a szvetter mindkét nemnél és mindegyik korcsoportnál általános. Munka- és ünnepnap egyaránt hordják. Gyors elterjedését az is biztosította, hogy a nagyobb leánykák már az iskolában megtanulták kötni. Kötésével ma is általában a fiatalabb korcsoport foglalkozik. Leginkább télen a fonóházban, a *cukkb*ban vagy cécusban kötik. A mintákat egymástól tanulják. Újabb fajtája az ujj nélküli kötött blúz vagy *puluver* és a *kötött lájbi*. A bebújós, elől zárt kötött blúzt csak a leányok viselik. A mellényszerű, derékban pánttal záródó kötött lájbit pedig mindegyik korcsoport kedveli.

A kötött ruhadarabokat — a fehéret kivéve — gyári festékekkel általában házilag festik bordó, zöld és piros színre. Míg a zserszék egyszínűek, a blúzokat különböző színű fonalból kötik.

Szoknyafélék. A szoknyaféléknek Kászonban és a székelység körében általában két fajtáját viselték: a csikos háziszóttos *rokolyákat* és az egyszínű háziszóttos vagy gyári szövetből készített *szoknyákat*.

A rokolyák a századfordulóig voltak általánosan viselt ruhadarabok, azon túl a gyári anyagból készített szoknyák nagyméretű elterjedése következtében fokozatosan az ünnepi viseletbe szorultak. A rokolya sajátos, vidékenként változó szövés módjával, szabásával, színezésével és díszítésével a fodros inggel és a lájbival együtt a székely női öltözet egyik legjellegzetesebb ruhadarabja. Kizárólag házilag készült, vagy legfeljebb a varróasszony segítette az összeállításában. Az éghajlati viszonyoknak megfelelően szótték: vastagon (*egyesen*) Kászonban, vékonyan (*kettesen*) Háromszéken, vagy középvastagon (*négyesen*) Udvarhelyen. Szövésükhöz a múlt században gyapjút, majd fehér gyapot- és színes fejtőfonalat használtak; a hétköznapiakat szőszfonalból is szótték. A rokolya értékes anyagánál fogva lényeges része volt a férjhezmenő leány hozományának. A szegénység általában 5—6, a gazdaleányok 10—12 rokolyát kaptak hozományként.

Viseletük a csíkok színösszetétele alapján életkor és alkalom szerint, vidékenként és időben is változott. A fiatalok és kisebb világi ünnepeken piros-fekete-zöld-kék, az idősek és nagyobb egyházi ünnepeken piros-fekete-szederjeskék csíkozású rokolyát viselték (2a. színes tábla). A csíkok közé és a csíkokba a tehetősebbek asszonyai több színű fonalból keskeny csíkot, ún. *felleget* szóttak be, *hasogatták*. Háromszéken és Kászonban is ezt sokszor ezüst vagy arany *fémes szál*ból, Csíkban pedig fekete-piros kockákból álló csíkokkal, *farkasfog*gal helyettesítették. A szövés más-másféle technikájából eredő különbségen kívül — lásd a szóttésekről szóló fejezet niegfelelő részét — a rokolya csíkozásában is vidékenkénti eltéré-

seket állapíthatunk meg. A kászoniak körében újabban általában a széles piros-fekete, a felcsikiaknál a keskeny fekete-sötétkék rokolyát viselték (2b. színes tábla). Az udvarhely- és háromszéki rokolyaviseletnek közös vonása, hogy általában nem csíkos, hanem egyszínű (piros, sötétbordó), sajátmintás, vagy kevert sötét színű (pirosba szőtt fekete, zöldbe szőtt fekete, kékbe szőtt fekete) a rokolya anyaga.

A csíkok színezésében az idők folyamán bizonyos egyszerűsödés állapítható meg: a múlt századi piros, fekete, kávébarna, búzavirágkék, szederjeskék és zöld *pántikájú* (csíkozású) rokolyák a kászoni viseletben fokozatosan a fekete-piros színig, sőt az egyszínre való lerakás által, például Újfaluban, az egyszínig egyszerűsödtek le (*táblás rokolyák*). Az egyszerűsödés — a fejtőfonal fokozatos elmaradásán kívül — az egyszínű szoknyadivat hatásának, a zöld fonal esetében meg a gyári festés minősége romlásának, a fakulásnak tulajdonítható. Az első világháborúban az általános gyász következtében a tarka rokolyákat az asszonyok feketére festették, s most is az idős asszonyok nagy része ilyen átfestett rokolyában jár.

A rokolyák szabásában és díszítésében a városi szoknyadivat a századforduló táján jelentős változást idézett elő: a múlt századi, 10—12 singből varrt, bőven ráncolt, csaknem bokáig érő rokolyákat az 1900-as évek elején csaknem felére szűkítették, és 10—15 cm-rel megrövidítették. A rövidítés úgy történt, hogy keskenyebb széleket kezdtek szőni, vagy pedig a régiéknél a felső szélre, az összevarrás fölé hajtást varrtak. A rokolyákat két szélből varrták össze. A felső és alsó rész szélessége tekintetében a kászoni rokolyáknál e két rész aránya kb. egyenlő volt. Ugyanígy a csíki és a háromszéki rokolyáknál is. Az udvarhelyi ún. *tászlis rokolyáknál* az alsó rész szélessége csak fele volt a felsőnek, ennél az alsó részt, a tászlit fodrosan varrták a felsőrészhez. A rokolya helyenként — például Csíkszentgyörgyön — osztályjellegűt őrzött meg: a nemesi családok nő tagjai hosszabb (*sleppes rokolya*), a jobbágy rendűek pedig rövidebb rokolyában jártak.

A rokolyák csíkozásának egyszerűsödésével fordított arányban változott meg díszítésük. A múlt századi rokolyákon még alig találunk valamelyes dísz: a két szél összevarrását keskeny hullámvonalas zsinórdísz vagy kétujjnyi széles bársonycsík díszítette. A színes csíkok fokozatos elmaradásával Kászonban a csíkok és a bársony szélessége egyre nagyobb lett, és idők folyamán a. 10—12 cm-t is elérte. Majd amikor az utolsó évtizedben a ráncokat *lerakták*, vagyis levasalták, ami által a rokolya csaknem egyszínűvé vált (a fiatalok a piros csíkra, az idősek a feketére „szedik le“), megjelentek a piros csíkokra hímzett virágdíszek, vagy a széles bársony szegőre applikált díszek (*tulipánt, csillag* stb., 3a. b. színes tábla).

Ez a ruhadarab ma már az ünnepi öltözetbe tartozik. Viselete a kászoni községekben a legáltalánosabb, egyebütt az idősek körében szokásos. Háromszéken 1925 óta már csak szórványosan viselték; helyét itt a háromszéki szőtt szoknyák foglalták el, s a rokolyákat a cigányság

vásárolta fel. 1940—44 között újra feléledt a rokolya viselete, mert az ún. *fémes fonal* alkalmas volt szövésére.

A rokolya mellett hétköznap és ünnepnap különféle *szoknyákat* viseltek. A múlt századi szoknyák túlnyomórészt vastag, sötét, egyszínű (barnás, sötétkék, fekete, bordó) háziszóttos anyagból készültek. Ezek voltak az ún. *kerek szoknyák*, mert a rokolyák szabásától eltérően a széleket nem keresztben, hanem hosszában varrták össze, s felső felükön csak keveset ráncolták. A rokolya szabásának megfelelően, helyenként — Újfaluban és Udvarhelyszéken — a szoknyákat is két szélből állították össze. Ezért *toldott szoknyáknak* vagy *fodros rokolyáknak* is nevezték. Díszítésükre ugyancsak fekete bársonycsíkot és *cakkenes zsinórt* használtak, melyet a szoknya aljától kb. 40 cm-re körben varrtak fel. Az egyszínű háziszóttos szoknyákat a századvég táján a gyári készítésű sajátminta és színes szövetszoknyák váltották fel. Bár ugyanannyi anyag kellett hozzájuk, mint a kerek szoknyákhoz, mégis testhezállóbbak voltak azáltal, hogy végig leráncolták őket. A ráncokat az 1900-as évektől a divatos rakott szoknyák mintájára levasalták. A ráncoláson kívül díszítésükre az aljukra két-három rendben fekete lapos zsinórt varrtak.

A szoknyák rövidülésével a 20-as években díszítésük is megváltozott: a lerakás elmaradt, és csak elöl középen hagytak csaknem arasznyi széles ráncot (*nagyhól*, 18. kép). Míg ezek a szoknyák minden korcsoport öltözetében általánosak voltak, az utolsó 20—25 évben a fiatalság karton, szaten, szövet anyagból *szűkszoknyát* és *rakott szoknyát* csináltat magának.

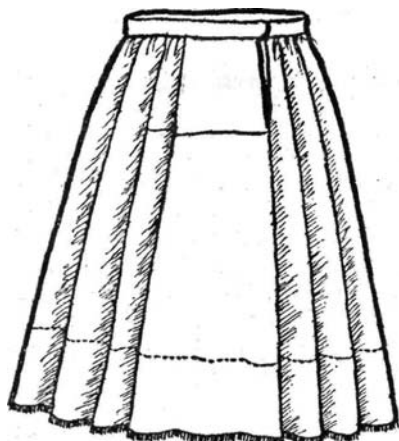
A rokolya és a szoknya viseletrendje az idők folyamán megváltozott. A múlt században, míg a rokolya viselete általános volt, a szoknyákat nagy ünnepek alkalmával hordták. A szoknyaviselet általánosodásával a rokolya az ünnepi viseletbe szorult, a hétköznapi öltözetben helyét a szoknya foglalta el. Csak az idősek öltözetében maradt meg ma is a szoknya a nagy ünnepek viseletdarabjának.

Kötényfélék. A szoknyafélékhez különféle kötényeket viseltek. Ezeknek két fajtáját hordták: a *derekas* vagy *félkötényeket* és az egész *mejjes kötényeket*.

A félkötények közül a háziszóttos *karincát* vagy *surcot* a háziszóttos szoknyafélékhez kötötték fel. *Félrovásos kötényeknek* is nevezték, mert a szoknyánál tenyéryelű rövidebbek voltak. Díszítésük lapos ráncolással és fodrozással történt. A színhatás fokozására a karincába fekete és kávészínű csíkokat, *borozdácskákat* szöttek, a surc szélét meg kétujjnyi fekete *csipkével* vagy *magyar gyászszalaggal* (fekete sajátminta szalaggal) szegték be (19. kép).

A karincák teljesen eltűntek az öltözetből; az Öregek surcot, a fiatalság pedig néhány éve a szóttos rokolyához fehér, városi formájú, aszúrral és csipkével díszített *díszkötényt* köt (56. kép). A melles kötények az első világháború után terjedtek el, a városi háziasszonyok kötényének mintájára, előbb az asszonyok, majd a leányok öltözetében.

A kötények viselete a múlt században meg általános volt: hétköznap

18. „Nagyhól“-os szoknya

19. A surc szédísze

és ünnepnap mindegyik korosztály egyaránt hordta. A rakott szoknyák megjelenésével — az első világháború után — a fiatalok ünnepi viseletéből elmaradt, és hétköznapi öltözetdarabbá vált. Ünnepnap a rokolyához ma csak az újabb keletű díszkötényt hordják. Az asszonyok körében azonban továbbra is általánosan viselt ruhadarab maradt, csak viselete megoszlott: a fiatalabbak a melles, az idősebbek a derekas fajtáját viselik.

Lábbeli. A női lábbeli alakulásában is ugyanazt találjuk, mint az egyéb ruhadarabokéban. A múlt században általánosan viselt női lábbeli a *csizma*, amely a *bocskor* mellett valószínűleg a polgárosodás folyamatának megindulásával vált hangsúlyozottabbá a női viseletben, és szorította ki fokozatosan a másutt — például Udvarhely- és Csíkszéken — még a múlt század második felében is hordott bocskort (Orbán, *i. m.* I, 75, II, 28.). Ennek viseletére azonban Kászonban adatközlőinktől semmit sem tudhattunk meg.

A csizmának — a többi magyarlakta vidék viseletéhez hasonlóan — a századfordulóig az oldalvarrott, fekete kordovánbőrből készített, puha szárú, hegyes orrú *egyenes* (mindkét lábra felhúzható) fajtáját viselték. Szárát a csizmadia három ujj széles fehér vagy piros szegéllyel, zsiráffal vagy *klappennal* töltötte ki. Karcsú, magas sarokkal készült, melyre rézpatkót vertek. Egyetlen dísz rajta a fejére varrt *tödzölés* (varrás) volt. Udvarhelyszéken a leányok és fiatal asszonyok a múlt században piros csizmát hordtak (Orbán, *i. m.* I, 210.). Az árutermelés fokozódásával a lábbeliipar termékei közt megjelenik a háromrészes, tehát silányabb bőrből is előállítható, hátulvarrott, nyelvű *bokszcsizma* (57. kép). Ez is eleinte még a régi forma után készült, mert egyenes talpú volt, majd a

világháborútól kezdve féllábúnak készítik. A csizmához *kapcát* vagy kötött *istirimfit* (harisnya) viseltek.

A polgári lábbeliviselet és a világháborúban használt lábbeli megbontja a hagyományos csizmaviseletet. Megjelennek a különféle *száras-* és *félcipők* (Csík: *papucs*, *komótpapucs*). Ezeknek több fajtáját hordták: a *gombost*, a *fűzőst* és a *cúgost* (58. kép). Gyors térfoglalásukat olcsóságukon kívül a falun megjelenő városi cipésmesterek segítik elő, akik a falusiak számára már csak az újabbfajta lábbelit készítik.

A félcipő a 30-as években vált a nők körében általánossá, s ezzel a csizma teljesen az idősek ünnepi viseletébe szorult. Ugyancsak a világháború utáni években jelent meg a női lábbelik közt a *bakanacs* is, melyet a szegényebbek kezdtek a férfiak lábbelijének mintájára a csizma helyett hordani.

A hétköznapi lábbelik között anyag szerint nagy változatosságot állapíthatunk meg: anyaguk posztó, bőr és gumi. Posztóból készül a *papucs* vagy *batus* (Csík), bőrből a *szándál*, gumiból a készen vett *gumicipő* és *sportcipő*. Míg ez utóbbi kettő gyári termék, a papucsot hozzáértő mesterek varrják harisnyaposztóból. Nyári mezei és házi munkákhoz veszik fel. Mindegyik korcsoport hordja.

FÉRFIÖLTÖZET

A férfiöltözetet a női viseletnél alkalmazott tagolásban — hajviselet és fejrevaló, alsó- és felsőruha, lábbeli — tárgyaljuk. A férfiak öltözetének alakulására — mint láttuk — külső: katonai-közigazgatási és belső: társadalmi tényezők hatottak. Ezeknek nyomai, ha elhalványult és elmosódott formában is, mai napig fellelhetők.

A férfiöltözet anyaga a nőivel szemben egészen a legutolsó időkig a házilag előállított bőr és posztó. A bőrből készült ruhadarabok virágkora a kászoni községekben a múlt század utolsó harmadában volt, s az 1900-as évek első évtizedéig tartott. Attól kezdve a bőr ruhadarabokat a háziszőttes, de még inkább a gyári posztó szorította ki a használatból. Ez a falusi szücsipar elsorvadását vonta maga után. A teljes pangás a gazdasági válság éveiben következett be, amikor a gyári posztókészítmények teljesen elfoglalták a falusi szücsipar termékeinek a helyét. A 40-es évektől a gyapjúbeszolgáltatás következtében a posztó házi előállítása csökkent, s a posztó ruhadarabok újra átengedik az elsőbbséget a bőr ruhadaraboknak.

Hajviselet és fejrevaló. A férfiak hajviselete korosztályonként különbözött: a kisgyermek és az idős ember általában rövid *sörtehaj*at viselt, csak a legények és fiatal házások körében divatozott az elválasztott haj, a *frizura*.

20. Kucsma, régi forma

| 21—22. Kucsma, újabb forma

A múlt században az idősebb férfiak *nagy-* vagy *körhaj*at hordtak. Ezt időnként *megbütülték*, levágták. A hosszú haj csak az első világháború után maradt el, mert a katonaságnál lenyírták.

A *bausz* (bajusz) ma is általános a férfiak körében: régen *sirített* (pödört, 59. kép), most a *struccolt* (rövidre nyírt) formában viselik. Általában hetenként borotválkoznak; ezt maguk végzik. *Nyíretkezni* hevívásár alkalmával a városban vagy a falusi borbélynál szoktak.

A fejrevaló évszakonként változott: télen báránybőr *sapkát*, tavasszal és ősszel posztó-, nyáron szalmából font *kalapot* viselnek. A szalmakalap csak a század vége felé terjedt el a fejrevalók közt. A sapkát puha, hasibárány bőrből a helybeli szücsmesterek készítették. A bőrt négy *táblára* (darabra) hasították, s abból varrták össze. Viselete idők folyamán megváltozott: a múlt században csak elöl nyomták be, s hátul betüretlen hagyták (20. kép). A századforduló után a kalapdivat hatására a tetejét közepén beütötték, néhány éve meg tetejét körben benyomják (*kerek sapka*, 21., 22. kép). A posztókalap fajtái közül, míg a kismesterek készítették, a múlt században a kerek, alacsony tetejű, széles karmájú, ún. *üstkalap* járta (59. kép). Udvarhelyszéken és környékén magas és lápos tetejű, vastag posztóból készült kalapokat viseltek (Orbán, *i. m.* I, 75., 60. kép). Ilyenszerű volt az újfalusiak kalapja is. A gyári kalapok elterjedésével a kászoniak körében is a városi formájú kalapok honosodtak meg. Ezeket vásárokon vették. Ma a szövetkezetek árulják, s innen szerzik be kalapszükségletüket. A gyermekek hétköznap apjuk elnyújt kalapjában, ünnepnap pedig kicsi fekete vagy újabban zöld vadászkalapban járnak. Nyáron szalmakalapot hordanak (61. kép). Ennek egyik helyi fajtája a *forgácskalap* volt (62. kép). Ezt bogmentes nyárforgácsból az egyik bukaresti kalapgyár volt munkása, az altízi Szabó Lukács kismester készítette a századforduló táján. A kalapnak ezt a kászoni fajtáját körülbelül húsz éve az olcsóbb, könnyebb és tartósabb udvarhelyszéki szalmakalapok szorították ki. Udvarhelyszéken ugyanis már a múlt század végén általános volt előbb a böződi, majd a bétai szalmakalapok viselete.

A kalap díszítésére szolgált a *bokréta*, amely szerepet játszott a korosztályok megkülönböztetésében is. Általában ugyanis azok viselték, akik már nagylegények voltak, vagy eljegyesedtek. A rózsaszín, piros, zöld vagy kék üveggyönggyel kivarrt, aranyszállal, viasz gyöngyvirá-

gokkal díszített bokrétát a legény kedvesétől kapta, és sapkáján vagy kalapján hordta. A jegy viselője a kedvesénél hálhatott, de csak a padon, harisnyában és csizmában. A vőlegény bokrétája is hasonló volt, de jobb minőségű, mert a dísz selyem párnácskára volt varrva. A századfordulótól csak a vőlegény viselt bokrétát, a legények pedig csak akkor tették fel, ha lakodalomba mentek. A fejrevalón a bokrétát, más magyar népcsoportoktól eltérően, a jobb oldalra tűzték. Mellé legtöbbször még virágot is tettek. Az utolsó évtizedekben terjedt el az a szokás, hogy a vőlegény és a vőfélyek a bokrétát már nem a fejrevalón, hanem a lájbi bal oldalára tűzve hordják.

A munkanapi öltözethez *micisapkát*, más néven *palacsinta sapkát* viselnek. Ez a fejrevaló az iparral foglalkozók körében az ünnepi öltözetben is egyre nagyobb tért hódít. Ünnepnep általában városi ruhához veszik fel.

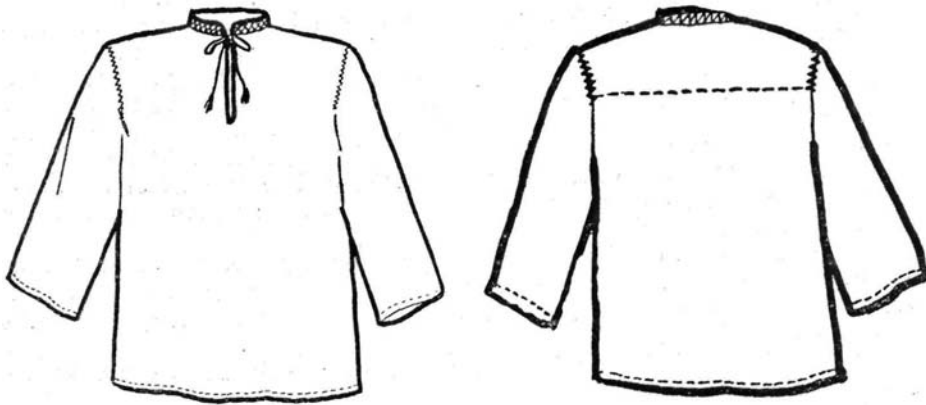
A hajadonfőtt járás alkalomhoz van kötve: csak temetéskor, kaszá-láskor járnak fejrevaló nélkül.

A l s ó r u h a

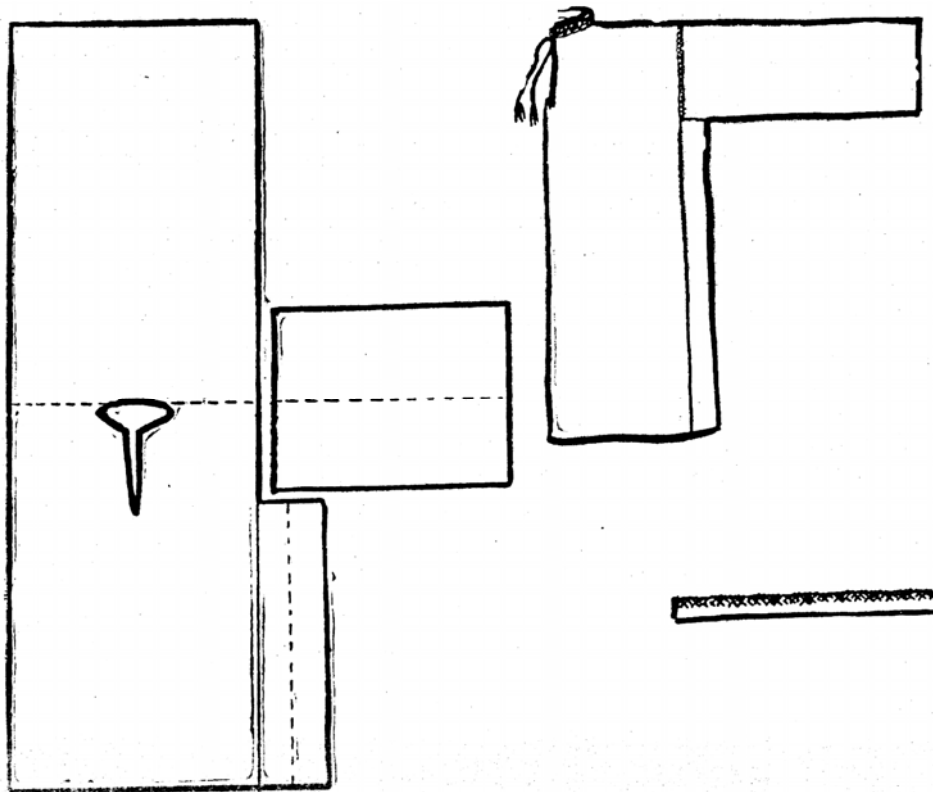
A férfiöltözet alsó ruhadarabjait a felsőttesten viselt ing és az alsóttesten hordott *gatyá* vagy *lábravaló* alkotja. Az alsóruha anyaga vászon. Ennek minőség szerint különböző fajtáiból készül a viselő és az ünnepi alsóruha. A viselő anyaga vastagabb, tartósabb *szőszvászon*, *bitangvászon*, *kendervászon* vagy *vegyített vászon*, az ünneplőé a vékony, puhább *kenderszélvászon* és *házi gyolcsvászon*, a vőlegényingeké pedig a *sifonvászon* (leírásukat lásd az előző fejezetben).

A férfiingeknek több fajtáját viselték; a legrégebbi, amelynek divatja a székelység bizonyos csoportjainál, mint például Udvarhelyszéken és az ott élő románok körében a múlt században általános volt, az ún. hosszú derekú, borjúszájú ing (Scheint, *i. m.* 201., 23. kép). Ez ma már csak a helybeli románság öltözetében maradt meg, mint az öregek „halálravaló“ inge. Hétköznap csak elvétve lehet látni. Oldalbetoldással, *eresztékkal* készült, a szabad végű ujjakat ráncolás nélkül, *vízfolyás-öltéssel* varrták az elő-, illetőleg a hátrészhez (24. kép). Díszítésére a nyakhasítékra és az ujj végére varrt ujjnyi széles keresztzemes hím szolgált. Ezt az inget a magyarok már a múlt század elején a harisnyába betűrve, a románok pedig *kieresztve*, vagyis a harisnyán kívül hordták. Leszorítására a széles bőröv, a *düszü*, *dészüszíjú* vagy *boglárszíjú* szolgált (4. színes tábla). Ez az egy-két tenyérnyi széles, szépen szironyozott és pitykézett bőröv nemcsak az ing leszorítására és a legszükségesebb tárgyak (tűzgyújtószerszámok, bicska, pénz) tartására szolgált, hanem nehéz tárgyak emeléséhez is biztos tartást adott viselőjének. Ezért viselete túlélte divatját, mert még akkor is felkötötték, amikor már az inget a harisnyába betűrve hordták.

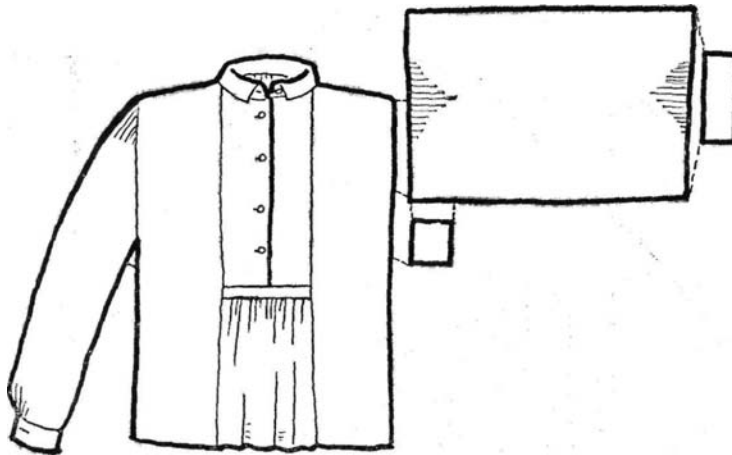
A múlt század utolsó negyedében meginduló városba járással a városi divat hatására a kászoni magyarság körében a kézelős, galléros, ráncolt rövid ing terjedt el. Ezt már a harisnyába tűrték be (25. kép). Hónaljába varrt *pálhával* és a gallér beillesztéséhez szükséges betoldással, *pitykekkel* (*ciköl*) készült, a vállába pedig — minthogy főleg ve-

23. Régi férfing eleje és háta

24. Régi férfing szerkezete

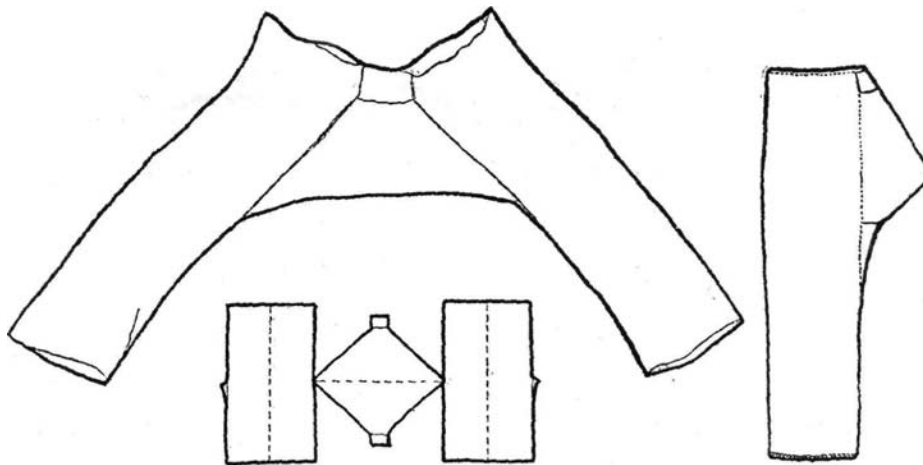
25. Újabb férfiing

gyített vászomból varrták — erősítésnek *vállbélést* varrtak. A nyak- és ujjgallért eleinte *sírtett kötőcskével*, majd a századforduló után gombbal zárták. Díszítésére a mellrészt nagy lapos ráncokba szedték. A vőlegény ingén ezeket a hajtásokat még hosszúkás és kocka alakú kivágásokkal is díszítették. A kászoni románok körében ez a ráncolt ing az első világháború után terjedt el. Addig általában kieresztett ingben jártak. Mint említettük, a régi típusú, kieresztett ing elmaradását meggyorsította az a körülmény is, hogy a katonaságnál az első világháború éveiben már nem viselheték, hanem föl kellett cserélniük a „katonaszabású” inggel. Az új típusú ingre való áttérés az ing szabása szempontjából fokozatosan történt: a régi ing szabása egyelőre megmaradt, vagyis eresztéssel és ráncolás nélkül, lobogós ujjal készült, de már kihajtott gallért varrtak rá, és a mellét díszítették (63. kép). Majd az első világháború után teljesen felhagytak a régi formával.

Az utolsó évtizedekben terjedtek el az ugyancsak a városi ingek mintájára készített *plátkás ingek*, amelyek hátát és elejét külön vállrész *plátka* (rom. *platcă*) fogta össze. Néhány évtizede a szövethézetből vásárolt készingeket használják.

A férfi ingét a menyasszony varratja, s viszi magával a házaságba. Általában 6 vegyített vászon, 6 házigyolcs és 2 sifonvászon inget kap az új házas.

Az inghez az első világháborúig a férfiak hárász *nyakravalót* kötöttek. Ez a mai kötött sálakhoz hasonló tarka szőttes gyári készítmény volt, melyet a leány vett a legénynek. Udvarhelyszéken a nők kendőjéhez hasonló *nyakravalókat* is hordtak. A vőlegény nyakába virágmintás rojtos *selyem nyakravalót* kötött, melyet, a vásárban vott. Ezt csak fiatal házas korában hordta, s a házaságkötés után egy-két évvel el is hagyta.

26. Lábravaló (*gagya*), oldalról és szerkezete

Ma már nem viselik. Néhány éve a kötött sál jött divatba. Az inget általában nyakravaló nélkül hordják.

Az alsóruha másik darabja a *gagya* vagy *lábravaló* (26. kép). A vászon minősége szerint volt munkanapi és ünnepi. Mindkettőnek szabása egyforma: a szárak felső felébe a négyzet alakú *fenék-részt* tolták be, a combbőséghez pedig *oldaleresztéket* varrtak a szárak belső felébe. Ugyancsak ereszttel pótolták a derékbőséghez szükséges szélességet is, melyet a fenék felső része és a szárak közé elöl és hátul varrtak be. A gatyá eleje és hátulja ily módon teljesen egyforma volt, ezért elejét és hátát változtatva viselték. A gatyát szűkre szabták. Szárát alul *egyenest parámával*, vagyis ferde öltéssorral varrták le, hogy a vászon ne foszolja ki. Fent szegőt hajtottak, melyet egyszerű sima varrással, *tödzeléssel* öltöttek le. Felerősítése úgy történt, hogy rá *cigánybogot vetettek*, vagyis elöl összefogták, bogot csavartak belőle, és azt a derékba dugták. A hétköznapra készített szőszvászon lábravalókat használat előtt többször *megtörzsölik*, vagyis cseberbe rakják, megszapulják, hogy puhább legyen.

Újabban nem szegővel készítik, hanem 2—3 cm széles *gallérral* és *hasítékkal*, amelyet gombbal zárnak. Ezt a fajtát már a varróasszony varrja. Néhány éve a helyi szövetkezetekből is vásárolnak kész lábravalókat. A lábravaló is a menyasszony hozományának darabjai közé tartozik, s belőle 6—7 darabot visz magával házasságába.

F e l s ő r u h a

A férfi felsőruha anyaga: bőr, posztó és szövet. Bőrből készültek a bundafélék, posztóból a kabátfélék és szövetből a városi mintára szabott vékonyabb ruhadarabok. A férfi felsőruha egyes darabjai már a múlt században is a falusi kismesterek műhelyéből kerültek ki, akik a ruhadarabok előállításában sokáig a hagyományos formák szintjén maradtak, s ezzel őrizték meg és örökítették át. Az újítást az új anyagok megjelenése

és a városban tanult kismesterek által meghonosított újabb formák idézték elő. Meggyorsította az újítás ütemét a századforduló táján a fokozódó városba járás és ezzel együtt a városi divat térhódítása.

Bundafélék. A múlt századi férfi bundaféléknek három fajtáját különböztetjük meg: a *nagybundát*, a *mejjes bundát* és a *lájbi- vagy derekbundát*.

A bokáig érő nagybundát a tehetősek és a fuvarosok viselték. A gazdáké hímes, a fuvarosoké díszítetlen volt. A pásztorok nagybundája a *suba* vagy *guba*. Ez körgallérhoz hasonlított, tehát nem volt ujja. Ma már csak a pásztorbundát viselik, a másik kettő pótlására posztókabátok és a *festett bundák* szolgálnak (27. kép).

A melles bunda derékig érő, ujjatlan ruhadarab volt; Kászonban oldalt gombolós fajtáját viselték. A mellén és oldalán színes hárással kivarrt virágdíszek ékesítették. Ez a bunda is a századforduló táján tűnt el a férfiak ruhatárából, s helyét a posztómellény foglalta el.

A lájbibunda, mint neve is mutatja, a székely posztó lájbi és bunda keveredéséből keletkezett, s átmenetet képez a posztó ruhadarabokhoz.

27. Festett bunda, háta, szabása

Elölgombolós, eleinte ujjnélküli ruhadarab volt. A gyári posztó feltűnésével sötétkék, fekete, szederjes vagy kávészínű földű zöld és kék kockás *brassai posztó* ujjat varrtak neki. Ellentétben más székely vidékek és a nők bundáival, a kászoni férfibundákon csak kevés dísz volt: a hátát egyáltalán nem díszítették, hanem csak az elejét és a hónalj alatti részét. A díszítésnek két módját alkalmazták: a hímzéses és rátétes irhadísz. Az összevarrásokat és a szegélyt különböző csipkeszerű irhával fedték be, a mellrész szabadon maradt területeire és az irhaborításra zöld, piros és kék színű *sulyokvirágdísz* hímeztek. Belőlük egy darab sem maradt ránk, 64. képünkön udvarhelyszéki bundát mutatunk be.

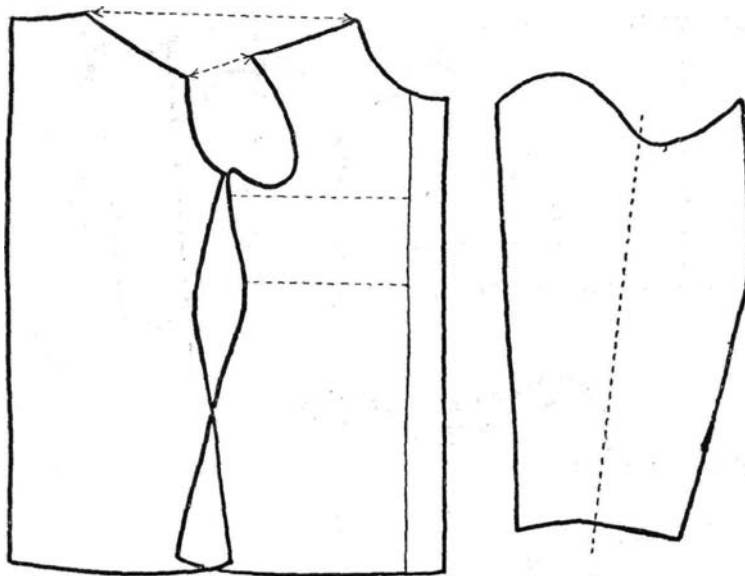
A szabómesterek által készített posztókabátok megjelenésével a bundaféléket is ezek mintájára kezdték szabni. Újfaluban már a 20-as, Nagykászonban, Impéren és Jakabfalván pedig a 40-es években előlgombolós, prémgalléros, combközépig érő barna festett bundák terjedtek el. Festésüket a szücsök gyári festékekkel vagy zöld dióhéjból, a „dió nadrágijából“, vagy almafagombából házilag készített festékekkel végezték. Díszítésükhöz *bőrfonást* használtak (27. kép).

A posztó ruhadarabok elszaporodásával a bundafélék már a múlt század vége felé elvesztették önálló felsőruha jellegüket, mert ettől kezdve a posztó felsőruhák alatt viselték.

Posztó ruhafélék. A bundafélék mellett a férfiak munka- és ünnepnapon ruházatában fontos szerepet játszottak a különböző posztó ruhadarabok: a *cedele*, a *posztóujjas* és *posztólájbí*. A hozzájuk való posztót a múlt században házilag szőtték, fekete vagy szürke rackagyapjából. A posztó színe és a ruhadarab díszítése társadalmi helyzetre utalt: a szabad székely szürke, a jobbágy, zsellér fehér posztóból készült felsőruhát viselt. A szabad székelyé több rend, a jobbágyé egy rend zsinóros volt, vagy díszítetlenül maradt. A posztóujjas szegőjének díszé vidékenként is különbözött, és valószínűleg a határőrségi ezredbeosztás emlékét őrizte meg (Szádeczky, *i. m.* 597.). A csíkiak zekéjének hajtóka- és zsinórdíszé színére nézve Orbán Balázs tájékoztat: „A csíkiak szokmánya annyiban tér el a más vidékek ily öltözetétől, hogy annak gyapjú szövetét feketére festik, felálló gallérát pedig olyan veres posztóval borítják, minő volt a határőri ezredek egyenruhájának hajtókája; sőt a nyakzsinór is, mi a panyókára hordott szokmányt tartja, rendszerint az ezen egyenruhákra emlékeztető fekete-sárga zsinór“ (*i. m.* II, 28.).

Az otthon viselt múlt századi posztó felső ruhadarabokat többnyire a székely asszony varrta meg, csak a gyári posztó megjelenésével, a századforduló táján került át ez a munka a kismesterek kezébe. Ez viszont elterjedésüket gyorsította meg. A posztó ruhadarabok a bundafélék helyét foglalták el, s a század elejére azokat csaknem teljesen kiszorították a férfiak öltözetéből.

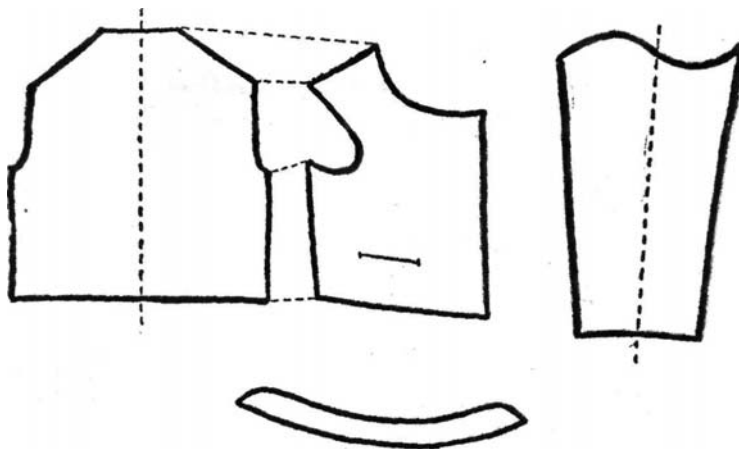
A kászoni posztó felsőruhák egyik legrégebbi, a délkelet-európai népek öltözetében is általánosan megtalálható fajtája a *cedele* (Kászon), *zeke* (Udvarhely), *bámbán* (Csík- és Háromszék, 65. kép). A múlt századi cedere hosszú, lábszárközépig érő felsőkabát volt. A székelység körében két-

28. Régi cedele szabása

féle szabással készült: vagy egy darab posztóból szabták ki az egészet, vagy pedig toldott aljjal varrták. Az előbbi típushoz tartozott a kászoniak, a csíkiak és a háromszékiek, az utóbbihoz az udvarhelyszékiek és a dobolyi románok posztókabátja (65., 28. kép).

A kászoni cedele elejébe egy-egy lefele szélesedő posztósávot toldtak. Ezért elejét egymásra lehetett csapni. A toldott kabátok alját vagy ráncolással, vagy betoldásokkal (*aszallal*) bővítették, s ezért *szárnyas cedelének* is nevezték (Doboly). A cedele mellévarrott ujjal, vagyis a vállal egybeszabva, gallér nélkül készült. Díszítéséhez egyszerű fekete zsinórt, Udvarhelyen és Háromszéken sötétkék vagy zöld posztószegőt használtak. A cedelének ez a fajtája a 90-es évekig divatozott. Ettől kezdve, a már említett okok következtében, a cedelének egy másik, rövidebb, díszesebb fajtája terjedt el. Ez már nem házilag készült, hanem a falusi szabómesterek keze munkája volt. Szabása is már a városi kabátokhoz igazodott: háta és eleje nem egy darabból állt. Oldalába betoldás, nyak-kivágásába 3—4 cm magas felálló gallér került. Ezt már hozzávarrott ujjal — vagyis az ujját külön darabból — szabták. Díszítésében is gazdagodott: a gazdák a gombolyag zsinór mellé az ünnepi cedelére lapos, fekete selyem zsinórdíszet varrattak, vagyis *két rend zsinóros* lett. A zsinórból a szabómester a gallér alá, a gombok mellé, hátul a hasíték fölé vitézkötésszerű formát, A cedelét télen hétköznap és ünnepnap viselték. Hétköznap és nagy hidegben felöltötték, és derekukon *övedzővel*, lószőrből font *pórásszal* (madzag) kötötték át. Melegebb napokon és ünnepnap a cedelét csak vállukra vetették, s a nyakukon kötötték össze.

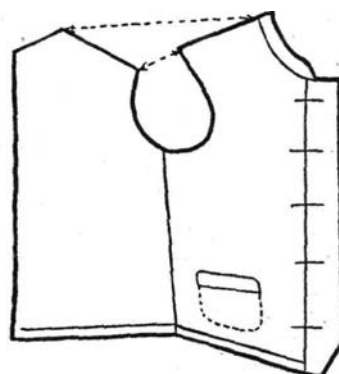
29. Az ujjas szabásmintája

30. Galléros lájbi

A cedelét a 20-as években a városi mintára szabott, combközépig érő télikabátok szorították ki a használatból (66. kép). Elmaradásának oka volt az is, hogy a zsinórozás nélkül készülő télikabátokat sokkal olcsóbban és kevesebb anyagból lehetett előállítani, de a városba járó fiatalság ízlésváltozása is divatjamúlt ruhadarabnak ítélte. „Felvetted az apád cedeléjét“, meg a „térgyig csizma, földig cedele“ gúnyos színezetű megszólások gyorsan száműzték a fiatalság köréből a cedelét. Ez még a 30-as évekig az időseknél divatozott, majd pedig teljesen alkalmi ruhadarabbá vált: az éjjeliőr és az útra induló fuvaros vette föl.

A *posztóujjast* (Udvarhely-, Csík-, Háromszék) vagy *zekeujjast* (Háromszék) ma a házasemberek viselik (67. kép). Ergdetileg a derekbunda

31. A lájbi szabásmintája

mintájára szabott, ujjatlan háziszóttos kabátféle volt, amelyre a gyári posztó térhódításakor vékony, sötétkék brassai posztóból ujjat varrtak. Szabása általában a posztó szélességéhez igazodott, vagyis nem vágta ki szélességéből semmit (29. kép). Eleinte felálló, majd az utolsó évtizedekben kihajtott, ún. *Petőfi-gallérral* készítették. Díszítése a cedeléhez és a zekéhez hasonlóan vidékenként és társadalmi helyzet szerint különbözött; általában egy vagy két rend fekete selyemzsinórral szegték körül. A század elején zsinórozás még csak a huszárcsaládok ujjasaira járt. A jobbágy családok férfi tagjai zsinórozás nélküli ujjasban jártak.

A posztóujjasok helyébe a századforduló táján a falusi szabómesterek által háziszóttosból vagy gyári szövetből varrt kabátfélék léptek (68., 69. kép). Szabásuk általában a városi divatot követte, vagy a katonai egyenruha mintájára készültek (például az első világháború után a *huszárka*). A kabátfélék viselete csak az utolsó évtizedben vált általánossá.

A posztó ruhadaraboknak harmadik fajtája a nyáron és ünnepnap délután az ingen viselt *posztólájbi*. Ez főleg a legények és a fiatal házasok ruhatárában fordul elő. A mellényszerű lájbi a polgári ruhaviseletből került a kászoniak öltözetébe, és a börmelleseket volt hivatott pótolni; ugyanazt a szerepet is tölti be: általában felsőruha nélkül viselik. A nyakig begombolható legrégebb fajtája még a börmellény szabását őrizte meg. A kászoniak lájbija, ellentétben más székely vidékekével, ahol csíkos vagy élénk színű posztóból készült, mindig egyszínű fekete posztó. A szegényebbek háziszóttosból, a gazdák kék vagy fekete brassai posztóból készítették az ún. *galléros lájbijukat*. Jellegzetessége volt a kb. 2 cm magas álló gallér és kicsi hajtóka (30. kép). Bár begombolhatták, de mindig nyitva viselték. Díszítéséhez gombolyag zsinórt használtak, mellyel körbeszegték, és belőle a nyak alatti részen vitézkötést formáltak (70. kép). Egyszerűbb változata volt a *kicsi lájbi*; ezt gallér nélkül, kivágott *kerek nyakkal* szabták. Ennek és a 30-as évektől elterjedt *posztómellénynek* a szabása a városi Szövetmellényekéhez hasonló (31. kép).

A juhtartással és legeltetéssel kapcsolatban a románság öltözetéből kerülhetett át a kászoniak öltözetébe a nyájjal járó pásztor egyik fontos

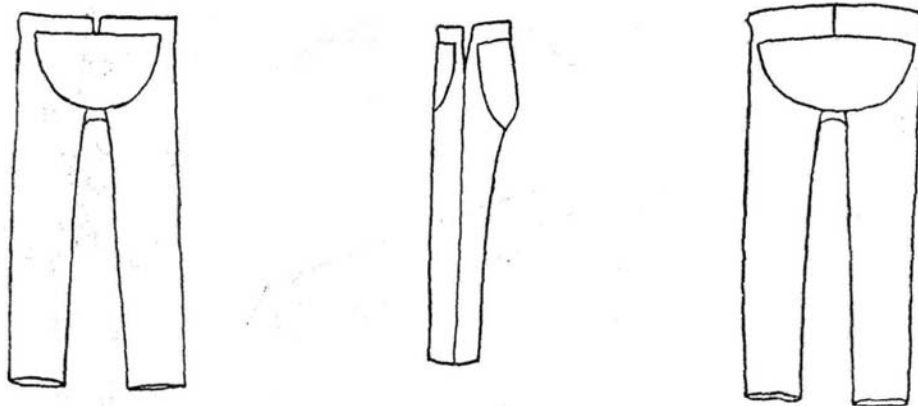
öltözetdarabja, a *gluga* (rom. *glugă*) vagy *bács-csuklya* (71. kép). Négy sing háziszöttes posztóból készült; két szélt varrtak össze, és így adták a ványolóba. Úgy szabták, hogy az egyik végén a külső sarkokat behajtották, és kb. 30—40 cm hosszúságban ék alakú eresztékeket toldva bele, összevarrták. Az így támadt zsákszerű részt tették a fejükre. Ez védte viselőjét az esőtől, hótól. Hogy járáskor ne essék le, elöl vállmagasságban kendermadzagot varrtak a két szélére, és ezzel kötötték meg. Így viselték akkor is, amikor már *nem* esett és a fejrészt hátravetették. Díszítésére alsó felébe tenyérynyi széles szürke sávot szöttek, az alját ki-rojtozták, fejrészének szélét és az ereszték bevarrását fekete gyapjúfonallal *behányták*, kivarrták. Némelyik csuklyán villámcsapás ellen babonás hiedelemből az eresztékekre és a kötél oldalvarrása mellé varrt kereszt alakú díszítés látható. A csuklyát mindkét nem apraja és nagyja egyaránt viseli. Egy családban 3—4 csuklya is található.

Vászon és kötött ruhadarabok. A férfiak nagy melegben mezei munkára az első világháborúig a szöszvászonból varrt könnyű *friskót* vették fel. Egyszerű bebújós ruhadarab volt, melynek felső felén csak akkora nyílást hasítottak, hogy rajta a fej átférjen. Kis, 2 cm magas állógallérral készült, melyet kötővel kötöttek össze. Ujjja szabadon végződött, s pálha nélkül varrták a derékhoz. Minden házban volt ilyen, mert az asszony készítette. Viselete a legények és a házasok körében általános volt. Helyébe a kötött ruhadarabok léptek. Ezek nem voltak annyira kényesek, és az alkonyatok hűvössége ellen is jobban védték viselőjüket.

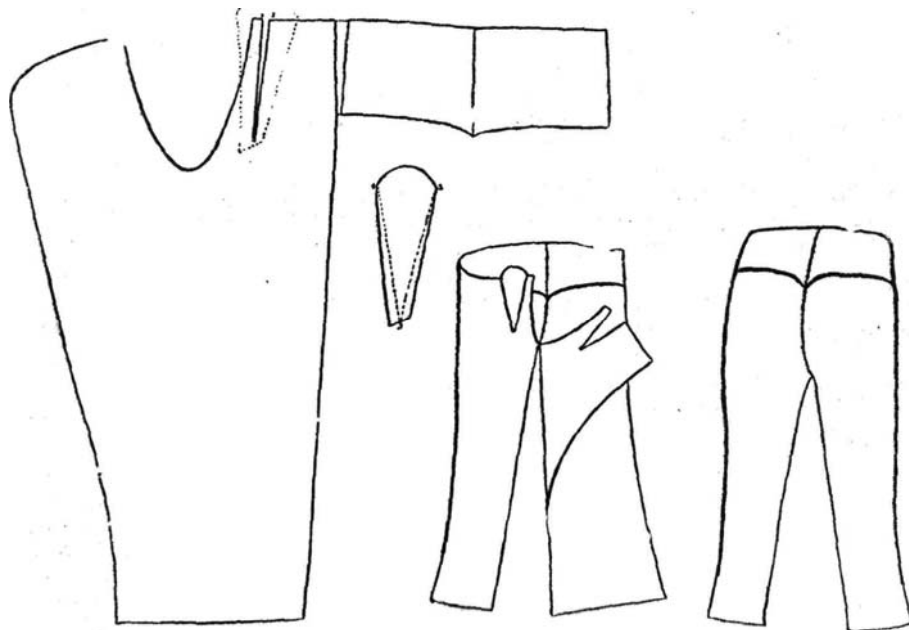
A férfiöltözetben a kötött ruhadarabok az utolsó évtizedekben váltak általánossá. Ma már a munkanapi öltözet szinte nélkülözhetetlen darabjai. Szürke gyapjúfonalból kötik. Gombolós, ujjas formáját *zserszének*, bebújós, ujjatlan formáját *puluvernek* nevezik.

Nadrágfélék. Lábra húzott felső ruhadarab a *harisnya és a pricsces nadrág*. Az első a múlt században, a második az első világháború óta általános.

A harisnya legrégebbi formája valószínűleg a ma már csak a moldovai csángóság körében megtalálható harisnyatípus volt, amely fenékrész nélkül készült, s csak két feltűzhető posztó lábszárvédőből állt (Nagy, *i.m.* 481.). Ebből fejlődött ki az a típus, melynek szárait már elöl is, hátul is félkör alakú *beeresztés*, betoldás fogja össze. Ezt csak a lábak közti részen varrják össze a száakkal, fent a korcba húzott szíjjal kötik fel. Szára még nem feszül a lábra, hanem fent és lent egyformán bő.⁹ Ezt a harisnyát a múlt században már csak a dobolyi románok viselték, a hozzáillő hosszú kieresztett inggel. A magyarság, megkülönböztettképpen a magától, ezt a harisnyát *romános harisnyának* nevezte (32. kép). A magyarság körében a határőri szervezet katonai ruházatának a határsára a XVIII. század folyamán a harisnyának egy szűkre szabott, lábra feszülő, elöl és hátul teljesen zárt formája alakult ki, amelyet általánosan *székely harisnyának* neveztek (33 kép). A harisnyának ezt a fajtáját —

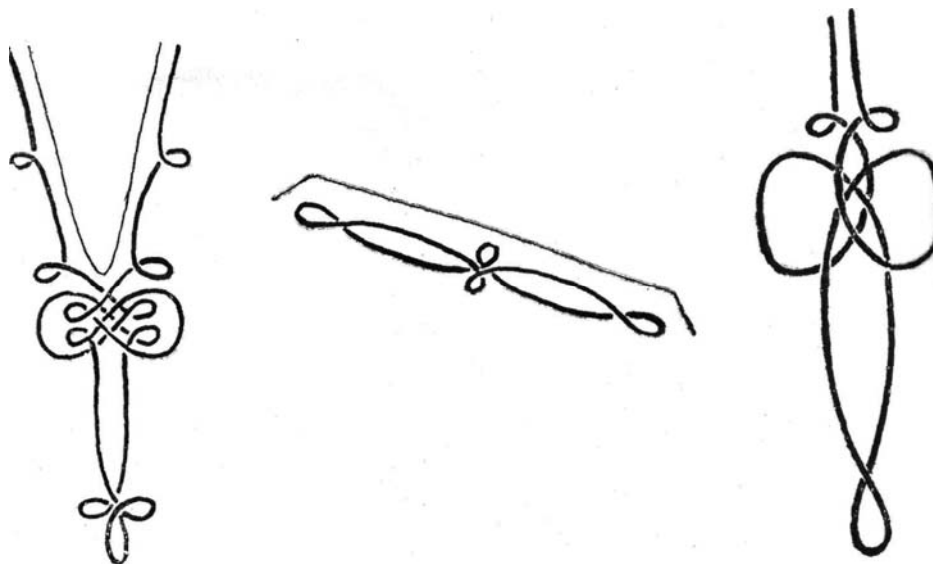

32. „Romános“ harisnya

33. Székely harisnya szabása

az előbbivel ellentétben — szabómester készítette, háziszötte fehér posztóból. A fehér posztón kívül helyenként szürke (Csíkszentgyörgy) és fekete posztóból (Csíkmenaság) is készítettek harisnyát Szabása a székelységnél általában egységes. Részei: *szára, előfarcsuk, hátfarcsuk* (elő- és hátbetoldás), *elő, ellenző, korc, kengyel és talpaló* (33. kép).

34. Vitéztkötés-dísz a harisnyán és zseben

A harisnya legrégebbi fajtája zseb nélküli volt. Zsebbel csak akkor kezdtek csináltatni, amikor a széles bőrvíviseletét és ezzel együtt a ki-eresztett hosszúinget elhagyták: tehát a múlt század közepe tájától. Díszítésére szolgált a lábszár külső oldalába, az oldalvarrásba fogott, vidékenként változó színű, általában a posztó felső ruhadarabok szegő színének megfelelő zsinór vagy posztóbetoldás (l. Malonyay, *i.m.* 36.). Ez hátul a hátsó farcsuk alsó felét, elől pedig az elő és az előfarcsuk szélét szegte be. A zseb alkalmazásával körülbelül egyidőben terjedt el a katonacsaládok fiataljai körében a harisnyának *vitéztkötéssel* való *kihányása*, díszítése (34. kép).

A zseb és a zsinórozás alkalmazása a társadalmi helyzettől függött, és vidékenként is különbözött. Csíkszéknek egyéb részein a lófők piros, a jobbágyok fekete zsinóros harisnyában jártak. A zseb és a vitéztkötés meghonosodásával pedig zsebes és vitéztkötéses harisnyát eleinte csak a lófők viselhettek (l. Imreh, *i.m.* 509.). Ez a rangjelzés valószínűleg még a katonáskodás korának emléke. Annak idején elsősorban a rangot viselő nemesi ivadékok egyenruháin volt zsinórdísz. Ennek a társadalmi helyzetből eredő megkülönböztetésnek emlékét még ma is őrzi a vidékenként más-más színű oldalbetoldás. Kászonban általában keskeny fekete. Udvarhelyszéken széles fekete, Felcsíkban és Gyergyóban piros, vagy fekete-piros-fekete, vagy fekete-zöld-fekete; Középcsíkban zöld-fehér-piros zsinórozás járta. Ma Felcsík kivételével, ahol a piros zsinórozás maradt meg, a székelység körében a posztóbetoldás mindenütt fekete. Ugyanilyen színű — ahol még viselik a harisnyát — a két zsebet díszítő vitéztkötés

is. A vitézkötést különösen a gazdák kedvelték, és 1940—45 között a szürke és fekete harisnyákon is megjelent. A költséges selyem gombolyag zsinór helyett a szegénység házilag font gyapjúzsinórt használ harisnyái díszítésére. A zsinór házi előállítását a kászoni asszonyok, leányok a gyimesi csángók közül a századfordulón ide kirajzott lesődi csángóktól tanulták el.

Harisnyát már az 5—6 éves gyermek is kapott, s haláláig mindegyik korcsoportnak állandó viselete volt; a halottat azonban nem ebben temették el. Ma a kászoni községek közül Nagykászonban láthatunk még a legtöbb harisnyát (72. kép). A többi székely vidéken a városba járás következtében s a világháború óta egyre jobban tért hódító bricsesz-nadrágok foglalták el helyét; legelőször a háromszékiek között maradt el, akik a 30-as évek óta a helyi szövet és a gyári posztó nadrágféléket hordják.

A harisnyát bocskorhoz, csizmához és bakancshoz egyaránt fölvtették. Ha bakancsot húztak, a harisnya szárát — a háromszékiek kivételével, akik a bakancsba betúrták — a bakancson kívül hagyták, és az aljára varrt hosszú posztócsíkkal, a *kengyellel* csavarták le (73. kép).

Az első világháború óta a harisnya mellett egyre nagyobb tért foglalt el a katonai Öltözet nadrágjának mintájára készült *priccses nadrág*. Ez a harisnyát fokozatosan az ünnepi öltözetbe utalta, sőt Újfaluban és Jakabfalván csaknem teljesen kiszorította (75. kép). Gyors elterjedését olcsóbb előállítása, kevésbé kényes, a harisnyánál kényelmesebb viselete idézte elő. Háziszöttes szürke, fekete és sötétbarna posztóból készítik egy- vagy *kétvarrásos* (egy- vagy kétoldalt összevarrt) formában. Az egyvarrásosak a falusi kismesterek, a kétvarrásosak a városi szabók munkái (74. kép). Hozzá csizmát és bakancsot vesznek. Ha csizmát húznak, szárát a csizmába fogják, bakancshoz pedig szárát a bakancsra gombolják.

Az iparoscsaládok férfitagjai közt megtaláljuk a férfinnadrágok legújabb fajtáját is, a városi hosszúnadrágot, a *pantallót*. Gyári szövetből készül, de készen is veszik.

Lábbeli. A férfiak lábbeliviseletében is ugyanazokat a fejlődési fokozatokat állapíthatjuk meg, mint a nőiben. A múlt században hétköznap a bocskor, ünnepnap a csizma járta. A századfordulótól kezdve, de különösen az első világháború katonai lábbelijének az elterjedésével, a bocskor helyébe a bakancs lépett, amely fokozatosan általánosan viseltté vált, és a csizmát a tehetősebbek meg az ünnepi alkalmak lábbelijévé tette.

A bocskornak két fajtáját viselték: a cserzett bőrből és szőrös bőrből készültet. Mindkettőből házilag formálták ki a lábbelit (76. kép). Szőrös bocskorban többnyire a szegénység járt, mert előállítása semmibe sem került. Felerősítése marha-, ló- és kecskeszörből font zsinórral, a *pórással* történt, melyet házilag fontak össze két-három szálból. A városba járás megindulása után szíjat használtak helyette. Hogy a szíj, illetőleg a harisnyaposztó ne törje fel a lábszárat, az alsó lábszárra vászondarabot, *szártekerőt* csavartak. A bocskórhoz nyáron *ruhakapcát*, té-

len *posztókapcát*, egy 60X40 cm nagyságú rongydarabot tekertek a láb-fejre. A posztókapcháoz, hogy puhább legyen, ványolatlan posztót használtak.

A bocskort inkább mezei munkára: kaszálásra, kapálásra és erdei munkához vették föl. Udvarhelyszék egyes községeiben a századforduló körül a templomba és a táncba is bocskorral mentek (Haáz, *i.m.* 443.). Általános viseletének az első világháború vetett véget, mert a katonaságból hazatérő férfiak, különösen a legények, már otthon sem jártak bocskorban, hanem azt a katonaságnál megismert és használt bakancssal cserélték föl.

A főleg ünnepen viselt lábbelinek, a csizmának több fajtáját és vidékenként több változatát hordták. A kászoniak körében a múlt század 90-es éveitől a marhabőrből készült, oldalt varrott, lágú szárú egyenes csizmák terjedtek el, míg a háromszéki és Maros menti székelység inkább a ráncos szárú csizmát kedvelte. A szár szabása szerint *kerek csizmának* is nevezték, mert a csizma szárán semmiféle bevágás sem volt (77. kép). Szára térdig ért, sokszor még a térdet is fedte. Emlékét őrzi még az említett „tértyig csizma, földig cedele“ gúnyos szólásmondás, mellyel a divatja múlt ruhadarabok viselőjét illették. Ez a csizma magas sarokkal (8—9 cm) készült; rá kovácsolt patkót vertek. A kászoniaknak ezzel a csizmájával körülbelül egyidős az udvarhelyszékiek közt legtovább fennmaradt, főleg a fiatalság körében kedvelt rövid szárú, belső oldalán szíjjal fűződő *cepők* (*cüpök*) vagy *csizmabolond* (Haáz, *i.m.* 443.).

A múlt század végétől a városi csizmadiák készítményei nyomán a kemény szárú *töltött csizmák* terjedtek el, amelyeknek szárát bélelték és hátul varrták össze. Ezek már *magyar szárúak* voltak, vagyis fent a szárát szív alakú bevágással díszítették. Az előbbinél alacsonyabb sarokkal (4—5 cm) készült, a legények *négykáfos* (szeges) *patkót* verettek rá. A patkót többnyire maga a kovács verte föl vásár alkalmával, a csizmadiák sátra mellett. A káfos patkónak oldalt szárnya volt; ez nemcsak a sarkat és patkót erősítette, hanem tánc közben „kecegett“, ha Összeverték. Sarkantyút nem viseltek.

Az első világháború után tűnik fel a kászoni székelységnél a háromrészes (*fej, szár, rogyó*), borjúbőrből készült, hátul varrott kemény szárú *bokszcsizma* (78. kép). Ez is magyar szárú volt, de szára kb. három ujjal rövidebb az előbbinél. *Horgasszárúnak* is nevezték, mert lábra szabták, s a szár görbülete szerint jobb- és ballábas volt.

A cipőipar termékei a világháború után gyorsan tért hódítanak a kászoni lakosság körében is. A csizma mellett — akárcsak a női viseletben — a bakancs és egyéb száras cipők (*cúgos cipő*) és félcipők (*papucs*) terjednek el az ünnepi lábbelik közt, előbb a városba járók és az iparos-családok körében. Ma a bakancs az általános; szövetkezetekből vagy vásárokon szerzik be. Mezei munkához a bocskor helyett *bőrszandált*, gumi sportcipőt húznak. Mezítláb csak a gyerekek járnak.

A lábbelit régen zsíros szalonnabőrrel tisztították és fényesítették. Ez

együttal puhán is tartotta a csizma bőrét. A kemény szárú csizmákat *viksszal* és *degettel* kenték, ezért *degettes csizmának* is nevezték. A boksz-csizmák tisztításához kb. 40 éve cipőkrémet használnak.

ALKALMI ÖLTÖZETEK ES ÖLTÖZETDARABOK

Vannak a kászoni székely öltözetben — mint általában más öltözetben is — olyan ruhadarabok vagy éppen viseletek, amelyeket az élet bizonyos szakaszában, vagy bizonyos ünnepi alkalmakkor és bizonyos hétköznapi munkák végzésekor vesznek föl. Ezeknek a ruhadaraboknak az összeválogatása és időnkénti viselése alapján beszélhetünk alkalmi öltözetről és alkalmi ruhadarabokról is.

Alkalmi öltözetnek tekinthető a csecsemő öltözete is. Mikor a gyermek megszületik, *gyenge gyolcsba fogják*. A múlt században nem adtak rá semmit, hanem a gyolcsba fogott gyermeket még *pókaszűrbe* csavarták be. A pókaszűr egy 100x80 cm nagyságú gyapjúszőttes volt. A becsavarás úgy történt, hogy a pókaszűrt elterítették, s rá egy nagyobb (1X1 m), használt kendervászon darabot tettek. Erre került egy kisebb (70X70 cm) *lengetég* (puha) vászon, melyet *szegőre*, vagyis sarkára fogva helyeztek rá. A csecsemőt úgy fektették a pókaszűrre, hogy feje a pókaszűrön kívül essék. Pólyázáskor a sarkosan összehajtott vászondarabot a gyermek lába között felhajtották; az alatta levő vászonnak a két felső sarkát pedig a csecsemő vállán behajtották. Így a két karját is bekötötték. Ezután a pókaszűrt hajtották rá, és a *pókakötő*vel becsavarták. A pókakötő egy kb. 2 m hosszú, 5 cm széles, posztószélből vágott kötő volt. Pólyázáskor először a vállnál kezdték becsavarni, s így haladtak a lábak felé. Az alján a pókakötő végére varrt madzaggal kötötték körül.

A fiúgyermek fejére kötött *sapkácskát*, a leánykáéra fodros csep-szecsckét tesznek. Ha a házból kiviszik, a pókaszűrbe még szőttes vagy varrottas *gyermeklepedőcskét* csavarnak (79. kép).

Ha a gyermek már egy kicsit nagyobb lett, s ülni kezdett, *ingecsckét* kapott, s mikor elindult, a leányokra *ruhácskát* vagy *szöszköntöskét*, a fiúkra meg *szöszgagyacsckát* adtak. Lábára kötött *papucsckát* húztak. Mind-ezeket házilag készítették el. A századfordulótól a csecsemő öltözetében is a városi ruhadarabok (ingecske, nadrág, kötött holmik stb.) honosodtak meg.

A felnőttek körében az ünnepi alkalmak öltözetéhez tartozik a menyasszony és a vőlegény öltözete. A menyasszony haját kibontotta és leeresztette, s beléje 5—6 színes pántlikát kötött. A századforduló körül jött divatba a fehér viaszkoszorú, amelyet fehér gyapjúkendővel kötöttek be. Viselte a pártát is — így például az udvarhelyszéki Alsórákoson —, helyette sokszor homlokára gyöngyös bársonyszalagot kötött, „amelyről hátul az egész hát hosszában sűrűn egymás mellé varrt szalaghálózat csüngött le“ (Orbán, *i.m.* l. 210.). Öltözete lerakott szövet-

szoknyából, surcból, fehér fodros ingből, kordovánbőr *mátkaacsizmából* állott. A 30-as évektől kezdve a viaszkoszorú helyett városi mintára *slájerben*, hosszú fehér fátyolban esküszik a menyasszony, és hozzá fehér esküvői egészruhát ölt, lábára pedig jegyajándékba kapott félcipőt húz.

A vőlegény lakodalmi öltözetének darabjai a bokrétás kalap, a sifonvászon ing, amelynek elejét lapos ráncolással és a ráncok különböző alakú kivágásával és levarrásával díszítették. Az ingre a külön erre az alkalomra csináltatott *vőlegénylájbi* került. Ez mindig finom gyári posztóból készült, és fémgombok, pitykék ékesítették. Fehér posztóharisnya és csizma egészítette ki öltözetét.

A halott öltözete egyik-másik ruhadarabjában különbözik az élőétől. A leányt és a legényt ünnepi ruhájában, ha jegyben járt, menyasszonyi, illetőleg vőlegényi ruhájában ravatalozzák fel. A halott leánynak a múlt században menyasszonyi koszorút tettek a fejére. A halott legényt a leányok mindig kibontott és leeresztett hajjal kísérték utolsó útjára. Az idős asszonyra fehér inget és fehér alsószoknyát adnak, lábára fehér *istirimfit* és papírcipőt, *batust* húznak. Csepesszel, vagy ha serdülő leánya, legényfia vagy unokája van, csepesz nélkül, sötét fejkendőben ravatalozzák fel. A halott férfit ünnepi alsóruhájában: ingben és lábravalóban temetik el; lábára kötött harisnyát húznak.

Nagy ünnepekkor (böjt, búcsú) a nők rokolya helyett szoknyát és sötét lékrit, sötét kendőt vesznek fel. A kendőt ilyenkor mindig az áll alatt kötik meg. A finomabb, kényesebb és drágább ruhadarabok, mint például a selyemkendők, csepeszek, kímélése szempontjából ezeket csak ünnepnap délelőtt viselik, délután helyettük kevésbé kényes darabokat hordanak. A férfiak öltözete ilyenkor ugyanolyan, mint más ünnepekkor.

Bizonyos munkafolyamatok elvégzésére a munkanapi öltözetben találunk olyan öltözetdarabokat, amelyeket csak időszakosan viselnek. Ilyen alkalmi ruhadarab a női öltözetben a nyáron, mezei munkához hordott szalmakalap, amely Kászonban a nők körében mindössze 20—25 éve divatozik. Formája az udvarhelyszékiel egyezik meg: széles karimájú, lapos tetejű (80. kép). Ezeket az udvarhelyszéki Béta, Dobó és Vágás községek kalapos kismestereitől vásárolják. Ugyancsak aratáskor viselik a lábszárat védő *aratógatyát*. Ezt elnyűtt kurtik ujjából vagy gatyaszárból készítik. Újabban gyapjúból is kötik.

*

A kászoni öltözet magán viseli mindazokat a jellegzetes vonásokat, melyek a székely népi öltözetre nézve sajátosak. A székely öltözetet ugyanis az anyag kiválasztásában, ruhadarabbá formálásában és díszítésében a többi magyar népi öltözethez viszonyítva elsősorban a célszerűség és a mértéktartás jellemzi. Öltözetén jóval kevesebb díszítést alkalmaz, az öltözetdarabok színösszeállítására is egyszerűbb, mint például a kalotaszegi vagy a torockói öltözeté.

A testi fehérmű fehér, sohasem színes. Szín csak a felső ruhadarabok némelyikére (börmellény, szóttos rokolya, lájbi) és a házban talál-

ható szobabeli tárgyakra kerül. Testi fehérneműjét általában hímzéssel sem díszíti, legfeljebb csipkével, amelyet a női ing kezelőjén és nyakán láthatunk. Pedig hímzőművészete magas fokú, amint ezt egyéb használati tárgyain (lepedő, párnacsúp stb.) és szűcshímzésein is tapasztalhatjuk.

A szűcshímzés szempontjából elsősorban a marosszéki és udvarhelyszéki magyarság bőrmellényei tűnnek ki, a kászoni székelység már jóval egyszerűbb díszítésű és színösszeállítású formákat kedvel. A bundaféléken alkalmazott hímzés, mint a székely hímzés általában, sohasem zsúfolt, főleg stilizált virágmotívumokból áll. Jellemző színe a piros és a kék, külön-külön s néha együttesen.

A hímzéssel díszített ruhadarabok mellett a szőtt ruhadarabok érdemelnek népművészeti szempontból figyelmet. Ezek vagy egyszínűek (fehér, barna, szürke), mint például a vastag felsőruhának szőtt posztófélék, vagy több színűek, csíkosak, mint a nők szőtt szoknyái, régi kötényei és lájbijai. Ezeknek a színösszeállításában is általában a sötétebb színhatást kedvelik (sötétpiros, kávébarna, fekete, sötétkék), sohasem a hivalkodót, rikítót. A kászoni nő ebben a tekintetben is még egy fokkal szerényebb, különösen újabban: főleg a piros és a fekete színt alkalmazza öltözetén.

A szőtt ruhadarabokon rátétes díszítéseket találunk: zsinórozást és bőr-, posztó- meg bársony-applikációt. Zsinórozással díszítik a férfinadrágot, kabátot, a női szoknyát és a lájbit. A zsinórozás a múlt században még társadalmi jellegű díszítés, mert csak a katonáskodó székelyt illeti meg. Néhány évtizeddel ezelőtt is a gazdasági-társadalmi helyzet kifejezője: a szegényebbek egy rend, a tehetősebbek két rend zsinóros posztókabátban jártak. A zsinórozás a kismester munkája volt, aki a hajdani katonai egyenruha zsinórozásának mintájára hurkolt, úgynevezett vitézkötéses zsinórdísszel ékesítette a férfiak és nők öltözetének egyes darabjait.

A rátétes díszítés anyaga a színes posztó (piros, zöld, kék) és a fekete bársony. Posztórátéttel a férfiak felsőkabátját, bársony díszítéssel pedig a nők ujjatlan mellénykeit és szőtt szoknyáit ékesítették. Ez a díszítés sem volt hivalkodó, hanem mindig a viselő életkorától függően a viselt ruhadarab színéhez igazodott, de általában a sötétebb színhatás elérésére törekedett.

A székely öltözetet a ruhadarabok száma és az alkalmi öltözetdarabok változatossága tekintetében is az egyszerűség és gyakorlatiasság jellemzi. Nem akar többet mutatni, mint ami, mint amennyit számára környező természeti viszonyai, gazdasági helyzete, történeti sorsa és szorgalmas munkája megenged.

A KÁSZONI SZÉKELY NŐI ÖLTÖZET

Ünnepnap i öltözet

KORCSOPORTOK										
Öltözet Fejlődési szakaszok:	Serdülő leány			Fiatal asszony			Idős asszony			
	A múlt században	A második világháborúig	A második világháború után	A múlt században	A második világháborúig	A második világháború után	A múlt században	A második világháborúig	A második világháború után	
Hajviselet és fejrevaló	Ua. mint hétköznap, szalaggal	leeresztett két ágba vagy koszorúba font haj	Ua. mint hétköznap, újabban egy ágba font haj	Ua. mint hétköznap	Ua. mint hétköznap	Ua. mint hétköznap	Ugyanolyan, mint hétköznap			
	tarka selyem, áll alatt kötött kendő	selyem és gyapjúkendő	kendő nélkül, Újfaluban kendő is	csepez és tarka selyem-kendő	csepez és kendő vagy külön-külön	Ua. mint előbb	csepez kendővel	Ua. mint előbb	Ua. vagy csak kendő	
Alsóruha	ráncolt, hímzett ingaljas ing, majd rövid csipkés fodros ing	rövid csipkés fodros ing	kombiné, újabban fodros ing	rövid csipkés gyolcsing	hosszú galléros gyolcsing	kombiné	hosszú ingaljas ing, majd rövid gallértalan gyolcsing	hosszú gallértalan gyolcsing	hosszú galléros vagy gallértalan gyolcsing	
	ingalj majd pendely porcelán és fehér rokolya	Ua. mint előbb	Ua. mint előbb és bugyigó	Ua. mint előbb	Ua. mint előbb	Ua. mint előbb és bugyigó	Ugyanolyan, mint a másik korcsoporté			
Felsőruha	Ugyanaz, mint hétköznap csak finomabb kivitelben jobb anyagból és díszesebben,						Ugyanolyan, mint a másik korcsoporté			
	és lájbi		és lájbi	lájbi az I. világ-háborúig						
	szoknya, rokolya	ugyanaz, mint hétköznap csak finomabb anyagból és díszesebben						Ugyanolyan, mint a másik korcsoporté		
	karinca, surc	ugyanaz, mint hétköznap csak díszesebben díszkötény						Ugyanolyan, mint a másik korcsoporté		
Lábbeli	csizma kapcával	száras cipő, fűzős fél-cipő, flór-harisnyával	pántos félcipő selyem-harisnyával	csizma kapcával	száras cipő, fél-cipő, flór-harisnyával	pántos félcipő, selyem-harisnyával	csizma kapcával	száras cipő, kötött flór-harisnyával	fél-cipő, flór-harisnyával	

A KÁSZONI SZÉKELY NŐI ÖLTÖZET
Hétköznapi öltözet

<i>KORCSOPORTOK</i>									
<i>Öltözet</i> <i>Fejlődési szakaszok:</i>	<i>Serdülő leány</i>			<i>Fiatal asszony</i>			<i>Idős asszony</i>		
	<i>A múlt században</i>	<i>A második világháborúig</i>	<i>A második világháború után</i>	<i>A múlt században</i>	<i>A második világháborúig</i>	<i>A második világháború után</i>	<i>A múlt században</i>	<i>A második világháborúig</i>	<i>A második világháború után</i>
<i>Hajviselet és fejrevaló</i>	Leeresztett, egy ágba font haj	Két ágba font vagy koszorúba csavart haj	Koszorúba csavart, helyenként bodorított haj	Egy ágból csavart konty	Két ágból csavart koszorú	Két ágból csavart koszorú	Egy ágból csavart konty, kontyfával	fonatlan hajból csavart konty	fonatlan hajból csavart konty fésűvel
	áll alatt kötött szöttes kendő	hátul kötött karton kendő	csak Újfaluban hátul kötött karton kendő	csepesz v. kendő áll alatt kötve	hátra kötött kendő	hátra kötött kendő	csepesz vagy áll alatt kötött kendő	mint előbb	áll alatt kötött kendő
<i>Alsóruha</i>	ráncolt ingaljas ing, majd rövid (fodros) házi-vászon ing	hosszú galléros ing	kombiné melltartó	ráncolt ingaljas ing, majd rövid fodros ing	hosszú galléros ing	kombiné, lábji	ráncolt ingaljas, majd rövid pendelyes ing	hosszú gallértalan ing	mint előbb
	ingalj pendely	ingalj	bugyigó	ingalj, pendely	ingalj	bugyigó	összevarrt ingalj	ingalj pendely	ingalj és bugyigó
<i>Felsőruha</i>	bunda vagy kurti; nagykendő	lékri vagy blúz és szvetter, 1940-től bunda	blúz és köntös, bunda, kabát	bunda, kurti	lékri, szvetter, 1940-től bunda, kabát	blúz és szvetter, bunda, kabát	bunda vagy kurti	lékri és szvetter, szöttes kabát	mint előbb
	rokolya vagy szoknya	rokolya vagy szoknya	szoknya, köntös	rokolya vagy szoknya	rokolya vagy szoknya	szoknya vagy köntös	rokolya vagy szoknya	rokolya vagy szoknya	szoknya
	karinca, surc	karinca, surc	mejjes kötény	karinca, surc	karinca, surc	félkötény és mejjes kötény	karinca, surc	karinca, surc	félkötény
<i>Lábbeli</i>	bocskor, csizma kapcával	száras cipő kapcával, félcipő	félcipő, sportcipő, kötött harisnyával	bocskor, csizma kapcával	száras cipő kapcával	félcipő, papucs istirimflivel, bakancs kapcával	bocskor, csizma kapcával	száras cipő kapcával	félcipő, papucs kapcával

KÁSZONI SZÉKELY FÉRFIÖLTÖZET
Ünnepnap i öltözet

<i>KORCSOPORTOK</i>									
<i>Öltözet</i> <i>Fejlődési szakaszok:</i>	<i>Legény</i>			<i>Fiatal házas</i>			<i>Idős férfi</i>		
	<i>A múlt században</i>	<i>A második világháborúig</i>	<i>A második világháború után</i>	<i>A múlt században</i>	<i>A második világ-háborúig</i>	<i>A második világháború után</i>	<i>A múlt században</i>	<i>A második világháborúig</i>	<i>A második világháború után</i>
<i>Hajviselet és fejrevaló</i>	Ua. mint hétköznap	Ua. mint hétköznap	Ua. mint hétköznap	Ugyanolyan, mint hétköznap			Ugyanolyan, mint hétköznap		
	Ua. mint hétköznap, csak pávatollat vagy bokrétát tesznek	Ugyanolyan, mint hétköznap csak új kalapot és sapkát viselnek			Ugyanolyan, mint hétköznap				
<i>Alsóruha</i>	házi gyolcs, lobogós ing nyakravalóval és dészű-szijuval	gyolcs vagy sifon galléros és kéz-elős ing	galléros, kézelős, plátkás ing	Ugyanolyan, mint a legényeké, nyakravaló nélkül			Ugyanolyan, mint a legényeké és a fiatal házasoké, csak díszítés nélkül		
	gyolcs szűk gatya	Ua. és lábravaló	vászon lábravaló	Ugyanolyan, mint a legényeké			szűk gatya	szűk gatya	
<i>Felsőruha</i>	nagybunda, cedele, posztóujjas, mejjes bunda, derekbunda	zsinóros cedele, posztókabát	posztókabát, bunda	Ugyanolyan, mint a legényeké			Ugyanolyan, mint a legényeké, csak kevésbé díszes		
	zsinóros posztólájbí	Ua. gyári posztó ujjal	gyári szövetkabát	Ugyanolyan, mint a legényeké			Ugyanolyan, mint a legényeké		házi szűttes posztókabát
	harisnya	priccses nadrág	Ua. mint előbb	Ugyanolyan, mint a legényeké			harisnya		
mindez ugyanolyan, mint hétköznap, csak új és finomabb anyagból díszítéssel									
<i>Lábbeli</i>	bocskor, csizma ünnepi kapcával	csizma, bakancs, cúgos cipő Ua. mint előbb	bakancs, csizma kapcával, félcipő istirimfível	Ugyanolyan mint a legényeknél			bocskor, csizma kapcával	csizma	csizma, bocskor
							Ua. mint előbb		

KÁSZONI FÉRFIÖLTÖZET
Hétköznapi öltözet

KORCSOPORTOK									
Öltözet Fejlődési szakaszok:	Legény			Fiatal házas			Idős férfi		
	A múlt században	A második világháborúig	A második világháború után	A múlt században	A második világháborúig	A második világháború után	A múlt században	A második világháborúig	A második világháború után
Hajviselet és fejrevaló	rövid haj	elválasztott haj	mint előbb	rövid haj sűrített bajusz	elválasztott haj, nyírott bajusz	mint előbb	körhaj, sűrített bajusz	sörtehaj, sűrített bajusz	mint előbb
	posztó üstkalap, betűrt sapka	mint előbb	posztókalap, szalma- kalap, sportsapka	posztó üstkalap, betűrt sapka	mint előbb	mint előbb, szalma- kalap	posztó üstkalap, betűrt sapka	posztókalap, betűrt sapka	mint előbb
Alsóruha	házivászon kieresztett lobogós ing, hársz nyakravaló, dészűsziju. Majd galléros, kézelős ing	galléros, kézelős ing házivászonból vagy gyolcsból	galléros kézelős ing, piátkával; anyaga ua.	Ugyanolyan, mint a legényeké			Ugyanolyan, mint a legényeké		plátka nélkül
	házivászon szűk gatya	házi gyolcs szűk gatya, lábravaló	készen vett lábravaló	Ugyanolyan, mint a legényeké			Ugyanolyan, mint a legényeké szűk gatya		szűk gatya
Felsőruha	bunda, cedele, posztóujjas mejjes bunda, derekbunda	házi szőtt kabát	bunda, szőtt kabát	Ugyanolyan, mint a legényeké			nagybunda, cedele, posztóujjas	házi szőtt kabát	
	posztólájbí, friskó harisnya,	posztólájbí,	házi szőtt vagy készen vett kabát	Ugyanolyan, mint a legényeké			posztólájbí, friskó	mint előbb	házi szőtt kabát
	kotorka zseb nélkül	zsebes, zsinóros harisnya, priccses nadrág	priccses nadrág, pantalló nadrág	Ugyanolyan, mint a legényeké			Ugyanolyan, mint a legényeké		harisnya, priccses nadrág
Lábbeli	bocskor, lágy szárú csizma kapcával	töltött szárú csizma, bakancs kapcával	bakancs kapcával	Ugyanolyan, mint a legényeké			csizma bocskor ugyanaz, mint a legényeké		

AZ ADATKÖZLŐK NÉVSORA

<i>Kászonalítiz:</i>	Péter György, bunda- és harisnyaszabó Péter Györgyné
<i>Kászonzeltiz:</i>	Lakatos József, csizmadia Lakatos Andrásné, csepeszkészítő Lakatos András
<i>Kászonzimpér:</i>	Keresztes Emre, szabómester Bene Antal Bene Antalné Kondor Simon
<i>Doboly:</i>	Kozsók Mihály
<i>Kászonzakabfalva:</i>	Rácz Mihály özv. Vánca Andrásné
<i>Kászonzújfalu:</i>	Nagy János Bara Lajosné Nagy Regina

JEGYZETEK

¹ A kászoni székelység öltözetével eddig a néprajzi szakirodalomban senki sem foglalkozott. Még azok az összefoglaló munkák sem említik külön, amelyek a székelység népművészetével foglalkozva a székely öltözetéről írnak. Így Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, 1868—1887. Udvarhelyszék: 75, 210; Csíkszék: 28, 148; Háromszék: 204; Marosszék: 9; Aranyosszék: 87. A csíkszéki népi öltözet legrészletesebb leírását a *Csikmegyei Füzetben* találjuk (1894, 854—856.), bár szerzője főleg Orbán Balázs adataira támaszkodik. Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*. II. Budapest 1909; A MN. I₍₁₎, 381—535.; Palotay Gertrúd: *A harisnya szabása Csík megyében*. NéprÉrt. 1937, 338—339.; Cs. Sebestyén Károly: *A székelyek bőrtüszője*. Ethn. 1944, 95.; Haáz Rezső: *Egy székely falu öltöze* (Lövete). *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. 1939, 438—451. E munkák — kivéve Haáz tanulmányát — általában a székely öltözet általános jellemzését tartalmazzák, és a népi öltözetet főleg leíró módon vizsgálják. Adataikat a fejlődés megállapítása és az összehasonlítás szempontjából használtuk fel.

² A műre Vámszer Géza volt szíves figyelmemet felhívni. Scheint kevésbé ismert könyvének a székely öltözetre vonatkozó részét kivonatossan fordításban közöljük. Tesszük ezt azért is, mert Kresz Mária viselettörténeti művében nem emlékezik meg róla.

A VIII. szakaszban Scheint rámutat arra, hogy a szomszédos népcsoportokkal való kapcsolat — akárcsak a nyelvben és az életmódban — az öltözetben is megmutatkozik, ennek ellenére a székelység öltöze leginkább más vidékek magyar öltözetével egyezik meg. Utal az öltözetben még fellelhető társadalmi különbségekre, amelyek végső sorban a katonáskodásra, illetőleg a határőrségi szervezetre vezethetők vissza: „Világos piros öltözet ékesítette a, lovas, aki bal vállára tigrisbőrt vetett, a gyalogos pedig piros, zöld és kék színű öltözetben járt“ (200.). Az öltözetéről így ír: „Az 1. Székely Gyalog Határőrezred egyenruhája sötétbarna, rövid rózsaszín hajtókájú és gallérú, sárga gombos kabátból, kék szövetű sárga zsinóros magyar nadrágból, rövid szárú csizmából (*kurze Halbstiefel*) állott. A 2. Gyalogezred egyenruhája csak annyiban különbözött ettől, hogy fehér gombok voltak a kabáton. Ez a székely ezred fekete csákót, sötétkék szövetű bundát, dolmányt és harisnyát (*Beinkleid*) viselt, Hétköznapi egyenruhája egyszerű: a gyalogos bő, térdig érő sötétbarna posztókabátot visel, ennek szegője rózsaszínű. A lovas azonban rövid, kék gallérú zubbonyban (*Spenser*) jár. Mindkettő fehér posztójú, fekete és sárga zsinó-

rozással díszített nadrágot hord. Az előkelő nemesek és polgárok öltözete a bécsi divat szerint igazodik. A nem katonáskodó közszekelyek ruhája színében és formájában székenként különbözik egymástól. A háromszékiek öltözete sötétkék, a gallér szegélye piros posztó. A maros- és udvarhelyszékieké szürke, a gallér szegélye pedig kék, a csikiaké sötétbarna, piros gallérszegővel. Természetes, hogy ezen belül még sok, tetszés szerinti eltérés állapítható meg. A hosszú, feszes, a derékra szíjjal erősített zsinóros magyar nadrágot a szekelyek mindenütt viselik, míg — magától értetődően — a dolmányt és a magyar bundát is gyakran hordják. A kordován- vagy marhabőr csizma az általánosan viselt lábbeli, ezt sarkantyúval hordják. A nagyon szegények bocskorban (*Botskor*) járnak. Ez a lábbeli bőrből készült szandálféle, amelyet a rongyba csavart lábra szíjjakkal kötnek fel. A nyakon ritka szövésű fekete nyakravalót hordanak. Ingük nagyon rövid, mert alig ér derékon alul. A gallért és az ujj kezelőjét ráncolják. Csak az udvarhelyszéki Oláhfalú lakosainak van a románokéhoz hasonló bő ujjú hosszú inge, amelyik jóval a csípőn alul ér, és vastag piros bőrszíjat kötnek rá. Ebben hordják pénztárcájukat és egy szíjra erősített tokban a kést és villát. Eső és hideg ellen rövid fekete posztókabátot viselnek, ez térden alul ér, zekének hívják. Fejrevalójuk télen a prémsapka, nyáron a posztókalap.

Az előkelő szekely asszonyok öltözetéből kiveszett a nemzeti jelleg, mert teljesen a bécsi divat szerint öltözködnek. A többiek ruhájának szabása nagyjából egyforma, csak anyagában különbözik a tehetőseké a szegényekétől, a nemeseké a köznéptől. Az ingüket elől ráncokba fogják. Ezekre színes fonállal virágokat és más díszítményeket varrnak. Ránca fogott elől az ing ujjja is. Derékig ér, és durvább anyagból készült hozzávarrt alsóínggel viselik. Az ingre rövid, kartonból vagy báránybőrből készített testhezálló mellényt vesznek föl. A mellet tehát erényesen eltakarja a nyakig érő ing és egy vászonból, muszlinból vagy selyemből készített nyakravaló. Az alsótestet posztóból vagy vászonból varrt, sűrűn ráncolt, bokáig érő szoknya fűdi, amely olyan hosszú, hogy a fekete vagy piros csizma alig látszik ki alóla. A kötény anyaga szintén muszlin, tafota vagy fekete gyapjú (*härm*). A városban nagykabátot viselnek. Ennek gallérját belülről pirossal bélelték. A nagykabátot mindegyik leány hozományként viszi magával házasságába.

A leányok hajukat csinosan egy fonatba fonják, és alul selyemszalagból kötött csokorral fogják össze. Ez a fonat jóval derékon alul ér. Az asszonyok főkötőt viselnek, amelyre durva fekete és ritkán szőtt flórkendőt, vagy pedig finom muszlinkendőt kötnek“ (200—202.).

³ Connert János *A szekelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században* (Székelyudvarhely 1907) című művében erre utalnak a következők: „Teljes felszerelésükhöz (ti. a határőröknek) tartozott egy pár színes, többnyire vörös *bakancs* vagy *cepők* is. 1665-ben keservesen panaszkodnak a háromszékiek, hogy a bakancs oly drága lett, hogy felnőtt embernek 2. Ft. 50 dénárba kerül. A széki tisztviselők folyvást intik őket, hogy bocskorba ne járjanak. Kérelmezik hát, engednék meg a brassói tímároknak, kiknél vásárolni szoktak, hogy azok a bőrt festhessék. A lábbelijök a behívottaknak egyébaránt a későbbi időben is nyomorúságos volt. 1683-ban a fölkelési parancs különösen kiemeli, hogy mindenki jól összeszedje magát, tisztességesen öltözve, jó fegyverrel jelenjék meg és ne bocskorban, mint ezelőtt“ (233—234.). Egy 1797-ben kelt határozat pedig így szabályozza a sepsiszentgyörgyi gazdák béresszolgáinak engedélyezett egyes öltözetdarabokat: (javadalmazása) „két rend ruházat, úgymint két kender ing, két szösz lábravaló, oly meghatározattal, hogy a két rendbéli ruházat mellé süvegre egy forint is adassék. A hosszú zeke csinálásában bécsúszott rendtelenség iránt határozatit, hogy egyenesen felállva, kezeit lebecsátván, ameddig ér a keze hosszúsága, akkora legyen a zekéje. Bőrbunda, kalap és effélék nem adatnak... a béres vagy paraszt ember befont vagy betekért haját, kordován csizmát, nadrágot viselni ne merészeljen. Ha viselné, büntetéssel sújtják...“ (Közli: Dávid József: *A Székelyföld írásban és képen*. Budapest 1941, 281.)

⁴ Az előbbi, 1797-i rendelkezés a nők ruházatában ilyen megszorításokat ír elő: „Senki magassarkú csizmát ígérni és venni szolgálójának ne merészeljen. Akár szolgáló, akár maga házánál lakó paraszt fehérmép semminémű selyem portékából való egyet-mást viselni elkobzás büntetése alatt ne merészeljen. Így: posztó köpenyeg

vagy hosszú posztó vagy matéria bundát is, kivéven a libériás cselédeket.“ (Dávid, *i.m.* 281.)

⁵ Ezt példázza a csíkszentmiklósi templom előtt történt eset is, amikor egy jobbágy származású legényt, aki nem rendjét megillető színű zsinórt viselt harisnyáján, megszegyenítették: „piros zsinórjához az ujját beakasztotta a törvényt tevő asszony, és a cinterem ajtajánál, az egész falu szeme láttára leszakította ezt“. (Idézi Imreh István: „*Szabad székelek*“ *Erdély hűbéri társadalmában*. Korunk, 1968, 509.)

⁶ Erre utalnak a következő sorok is: „Nemcsak kisebb városokban, hanem még a nagyobb községekben is a kisebb-nagyobb kereskedések tele vannak Ausztriából behozott kalap-, szabó-, szőcsipari cikkekkel, melyeket eddig helyi iparosok állítottak elő.“ (*Csikmegyei Füzetek*. Adatok Csík megye leírásához és történetéhez. Szerk. Vitos Mózes. 1894, 755.)

⁷ A bevezető rész megjelent az *Ethn.* LXIX (1958), 623—627. Ugyanitt található Scheint leírásának teljes német nyelvű szövege is. A kászoni románok öltözetére vonatkozó adatokat a szerző adatain kívül Nicolae Dunăre akkori akadémiai főkutatónak a dobolyi románság öltözetével foglalkozó helyszíni gyűjtése szolgáltatja. Anyagának rendelkezésünkre bocsátásáért ezúton mondunk köszönetet. A rajzokat és akvarelleket Halay Hajnal és Ana Gaia, a kolozsvári képzőművészeti főiskola egykori hallgatói voltak szívesek elkészíteni. A fényképek közül a 37, 39, 40, 56. számú a Faragó József, a többi a szerző felvétele.

⁸ Timlich—Bikessy: *A magyar- és horvátországi nemzeti öltözetek*. Bécs 1816, 71. tábla. Apor, *i.m.* 343.

⁹ Erre a formára utal a J. D. Hörling kiadásában 1792-ben Bécsben megjelent *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen* című mű, amelynek névtelen szerzője így jellemzi a korabeli, Csíkban és Gyergyóban viselt harisnyát: „Die ganz Armen tragen in den Gebürgen von Cschik und Gyergyo statt der Fest am Leibe liegenden Hosen nur eine Gattung Unterkleider, die vom Nabel bis an die Knöchel reichen, unten so weit wie oben sind, und über die Stiefel oder Botskor herabhängen“ (49.). Idézi Sebestyén K. *i.m.* 95.

TARTALOM

BEVEZETŐ	5
(Írta: Dr. Kós Károly)	
ÉPÍTKEZÉS	
(Írta: Dr. Kós Károly)	
Az építés	15
Település és építelhelyezés.....	15
Az épület anyaga	27
Szerszámok	29
Az építkezés megszervezése	33
Az épületek	37
Lakóház.....	37
Alap, fal, ajtó, ablak	38
Fedél.....	45
A lakóház tagolódása	50
Az udvarbeli épületek.....	58
Kerítés, kapu	61
Gazdasági épületek.....	75
Jegyzetek	88
LAKÁSBELSŐ	
(Írta: Dr. Kós Károly)	
A lakóház berendezése	97
A tüzelő.....	98
A berendezés	107
Bútorkészítés	119
A keményfa bútorok.....	120
A „fehérbútor“.....	122
A „tulipántos“ bútor	122
A „flóderes“ bútor	127
A „sima“ bútor	130
Bútorfélék	132
Padfélék.....	133
Székfélék	134
Ládafélék.....	136
Ágy.....	140

Asztal	143
Rúd, kendőszeg, tálas	144
Áttekintő táblázat	150
Jegyzetek	151

SZÓTTES ÉS VARROTTAS MUNKÁK

(Írta: Szentimrei Judit)

A szóttés alapanyaga	157
A gyapjú	157
A kender és a len	159
Finomítási eljárások	162
A fonál	164
A fonál fehéritése	168
A fonál festése	168
A szóttés előállítása	172
A szövés előkészítése	172
A szövés	175
Szövési módok	175
Gyapjúszóttések	180
Posztó- és pokrócfélék	181
A festékes	184
Vászonzóttések	187
Zsákfélék	189
Fehérművásznak	190
Kendők és terítők	194
Függönyök	198
Színes szóttések	201
Rokolyaszóttések	207
Varrottások	208
Jegyzetek	214

ÖLTÖZET

(Írta: Dr. Nagy Jenő)

Női öltözet	225
Hajviselet és fejrevaló	225
Alsóruha	228
Felsőruha	232
Bundafélék	232
Posztó ruhafélék	234
Lékrifélék	236
Kötött ruhadarabok	238
Szoknyafélék	239
Kötényfélék	241
Lábbeli	242

Férfiöltöz	243
Hajviselet és fejrevaló.....	243
Alsóruha	245
Felsőruha	248
Bundafélék.....	249
Posztó ruhafélék.....	250
Vászon és kötött ruhadarabok.....	254
Nadrágfélék.....	254
Lábbeli.....	257
Alkalmi öltözetek és öltözetdarabok	259
Áttekintő táblázatok.....	262
Az adatközlők névsora.....	266
Jegyzetek	266